

Fodor István – Szatmári Imre – Vörös Gabriella

ÁSATÁS HÁBORÚ IDEJÉN

A gyulai téglagyár területén 1941-ben feltárt temető szarmata, honfoglalás és államalapítás kori emlékanyaga

MONOGRÁFIÁK A SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM RÉGÉSZETI TANSZÉKÉRŐL 9.

GYULAI KATALÓGUSOK 15.

Fodor István – Szatmári Imre – Vörös Gabriella

ÁSATÁS HÁBORÚ IDEJÉN

A gyulai téglagyár területén 1941-ben feltárt temető szarmata,
honfoglalás és államalapítás kori emlékanyaga

MONOGRÁFIÁK A SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM RÉGÉSZETI TANSZÉKÉRŐL 9.

Sorozatszerkesztő: Révész László

MONOGRAPHS FROM THE ARCHAEOLOGICAL DEPARTMENT OF UNIVERSITY OF SZEGED 9.

Edited by: László Révész

—

GYULAI KATALÓGUSOK 15.

Sorozatszerkesztő: Liska András

CATALOGS FROM GYULA 15.

Edited by: András Liska

Fodor István – Szatmári Imre – Vörös Gabriella

ÁSATÁS HÁBORÚ IDEJÉN

A gyulai téglagyár területén 1941-ben feltárt temető
szarmata, honfoglalás és államalapítás kori emlékanyaga

Szerkesztette

Felföldi Szabolcs – Liska András

GYULA – SZEGED

2022

A kötet az SZTE BTK Régészeti Tanszéke és a gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadánya

Főszerkesztő

Révész László – Liska András

Szerkesztette

Felföldi Szabolcs – Liska András

Lektor

Istvánovits Eszter

Révész László

Angol fordítás

Lőrincz Mirtil

Tördelés, nyomdai előkészítés

Magyar Milán

A kötet kiadását támogatta:

Nemzeti Kulturális Alap

ISSN 1219-3763

ISBN 978-615-01-4176-3

Kiadja az Erkel Ferenc Kulturális Központ és Múzeum Nonprofit Kft. és
a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszéke

Felelős kiadó: Fekete-Dombi Ildikó és Révész László

Készült a Dürer Nyomdában Gyulán 2022-ben

Felelős vezető: Aggod István

TARTALOMJEGYZÉK

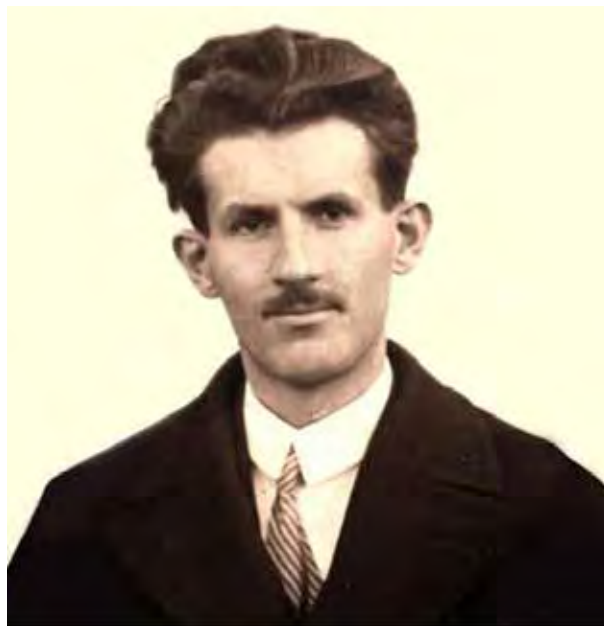
ELŐSZÓ (Liska András)	7
I. ELŐZMÉNYEK, KUTATÁSTÖRTÉNET (Szatmári Imre)	9
II. A GYULA-TÉGLAGYÁRI TEMETŐ LELETEINEK LEÍRÁSA	
(Fodor István, Szatmári Imre, Vörös Gabriella)	22
II.1. A sírokhoz köthető leletek	22
II.2. A sírokhoz nem köthető leletek	47
II.3. Azonosíthatatlan leletek	55
II.4. Valószínűleg a temetőhöz köthető leletek	58
II.5. Bizonyítékok nélkül téglagyári leletként kezelt tárgyak	58
III. A LELETANYAG ÉRTÉKELÉSE.	61
III.1. A temető római kori szarmata leleteinek értékelése (Vörös Gabriella)	61
III.1.1. Római leletek	62
III.1.1.1. Csengő	62
III.1.1.2. Denár	64
III.1.2. Szarmata leletek	64
III.1.2.1. Fibulák	64
III.1.2.1.1. Aláhajtott lábú fibulák	64
III.1.2.1.2. Lemezes korongfibulák	66
III.1.2.1.2.1. Általános jellemzésük	66
III.1.2.1.2.2. Barbár gyártmányú fibulák	67
III.1.2.1.2.3. A körtől eltérő formájú fibulák	68
III.1.2.1.2.4. Hal alakú fibula	69
III.1.2.2. Gyöngyök	70
III.1.2.3. Kerámia	72
III.2. A temető 10–11. századi részének és későbbi leleteinek értékelése (Szatmári Imre)	73
III.2.1. Lószerszámok.	95
III.2.2. Fegyverek.	96
III.2.3. Használati eszközök	97
III.2.4. Ékszerek	97
III.2.4.1. Hajfonatkorongok	97
III.2.4.2. Egyszerű, sima huzalkarikák	99
III.2.4.3. Pödrött végű karikák.	100
III.2.4.4. S-végű karikák	100
III.2.4.5. Fülbevalók	101
III.2.4.6. Láncok	103
III.2.4.7. <i>Cypraeák</i> vagy kauricsigák, tengeri kagylók	103
III.2.4.8. Nyakperecek	103

III.2.4.9. Gyöngyök	104
III.2.4.10. Karperecek	105
III.2.4.11. Gyűrűk	107
III.2.5. Az öv elemei	108
III.2.5.1. Övcsatok	108
III.2.5.2. Övveretek	109
III.2.5.3. Övbújtató	110
III.2.5.4. Szíjvégek	110
III.2.6. A ruházat elemei	110
III.2.6.1. Ruhaveretek	110
III.2.6.2. Szövetmaradványok	112
III.2.6.3. Fülesgombok	112
III.2.6.4. Csörgők	113
III.2.7. Egyéb leletek	113
III.2.8. A 10–11. századi leletek összegezése, a temető keltezése	116
IV. A 10–11/12. SZÁZADI TEMETŐ HELYE A RÉGIÓ HASONLÓ KORÚ TEMETŐINEK SORÁBAN (Szatmári Imre)	121
V. ŐSI TEMETŐK – ÚJ TELEPÜLÉSEK. A POGÁNY HAGYOMÁNYOK ÁTALAKULÁSA, A KERESZTÉNYSÉG TERJEDÉSE GYULA KÖRNYÉKÉN A 10–11. SZÁZAD FOLYAMÁN. MEGJEGYZÉSEK A MAI GYULA KIALAKULÁSÁHOZ (Szatmári Imre).	125
VI. KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	136
VII. IRODALOMJEGYZÉK	137
VIII. RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE	147
IX. SZÖVEGKÖZI KÉPEK JEGYZÉKE	148
X. EXCAVATION IN TIME OF WAR – ARCHAEOLOGICAL OBJECTS FROM THE SARMATIAN PERIOD AND FROM THE PERIOD OF THE HUNGARIAN CONQUEST AND THE FOUNDING OF THE HUNGARIAN STATE FROM THE CEMETERY EXCAVATED IN 1941 ON THE TERRITORY OF THE BRICK FACTORY OF GYULA (István Fodor – Imre Szatmári – Gabriella Vörös)	149
XI. TÁBLÁK	151

ELŐSZÓ

(Liska András)

Több szempontból is rendhagyó kötetet tart kezében a kedves olvasó. A gyulai téglagyár területén Implom József által 1941-ban feltárt temetkezések leletanyagát részletesen feldolgozó munka egyszerre két tudományos sorozatnak is a soron következő száma: az Erkel Ferenc Múzeum Gyulai Katalógusainak, valamint a Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről elnevezésű sorozatnak is közös kiadványa. A szegedi egyetem és a gyulai múzeum tudományos együttműködésére egyébként legutoljára éppen abban az időszakban került sor, amikor Implom József a gyulai múzeum vezetője, múzeumőre volt az 1940-es években. E kötet megjelentetésével is adózunk Implom József emlékének, aki nem csupán Gyula környéki régészeti ásatásaival, esetleg a múzeum gyűjteményi struktúrájának máig használatos kialakításával, vagy éppen kiváló történeti publikációinak megírásával alkotott maradandót, hanem elérte, hogy az 1940-es évek elejére a gyulai múzeum bekerült az ország tudományos vérkeringésébe. A Gyula környéki ásatásain előkerült leletek kapcsán levelezést folytatott az ország meghatározó régész szakembereivel, Banner Jánossal, Fettich Nándorral, Csallány Dezsővel, Párducz Mihállyal. Tulajdonképpen ennek óriási szerepe volt abban, hogy a téglagyári honfoglalás kori temető leletanyaga a múzeumot és a műtárgyakat ért világháborús pusztítás ellenére már nagyon korán közismertté vált, és régészgenerációk sora hivatkozott a temetőből előkerült leletekre. A téglagyári temetőben eltemetett honfoglalók hagyatékával mindaz megtörtént, ami alapján „hányatott sorsúnak” lehet tekinteni egy régészeti leletanyagot. A háborús időszakban elvégzett feltárás teljes dokumentációja megsemmisült, a feltárást végző Implom Józsefet 1950-ben osztályidegenként elbocsátották a múzeumból, így a feldolgozásra esélye sem volt. A lelőhely hitelesítése sosem történt meg, a leletanyagot többször átleltározták, a feldolgozására tett kísérletek során egyre jobban összekeveredett, számos tárgy pedig menthetetlenül tönkrement vagy elveszett. A leletek sorsa kíméletlenül magán viseli a 20. század köztörténeti eseményeinek a bélyegét is.

1. kép. Implom József 1930-ban
(LISKA 2019, 2. oldal nyomán)

Mindezek ellenére a téglagyári lelőhely és leletanyaga a Békés megye és a tágabb régió 10–12. századi történetének megkerülhetetlen emléke, legnagyobb sírszámú és egyik leggazdagabb temetője, a korszakkal foglalkozó város-, vagy megyetörténeti feldolgozások egyik máig biztos alapja.

A könyvünk szerzői kifejezetten nehéz feladatot tűztek ki célul, amikor ennek a nagyon fontos, ám számos feloldhatatlannak tűnő módszertani problémával terhelt leletanyagnak a feldolgozására és publikálására vállalkoztak. A háromfős szerzői gárdát még 2019 nyarán láttam vendégül a gyulai múzeumban, ahol az egyik szűk munkaszobából a meleg miatt a nyitott tornácra költöztünk ki, és néztük végig közösen a teljes leletanyagot. A jó hangulatú áttekintő munka során *Fodor István* – nekem és a szegedi egyetemen végzett régész kollégáimnak Fodor Tanár Úr – a tőle megszokott módon számos anekdotával tette színesebbé az egyes tárgytípusok meghatározásának monotonitását. Erre az alkalomra hozta magával és adta át a mostani kötet számára azokat a táblarajzokat is, amelyek a temető anyagáról korábban

az ő közreműködésével készültek el, és azóta várták a publikálás lehetőségét. Szívügyének tekintette a téglagyári anyag feldolgozását, amihez a gyulai utazást és a tevékeny részvételt is vállalta. Tanár Úr azonban a jelen kötet kiadását sajnos már nem érthette meg, ugyanakkor munkájának eredményeit felhasználva, e könyv megjelentetésével is tisztelgünk az emléke előtt.

A téglagyári temető publikálási projektjének motorja Szatmári Imre volt, akinek tudományos tevékenysége számos szállal kötődik Implom József munkásságához, az érintett történeti korszakokhoz és Gyula történetéhez is. Az összekeveredett leletanyag, a kaotikus, és sokszor egymásnak ellentmondó korábbi szakirodalmi említések, az ásatás történetének alig fellelhető adatai, valamint a dokumentáció teljes hiánya szabályos nyomozómunkát kívántak. Ám a minden részletre ügyelő, a tudományos aprómunkát maximálisan kihasználó feldolgozás eredményeképp Szatmári Imre nem csupán a honfoglalás kori leletanyag szakszerű tipologizálását és a temető keltezését tisztázta, hanem Gyula és környéke 10–12. századi történetének, a város kialakulásának és korai történetének egy nagyon jelentős feldolgozását vetette papírra. A szó szerint hiánypótló, és egy átfogó várostörténeti monográfia egyik fejezeteként is használható munka számba veszi a korszak okleveles adatait feldolgozó, legfrissebb publikációk eredményeit és ezeket egészíti ki a téglagyári temető alapos vizsgálatának tanulságaival, a régészeti források sajátosságait a lehető legnagyobb körültekintéssel figyelembe véve. Érvelésében külön hangsúlyt fektet arra az utóbbi időszakban felmerült megfigyelésre, amely Békés megye geomorfológiailag megkülönböztethető két tájegységének eltérő történeti összefüggéseire mutat rá a 10–12. század időszakában. Gyula városa a két terület, a Körösök-völgye és a Mezőség határán helyezkedik el, így a téglagyári temető feldolgozása, a hozzá kapcsolódó temetőhasználati és az ebből következő, megtelepedésre és városfejlődésre vonatkozó megállapítások mint

egy kirakós játék hiányzó darabja illeszkednek a történeti összkép mozaikjába.

A téglagyári sírok anyagának publikációra történő előkészítése során hamar kiderült, hogy az alapvetően honfoglalás korinak ismert leletanyagban számos korábbi, a szarmata korra keltezhető tárgy is szerepel, és a korszak leletei külön fejezetet igényelnek. A szarmata kori leletanyag feldolgozását Vörös Gabriella vállalta. Ez a feladat az összekeveredett honfoglaló anyag kuszaságainak kibogozásához képest is nehezebb volt, mert ebben az esetben még azok az apró információk is hiányoztak, amelyek alapján a leletegyüttesek összetartozása legalább feltételesen igazolható lett volna. A tárgyakban rejlő történeti adatok felfejtéséhez a fejezet szerzőjének megkérdőjelezhetetlen tapasztalata és a legapróbb készítése technikai sajátosságokat is figyelembe vevő megfigyelései jelentették a megoldást. Akár a sírokból napvilágra került fibulák vagy a gyöngyök esetében is a lelettípusok és kutatottságuk példaértékű alaposágú áttekintése segített a történeti interpretációhoz szükséges megállapítások tisztázásában.

A gyulai Erkel Ferenc Múzeum 1995 óta megjelenő könyvsorozata, a *Gyulai Katalógusok* kezdetben a múzeum időszaki kiállításaihoz kapcsolódó szakmai tanulmányok megjelentetését szolgálta, majd átalakult az 1868-ban alapított városi múzeum egyes gyűjteményi egységeinek publikálását célzó periodikává. Az első sorban régészeti tematikájú kötetek legújabb darabja azért is rendhagyó, mert a SZTE Régészeti Tanszék monográfiáisorozatának formátumában jelenik meg, lehetőséget biztosítva a fotós és rajzos táblák szakmailag jobban elfogadott, nagyobb méretben történő publikálására. A kötetünk olvasói nem csupán egy különleges fontosságú temető leletanyagának a publikációját tartják a kezükben, hanem Gyula város 10–12. századi történetének eddigi legalaposabb, és a legfrissebb kutatási eredményeken nyugvó összefoglalását is.

I. ELŐZMÉNYEK, KUTATÁSTÖRTÉNET

(Szatmári Imre)

A Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete (mai nevén Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Böcsészettudományi Kutatóközpont [a továbbiakban: ELKH BTK] Régészeti Intézete - a szerk.) és a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága közös munkájaként tervezett *Békés Megye Régészeti Topográfia* kiadványsorozat negyedik kötetének előmunkálatai során került legutóbb ismét előtérbe a gyulai szövetkezeti téglagyár területén még a második világháború éveit feltárt temető megmaradt, máig feldolgozatlan leletanyaga. A közvetített adatok szerint 1941-ben előkerült, jórészt honfoglalás kori leleteket tartalmazó temető a későbbi közlemények alapján Gyula-Téglagyár lelőhelynévvel honfoglalás kori temetőként vonult be a kutatástörténetbe, holott a sírok között szarmata koriak és a 10–11. századra keltezhető egyaránt voltak. A jelenleg a gyulai Erkel Ferenc Múzeum gyűjteményében található, e lelőhelyhez köthető leletanyag mennyisége azonban szétfeszítette volna az említett topográfiai kötet kereteit, és nem mellesleg a leletek jelentősége is megérdemelte, hogy önálló közleményben adjuk közre a szakemberek által is évtizedek óta csak egy-egy lelet kapcsán emlegetett temető teljes feldolgozását.

A megmaradt adatok szerint a leletmentésre 1941-ben a gyulai múzeum igazgatója, Implom József vezetése mellett került sor.¹ Nem sokkal később azonban, a második világháború végén – 1944 ősze és 1945 tavasza között – a gyulai múzeum gyűjteményének jelentős része elpusztult, amikor a múzeum épületében hadikórházat rendeztek be. A tárgyi anyag nagy részén kívül teljes egészében megsemmisültek például a korábbi fotónegatívok és fényképek, az ásatási naplók, feljegyzések, sőt a leltárak egy része is.² A múzeum anyagát ugyanis Implom József visszaemlékezése szerint „Gyula akkori polgármestere felhordatta a padlásra, és ott az oroszok csaknem minden iratanyagot és igen sok régészeti anyagot is tönkre tettek, tekintve, hogy a padlást véccének használták”.³ A téglagyári temető teljes ásatási dokumentációja szintén megsemmisült, és a tárgyak egy része is örökre elveszett.

Implom József az orosz hadifogságból csak 1947. július 22-én térhetett haza, s noha előlről akart mindent kezdeni, de 1950-ben a gyulai múzeum élére új vezető, Lükő Gábor került, és ezzel Implom József kapcsolata teljesen megszakadt a múzeummal.⁴ A megmaradt

1 A temető megmaradt leleteire a gyulai múzeum nyilvántartásában mindössze a 20, 25 és 37 évvel későbbi leltári bejegyzések utalnak, ahol lelőhelyként a téglagyár szerepel. A temető előkerülésének évszámáról és arról, hogy Implom József ásatásáról van szó, csupán néhány, a leltározásnál későbbi, ceruzás bejegyzésből értesülünk (pl. EFM ltz. 66.32.1., 66.34.1., 66.43.7., 66.43.9.). A *Békésmegyei Hírlap* 1941. évi számain átnéztük, de nem találtunk az ásatásra vonatkozó utalást.

2 EFM ltz. 19/1944, 33/1944, 33/1–4/1944, 14/1947, 16/1948, 17/1948, 19/1948, 27/1948, 29/1948, 31/1948, 64/1948, 13/1949, 30/1950; BéML Gyula város polgármesteri iratai 687/1926. sz. alatti csomagban (1920–1948 közti, múzeum- és könyvtárügyekkel kapcsolatos iratok) 3452/1948, 5473/1948; Lükő é. n. [1955], 100; HALMOS 1960, 52; IMPLOM 1968a, 36; IMPLOM 1973, 38; NÉMETH 1993, 19–20; SZATMÁRI 1996a, 12; DUSNOKI-DRASKOVICH 2000, 353–354, 359, 36. jegyzet; LSKA 2019. – Lükő Gábor: *Gyulai emlékeim az ötvenes évekből. Levél Szabó Ferencnek*, 1994. május 30. (EFM Ad 1366/2005) – a múzeumi anyag pusztulásának folyamatát – hallomásból – ő másként írta le. Köszönjük Szabó Ferencnek, hogy az eredeti levelet rendelkezésünkre bocsátotta, és ezzel az egyébként rossz minőségű adattári fénymásolt szöveg kibetűzését lehetővé tette. Bakay Kornél 1971. augusztus 11-én találkozott Implom Józseffel, és az ott elhangzottakat lejegyezte. Ezúton is köszönjük, hogy jegyzeteit még 1992-ben rendelkezésünkre bocsátotta (SZATMÁRI 1995, 224, 9. jegyzet; EFM Ad 1505/2018).

3 *Implom József visszaemlékezése*, 1971 (EFM Ad 1505/2018).

4 EFM ltz. 9/1947; BéML Gyula város polgármesteri iratai 687/1926. sz. alatti csomagban (1920–1948 közti, múzeum- és könyvtárügyekkel kapcsolatos iratok) 4437/1944, 8060/1944, 6223/1947, 15873/1947, 21427/1947, 22554/1947, 25563/1947, 3452/1948; *Bálint Alajos jelentése*, 1951 (MFM RégAd 342-76/6); *Implom József visszaemlékezése*, 1971 (EFM Ad 1505/2018); *Lükő Gábor visszaemlékezése*, 1994 (EFM Ad 1366/2005); NÉMETH 1993, 19–20; SZATMÁRI 1996a, 12; DUSNOKI-DRASKOVICH 2000, 354, 359, 37. jegyzet.

leletek rendezésére, revíziójára így nem kerülhetett sor. A ma rendelkezésünkre álló adattári iratokból,⁵ leltárkönyvi bejegyzésekből,⁶ valamint Lükő Gábor megjelent művéből⁷ kiderül ugyanakkor, hogy az 1950-es években egy-egy gyulai, illetve békéscsabai kiállításra a múzeum 10–11. századi leletei közül többször is válogattak, és ez felveti a további keveredés lehetőségét is. A megmaradt téglagyári leleteket 1961-ben, 1966-ban és 1978-ban rendezetlen sorrendben és rendszertelen leltári számok alatt beleltározták a gyulai múzeum gyűjteményébe.⁸ A leltárkönyvben szereplő adatok a tárgyak akkori csomagolásáról, a mellékük elhelyezett feljegyzésekről származhatnak. A leltárkönyvi bejegyzések arról is tanúskodnak, hogy a honfoglalás kori leletekkel együtt az ásatás során több korszak leletei kerültek elő, a tárgyak egy részénél pedig ceruzával feltüntetett táblaszámok és kölcsönzésekre vonatkozó megjegyzések láthatók.

A téglagyári leletanyag egyes tárgyainak részleges azonosítására már az 1950-es években Lükő Gábor kísérletet tett,⁹ és 1961 novemberében Bálint Alajos is végzett revíziót, illetve leltározást a múzeum gyűjteményében,¹⁰ de teljességről egyik esetben sem beszélhetünk. Sőt az sem kizárt, hogy tévedések ekkor is keletkeztek. Amellett, hogy a háború végén a leletanyag egy része és a teljes ásatási dokumentáció megsemmisült, az idők folyamán – helyszínrajz, illetve leírás hiányában, valamint Implom Józsefnek a revíziós munkában való mellőzése miatt – a lelőhely fekvése is feledésbe merült. Az elveszett vagy hiányos, illetve összekeveredett adatok alapján pedig a mai, 1954-től használatos leltárkönyvekbe

az ásatás után évtizedekkel későbbi leltározások során szintén bekerülhettek téves hivatkozások.

Az elveszett információkat ma már lehetetlen pótolni, és a tévesztéseket sem lehet minden esetben tisztázni. Valószínűleg ez lehet az egyik oka annak, hogy a leletanyag rendszerezésével, értékelésével még senki sem foglalkozott. Az alábbiakban ezt a munkát próbáljuk elvégezni úgy, hogy a megmaradt tárgyak mellé a temetőre vonatkozó, még felkutatható adatokat is felsoroljuk. Célunk, hogy a gyulai téglagyárban előkerült, különböző korszakokból származó leletekről fennmaradt információk egy helyen álljanak a kutatás rendelkezésére.

*

Talán az első, erre a lelőhelyre vonatkozó adat Implom József egyik levelének utóiratában maradt fenn. Fettich Nándor ugyanis 1942 márciusában Gyulán járt, és ezzel kapcsolatban értesítette őt utólag Implom József arról, hogy egy kígyófejes karperec – amelynek a lelőhelyét Fettich Nándor nem jegyezte fel – „gyulai”. Ezenkívül megemlítette, hogy az „amulettartóra” rosszul emlékezett, illetve azt is, hogy egy kis kereszt került ki „onnan”.¹¹ Valószínű, hogy a honfoglalás kori temető leleteire utalhatott. 1971-ben is úgy emlékezett vissza a téglagyári lelőhelyre, hogy „volt a temető leletei között 3 kereszt, egyiken (ez is lemez volt csak!) elnagyolt rajzú Krisztus-corpus-szal”.¹²

1945-ben Párducz Mihály egy szarmata kori edény rajzát közölte a „Gyula, Téglagyár” nevű lelőhelyről, amely ugyancsak ehhez a lelőhelyhez köthető.¹³

5 EFM Ad 1215/1992.

6 Például EFM ltsz. 66.32.1; 66.32.24; 66.32.25; 66.32.28; 66.32.29; 66.32.29/a; 66.32.35; 66.32.55/b; 66.32.72/a; 66.32.73; 66.32.78; 66.32.95; 66.32.98; 66.32.115; 66.32.121; 66.34.1; 66.36.1–66.42.6; 66.43.2–66.43.21.

7 Lükő é. n. [1957], 4.

8 Az 1961. évi leltározó személye ismeretlen, 1966-ban és 1978-ban pedig Juhász Irén végezte a leltározást.

9 EFM Ad 1215/1992; SZATMÁRI 1995, 223, 8. jegyzet.

10 Erről a gyulai múzeum régi, Implom-féle leltárkönyvének bejegyzései – például a ltsz. 465., 600., 637., 1331., 1398., 1410., 1430–1435., 1454–1458., 1483., 1509., 1726–1745. – árulkodnak, valamint Dankó Imre egyik jelentése is (DANKÓ 1962, 4).

11 EFM ltsz. 15–3/1942.

12 Bakay Kornél feljegyzése. – Lásd a 2. jegyzetet!

13 Párducz Mihály először csak jellegzetes szarmata kori kerámiáról tett említést, később pedig a lelőhelyet a 270–350 közé keltezett Kiszombor-ernőházi csoport elterjedési térképén tüntette fel (PÁRDU CZ 1945, 77, 90, XII. tábla 12; PÁRDU CZ 1950, 108, 3. ábra, CXXXI. tábla 5). A tárgy a 61.1.136. leltári számú tárggyal azonos [vö. 34. tábla 8]. Lásd alább!

Az 1940-es és az 1950-es évekből gyulai, honfoglalás kori koponyákra vonatkozó adatok is fennmaradtak, melyek egy része szintén e lelőhelyhez köthető.

Először 1943-ban Nemeskéri János említett négy, Gyuláról előkerült „hiteles honfoglalás kori” koponyát,¹⁴ majd ugyanezeket felsorolta 1947-ben is, az addig hazánkban ismertté vált honfoglalás kori embertani anyag D – vagyis az éppen csak megemlített, adat nélküli leletek – csoportjában.¹⁵ Ezek azonban nem lehetnek az 1941-ben előkerült téglagyári temető leletei, mivel ennek ellentmond egyrészt Bartucz Lajos 1931. évi és 1938. évi írása, másrészt Nemeskéri János és Implom József 1949. évi levélváltása.

Bartucz Lajos ugyanis 1931-ben csak megemlítette a gyulai honfoglalás kori koponyákat, de 1938-ban azt is leírta, hogy 1926-ban a gyulai múzeum egyik szekrényében három torzított koponyát látott, amelyeket Domonkos János múzeumigazgató 1901–1902-ben a Kálvária-dűlő melletti, Béres József szőlőjében lévő homokbányából mentett meg. Mellettük „három egyenes kardot, két dárdahegyet, két paizsdudort, három csuprot, karperecet, fűsűt stb.” találtak. A sírokat Domonkos János, majd Fettich Nándor is germánnak határozta meg. Bartucz Lajos 1926-ban – minden bizonnyal a leletek hatására, ugyanazon a lelőhelyen – a Moldován-féle homokbányában végzett próbaásatást, és egy fiatal férfi torzított homlokcsontjára, illetve egy 1-2 éves gyermek csontvázára bukkant. Az utóbbi koponyáján is mesterséges torzításra utaló nyomokat figyelt meg. Leírta továbbá, hogy „1928 májusában ugyancsak Gyulán, a kétegyházi út mellett, Szilágyi Péter tanyáján újabb makrokefál koponyát találtak edénytöredékekkel.” A koponya mellett előkerült régészeti leletek azonban nem maradtak meg. Ez a koponya 1928 őszén Erdős Gyula városi főjegyző ajándékaként került a budapesti embertani gyűjteménybe.¹⁶

Az Országos Magyar Természettudományi Múzeum Embertani Tárában 1949-ben négy olyan koponya volt,

amelyek a gyulai múzeumból kerültek oda. Ezek azonosításával kapcsolatban kérte Nemeskéri János 1949 augusztusában Implom József segítségét. Levele szerint: „Az Országos Magyar Természettudományi Múzeum Embertani Tár tervbe vette a gyulai múzeumból beküldött négy honfoglaláskori magyar koponya embertani feldolgozását. A szóban forgó koponyák leltári naplónk szerint a következők:

a/ 2. sír	Gyula Neszűrj /?/ hegy	1927. Domonkos
b/ 4. ”	–”–	–”–
c/ 799	Gyula	1926
d/ 800	”	”

Az a/ koponyához hiányos csontváz is volt mellékelve.”

Nemeskéri János levele szerint: „tekintve azt, hogy az anyag régészeti hitelessége nem látszik egészen beigazoltnak” sírszámra, beérkezés idejére, ásató nevére, régészeti mellékletekre, régészeti korra, a lelőhely pontos megnevezésére, illetve az esetleges régészeti feldolgozást végző személyére vonatkozó adatokat kért. Külön is kérte annak közlését, hogy a gyulai múzeumban „rendelkezésre álló adatok vagy feljegyzések szerint a lelet honfoglaláskorinak minősíthető-e”. A kérdésekre azonban Implom József nem tudott bővebb tájékoztatást nyújtani. Válasza alapján a négy „honfoglalás kori” koponya hitelessége már akkor sem volt igazolható. Feltételezése szerint Neszűrj-hegynek a Gyula északi határába eső egyik dombot nevezhették. Az azonosíthatatlan lelőhely és az onnan előkerült két sír kora – véleménye szerint – inkább a Gyula környékén található 10–12. századi falusi temetők egyikéhez köthető. A másik két koponya eredetéről semmit sem tudott mondani.¹⁷

Ehhez azt tehetjük még hozzá, hogy mivel a Budapestre került koponyákkal kapcsolatban csak az 1920-as évekről lehet szó, az ún. Neszűrj-hegy mellett másik lelőhelyként a Kálvária-domb környékére eső lelőhelyre gondolhatunk.¹⁸ A fenti adatokból úgy tűnik, hogy a Kálvária-dűlőben 1901–1902-ben került elő az a három torzított koponya, amelyeket Bartucz Lajos

14 NEMESKÉRI 1943, 224.

15 NEMESKÉRI 1947, 65, 66, 67, I. tábla 1–2.

16 BARTUCZ 1931, 117; BARTUCZ é. n. 454, 461, 462, 296–297. kép, 463. – Az 1926-ban megjelent könyvében a gyulai leletek még nem szerepeltek (BARTUCZ 1926).

17 EFM itsz. 59/1949. – A Neszűrj-hegyre vonatkozó adatokra: MRT IV/4. 3/XL. lelőhely.

18 MRT IV/4. 3/9. lelőhely.

1926-ban látott a gyulai múzeumban. Ezek közül kétőt – talán éppen Bartucz Lajos kérésére 1926-ban elküldtek Budapestre. Domonkos János 1927-ben újabb, a Neszürj-hegyen előkerült két koponyát küldött a fővárosba. 1928-ban – valószínűleg ismét a Kálvária-dűlőből – került egy újabb torzított koponya Budapestre. A leltári naplóba viszont csak az 1926-ban és 1927-ben beérkezett koponyákat jegyezték be, az 1928. évi koponya fotója viszont bekerült Bartucz Lajos 1938. évi közleményébe. Nemeskéri János 1943-ban megjelent írásába minden bizonnyal a leltári napló adatai kerültek, téves, honfoglalás kori kormeghatározással együtt, melyek alapja talán Domonkos János 1927. évi küldeménye és információja volt. Sok tehát a bizonytalanság a koponyák eltérő száma, eredete, keltezése terén, de ha a leltári naplóba – s az évszámok alapján ez valószínű – a Bartucz Lajos által 1938-ban említett torzított, illetve a népvándorlás korára keltezett koponyák kerültek, különös, hogy néhány évvel később ezeket Nemeskéri János miért nem tudta azonosítani. Ettől függetlenül azonban a fentiek alapján az biztosan kijelenthető, hogy Nemeskéri János 1947. évi gyűjtéséből a gyulai téglagyárban 1941-ben előkerült temető sírjai nem szerepeltek, sőt az általa felsorolt négy gyulai koponya honfoglalás korra keltezése is téves lehetett.

1950-ben jelent meg Párducz Mihály monográfiájának harmadik kötete, amelyben csupán egy szarmata kori tárgyat említett a gyulai téglagyár területéről: egy szürke színű, jól iszapolt, bikónikus, élesen hasasodó edényt.¹⁹ Ezt közölte egyébként már 1945-ben is.²⁰ A tárgy ma is megvan [34. tábla 8].

1951. július 24-én Bálint Alajos a Békés megyei középkori falukutatói programmal kapcsolatosan tett látogatást a gyulai múzeumban, és meglepődve tapasztalta, hogy „a régészeti anyag ládákból összezsugorolva és szakszerűtlenül kezelve vannak raktározva”. Találtak „a gyulai Szövetkezeti Téglagyár területéről, hiteles ásatásból való publikálatlan leletet” is. Ezekről Implom József elmondta akkor, hogy „több mint 100

kora Árpád-kori sírt tárt fel s a leletek a legszebb emlékei e kornak”. Mint mondta, a „sírokból enkolpiumok, torquesek, fülbevalók, fejcs-gyűrűk, nyílcsúcsok, tegek kerültek elő”. Azt is hozzátette, hogy az „ásatáson felvett sírlapokat is a múzeumban helyezte el”, de ezekről Bálint Alajos leírta, hogy a múzeumban nem találták meg, és róluk Lükő Gábor sem tudott felvilágosítást adni. Jelentésében javasolta a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának, hogy Lükő Gábortól, vagyis a „békéscsabai, illetőleg gyulai múzeumok közös vezetőjétől meg kellene szerezni a gyulai Szöv. Téglagyárban történt Implom-féle ásatási jegyzőkönyvet, s a leletet mielőbb publikáltatni kellene”. Hozzátette azt is: „Talán Implom Józsefet kellene felkérni a közzétételre”.²¹

1956-ból viszont fennmaradt egy másik, szintén Implom Józseftől származó levél, amely már egyértelműen a téglagyári sírokkal és az onnan előkerült „A–B–C–D és az I–II–III–IV. stb. jelzésű” koponyákkal kapcsolatban adott felvilágosítást.²²

A gyulai múzeum adattárában található egy nagyrészt 10–11. századi, többségükben a gyulai téglagyár területéről származó leleteket felsoroló, valószínűleg az 1950-es évek első felében Lükő Gábor által készített és a múzeum korábbi, összekevert tárgyait tartalmazó lista fénymásolata is, amelyben az ismert sírszámokat I és XCII közé eső római számok jelölik. A lista mellett több, ugyancsak másolatban meglévő, különálló, főként sírszámokra és leltári számokra utaló megjegyzésekkel ellátott, vázlatos tárgyrész van; ezeket szintén Lükő Gábor készíthette.²³

A gyulai vár 1955–1956-ban összeállított állandó kiállításának I. számú termében helyet kapott több, a „gyulai Téglagyár közelében, a téglavető gödrében” előkerült, Lükő Gábor leírása szerint a 10–11. századra keltezhető magyar temető sírjaiból származó tárgy is. Erről a lelőhelyről való az a két, a kiállításhoz készült kiadványban rajzon is bemutatott, és szintén 10–11. századnak meghatározott bronz pecsétygyűrű, amelyek

19 PÁRDU CZ 1950, 51, No. 282, CXXXI. tábla 5.

20 Lásd a 13. jegyzetet!

21 Bálint Alajos jelentése, 1951. augusztus 4. (MFM RégAd 342-76/6,15).

22 MMM RégAd 2932/2012. – Lásd alább, a 71. jegyzetben is!

23 A lista és a rajzos jegyzetek másolatát Juhász Irén 1992-ben adta át, de eredetükre már nem emlékezett. A rajtuk lévő leltári számok viszont tőle származnak (EFM Ad 1215/1992; SZATMÁRI 1995, 223, 8. jegyzet).

egyikén csillag és kócsag, a másikon pedig megkötözött szárnyú galamb látható [2–3. kép]. Ugyanebből a leletanyagból való egy rajzon szintén ábrázolt, a 10. századra keltezett, öntött, áttört bronzkorong [4. kép] és két külön megemlített, de rajzon be nem mutatott állatfejes karperrec, valamint egy hal formájú „kapcsos tű” is.²⁴

Lükő Gábor adataira hivatkozva közölte Csallány Dezső ezt követően a sarkadihoz nagyon hasonló, áttört, állatábrázolással díszített, gyulai bronzkorong rajzát.²⁵ Minden bizonnyal ugyanezt a tárgyat említi még Kovalovszki Júlia,²⁶ és biztosan erre hivatkozik Csallány Dezső nyomán Nagy Árpád²⁷ is. Utóbbi megemlíti, hogy Dienes István véleménye szerint a gyulai és a sarkadi, egymáshoz méretben is közelálló korong ugyanannak a műhelynek a terméke.²⁸ 1961-ben a temető leleteinek egy részét a gyulai múzeumban belettározták.²⁹ Az 1962-ben kiadott honfoglalás kori leletkataszterben a lelőhelyre vonatkozóan nincs adat, tehát az 1941-ben előkerült leletanyagot a szerzők nem ismerték.³⁰ 1966-ban a temető leleteinek újabb részletét leltározták be a gyulai múzeum gyűjteményébe.³¹

1968-ban jelent meg a város történetét összefoglaló kiadvány, amelyet Implom József írt. Ebben találjuk a lelőhely fekvésére és előkerülésére vonatkozó első adatokat is: „A kigyósi út jobb oldalán pedig 1941-ben a téglagyári földmunkák során egy 10. századi temető került elő gazdag magyar és szláv leletanyaggal.”³² Ugyanez a leírás a kiadvány második, bővített kiadásában, 1973-ban is megjelent.³³

2. kép. Gyűrű a temető leletanyagából
(Lükő é. n. [1957], 4. oldal 1. kép nyomán)

3. kép. Gyűrű a temető leletanyagából
(Lükő é. n. [1957], 4. oldal 1. kép nyomán)

4. kép. Hajfonatkorong a temető leletanyagából
(Lükő é. n. [1957], 4. oldal 2. kép nyomán)

- 24 LÜKŐ é. n. [1957], 3–4, 1–2. kép (az eredeti kézirat korrektúrája: EFM Ad 1035/1984). A hal formájú „kapcsos tű” azonos a 66.39.1. leltári számú lemezes fibulával. Lásd alább, a 2. sír leleteinél [33. tábla 4; 34. tábla 6]! A kócsagos díszű pecsétgyűrűt nem találtuk meg a téglagyári leletek között, de még a múzeum teljes gyűjteményében sem.
- 25 CSALLÁNY 1957, 289–290, 313, 16. kép 6–7; CSALLÁNY 1970, 262, 276, 280.
- 26 KOVALOVSZKI 1960, 179, 35. jegyzet.
- 27 NAGY 1969, 83, 83. jegyzet.
- 28 NAGY 1969, 84, 103. jegyzet.
- 29 Lásd a 8. és 82. jegyzetet!
- 30 SZŐKE 1962; FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962.
- 31 Lásd a 8. és 82. jegyzetet!
- 32 IMPLOM 1968a, 6.
- 33 IMPLOM 1973, 6.

1971 augusztusában Bakay Kornél a gyulai múzeum helytörténésze, Kiss Anikó közvetítésével felkereste Implom Józsefet, és az ott elhangzottakat – köztük a gyulai téglagyárban folytatott ásatásra vonatkozó információkat is – lejegyezte.³⁴ Ebben az évben Bakay Kornél a tervbe vett Békés megyei honfoglalás kori korpusz számára a temető leletanyagának szinte teljes egészét lefotóztatta a MTA Régészeti Intézetében. 1971. augusztus 6-án és december 13-án Sugár Lajos, 1971. október 22-én és december 16-án pedig Hannos Miklós volt a fotós.³⁵ A fotók azt mutatják, hogy csak az apró leleteket vitték el Budapestre, az edényeket nem, az utóbbiakról ugyanis nincsenek fotók. A fotónegatívak és diapozitívak nyilvántartására szolgáló leltárkönyvekben általában – részben vagy egészben – a „Gyula-Téglagyár, 10. századi temető, Gyula, Erkel Ferenc Múzeum, Implom József ásatása, 1941.” bejegyzés szerepel. Az elkészült, kinagyított fotókhoz fotókartonok is készültek, melyekre nemcsak a lelőhely, hanem az ásató és az évszám – „Gyula-Téglagyár, Implom József, 1941” (egy helyen „1940-es évek”) – szintén felkerült. A fotókartonokon feltüntetett, a tárgyak azonosítását szolgáló leltári számok azonban a legtöbb esetben tévesek, használhatatlanok. Közöttük olyan – nyilvánvalóan előre kiosztott – leltári számok is vannak, amelyek a gyulai múzeum leltárkönyvébe végül egyáltalán nem kerültek be. (Nemcsak az ELKH BTK – korábbi MTA – Régészeti Intézetének fotókartonjain találkozunk nem létező leltári számokkal, hanem a gyulai múzeum leltárkönyvében is szerepelnek ilyen ceruzás bejegyzések, ezért az

alábbiakban ezeket is említés nélkül hagyjuk.) Az általuk jelölt tárgyak talán azonosak azokkal, amelyek csak később, 1978-ban kaptak új leltári számokat.

Az ELKH BTK (korábbi MTA) Régészeti Intézete fotótárában lévő fotótáblákkal kapcsolatban arra is van példa, hogy azokon nemcsak téglagyári, hanem más lelőhelyről származó leletek is helyet kaptak, a kartonokon viszont ezek is téglagyári leletekként szerepelnek. Az alábbi anyagközlésnél mégis célszerű volt részben az ELKH BTK (korábbi MTA) Régészeti Intézete által rendelkezésre bocsátott, 1971. évi fotónegatívakat és diafelvételeket használni, mivel segítségükkel lehetett azonosítani a ma már helyenként hiányos leletanyag legnagyobb részét.³⁶

1971-ben jelent meg Bálint Csanád tanulmánya, amelyben a gyula-téglagyári temető 13. sírjából előkerült préselt ezüstrozettákra hivatkozott, ugyanis azok jó párhuzamai a szabadkígyósi honfoglalás kori temető I. 15. sírjában előkerült daraboknak.³⁷ A szerző megemlíti azt is, hogy a szabadkígyósi „II. I. sír kisszíjvégének mintázatával, technikai kivitelével majdnem egyező” darab ismert a „gyulai köznépi temetőben”.³⁸ A gyulai temetőben előkerült baltáról és vállas kengyelről szintén említést tett, melyeket a gyulai múzeum leltározatlan anyagából ismert.³⁹

1978-ban Juhász Irén leltározta be a honfoglalás kori temető leleteinek harmadik nagyobb tételét a gyulai múzeumban.⁴⁰ Minden bizonnyal ugyanerre a lelőhelyre utalt Implom József szintén 1978-ban, amikor a „kígyósi út jobb oldalán a téglagyári agyaggödrök

34 Lásd a 2. jegyzetet!

35 ELKH BTK Régészeti Intézete fotótári leltárkönyve, neg. ltsz. 64282–64311 (fotós: Sugár Lajos), dia ltsz. 10242–10245 (fotós: Sugár Lajos), neg. ltsz. 65002–65010 (fotós: Hannos Miklós), színes neg. ltsz. 65882–65883 (fotós: Hannos Miklós), de e két színes felvétel számát utólag a 64304 és 64308 neg. leltári számmal is feltüntették, mivel a nagyításuk azokkal egy kartonra kerültek a fotóztatás céljából (Bakay Kornél szíves szóbeli közlése, 2018. december 11.).

36 Az ELKH BTK Régészeti Intézete fotótárában lévő fotónegatívak és színes diapozitívak mellett az adattárában megtalálható Árpás Károlynak néhány téglagyári tárgyról készített, beletárolt rajza is: ltsz. 6721 [vö. 31. tábla]. Ő rajzolhatta a téglagyári temetővel több helyen együtt említett, 66.43.28. leltári számú ereklyetartó mellkeresztet ábrázoló képet is [vö. 32. tábla]. – Lásd alább és a 2. jegyzetet!

37 BÁLINT 1971a, 71, 80, 83, 36. jegyzet; EFM ltsz. 66.32.55/a [5. tábla 4a–f].

38 BÁLINT 1971a, 81.

39 BÁLINT 1971a, 63, 82, 18. jegyzet.

40 Lásd a 8. és a 82. jegyzetet!

kitermelésekor” évtizedeken át elpusztult sok szarmata kori sírról tett említést.⁴¹

A múzeum leltárkönyveinek ceruzás bejegyzései utalnak arra, hogy 1977-ben, 1978-ban és 1982-ben a tárgyak egy részét Juhász Irén kikölcsönözte a gyulai múzeumból. 1977. március 8-án 11 leltári számhoz tartozó sírlelet, 1978 folyamán valamikor további 121 leltári számhoz tartozó sírlelet, 1982. március 8-án pedig 8 leltári számhoz tartozó agyagedény kölcsönzését lehet így követni, de a kölcsönzés céljára vonatkozóan nem maradtak fent adatok, és erre ma már Juhász Irén sem emlékszik. Fennmaradt viszont egy dosszié, évszám nélkül, amelyben Juhász Irénnek a Békés megyei honfoglalás kori kataszterhez készített, a gyulai múzeum anyagát tartalmazó gépírást gyűjtése található, benne a gyulai téglagyár sírleleteinek leírásával.⁴² Az ebben említett táblaszámok azonosak a leltárkönyvben ceruzával megjelölt táblaszámokkal. Ezek alapján rekonstruálható, hogy az 1970-es években és az 1980-as évek elején előkészületek történtek a Békés megyei honfoglalás kori korpusz összeállítására. Ehhez kapcsolódott a még be nem leltározott tárgyak nyilvántartásba vétele, a tárgyak kölcsönzése, táblákba rendezése, fotóztatása és jelentős részének rajzoltatása is 1978-ban és 1979-ben.⁴³

1978-ban Implom József újra említést tett egyik írásában a téglagyári temetőről. Ezúttal abból indult ki, hogy a Körösök vidékét a Gyula-nemzetség vette birtokába, Gyula nemzetségső pedig Bizánccal keresett kapcsolatot, onnan hozott térítőket, és maga is a keleti kereszténységet vette fel. Ebből következtetett arra, hogy a „második világháború küszöbén a Kígyósi út jobb oldalán a téglagyár új agyagkitermelő gödrében előkerült »gazdag magyar-szláv« temetőt használó, az ezredforduló táján itt élt lakosság görög szertartású, keleti keresztény vallású volt”. A leletek is ezt bizonyítják szerinte, hiszen a „sírokból több tömör és csuklósan nyíló bronz ereklyetartó kereszt és egy 950 körül uralkodó görög császár kis aranypénze került elő”.⁴⁴

1978-ban jelent meg Bakay Kornélnak az Ipoly menti honfoglalás és államalapítás kori temetőkkel foglalkozó könyve, melyben kitért a gyulai téglagyárban előkerült temetőre és leletanyagra is, néhány fotótáblán keresztül is bemutatva azt. Bár az anyagközlés messze nem teljes, és a képtáblákon közölt legszebb leletek mellől nemcsak a méretarány, hanem az azonosításukhoz szükséges leltári számok és tárgyleírások – egy 14 szemből álló gyöngysor és egy vas- vagy bronzlemez töredékénél még a képaláírások – is hiányoznak, mégis ez a közlemény

41 IMPLOM 1978, 13; IMPLOM 1991, 32. – A korábbi várostörténeti írásaiban ezt a lelőhelyet nem említette (IMPLOM 1968a, 5; IMPLOM 1973, 5).

42 EFM Ad 1/2019.

43 A leltározás, kölcsönzés Juhász Irén, a rajzoltatás és fotóztatás Fodor István közreműködésével történt. A tárgyak táblarajzeit 1978–1979-ben Tóth Pál [1–30. tábla], jelen összefoglaláshoz 2021-ben pedig Boldog Zoltán [33. tábla] készítette. A táblákba rendezett tárgyak fotóit Jaksity Iván [34–47. tábla] készítette 2021-ben. Eredeti célunk az volt, hogy minden tárgyról közre adunk valamilyen képet, de a rajzoltatási és fotóztatási kapacitás szűkösége, továbbá egyes tárgyak romlott állapota miatt ezt el kellett vetnünk. A meglévő – Tóth Pál, illetve Árpás Károly által korábban készített – rajzos táblák mellé ezért csak néhány tárgy rajzolására és a legfontosabb tárgytípusok fotózására került sor. Az ELKH BTK RI fotótárában megtalálható fotótáblák és az itt közölt rajzos táblák legnagyobb részt megfelelnek egymásnak, ugyanazok a tárgyak szerepelnek rajtuk, ha helyenként eltérő sorrendben is. A táblarajzok közül néhányat – leltári számok hiányában – a rendelkezésre álló rajzok, fotók és a ma meglévő leletek alapján sem sikerült azonosítani. Ezek: 1. tábla 3, 21, 8. tábla 4, 19. tábla 10, 27. tábla 14. Az 1971. évi fotózásra és 1978/1979. évi rajzoltatásra két különböző időpontban, különböző körülmények között, esetenként különböző beállításokkal, más összefüggésben, eltérő értelmezéssel került sor, amely egyrészt egyik esetben sem érintette a teljes leletanyagot, másrészt igen megnehezítette a tárgyak azonosítását is. 1978–1979-ben pedig több olyan tárgyról nem készült rajz, amelyek egyébként az 1971. évi fotókon szerepelnek.

44 IMPLOM 1978, 14; IMPLOM 1991, 33. – Az aranypénz elveszett. – Implom József visszaemlékezése szerint valószínűleg ez is a háború végén, a múzeum padlására felhordott ládából tűnhetett el –, az ereklyetartó keresztkekre vonatkozó megálla-pítás pedig pontatlan. Lásd a 2. jegyzetet és alább, a bizonyítékok nélkül téglagyári leletként kezelt tárgyakat felsoroló II.5. fejezetben! A korábban megjelent várostörténeti munkáiban ez az okfejtés és ezek a részletek hiányoznak (IMPLOM 1968a, 6; IMPLOM 1973, 6).

tekinthető a temető és leletei eddigi legrészletesebb ismertetésének.⁴⁵ A temetőről csak kevés hiteles adattal rendelkezünk, ezért a közlemény külön érdeme, hogy az ott rögzített információk jó része közvetlenül Implom Józseftől származott, akivel Bakay Kornél 1971-ben még személyesen is találkozott.⁴⁶ Ennek köszönhető a lelőhely fekvésének legrészletesebb – igaz, az ásatást követően csak harminc évvel később tollba mondott – leírása is: „*A temető a Gyuláról Kígyósrá vezető út jobb oldalán feküdt, az ún. kolera-temetőn túl, de a régi téglagyáron innen, tehát Gyula város délnyugati részén, ahol tulajdonképpen téglagyár sohasem volt. Itt sorakoztak viszont a téglagyár agyagbányái, ahol az első sírokat 1941-ben megtalálták.*”. Bakay Kornél Implom József elbeszélése nyomán lejegyezte azt is, hogy „*a temetőben Implom József ásatott*”, és hogy „*a munkások megközelítően 100 sírt semmisítettek meg*”. A megmaradt adatok és az ásató közlése alapján a temető teljes sírszámát 170 körülire becsülte. Hivatkozott Implom József elmondására, mely szerint „*a nagyszámú sír között lócsontos nem volt, agyagedény viszont igen nagy számban került elő, de elvesztek*”.⁴⁷ Bakay Kornél jegyzetei között szó van még arról is, hogy 1941-ben a temető előkerülésekor Implom József Békéscsabán volt katona, de a sírok feltárására hazakérették Gyulára. A helyszínre érve – vele volt Gyula neves helytörténésze, Scherer Ferenc is – az ott dolgozó munkások elmondták, hogy „*amikor a koponyát megtalálták, azt nyomban szétverték, (és) hasonlóképpen jártak el az agyagedényekkel is*”. Implom József visszaemlékezése szerint: „*Voltak azonban leletek, amelyeket (a munkások) megtartottak, s ezeket vagy cukros zacskókba, vagy az épen maradt agyagedényekbe rakták el. Később ezek egy részét némi csekély pénzért beszolgáltatták. [...] (ő)*

mindig 50 cm széles árkokkal ásatott, melyeket egymástól 80–100 cm-re húzatott. A temetőben ő is sok sírt tárt fel, de biztos, hogy a széleken még maradtak sírok. A sírok egymástól nem nagy távolságra voltak, s melléklet nélküli sír alig fordult elő.”⁴⁸

A temető megmaradt leletei között Bakay Kornél az alábbi tárgytípusokat különítette el.⁴⁹

I. Fegyver, lószerszám, munkaeszköz

1. fokos
2. nyílhegy
3. kés
4. hevedercsat
5. csiholóvas

II. Ékszer, viseleti tárgy

6. egyszerű hajkarika
7. pödrött végű hajkarika
8. S-végű hajkarika (mindössze 3 db)⁵⁰
9. fülbevaló (6 típus)
10. bronzláncocskák – szív alakú lemezes nyaklánc
11. gyöngysor (szépek, gazdag választékkal)
12. sodrott nyakpercec
13. egyszerű huzalkarpercec
14. sodrott és fonott karperec
15. lemezkarperec
16. állatfejes karperec
17. gyűrű
18. fonott gyűrű
19. fejes gyűrű
20. rozetta
21. lemezes korong
22. áttört bronzkorong
23. csizmadísz
24. fülesgomb
25. övcsat (vas, bronz, csont)

45 BAKAY 1978a, 174–180, LXI–LXV. tábla. – A hiányzó képaláíráshoz: BAKAY 1978a, 179, LXIV. tábla 8–9.

46 Lásd a 2. jegyzetet!

47 BAKAY 1978a, 175, 219. jegyzet.

48 Implom József visszaemlékezése, 1971. – Lásd a 2. jegyzetet!

49 BAKAY 1978a, 175, 218. jegyzet. – Az általa említett leltári számok (66.32.1–63., illetve feltételeesen a 66.20.28. és a 66.43.2–3.) azonban korántsem tartalmazzák az összes ide sorolható leltári számot. (Lásd a 82. jegyzetet!) A feltételeesen említett tárgyak a leltárkönyv szerint a középkori Fövényes falu templom körüli temetőjének sírjaihoz köthetők, melyeket évekkorábban szintén Implom József tárt fel (SZATMÁRI 1996a, 23–41).

50 BAKAY 1978a, 175, 220. jegyzet. – A lábjegyzetben általa említett leltári számok (66.32.241–243.) nem léteznek a gyulai múzeum leltárkönyvében.

26. övveret (aranyozott ezüst és bronz, csont)
27. szíjvég
28. szíjbújtató, szíjelosztó
29. csüngős korong (vagy kéttagú csüngő)
30. pityke
31. ruhadíszítő lemez
32. fibula (másodlagos felhasználásban)
33. ruhakapcsoló lemezes tű

III. Rituális mellékletek

34. tojás
35. csörgő, csengő
36. átfűrt állatsontok (ongon)

IV. 37. római érme

A tárgytipusok között nem tüntette fel a már említett agyagedényeket, mivel biztosan ide sorolható darabot nem talált a gyulai múzeumban. Feltételezte viszont, hogy a 61.1.79., 61.1.98., 61.1.100. és a 61.1.109. leltári számú edények nagy valószínűséggel innen származnak.⁵¹ Közülük három a leltárkönyv szerint is a téglagyári temetőből való, viszont a 61.1.109. leltári számú szarmata kori, a 61.1.98. leltári számú darab pedig – annak régi leltári száma (1547) alapján – a Törökzugban került elő, még 1912-ben.⁵²

Közleményéből ismerjük a külön is említett, és általa „a gyula-téglagyári, rendkívül gazdag ékszernyagú temető” 94. (esetleg a 92. és 94.) sírjához kötött, 10–11. századi félhold alakú, sodronyszálakkal díszített ezüst fülbevalókat.⁵³ A 15. sírhoz sorolt bronz fülbevaló szerinte „a szob-kiserdei típus gyengén sikerült öntött mása”.⁵⁴ A szob-kiserdei temető népességének külső

megjelenése (viselete) meglátása szerint „a X. században előkelőbb volt a köznépi temetők átlagánál, és erős rokonságot mutat az említett gyula-téglagyári népcsoporttal”.⁵⁵ Kiugró értéknek tartja azt, hogy Gyuláról összesen 14 fülbevaló ismert; ezzel kapcsolatban két (!) temetőt említ, de csak egy lelőhelyre utal.⁵⁶

1982-ben a lelőhely és a hozzá köthető 10–11. századi edények is bekerültek Kvassay Judit széles körű gyűjtésébe, két edény rajzával együtt.⁵⁷ 1988-ban a lelőhelyet – Bakay Kornél nyomán – Révész László sorolta fel a többnyire a 10. századra keltezhető gömbsorcsüngős fülbevalók lelőhelyei között.⁵⁸ 1989-ben Szemán Attila – ugyancsak Bakay Kornél nyomán – a félhold alakú fülbevalók egy szűkebb csoportjával összefüggésben megemlítette a gyulai téglagyárban előkerült, 10–11. századra keltezett félhold alakú fülbevalókat, és a megjelent – pontatlan – fotó alapján közölte annak rajzát is.⁵⁹

1990-ben és 1991-ben Mesterházy Károly a 10–11. századi magyar sírleletekben előforduló bizánci és balkáni eredetű tárgyakkal kapcsolatban több gyula-téglagyári eredetű, bizánci jellegű tárgyat (egy csatot és több fülbevalót) is megemlített, valamint közölte fotójukat.⁶⁰ 1991-ben jelent meg Bálint Csanád Dél-Magyarország 10. századával foglalkozó könyve is, melyben – példák felsorolása közben – több helyen említést tett a Gyulán, illetve a gyulai téglagyárban előkerült leletekről.⁶¹

1991-ben és 1992-ben a gyulai régészeti topográfiai kötet előmunkálatai során végzett szisztematikus terepbejárásokhoz kapcsolódóan bejártuk a szabadkígyósi

51 BAKAY 1978a, 175, 219. jegyzet.

52 Az általa említett négy edényen kívül a leltárkönyvi bejegyzés szerint még a 61.1.577–580. és valószínűleg a 61.1.584–587. leltári számú edények is szóba hozhatók a temetővel kapcsolatban. Lásd alább!

53 BAKAY 1978a, 174, 213. jegyzet (EFM 179, LXIV. tábla 34–35.).

54 BAKAY 1978a, 174, 214. jegyzet (EFM ltsz. 66.32.57.).

55 BAKAY 1978a, 174.

56 BAKAY 1978a, 174–175. – Az ellentmondásra már korábban is felfigyeltek (LANGÓ–TÜRK 2004, 383, 112. jegyzet).

57 KVASSAY 1982, 58, VIII. tábla 1, 3.

58 RÉVÉSZ 1988, 142–144, 148–149, 155.

59 SZEMÁN 1989, 89–91, 55. és 58. jegyzet, 6/E. ábra, 7. ábra. – Nála is tévesek azonban a Bakay Kornéltól átvett leltári számok, és a rajzán szereplő hosszúkás csüngő szintén másik tárgyhöz tartozik. Lásd alább a 92. és 94. sír, illetve a 78.61.1. leltári számú tárgyak leírását!

60 MESTERHÁZY 1990, 89, 1. ábra 4, 90–91, 94, 95, 5. ábra 1–2, 96, 97, 6. ábra 9, 98, 106, 8. ábra; MESTERHÁZY 1991, 165–166, I. tábla 1b, 3, 168.

61 BÁLINT 1991, 96, 131, 148, 158, 221–222, 262, 266.

főút két oldalán a téglagyár környékét, és jó néhány lelőhelyet dokumentáltunk. A rendelkezésre álló adatok azonban nem tették lehetővé a honfoglalás kori temető helyének egyértelmű és határozott azonosítását. Legnagyobb valószínűséggel a Gyula 47. számú lelőhely kerülhet szóba, így a temetőt e lelőhelyhez kötöttük. A temető helyét illetően felvetődhet még a közeli Gyula 51. számú lelőhely délkeleti felében megfigyelt bányagödör területe vagy a szabadkígyósi út déli oldalán sorakozó téglagyári gödrök környezete, de az úttól délre eső területeket Bakay Kornél fent idézett, az ásató Implom József elmondására támaszkodó lelőhelyleírása alapján kizárhatjuk [5. kép].⁶² A temető helyének azonosítását nemcsak a terepbejárás megfigyelések és a közben végzett adatgyűjtések segítették, hanem két térkép is, melyek az 1930-as és 1940-es évek viszonyait, köztük a téglagyár elhelyezkedését ábrázolják.⁶³

Terepbejárásunk alkalmával a várostól délnyugatra, a Szabadkígyósra, illetve Újkígyósra vezető kövesút északi oldalán lévő, nagyterjedésű, bekerített szeméttelép közepén bányagödröket figyeltünk meg. Ezek északkeleti szélén, a homokos talajú, gépek által megnyesett felszínen egy emberi koponyatöredéket találtunk, amely valószínűleg másodlagos helyzetben került elő. A koponya közvetlen környezetében több embercsont ugyan nem fordult elő, viszont a bányagödrök északkeleti szélén kevés edénytöredéket sikerült gyűjtenünk. A szeméttelép munkásai és felügyelőjének állítása szerint csontváz eddig soha nem került elő a telep területén, de a gépkezelők embercsontnak vélt „csontdarabokat és

koponyatöredékeket” már találtak a markoló munkája közben. Egyéb leletekre azonban nem emlékeztek. Az általunk gyűjtött leletanyagban néhány őskori és szarmata kori edénytöredéken kívül négy kopott, barna színű, díszítetlen oldaltöredék Árpád-kori, két szürke és két sárgás színű oldal pedig késő középkori.⁶⁴

1995-ben a gyulai múzeum gyűjteményében ma is megtalálható, alább részletesebben is említett 66.43.28. leltári számú, szórványleletként ismert ereklyetartó mellkereszttel kapcsolatban merült fel, hogy esetleg a téglagyári temető egyik lelete [32. tábla 1–2], de kiderült, hogy – bár elképzelhető az azonosítás – nem maradt fenn olyan egyértelmű adat, amely ezt bizonyíthatná.⁶⁵

1996-ban Révész László a hencidai hajfonatkorong párhuzamaként tett említést a gyulai hasonló darabról.⁶⁶ 1997-ben ugyanezt a gyulai hajfonatkorongot Révész László – a hasonló darabokkal együtt – a 10. századi törzsi-nemzetségi arisztokrácia viseleti tárgyaként határozta meg. Az évtizedek óta közöletlen temető használatának idejét pedig a 10–11. századra helyezte azzal a megjegyzéssel, hogy azt talán még a 12. század elején is használták.⁶⁷

2001-ben Békés megye honfoglalás korának összefoglalása mellékleteként a gyulai téglagyár régi leletei közül is készült néhány szebb tárgyról fénykép, de közlésük – a tárgyak rövid leírásán és egy-két általános megállapításon kívül – semmilyen adat közreadásával nem járt. A temető használatát a 10. századra helyezték.⁶⁸ 2002-ben a temető ismét csak említés szintjén bukkant fel néhány Medgyesegyháza környékén előkerült

62 MRT IV/4. 3/47. és 3/51. lelőhely.

63 Az 1930-as évek állapotát tükröző térképen a Gyula 47. számú lelőhely területén – a szabadkígyósi út északi oldalán – és az út déli oldalán is jelöltek egy-egy téglagyárat, illetve ugyanannak a gyárnak a két különböző részét (1930 körül, Bicare: BéML XV 1 d 29. – szelvénytípus: 5366 – <https://maps.hungaricana.hu/hu/MegyeiTerkepek/360/view/?bbox=-3800%2C-5910%2C11654%2C209> [a letöltés időpontja: 2018. 11. 14.]). Egy 1948. évi térképlapon pedig – a 3/51. lelőhely területén – utólagos, kézzel írt „Téglagyár” felirat olvasható, de bányagödröket a térkép nem jelöl (1948, Gyula m. város beépítettség és közúthálózati térképe: BéML XV 8 382. – <https://maps.hungaricana.hu/hu/MegyeiTerkepek/494/view/?bbox=-8159%2C-10687%2C14880%2C96> [a letöltés időpontja: 2018. 11. 14.]).

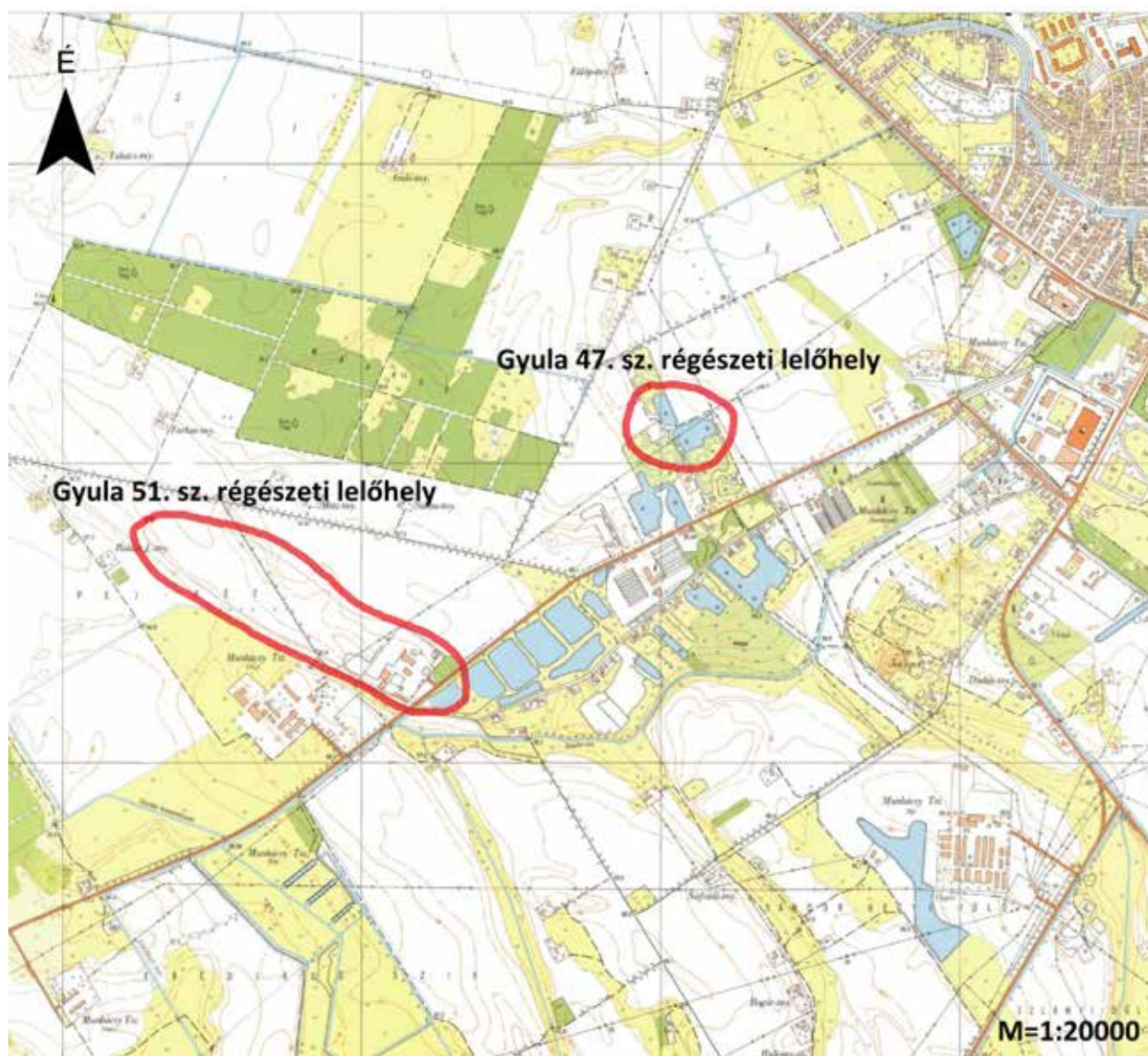
64 Berecz Katalin – Gábor Gabriella – Kocsor Julianna – Korondán Zoltán – Szatmári Imre terepbejárása, 1991. április 25. Gábor Gabriella – Kulcsár Mihály – Nagy Sándor – Szatmári Imre terepbejárása, 1992. október 14. – A leletanyag a MMM topográfiai gyűjteményében található.

65 SZATMÁRI 1995, 224.

66 RÉVÉSZ 1996a, 234.

67 RÉVÉSZ 1997, 174, 182, 184, 195, 7. kép.

68 LISKA–MEDGYESI 2001, 52–55, 59–62.

5. kép. A lelőhely és környezete; helyszínrajz (rajz: Liska András)

10–11. századi temetkezés felsorolása között, de használatát itt is csak a 10. századra keltezték.⁶⁹ 2004-ben Langó Péter és Türk Attila foglalkozott az egyik gyula-téglagyári bizánci csattal, illetve a csak említésből ismert három elveszett – általuk egyszerű mellkeresztnek elkönyvelt – kereszttel, és velük kapcsolatban említést tettek a temetőről is, amelyet véleményük szerint a 10. század második felétől kezdtek használni.⁷⁰

2007. február 2-án Nagy Péter budapesti lakos egy levelet postázott a gyulai múzeum részére, amelyben

leírta, hogy néhány héttel korábban az egyik pesti bolhapiacon két régi levelet talált. Mindkét levél másolatát mellékelte. Az egyik Implom Józsefnek szólt, írója és a levél dátuma kibetűzhetetlen. A másik viszont Implom József 1956. május 25-én írt válaszát tartalmazza. Az első levél írója többek között azt kérdezte Implom Józseftől, hogy a Természettudományi Múzeum megbízásából a gyulai múzeumban lévő embertani anyag általa végzett revíziója közben talált „A–B–C–D-vel jelölt koponyáknak mi a lelőhelye és kora”, és ugyanez volt

⁶⁹ LISKA–MEDGYESI 2002, 419.

⁷⁰ LANGÓ–TÜRK 2004, 379, 383–384, 386, 397, 421, 2. táblázat 1, 429, No. 9–11, 432, 445, 13. kép 1, 447, 15. kép 1/h, 450–451, 18. kép 1.

a kérdése „a római számmal jelzett anyagra vonatkozólag” is. Implom József e kérdésekre válaszolva a következőket írta: „Az A–B–C–D és az I–II–III–IV. stb. jelzésű koponyák a gyulai szövetkezeti téglagyár anyag-gödre folytatásában végzett két próbaásatásból illetve mentőásatásból származik. 950 körüli bizánci arany és ereklyetartó keresztek jelzik a temető kezdetét, a végét, ha jól emlékszem XI. sz. végi illetve XII. sz. eleji árpád-kori dénárok. A sírokban a múzeumban meglévő ugyanilyen A–B–C ill. I–II–III. jelzésű torquesek, karperecek, hajkarikák, fülbevalók stb. voltak. Természetesen fennáll annak a veszélye, hogy a háború alatt vagy később a cédulák elcserélődtek. A koponyák és a hozzátartozó eredetileg be voltak csomagolva, de földtelenítettem, hogy az Embertani Intézetbe elszállíttassam. Kár, hogy nem történt meg. Így igen kétes értékű és csak a legnagyobb óvatossággal használható anyag.”. Csak ebben a levélben van arra utalás, hogy a téglagyárban előkerült temetőt nem egy, hanem két szakaszban tárták fel.⁷¹

2010-ben Langó Péter gyűjtésébe bekerültek a gyulai keresztek is. Az ereklyetartó mellett három egyszerű mellkeresztet sorolt a téglagyári temetőhöz. A Kárpát-medencéből ismert ereklyetartó mellkereszteket a 10–12. századra, az egyszerű mellkereszteket a 10–11. századra keltezte.⁷² Ugyanebben az évben jelent meg Révész Éva bizánci, vagyis ereklyetartó és zarándokkeresztekkel foglalkozó dolgozata, amelyben Gyula-Téglagyár lelőhelynév alatt helyet kapott a 10–11. századra keltezett gyulai ereklyetartó mellkereszt is. Véleménye szerint az „temetőbeli szórvány” és sírlet egyaránt lehet.⁷³

2012-ben a gyulai öntött, áttört, állatábrázolós bronzkorongot a hencidai és a sarkadi korong

párhuzamaként említették meg.⁷⁴ 2013-ban a megye 10–11. századi temetkezései között ismét szóba került a téglagyári lelőhely, de a legáltalánosabb lelettipusok felsorolásán kívül csupán azt megemlítve, hogy az e két évszázadra keltezett temető leletei „rangosabb” közösségre utalnak.⁷⁵ Ugyanebben az évben egy másik tanulmány a 10–11. századi temetők sorában szintén említést tett a „kb. 170” síros gyula-téglagyári temetőről.⁷⁶ 2014-ben a forgó napkorong jelét hordozó honfoglalás kori korongjaink között méltó helyet kapott az egyik gyulai korong is, mely a szolnokival és még inkább a tápé-majdokokival mutat közeli hasonlóságot.⁷⁷

2015-ben a temető megmaradt, legszebb leletei közül – a főbb tárgytípusok felsorolása mellett – többnek a fotóját közölték, de sírszámokra, leltári számokra való hivatkozás nélkül, és a temető részletes feldolgozása, illetve a teljes leletanyag ismertetése ekkor is elmaradt. A leleteket viszont egy 10. századi előkelő magyar nemzetség hagyatékának határozták meg.⁷⁸ Ugyancsak 2015-ben, Bakay Kornél 1978. évi publikációja nyomán, a gyula-téglagyári temető 2. és 13. sírjához kötött hajfonatkorongok említésére a szeged-öthalmi leletekkel kapcsolatban került sor.⁷⁹ A 2018-ban megjelent gyulai városismertető kiadványba szintén bekerült illusztrációként néhány tárgy – egy karperec, két övveret és két hajfonatkorong – fotója. A képaláírásokban a gyulai téglagyár területén feltárt 10. századi temető szerepel.⁸⁰ 2019-ben Polónyi Emese és Türk Attila a Kárpát-medence 10. századi lemezes hajfonatkorongjait különböző csoportokba sorolta, köztük a gyulai téglagyárban előkerült négy darabot is.⁸¹

71 MMM RégAd 2932/2012. – Lásd a 22. jegyzetnél is!

72 LANGÓ 2010, 454, 7. ábra, No. 13, 455, 8. ábra, No. 8–10.

73 RÉVÉSZ 2010, 198.

74 DRAGOTĂ–NIȚOI 2012, 115, 117, 120, Figure 4, e, j (az utóbbi a szövegben tévesen a k jel alatt szerepel).

75 MEDGYESI 2013, 668, 673, 675.

76 BOLLÓK 2013, 36.

77 FODOR 2014, 154, 9. kép 3, 5–6, 156–157. – Itt a 34. sír helyett pontatlanul a 2. sír leleteként szerepel (vö. FODOR 2014, 157).

78 Az akkori megállapítások közül több is pontosításra szorul, így a temetőben nemcsak 9, hanem 12 sírból maradtak meg nyílcsúcsok: 1., 12., 15., 19., 26., 32., 34., 36–37., 44., 47., 52. sír (MEDGYESI 2015, 70–91).

79 TÜRK–LŐRINCZY–MARCSIK 2015, 66.

80 CZEGLÉDI 2018, 25–26.

81 POLÓNYI–TÜRK 2019, 26, 28.

A fentiekből kitűnik, hogy a temető anyaga az 1941. évi előkerülése óta folyamatosan fel-felbukkan a különböző szakmai és idegenforgalmi kiadványokban, de teljes feldolgozására még senki nem vállalkozott. Ebben nyilván szerepe volt annak is, hogy a II. világháború végén a múzeumi gyűjteményben bekövetkezett károk súlyosan érintették a temető leletanyagát és a feltárás dokumentációját is. A megmaradt leletek is csak ezt követően, közel két évtized alatt és legalább hat fázisban kerültek a gyulai múzeum leltári nyilvántartásába. Napjainkban e leltárkönyvi bejegyzések tartalmazzák a legtöbb részletet a temetőről, és nagyrészt ezek köszönnek vissza a fent felsorolt kutatástörténeti adatokban is. Éppen ezért a gyulai téglagyárban 1941-ben felszínre jutott és minden bizonnyal csak részben feltárt szarmata kori, honfoglalás kori, illetve 10–11. századi temető átfogó ismertetése érdekében elsősorban e

leltárkönyvi bejegyzéseket érdemes követni, egyrészt a leltározás sorrendje, másrészt pedig az ott megadott sírszámok szerint.⁸² Ezekről külön kell megemlíteni, illetve felsorolni az ugyanott előkerült, de sírokhoz közvetlenül ma már nem köthető tárgyakat, továbbá azokat a leleteket, amelyek csak feltételeken sorolhatók a temetőhöz. Vannak egyértelműen nem a temetőhöz, hanem telephez köthető leletek is. Külön kormeghatározást csak azoknál a leleteknél említünk, amelyek nem 10–11. századiak. Célunk a teljes anyagközlés volt, és ennek megfelelően a leletanyag leírása teljes. Nem volt azonban mód valamennyi tárgy rajzon való bemutatására, és fényképeken is csak a legszebb, legérdekesebb, illetve a tipikus leletek szerepelhettek. Az egyes sírokról és leletekről a fentiek alapján a következő fejezetekben szereplő információkkal rendelkezünk.⁸³

82 A téglagyári temetőhöz köthető leltári számok a következő sorban követik egymást a múzeum leltárkönyveiben: 61.1.79., 61.1.100., 61.1.109., 61.1.136., 61.1.162–163., 61.1.194., 61.1.196–199., 61.1.432–434., 61.1.577–580., 61.1.584–588., 66.32.1–163., 66.34.1–66.43.11., 66.43.17–21., 66.43.24–25., 66.43.30–33., 66.44.26., 78.1.1–78.23.1., 78.28.1–78.106.1.

83 A leltárkönyvekben a legtöbb esetben „Gyula, Téglaár, honfoglalás kor, ásatás” vagy a „Gyula, Szövetkezeti Téglaár, honfoglalás kor, ásatás” bejegyzés szerepel, néhol pedig ceruzával „Implom József 1941”, illetve a „II, IV, VI–X, XX–XLVI, LVI. tábla” is. A tárgyak revíziójára 1967-ben, 1978-ban és 1991-ben került sor. A mai hiányokat, illetve az eredeti bejegyzéstől való eltéréseket alább jelöljük. A darabszámoknál elsősorban az eredeti leltározás adatát tüntetjük fel, a revízióknál feltüntetett darabszámot nem. A táblákra való hivatkozás Juhász Iréntől, illetve a honfoglalás kori kataszter általa elkezdett összeállításából származik (EFM Ad 1/2019).

II. A GYULA-TÉGLAGYÁRI TEMETŐ LELETEINEK LEÍRÁSA

(Fodor István, Szatmári Imre, Vörös Gabriella)

II.1. A sírokhoz köthető leletek

Az alábbiakban itt soroljuk fel azokat a leleteket, amelyek mellett sírszámok is szerepelnek, tehát egyértelműen sírokhoz köthetők. A honfoglalás kori leletek mellett azonban több szarmata kori darab is előfordul, amelyek arra utalnak, hogy a honfoglalás kori sírokba szarmata tárgyak is bekerülhettek, vagy éppen a honfoglalás kori sírok között szarmata kori sírokkal is számolnunk kell. Ezért a szarmata korra keltezhető tárgyaknál azok korát külön is jelöljük. A többi honfoglalás kori.

1. sír

Nyílhegy (66.32.1.). Kétélű, rozsdás, vas nyílhegy három darabja. Eredeti mérete nem mérhető.

Gyöngyök (66.32.2.). Különböző színű és méretű üveggyöngyök. Többségük apró, lapos, világos színű kásagyöngy, de van közöttük lecsapott sarkú kék (1 db) és kék ikergyöngy (1 db) is. Eredetileg 160 db, ma már összesen csak 97 db. A leltárkönyvi bejegyzés az 1. sírhoz, a melléte lévő cédula pedig a 2. sírhoz sorolja őket [15. tábla 7; 39. tábla 9].

Rozetta (66.32.3.). Aranyozott ezüstlemezből préselt rozetta. Á.: 3 cm [15. tábla 6].

Gyűrű (66.32.4.). Bronz pántgyűrű fele. Felszíne domború, belső oldala homorú. H.: 1,9 cm, sz.: 0,5 cm [15. tábla 9].⁸⁴

Fülbevaló (66.32.5.). Ezüsből készült, szaltovói típusú gömbsorcsüngős fülbevaló darabjai. A huzalon

elhelyezkedő 5 gömb üreges. A fülbevaló szarán kis nyúlvánnyal ellátott tömör gömböcske van. Az akasztófül töredékes. H.: 12 cm [15. tábla 5; 38. tábla 20].

Szíjvég (78.20.1.). Bronzból öntött szíjvég, amelynek szíj felőli vége V alakban ívelt, másik vége pedig csúcsos. Előlapját keretben egymásba kapcsolódó palmetta díszíti. Hátlapján felül kettő, középtájon egy horgas akasztó helyezkedik el. H.: 5,6 cm, sz.: 1,2–1,4 cm [11. tábla 4; 44. tábla 8]. A gyulai múzeum adattárában megtalálhatók Lükő Gábor jegyzetei a múzeum korábbi, összekevert leleteiről. Az ezek között lévő, 65 tételt számláló lista 20. sorszáma alatt szerepel egy *bronz szíjvég* a téglagyár „I.” sírjából. Későbbi az a bejegyzés, amely a tárgy mellett a 78.20.1. leltári számra (a fenti szíjvégre) hivatkozik. A tárgy vázlatos rajza megmaradt a gyulai múzeum adattárában, szintén a Lükő Gábor által a múzeum korábbi, összekevert leleteiről készített jegyzetei között, az egyik cédulán „I. sír” megjelöléssel.⁸⁵

2. sír

Pityke (61.1.194.). Félgömb alakú ezüstpityke. Á.: 1,8 cm, m.: 0,8 cm.

Gyöngyök (66.32.6.). Gömbszelet és korongos alakú borostyángyöngyök. Eredetileg 11 db volt, ma már csak 8 db van meg. Á.: 0,8 cm.⁸⁶

Gyöngyök (66.32.7.). Különböző méretű és színű üveggyöngyök: fehér kásagyöngy, zöld hólyagos, hengeres fehér, hatszög metszetű hasábos, sötétbarna és egy ugyanilyen fehér színű töredéke (típusonként 1-1 db). Gömbszelet, illetve korongos alakú borostyángyöngy

84 Csomagolópapírján megjegyzés: „54-5/1941”. Ez alapján valószínű, hogy az 54/1941. szám egy múzeumi irat iktatószáma lehetett (a leltárkönyvben tízszer szerepel az 54-4, 5, 7, 8/1941. hivatkozás valamelyike). Az irat viszont a háború végén elveszett. Minden bizonnyal egy levélről van szó, amelynek eredeti példánya vagy másolata máshol (pl. a Magyar Nemzeti Múzeumban) esetleg még fellelhető. A Békés Megyei Levéltárban meglévő 1941. évi polgármesteri iratok között nincs ilyen irat. (Köszönjük Németh Csaba segítségét!)

85 EFM Ad 1215/1992.

86 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64295.

(2 db). Eredetileg összesen 11 db, az 1970-es években már csak 8 db volt⁸⁷ [15. tábla 4], ma pedig 7 db van meg.

Karperec (66.32.8.). Ezüstlemezéből készült karperec, melynek nyitott, két végét félkör alakúra vágta, és mindkét végét egy-egy kis lyuk üti át. Á.: 5,5 cm, sz.: 0,9 cm [6. tábla 3; 41. tábla 7].

Karperec (66.32.9.). Vastagabb huzalból készült, nyitott bronz karperec. Két vége elvékonyodik, hegyesre kialakított. Kissé ovális alakú. Á.: 5,5–6,8 cm [6. tábla 4].

Karika (66.32.10.). Nyitott ezüstkarika, vékony huzalból. Á.: 2,3 cm [15. tábla 1].

Vascsat (66.32.11.). Négyszögletes alakú, erősen rozsdás vascsat, melynek pecke hiányzik. Két darabra tört. Á.: 2,7 cm [15. tábla 10].

Vascsat (66.32.12.). Négyszögletes, erősen rozsdás vascsat, melynek pecke megvan. Á.: 2,4 cm [15. tábla 8].

Karikák (66.32.13.). Két nyitott bronzkarika a fej mellől. Á.: 2,2 és 2,3 cm [15. tábla 2–3].⁸⁸

Gyöngyök (66.32.14.). Egy borostyán- kivételével üveggyöngyök, hólyagos, dudoros, lecsapott sarkú és rövid hasábos, nyomott gömbös típusok, melyek mérete kevéssé különbözik egymástól: fehér (73 db), zöld (41 db), piros (38 db), téglaszínű (28 db), kék (18 db), barna, áttetsző, a barnák mindegyike hólyagos típus (11 db). Barna kásagyöngy (1 db). Gömbszelet alakú borostyángyöngy (1 db). Eredetileg 247 db, az 1971. évi fotózásnál pedig 236 db. 1971-ben három – egy többnyire fehér (52 db), egy zöld (73 db) és egy sárga, illetve piros (111 db) –, egymáshoz kötözött gyöngyfüzérből állt [4. tábla 1]. Ma a gyöngyöknek csak kétharmada található a gyűjteményben, azok is két, egymástól külön álló füzéren, leltári szám nélkül. Piros (31 db), fehér (1 db), zöld (58 db), tégl (75 db), barna (5 db) és kék (6 db) színűek (összesen 176 db). A fehér gyöngysor – köztük egy kisebb és egy nagyobb, fekete gyöngyszemmel – hiányzik, bár a 2015. évi kiadványhoz készített fotók között még szerepel.⁸⁹ Jelenleg ezen a leltári számon egy másik, 165 szemből

álló gyöngyfüzér található, amelynek az eredeti leltári száma azonosíthatatlan.⁹⁰

Gyöngyök (66.32.15.). Eredetileg 3 kagyló, 1 világoskék, téglatest alakú, 2 zöld, téglatest alakú, 1 piros, hengeres, 1 fehér, hengeres, 7 fekete, lapos, fehér betéttel, 3 nagyobb sötétszürke „hólyagos”, fehér betéttel, 1 nagy, hengeres fekete, fehér betéttel, valamint 1 fehér és 1 zöld, gerezdes gyöngyszemből álló gyöngysor. Összesen 21 db volt, ma azonban csak 6 db található ezen a leltári számon, melyek kivétel nélkül fajanszgyöngyök lehetnek: erősen gerezdelt gyöngyök, zöld festéknyomokkal (2 db), lapított gömb alakú, fekete alapon fehér mintás szemesgyöngyök (3 db) nyomott gömbös, piszkosfehér, rusztikus felületű (1 db) [31. tábla 1].⁹¹

Fibula (66.39.1.). Hal alakú, lemezes fibula bronzból készült alaplapja. A felső részén a rugószerkezetet és a tűtartót rögzítő áttörés és a pántolás maradványa látszik. H.: 4,7 cm [33. tábla 4; 34. tábla 6]. A tárgy szerepelt a gyulai múzeum 1955–1956-ban készült állandó kiállításának honfoglalás kori leletei között.⁹²

Hajfonatkorongok (78.6.1.). Vékony, kör alakú bronzlemezek, felületükön néhol aranyozás nyoma figyelhető meg. Közepükön három koncentrikus kör látható, a közöttük lévő belső sávot pedig beütött pontozás díszíti, ahogyan a szélüket is. A középponttól 2,5 cm távolságra félkörös hullámvonalak futnak. Á.: 7,8 és 8 cm. 2 db [6. tábla 1–2; 37. tábla 6–7].

A gyulai múzeum adattárában megtalálhatók Lükő Gábor jegyzetei a múzeum korábbi, összekevert leleteiről. Az ezek között lévő, 65 tételt számláló lista 25. és 27. sorszáma alatt szerepel egy *bronz díszű hal alakkal*, illetve egy *kerek ezüstlemez* a téglagyár „II.” sírjából. Későbbi az a bejegyzés, amely az első tárgy mellett a 66.39.1. leltári számra (a fenti ruhakapcsoló türe), illetve a 78.6.1. leltári számra (a fenti hajfonatkorong egyike) hivatkozik. Ugyanennek az adattári anyagnak egy másik céduláján néhány olyan tárgynak a rajza látható,

87 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64295.

88 Leltárkönyvi megjegyzés: „54-5/1941.” (Lásd a 84. jegyzetet!)

89 MEDGYESI 2015, 74, 3. kép.

90 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 65010, 65882.

91 A leltárkönyv megjegyzés rovatában „Lásd még 61.1.191. sz.,” majd ceruzával: „nyílhegy?” beírás szerepel. Ezen a leltári számon azonban másik lelőhely (Szanna?) és egy késő középkori edénytöredék található.

92 LÜKŐ é. n. [1957], 4.

6. kép. Lükő Gábor cédulája a téglagyári temető 2. és 13. sírjának leleteihez (EFM Ad 1215/1992.)

amelyek a „II.” sírből származnak. Jól azonosítható az egyik hajfonatkorong és a hal alakú fibula, de ezek mellett szerepel még három kör alakú és egy apró, meghatározhatatlan, lemeztöredékre emlékeztető tárgy, továbbá egy bikónikus orsógomb is [6. kép].⁹³

Bakay Kornél a „II. sír (?)” – nyilván a 2. sír –, illetve a 13. sír leleteként közölte 2-2, egymástól eltérő nagyságú és díszítésű hajfonatkorong fotóját, de a tárgyak leltári leírása alapján valószínű, hogy nem az eltérő, hanem az azonos díszítésű és nagyságú darabok tartoztak össze, közülük pedig a 2. sírhoz a két nagyobb sorolható.⁹⁴

Egy későbbi leírás szerint: „A 2. számú előkelő női sírban a ruhát félgömb alakú ezüstgomb fogta össze. Nyakában 289 db gyöngyből és kagylóból álló gyöngysor volt. Karjain két karperecet viselt. Az egyik ezüstlemezről készült, nyitott. Két vége lekerekített, és

mindkettőn 1-1 kis lyuk van. A másik karperec vastagabb bronzhuzalból készült, két vége elvékonyodik, és hegyesre van kiképezve. A hajában nyitott, vékony, ezüsthuzalból készült hajkarikát viselt. Emellett két vascsat, két bronzkarika is volt a sírban. Egy hal formájú, szarmata kori bronzfibula előlapján jól látszanak a tűt és a tűtartót felerősítő szegecsek. Tűje rugós szerkezetű, a tűje hiányzik. A nő két hajfonatkorongja vékony bronzlemezről készült, néhol aranyozás nyomaival. Enyhén ovális alakúak. Közepükön három koncentrikus kör van.”⁹⁵

2019-ben az egyik hajfonatkorongot a Kárpát-medence 10. századi lemezes hajfonatkorongjai 7. főcsoportja (szirommintával díszített korongok) 1. csoportjának (középső kör alak köré szerkesztett sziromminta) 1. alcsoportjába sorolták.⁹⁶

93 EFM Ad 1215/1992.

94 BAKAY 1978a, 178, LXIII. tábla 1–4.

95 MEDGYESI 2015, 72.

96 POLÓNYI–TÜRK 2019, 28.

A leletek közül a fibula (66.39.1.) és a nagyszámú, azonos méretű, színes üvegyöngy (66.32.14.) egy szarmata sír leletei voltak; az utóbbiak szinte biztosan a ruha (nadrág vagy szoknya) aljának gyöngyhímzéséhez tartoztak.

3. sír

Gyöngyök (66.32.16.). Kék színű üvegyöngyök: cső (1 db), hengeres (3 db), hasábos (1 db), lapított gömb (2 db), amorf, az egyik végén kiszélesedő alakúak (4 db). 11 db [17. tábla 4].

Gyöngyök (66.32.17.). Kék és szürke színű üvegyöngyök, lecsapott sarkúak és szabálytalan hasáb formájúak. 17 db [17. tábla 3].

Pénz (66.32.18.). Marcus Aurelius (161–180) ezüstdenára. Előlap: a szakállas Antonius, babérkoszorúval a fején; felirat: ANTONIVS AVG. MP XXVI. Hátlap: álló harcos, fején sisak, jobb kezével egy dárdát fog, bal kézzel a lába elé tett pajzsot tartja; a törzs és a lábak szemben, a fej pedig oldalnézetben, balra fordul; felirat: IMP VI COS III. Á.: 1,8 cm. Mellette cédulán: „*Marcus Aurelius (161–180) ezüstdenár BMC 555, Roma 171–172.*” A meghatározást Torbágyi Melinda ellenőrizte és pontosította: Marcus Aurelius denár, Róma 171–172, ezüst, 18 mm, 2,61 g; előlapján M ANTONINVS AVG TRP XXVI, illetve Marcus Aurelius babérkoszorús, jobbra néző portréja; hátlapján IMP VI COS III, illetve Mars sisakos, katonaruhás alakja áll szemben, balra néz, jobbáiban lándzsa, bal keze a mellette lévő pajzsra; RIC 261. Torbágyi Melinda véleménye szerint sokkal valószínűbb, hogy szarmata sírhoz köthető, mivel a honfoglalás kori sírokban előforduló római érmék inkább 4. századi kisbronzok szoktak lenni [34. tábla 5].⁹⁷

Gyöngy (66.32.19.). Barnás fehér színű, nagyméretű, nyomott gömb alakú üvegyöngy. Á.: 1,5 cm.⁹⁸

Gyűrű (66.32.20.). Bronz pecsétgyűrű. Keskeny pánt a karikája, keresztben kiszélesedő, ovális pecsétlővel, közepén kis dudorral. Á.: 2,1 cm [17. tábla 1; 40. tábla 4].

Gyűrű (66.32.21.). Bronz pántgyűrű, egymásra hajló végekkel. Á.: 2 cm, sz.: 0,5 cm [17. tábla 2; 40. tábla 9].

Karperec (66.32.22.). Kissé ovális, kör átmetszetű bronz karperec, melynek nyitott végei elhegyesedők. Á.: 5,9–6,2 cm [17. tábla 6].

Karperec (66.32.23.). Három szálból sodort bronz karperec, melynek egyik vége kampós. Á.: 6 cm [17. tábla 5; 42. tábla 5].

A gyöngyök, a típusuk alapján – egy darab kivétellel (66.32.19.) – szarmata női sírhoz tartozhattak. Az ezüstdenár nagyon jó állapotban van, egyáltalán nem látszik rajta kopásnyom, így feltehetően a pénz verése és a sírba helyezés között számottevő idő nem telt el. A két leletcsoport (gyöngyök és denár) szarmata temető leletei közé sorolhatók.

4. sír

Karika (66.32.24.). Vastagabb huzalból készült, nyitott végű bronzkarika. Kissé lapított végei elhegyesedők. Á.: 2,8 cm [19. tábla 6].

Gyűrű (66.43.7.). Zárt bronzgyűrű, melynek külső felülete bordázott. Á.: 2,4 cm [22. tábla 18].

Gyűrű (66.43.9.). Nyitott, bronz karikagyűrű, külső felülete bordázott. Á.: 2,3 cm. A temető meglévő leletanyagában nem találtuk. Talán azonos az ELKH BTK (korábbi MTA) Régészeti Intézetében lévő 65007-es leltári számú fotókartonján látható fonott gyűrűvel. Lükő Gábornak a múzeum összekevert leleteiről készített jegyzetei között lévő, 65 tételt számláló lista 9. sorszáma alatt szerepel két *bordás, bronzgyűrű* a téglagyár „IV.” sírjából. Későbbi az a bejegyzés, amely a tárgy mellett a 66.43.7. és 66.43.9. leltári számra (a fenti két gyűrűre) hivatkozik.⁹⁹

5. sír

Karperec (66.32.25.). Nyitott, kerek átmetszetű, bronz karperec, elvékonyodó végekkel. Ovális alakú. Á.: 6,6 cm és 7,5 cm [17. tábla 7].¹⁰⁰ A Lükő Gábor jegyzetei között lévő, 65 tételt számláló lista 7. sorszáma alatt szerepel egy „*bronz rud*” karperec – ez azonos lehet a fentivel – és egy *bronzgyűrű* is a téglagyár „V.”

97 Ezúton is köszönjük Torbágyi Melinda szíves segítségét.

98 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64294.

99 EFM Ad 1215/1992.

100 A tárgy mellett üres zacskón az „1 db pecsétgyűrű kiállítva” megjegyzés olvasható.

sírából.¹⁰¹ A gyűrű Juhász Irénnek a honfoglalás kori kataszterhez készített gyűjtésében is szerepel: „megj: üres zacskón 1 db pecsétgyűrű kiállítva”.¹⁰²

6. sír

Karikák (66.32.26.). Két nyitott ezüstkarika, vékony huzalból. Mindkettő á.: 1,9 cm.¹⁰³

Karperec (66.32.27.). Bronzból öntött, nyitott, háromszög átmetszetű karperec. Végei kígyófej alakúak. A kiszélesített és csipkézett szélű, lekerekített végek és a karperec többi részének találkozásánál borda és kis pont van. Á.: 5,9 cm [17. tábla 8; 41. tábla 1]. Lükő Gábor 65 tételt számláló listájának 5. sorszáma alatt szerepel két *kerekfejű bronz karperec* a téglagyár „VI.” sírából.¹⁰⁴

7. sír

Karperec (66.32.27/a). Kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, nyitott karperec, melynek végei elhegyesedők. Á.: 6 cm [19. tábla 8].

Gyöngyök (66.32.30.). Apró kásagyöngyök, különböző – sárga, barna, zöld, fekete – színűek, de volt köztük egy egészen nagy, gömbölyű, sárga és egy átlátszó fehér is. Az utóbbi kettő elveszett. Eredetileg 94 db volt.¹⁰⁵

Karperec (66.32.31.). Bronzból készült, vaskos, nyitott pántkarperec, amelynek lekerekített szélű végei egymásra hajlanak. Á.: 5,7 cm, sz.: 1 cm [19. tábla 7; 42. tábla 9].

A fentiekén kívül Bakay Kornél tévesen a 7. sírhoz kötötte azt a 30 db pitykét is, melyeknek a fotóját közölte,¹⁰⁶ de azok a 18. sírhoz tartoztak [7. tábla 1].

8. sír

Fülbevaló (66.32.28.). Ezüst, granulált díszítésű fülbevalópár, középen és alul egy-egy gömböcskével. Egyik H.: 3 cm, sz.: 2,4 cm, a másik h.: 3,5 cm, sz.: 2,2 cm [19. tábla 1, 5; 38. tábla 12–13].

Lemezke (66.32.29.). Aranyozott bronzlemezke, növényi motívummal. H.: 2 cm, sz.: 1,5 cm.¹⁰⁷

Csörgő (66.32.29/a). Bronzból öntött, gömb alakú, füllel ellátott csörgő függőlegesen kettévált darabjai. A gömb alsó részén egyenlő szárú kereszt alakú áttörés látható, az alsó rész a fülhöz vízszintes bordával kapcsolódik. H.: 1,8 cm, á.: 1 cm [19. tábla 2, 4; 43. tábla 13; 44. tábla 21].

Rozetta (78.2.1.). Aranyozott bronzrozetta, kerek, szélein domborított félgömbökkel és felvarrássra szolgáló lyukakkal. Közepén domború, nyolcágú csillagmotívum látható [19. tábla 3; 43. tábla 20].

9. sír

Karika (66.32.32.). Zárt bronzkarika. Á.: 2,6 cm. A leltárkönyv szerint csak kérdőjelesen sorolható ehhez a sírhoz [19. tábla 9].

Gyöngyök (66.32.33.). Fehér színű, apró kásagyöngyök. 3 db.

Csizmaveretek (66.32.34.). Bronzból készült női csizmaveretek félgömb alakú fejfel. 77 db. A temető leletanyagában nem találtuk őket, de korábban készült róluk fotó [7. tábla 2].¹⁰⁸

Vaskés (66.32.35.). Vaskés, darabokból összeragasztva. H.: 14 cm, sz.: 2 cm [19. tábla 13].

Karperec (66.32.43.). Bronz pántkarperec. Nyitott végeit szélesre kalapálták, lekerekítették. Á.: 4,7 cm, sz.: 0,9 cm [19. tábla 12; 42. tábla 10].

Karika (66.32.44.). Vékony bronzhuzalból készült, nyitott végű karika, melynek végei összeérnek. Á.: 2,2 cm. A temető leletanyagában nem találtuk, s korábban sem készült róla fotó. A revíziós bejegyzések szerint 1967-ben megvolt, 1978-ban és 1991-ben már nem.

A Lükő Gábor jegyzetei között lévő lista 11. sorszáma alatt szerepel egy *bronz hajkarika* a téglagyár „IX.”

101 EFM Ad 1215/1992.

102 EFM Ad 1/2019.

103 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64297.

104 EFM Ad 1215/1992.

105 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64297.

106 BAKAY 1978a, 176, LXI. tábla 14–43.

107 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64297.

108 A leltárkönyvben 7 db szerepel.

sírból.¹⁰⁹ Bakay Kornél helyesen sorolta a 9. sír leletei közé a 77 szegecset,¹¹⁰ viszont pontatlanul kötötte a 10. sírhoz a 66.32.43. leltári számú lemezkarpercecet.¹¹¹ Juhász Irén is hivatkozott egy üres zacskóra, melyre feljegyezték, hogy egy kis karikát kiemelték belőle kiállítás céljából.¹¹²

10. sír

Pecsétgyűrű (66.32.36.). Bronz pecsétgyűrű darabja. Ovális pecsétlője szélén két sor pont, közepén pedig egy körben elhelyezett kereszt látható. A gyűrű fele hiányzik. Á.: 2,2 cm.

Fülesgombok (66.32.37.). Két kisméretű, körte alakú, tömör, bronz fülesgomb. H.: 1 cm és 1,4 cm [27. tábla 1, 3; 43. tábla 4; 44. tábla 17].

Fülbevaló (66.32.38.). Bronz fülbevaló félhold alakú részének töredéke, granulált díszítéssel. H.: 1,3 cm, sz.: 1,4 cm [27. tábla 5; 38. tábla 11].

Karika (66.32.39.). Vékony bronzhuzalból készült karika. Á.: 1,6 cm.¹¹³

Szövetmaradvány (66.32.40.). Szövetmaradvány kis darabkája.¹¹⁴ A temető leletanyagában nem találtuk, s korábban sem készült róla fotó.

Övbújtató (66.32.41.). Bronzlemezéből készült övbújtató, téglalap alakúra hajlítva. Két összeérő végén egy-egy kis szeglyuk látszik. Az egyikben a szeg is megvolt, de ma már hiányzik. H.: 2,7 cm, sz.: 0,8 cm [27. tábla 16].

Gyöngyök (66.32.42.). Apró fehér, sárga, zöld, kék és nagyobb sárga, gömbölyű gyöngyök. Köztük van egy hosszú, hengeres, millefiori gyöngy is (ennek h.: 1,8 cm). 138 db [27. tábla 7; 39. tábla 2].

Bronzcsat (78.3.1.). Bronzcsat, egybeöntött testtel, melyen két lyuk van. Pecke hiányzik, karikája ovális. H.: 2,9 cm, sz.: 2,3 cm [27. tábla 13; 44. tábla 11]. A tárgy

vázlatos rajza megmaradt a gyulai múzeum adattárában, a Lükő Gábor által a múzeum korábbi, összekevert leleteiről készített jegyzetei között, az egyik cédulán „10. sír, bronz?, nyelve vas” megjelöléssel. Egy későbbi bejegyzés ugyanitt a 78.2.1. leltári számú tárggyal azonosítja, de ez nyilvánvalóan elírás, hiszen az a leltári szám rozettát jelöl. A pecek viszont ekkor még megvolt. Egy másik cédulán – ugyanitt – látható a csat másik, szintén vázlatos rajza is, pecek nélkül „10. sír” megjegyzéssel.¹¹⁵

Fülesgomb (78.39.1.). Ez a leltári szám a leltárkönyvben egymás alatt kétszer szerepel. Az egyik tárgy zöld üvegből készült, nagyméretű fülesgombot, a másik egy karperecet jelöl. A restaurált leletek között a fülesgomb ugyan megtalálható, de a 78.40.1. leltári számon. Mivel azonban a tárgyon régi írás jelzi ezt a leltári számot és a „10. sír” jelzést, a tárgy helyes leltári száma a leltárkönyvi bejegyzés alapján egyértelműen 78.39.1. H.: 1,5 cm, á.: 1,2 cm [27. tábla 2; 43. tábla 7].¹¹⁶

A fentieken kívül Bakay Kornél a 10. sír leletei közé sorolt tévesen egy lemezkarpercecet is, amelynek fotóját közölte,¹¹⁷ de a fotó alapján az a 66.32.43. leltári számú karpereccel azonos, s így a 9. sírhoz köthető. A 10. sír leletei közül megemlítették később a pecsétgyűrűt és a bizánci fülbevalót is.¹¹⁸

11. sír

Karika (66.32.45.). Ezüst, nyitott, ovális karika, melynek végei összeérnek. Á.: 2–2,4 cm [27. tábla 12]. Az 1971. évi fotózáskor készült képek alapján a gyűjteményben lévő tárgyak mellett jelenleg a 66.32.45. és a 66.32.46. leltári szám fel van cserélve.

Karika (66.32.46.). Nyitott ezüstkarika; a végei összeérnek. Á.: 2 cm [27. tábla 11]. Az 1971. évi fotózáskor

109 EFM Ad 1215/1992.

110 BAKAY 1978a, 177, LXII. tábla 17–93.

111 BAKAY 1978a, 177, LXII. tábla 16.

112 EFM Ad 1/2019.

113 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64300.

114 A melléte lévő papírlapon: „54–7/1941.” (Lásd a 84. jegyzetet!)

115 EFM Ad 1215/1992.

116 A karperecet lásd a sírokhoz nem köthető tárgyak között!

117 BAKAY 1978a, 177, LXII. tábla 16.

118 MEDGYESI 2015, 72.

készült képek alapján a tárgy leltári száma jelenleg az előző karika leltári számával fel van cserélve.

Karika (66.32.47.). Kis bronzkarika, nyitott, végei összeérnek. Á.: 1,5 cm [27. tábla 10].

Gyűrű (78.33.1.). Bronz pántgyűrű, rombusz alakban kiszélesedő pecsétlővel. Az utóbbi a karikához egy mérőleges pálcattal és a karika irányában mindkét oldalon egy-egy kis levél alakú, plasztikus dísszel kapcsolódik. A pecsétlőn szimmetrikusan elhelyezkedő öt vésett, koncentrikus kör látható, mindegyik közepén egy-egy beütött pontdísszel. Á.: 2,1 cm [27. tábla 4; 40. tábla 5].

Bakay Kornél a 11. sírban előkerült három karika fotóját közölte.¹¹⁹

12. sír

Lánc (66.32.48.). A leltárkönyv szerint fülbevalóhoz kapcsolódó bronzlánc darabja. H.: 5,5 cm [14. tábla 13].

Nyílhegy (66.32.49.). Vas nyílhegy, levél alakú, kétélű. H.: 9 cm [14. tábla 14; 36. tábla 4].

Tojánhéj (66.32.50.). Tojánhéj, apró darabokban. A két térd között került elő. A temető leletanyagában nem találtuk, korábban sem készült róla fotó.

Bakay Kornél a 12. sírhoz kötött a láncdarabon kívül egy nyitott karikát is, amelyeknek fotóját közölte,¹²⁰ de a karika (66.32.55.) a 13. sírhoz tartozik. Az U alakú, egymásba hurkolt szemekből álló láncocskát Horváth Ciprián ugyancsak említette,¹²¹ a tojánhéj termékenységi szimbólumként való előfordulására pedig később utaltak.¹²²

13. sír

Karika (66.32.51.). Nyitott bronzkarika, végei elkeskenyednek és összeérnek. Á.: 2,4 cm [5. tábla 5].¹²³

Karikák (66.32.52.). Két kisméretű, nyitott ezüstkari-
ka. A leltárkönyv szerint végeik összeérnek, de ma már

az egyiknek csak a fele van meg. Á.: 1,9 cm és 2 cm [5. tábla 6; 30. tábla 18].

Rozetta (66.32.53.). Ezüstrozetta, apró darabokra törve [13. tábla 25b–c, 26]. Az sem lehetetlen, hogy ide tartozik még az egyik, biztos adatok hiánya miatt az azonosíthatatlan tárgyak között alább felsorolt rozetta-töredék is.¹²⁴

Vastöredékek (66.32.54.). Eredetileg 4 db hosszúkas, hengeres, „közepükön lyukas” vastöredék textilmaradvánnyal, melyek a restaurálás során összetartozónak bizonyultak. H.: 8,3 cm, sz.: 0,8 cm.¹²⁵ Mellette felirat egy üres zacskón: „2 db disznóagyar”.

Karika (66.32.55.). Kisméretű, nyitott bronzkarika, vékony huzalból. Á.: 1,3 cm.¹²⁶

Rozetták (66.32.55/a). Hat darab ép ezüstrozetta és több kis töredék. Mindegyik ötszirmú. Az ovális szirmok közepét dudor, ezen kívül poncolt kör, illetve egyszerű kör díszíti. Többségüket négy lyuk üti át. Kaftánveretek. Mindegyik á.: 2,8 cm [5. tábla 4a–f; 43. tábla 21].

Hajfonatkorongok (66.32.55/b). Két töredezett állapotban lévő, aranyozott ezüst hajfonatkorong. Közepükön 2,2 cm átmérőjű dudor, a dudor körül bemélyített kör, majd 1,3 cm széles sáv után ismét egy bemélyített kör látszik. A jobb állapotban megmaradt, nagyobb darab szélén kis vasszegecs található, hátlapján pedig talán textilmaradvány figyelhető meg. Az épebb Á.: 7,8 cm, a hiányosabb á.: 5,5 cm [5. tábla 2–3, 37. tábla 2–3].

Lükő Gábor jegyzetei között van egy cédula több olyan tárgy rajzával, melyek a „XIII.” sírból kerültek elő. A rajzon két karikán és négy darab, ötszirmú virágra emlékeztető, kör közepű rozettán kívül két, egyik végén elhegyesedő tárgy látható. Az utóbbi kettő azonos lehet az ugyanebben a sírban talált, fent említett két disznóagyarral [6. kép].¹²⁷

119 BAKAY 1978a, 177, LXII. tábla 1, 3–4.

120 BAKAY 1978a, 177, LXII. tábla 5–6.

121 HORVÁTH 2004, 469.

122 MEDGYESI 2015, 72.

123 Mellette papíron: „54–8/1941.” (Lásd a 84. jegyzetet!)

124 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64301.

125 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64300.

126 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64301.

127 EFM Ad 1215/1992.

Bakay Kornél a 13. sírban előkerült karikán kívül 6 ép és 3 töredezett rozetta, valamint két hajfonatkorong fotóját közölte, melyeket szintén ehhez a sírhoz sorolt.¹²⁸

A két utóbbi azonban láthatóan nem azonos méretű, és nem azonos díszítésű, így e sírhoz, illetve sírszámhoz való tartozásuk meghatározásakor keveredés történhetett. A 66.32.55/b leltári számú hajfonatkorongok fenti leírása viszont pontosan ráillik a Bakay Kornél által – vélhetően pontatlanul – a 45. sírhoz kötött két korongra. Ezek azonosítása ugyanis a leltárkönyvi bejegyzés alapján egyértelmű.¹²⁹ A 13. sírhoz ezek szerint ő két másik, nem oda illő korongot sorolt, azokat is részben felcserélve egy harmadik sírből származó darabbal, a 13. sírhoz tartozó darabokat pedig a 45. sírhoz kötötte.¹³⁰

Egy 2015-ben megjelent leírás szerint: „A 13. sírban is egy előkelő nő nyugodott. Két hajfonatkorongja aranyozott ezüsből készült, koncentrikus, bemélyített körökkel díszített. Egy hajkarikája bronzból van, nyitott végei elkeskenyednek és összeérnek. A másik két hajkarika ezüsből készült, végeik összeérnek. Ruhadíszei között 6 db ép és több apró töredékes. Ezüsből készültek, ötszirmú virágot mintáznak. Közepén kis dudor, e körül poncolt kör, és még egy kör. Ezen kívül négy darab hengeres, középen lyukas vas és egy karika volt a sírban. Egyik szélén kis vasszeg található, hátlapján textilmaradvány.”¹³¹

2019-ben a kisebbik korongot – más apró töredékekkel együtt lefotózva – a Kárpát-medence 10. századi lemezes hajfonatkorongjai 6. főcsoportjának (bemélyített

körárkolással díszített korongok) 2. csoportjába sorolták.¹³²

14. sír

Nincs adat.

15. sír

Karikák (66.32.56.). Két darab különböző méretű, kis ezüstkarika. Nyitottak, eltérő vastagságú huzalból készültek. Á.: 1,2 cm és 1,7 cm [14. tábla 2, 5].¹³³

Fülbevalók (66.32.57.). Bronzból készült, bizánci fülbevalópár darabjai. A leltári bejegyzés szerint a fülbevalók szára ovális, a zárt száron pedig tömör kis gömbök ülnek. Alul szintén gömbök sorakoznak. Jelenleg a karikák felső része hiányzik. Egymáshoz hasonlóak, de különböző méretűek. A jobb állapotban lévő h.: 4,2 cm, sz.: 2,8 cm, a másik h.: 3,1 cm, sz.: 2,2 cm [14. tábla 3–4, 38. tábla 14–15]. Ezek mellett, ugyanezen a leltári számon van elcsomagolva a gyűjteményben még 1-1 két körben granulált apró dísz, amelyek szintén fülbevalók részei lehettek, de valószínűleg nem az itteni két darabhoz tartoztak.¹³⁴

Nylhegyek (66.32.58.). Két levél alakú, vas nyílhegy darabjai. Mindegyik h.: 3,5 cm [14. tábla 16].¹³⁵

Vastöredékek (66.32.59.). Meghatározhatatlan rendeltetésű vastöredékek, köztük talán vaskés darabjaival. H.: 2,5–6 cm. 6 db.¹³⁶

Fülesgombok (66.36.1.). A leltárkönyv szerint ezen a számon két pár 2-2 félből álló, félgömb alakú, füllel ellátott ólomcsüngő szerepel, a félgömbökön egy-egy

128 BAKAY 1978a, 177, LXII. tábla 2, 7–15, 178, LXIII. tábla 3–4.

129 BAKAY 1978a, 180, LXV. tábla 10–11.

130 BAKAY 1978a, 178, LXIII. tábla 3–4, 180, LXV. tábla 10–11. – A temetőhöz köthető hat hajfonatkorong közül tehát a leltári leírások alapján kettő (BAKAY 1978a, 178, LXIII. tábla 1, 4.) a 2. sírhoz, kettő (BAKAY 1978a, 180, LXV. tábla 10–11) a 13. sírhoz, kettő (BAKAY 1978a, 178, LXIII. tábla 2–3.) pedig a 34. sírhoz köthető valószínűleg. Lásd még a 2. és 34. sírnál említett hajfonatkorongokat is!

131 MEDGYESI 2015, 72.

132 POLÓNYI-TÜRK 2019, 27–28.

133 A papírján: „54–8/1941.” Lásd a 84. jegyzetet!

134 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64306.

135 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64306, 65003.

136 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64306. Téves ceruzás leltári megjegyzés hivatkozik ennél a tételnél még a 66.36.1–3. leltári számokra, mivel azok csörgőkhöz, illetve fülesgombokhoz tartoznak. Közülük azonban csak a 66.36.1. sorolható – az is csak feltételeesen – e temető azonosítható, 15. számú sírjához. A másik két tétel lelőhelye a leltárkönyv szerint bizonytalan, s azok csupán közvetetten tartozhatnak a temető sírokhoz nem köthető leletei közé. Lásd még alább!

bevágással. Az egyik párnál a gömb és a fül egybekapcsolódásánál kis, gallérszerű kidudorodás volt. H.: 1,8 cm. Ezzel szemben jelenleg ezen a leltári számon két pár öntött bronz, tömör fülesgomb található. Kettő egyforma, a másik párban viszont egymástól eltérő formájú darabok vannak. Az utóbbiak egyikének gömbös része teljes felületén függőlegesen bordázott. Mindegyik h.: 1,8 cm. 4 db [14. tábla 9–12; 43. tábla 3, 6; 44. tábla 19–20].¹³⁷

Bakay Kornél a temetőben előkerült 14 fülbevalót említ, melyek egyike a 15. sírból való.¹³⁸

16. sír

Karika (66.32.60.). Nagyobb, nyitott ezüst hajkarika. Á.: 2,7 cm [20. tábla 1].

Karika (66.32.61.). Nagyobb, nyitott bronzkarika, elhegyesedő végekkel. Á.: 3,6 cm [20. tábla 4].

Karika (66.32.62.). Nagyméretű S-végű bronzkarika darabja. H.: 4 cm [20. tábla 2].

Gyöngyök (66.32.63.). Lapított gömb alakú, zöld színű üveggyöngyök (3 db). Á.: 0,6–0,8 cm [20. tábla 8].

Gyöngyök (66.32.64.). Már a leltározás idején is szétporladt fehér gyöngyök apró darabjai voltak. Ma is megvannak.¹³⁹

Karika (66.32.65.). Ovális, nyitott bronzkarika, amelynek végei összeérnek. Á.: 1,8–2 cm [20. tábla 3].

Karikák (66.32.66.). Két különböző méretű, nyitott ezüstkarika. A kisebbiknek a végei egymásra hajlanak. Á.: 1,5 cm és 2 cm [20. tábla 5].¹⁴⁰

Fülesgombok (66.32.67.). Bronzból öntött, kisméretű tömör fülesgombok, gömbös aljukon egyenlő szárú kereszt alakú, vésett díszítéssel. Eredetileg egy ép és egy erősen hiányos darab volt, de ma már csak az előbbi van meg. Ennek h.: 1,2 cm, sz.: 0,6 cm [20. tábla 6].

Ruhadíszek (66.32.68.). Vékony ezüst- vagy bronzlemezkből készült, rombusz alakú ruhadíszek. Szélükön

domború dudorok futnak körbe. Mindegyik h.: 2 cm, sz.: 1,3 cm. 5 db [20. tábla 7; 43. tábla 12].

Lükő Gábor 65 tételt számláló listáján a 13. sorszáma alatt szerepel egy *bronz hajkarika pitykével* és egy másik *bronz hajkarika pityke nélkül* a téglagyár „XVI.” sírjából.¹⁴¹

A sír leletei közül később csak a rombusz alakú vereteket említették meg: „*Szép ruhája lehetett a 16. számú sírban talált nőnek is. 4 db vékony ezüstlemezkből készült, rombusz alakú veretet viselt a ruháján. Szélükön körben gyöngysordíszítés van.*”¹⁴²

17. sír

Karperec (66.32.69.). Bronz karperec, nyitott, kör átmetszetű, végei elhegyesedők. Á.: 7,4 cm, v.: 0,5 cm [27. tábla 15; 41. tábla 4].¹⁴³

Karika (66.32.70.). Vékony huzalból hajlított, nyitott ezüstkarika. Á.: 2,6 cm. A leltárkönyv szerint: „*Jobb oldalon fülkarika és gomb, a karikán ruhadarab.*” [27. tábla 9].

Fülesgombok (66.32.71.). Két lapított gömb alakú, alul barázdákkal tagolt öntött, tömör bronz fülesgomb. A nagyobb alját sűrűbb, a kisebb alját ritkább bevagdosások tagolják. A leltárkönyv szerint: „*Nyakláncon is lehetett, de az ezüstkarika tartozékaként fülbevalócsüngő szerepet is tölthetett be.*” H.: 1,2 és 1,5 cm [27. tábla 6, 8; 43. tábla 5; 44. tábla 18]. A megjegyzés rovatban: „*Jobb oldalon fülkarika és gomb, a karikán ruhadarab.*”

18. sír

Gyöngyök (66.32.72.). Két darab nagyméretű szemesgyöngy: az egyik fekete alapon fehér és piros díszítés látható, a másik pedig lecsiszolt, változatos színhatású alapon fehér vonalakkal és fekete pötty alakú rátétekkel

137 Csak feltételesen köthető ide. A leltárkönyvben ugyanis a lelőhely (Gyula, Téglagyár) és a sírszám is kérdőjellel szerepel. A bejegyzés szerint: „*Régi kiállítási anyagból leszedett, beletárolatlan, régi anyag.*”

138 BAKAY 1978a, 174, 214. jegyzet. – A 66.32.57. leltári számú bizánci típusú fülbevalópárra hivatkozik, de csak egy fülbevalóra utal.

139 A papíron: „54–8/1941.” Lásd a 84. jegyzetet!

140 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64306.

141 EFM Ad 1215/1992.

142 MEDGYESI 2015, 72.

143 A csomagoláson: „54–8/1941.” Lásd a 84. jegyzetet!

díszített. H.: 0,8 cm és 1 cm, sz.: 1 cm és 1,5 cm [7. tábla 6a–b; 39. tábla 7–8].

Gyöngyök (66.32.72/a). A gyöngyök többsége üvegből készült: lapított gömbös fehér (5 db), kék (2 db) és zöld (1 db), téglaszínű (2 db). Lecsapott sarkú kék (3 db), kása, kék színű (6 db), dinnyemag alakú, kék (1 db). Különleges darab egy áttetsző, kalcedonból (?) 16 lapra csiszolt, apró gyöngy. A leltári tételben találhatóak még sokszögű karneolgyöngyök is (6 db). H.: 0,2–1,3 cm, sz.: 0,2–1 cm.¹⁴⁴

Lemezke (66.32.73.). Ezüstlemezke apró darabkái egy ujjsonttal. Valószínűleg gyűrű lehetett. Morzsalék, mérete nem mérhető.

Hajfonatkorong (66.34.1.). Öntött, áttört bronzkorong, közepén stilizált szarvas motívummal, szélein bevéssett, hosszúkás, ovális díszítéssel. Az állat testén is ilyen „csepp” alakú bevésések láthatók. Á.: 5,6 cm [7. tábla 3; 37. tábla 1; 4. kép].

Csizmaveretek (78.44.1.). Bronzból készült, félgömbfejű női csizmaveretek. Á.: 0,8 cm. 31 db [7. tábla 1].

Csizmaveretek (78.44.2.). Ezüstözött bronz, félgömbfejű, az előzőnél kisebb méretű női csizmaveretek. Á.: 0,6 cm. 76 db.

A gyulai múzeum adattárában megtalálhatók Lükő Gábor jegyzetei a múzeum korábbi, összekevert leleteiről. A közöttük lévő, 65 tételt számláló lista 24. sorszáma alatt szerepel egy *ezüst sapkadísz szarvas alakkal* a téglagyár „XVIII.” sírjából. Ennél későbbi az a bejegyzés ugyanitt, amely a tárgy mellett a 66.34.1. leltári számra (a fenti korongra) hivatkozik. Külön cédulán „Gyula, Téglagyár 18. sír: 76 db pityke, u.abból a sírból 1. áttört ezüstkorong szarvasalakkal, 2. fekete gyöngyszem, beleégetett karikás díszítéssel” feljegyzés is olvasható a tárgyak sematikus rajza mellett.¹⁴⁵ Az áttört, szarvas motívummal díszített korongot elsőként Lükő Gábor közölte,¹⁴⁶ majd Csallány Dezső is.¹⁴⁷

19. sír

Nyílhegyek (66.32.74.). Eredetileg két összerozsdásodott, kétélű, rombusz, illetve deltoid alakú vas nyílhegy tartozott ide, melyek közül az utóbbi teljes volt, a másiknak pedig a tuskéje hiányzott. Az 1971. évi fotón az utóbbi nyílhegy mellett egy vastüske is látható. Ma már csak a teljes nyílhegy van meg. H.: 8 cm, sz.: 2,8 cm [20. tábla 9, 11; 36. tábla 6].¹⁴⁸

20. sír

Fülesgomb (66.32.75.). Bronzból hosszába öntött, üreges félgömböt formáló füles félgomb. 2 db. Mindegyik h.: 1,8 cm, á.: 1,2 cm.¹⁴⁹

21. sír

Nincs adat.

22. sír

Karperec (66.32.76.). Bronzból öntött, kerek átmetsetű, nyitott karperec, egyenesen levágott végekkel. Á.: 6,4 cm [20. tábla 10].

A Lükő Gábor jegyzetei között lévő, 65 tételt számláló lista 1. sorszáma alatt szerepel egy *drót nyakék* a téglagyár „XXII.” sírjából. Ennél későbbi az a bejegyzés ugyanitt, amely a tárgy mellett a 66.32.76. leltári számra (azaz a fenti karperecre) hivatkozik.¹⁵⁰

23. sír

Karperec (66.32.77.). Bronzból öntött, kör átmetsetű, nyitott karperec, melynek végei elhegyesedők. Á.: 6,8 cm [10. tábla 5].

24–25. sír

Nincs adat.

144 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64299.

145 EFM Ad 1215/1992.

146 Lükő é. n. [1957], 4, 2. kép. – Itt már „ruhadíszító áttört bronzkorong” szerepel „a 10. századból, stilizált szarvassárkány képével”.

147 Lásd a 25. jegyzetet!

148 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64298.

149 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64299.

150 EFM Ad 1215/1992.

25/a sír

Veretek (78.1.1.). Aranyozott ezüst, szív alakú női ingveretek, hátlapjukon közepén 2-2, felvarrásra alkalmas fülecskével. H.: 1,3 cm, sz.: 0,7 cm. 11 db [5. tábla 1a–k].

26. sír

Nyílhegy (66.32.78.). Nagyméretű vas nyílhegy tuskéjének töredéke. H.: 4 cm.¹⁵¹

Nyílhegy (78.56.1.). Kovácsoltvas, deltoid alakú nyílcsúcs, amelynek tuskéje és hegye hiányzik. H.: 3,3 cm, sz.: 2,1 cm [1. tábla 15].¹⁵² A tárgy vázlatos rajza megmaradt a gyulai múzeum adattárában, Lükő Gábor jegyzetei között, „26. sír” megjelöléssel. A cédulán már egy későbbi bejegyzés is a 78.56.1. leltári számú tárggyal azonosította.¹⁵³

27. sír

Nincs adat.

28. sír

Vastöredékek (66.32.79.). Vastöredékek, erősen rozsdás állapotban. Az egyik valószínűleg két darabja lehetett. H.: 2 és 4 cm, sz.: 2 és 2,5 cm. 2 db.¹⁵⁴

Karika (66.32.80.). Vékony huzalból készült, kicsi, nyitott, meghajlítgatott bronzkarika. Á.: 1,8 cm [1. tábla 4].

Karika (66.32.81.). Kisméretű, nyitott ezüstkarika, melynek végei elhegyesedők. Á.: 1,5 cm.¹⁵⁵

Karika (66.32.82.). Nyitott ezüstkarika. Á.: 1,8 cm.¹⁵⁶

29. sír

Vaskés (66.32.83.). Kisméretű vaskés. H.: 5,3 cm [10. tábla 4; 36. tábla 2].

Karperec (66.32.84.). Bronz karperec, nyitott, ovális átmetszetű, végei kissé elvékonyodnak. Á.: 7 cm [10. tábla 3].

Gyöngyök (66.32.85.). Kivétel nélkül üveggyöngyök, hólyagosak, s lecsapott sarkúak is vannak közöttük, de főként a hasábosak a jellemzőek. Méretük lényegében megegyezik, egyedül a fehér színűek válnak ki közülük, ezek kicsit nagyobbak, mint a többi színű. Piros (19 db), téglaszínű (11 db), barna (4 db), fehér (12 db), zöld (23 db) színű, szögletes üveggyöngyök. Eredetileg 100 db volt, 1971-ben már csak 85, ma pedig összesen 69 db [10. tábla 2; 35. tábla 1].

Rozetták (78.99.1.). Vékony, kerek bronzlemezből készített rozetták, közepüktől kiindulva körkörösén gyöngyözött domborított körökkel díszítve. Mindegyik á.: 2 cm. 2 db [13. tábla 23, 25].

A gyöngyök a típusuk alapján szarmata női sír leletei voltak, és a ruha kivarrásához tartozhattak.

30. sír

Gyöngyök (66.32.86.). Nagyobb méretű, barna színű, kissé lapos, atipikus üveggyöngyök. Eredetileg 8 db, ma 5 db.¹⁵⁷

Fülesgomb (66.32.87.). Bronzból öntött, kissé nyújtott, üreges félgömb alakú félgomb. Füle apró bevagdosással díszített. A leltárkönyv szerint *csüngő*, és ruhaláncon vagy ruhán díszként alkalmazták. H.: 1,6 cm.¹⁵⁸

Karika (66.32.88.). Bronzkarika, nyitott végei hegyesek. Á.: 2 cm.¹⁵⁹

Ruhadísz (66.32.89.). Kisméretű, kerek, domború, bronz ruhadísz, melynek széle hiányzik. Közepén ki-domborodik, itt kis lyuk üti át. Á.: 1 cm.¹⁶⁰

151 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 65004. A leltárkönyv megjegyzés rovatában ez áll még: „*Papíron a rajza*” és „*kiállítva 1952*”. Utólagos ceruzás bejegyzés ugyanitt: „78.56.1.”. Ez a leltári szám viszont egy nyílhegy csúcsa és nem a tuskéje.

152 Mellette ceruzával későbbi bejegyzés: „66.32.378.” Az ELKH BTK RI fotónegatívjához készített kartonon 66.32.218. szám jelöli.

153 EFM Ad 1215/1992.

154 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64298.

155 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64298.

156 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64298.

157 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64302.

158 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64302.

159 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64302.

160 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64302.

Ingnyakdísz (78.4.1.). Aranyozott ezüst, kéttagú, női ingnyakdísz, melynek felső tagja kör alakú, domború koncentrikus körökkel díszített, alsó tagja pedig szív alakú, áttört, és két, szintén domború, koncentrikus köröcskével kialakított. A felső tag hátlapján a felvarrásra szolgáló, zárt fül látszik. H.: 3 cm, sz.: 1,5 cm [10. tábla 1; 43. tábla 18].

Bakay Kornél a 30. sírban előkerült karika, pityke, füles csüngő és 6 db gyöngy fotóját közölte.¹⁶¹

31. sír

Nyakdísz (66.32.90.). Ezüsből készített, a leltárkönyv szerint honfoglalás kori láncos nyakdísz, rajta lévő nagyobb ezüstkarikákkal. A karikák nyitott végei egymásra hajlanak. A lánc h.: 27 cm, a karikák á.: 1,5 cm. A leltározáskor csak egy, később már öt karika tartozott a lánchoz, ma viszont már csak három [3. tábla 1; 40. tábla 10].¹⁶² A hiányzó két karikát később külön, a 78.69.1. számon leltározták be [22. tábla 4]. Talán ugyanide sorolható még egy, ugyanilyen méretű karikatöredék is.¹⁶³

Gyűrű (66.32.91.). Bronzból készült, vékony pántgyűrű két darabban. Á.: 1,6 cm, sz.: 0,3 cm.¹⁶⁴

Gyűrű (66.32.92.). Ezen a leltári számon jelenleg egy vékony bronzhuzalból készült, kettétört karika található, melynek átmérője 2 cm. A leltárkönyv viszont ugyan ezen a számon 1,3 cm átmérőjű gyűrűt említ, de azt nem sikerült azonosítani. Juhász Irén későbbi leírásában egy bronzkarika fele szerepel, melynek átmérője 1,3 cm.¹⁶⁵

Gyűrű (66.32.93.). Bronzgyűrű domború külső résszel és gerezdes pecsétlővel. A gyűrű pántját a leltárkönyv szerint berakás díszítette, de ez ma már nem látszik. Apró darabokra tört.

Lükő Gábornak a múzeum korábbi, összekevert leleteiről készített jegyzetei között lévő, 65 tételt számláló lista 15. és 23. sorszáma alatt szerepel egy *bronz fülbevaló láncsal*, illetve két *bronzkereszt* a téglagyár „XXXI.” sírjából. Az utóbbiak szempontjából említésre érdemes a múzeum gyűjteményében ma is meglévő, de ismeretlen lelőhelyű tárgyként beletárolt ereklyetartó mellkereszt, illetve a lista 29. sorában szereplő *bronz ereklyetartó*, melynek lelőhelye a lista szerint „Gyula”.¹⁶⁶

Bakay Kornél a 31. sírban előkerült két különálló karika – két sima gyűrű (?) – és egy nyaklánc fotóját közölte. Az utóbbi láncszemeit öt karika szakította meg, illetve egészítette ki.¹⁶⁷

Horváth Ciprián – pontatlanul – említette meg, hogy a sírból „egy nyitott huzalkarika és egy lánc” került elő. Leírja viszont – Bakay Kornél fotója alapján –, hogy a lánc „huzalból készült, U alakú, egymásba hurkolt szemekből áll”, illetve, hogy „két végén 1-1, valamint közben kisebb láncdarabokkal összekapcsolva három nagyobb nyitott huzalkarika található”. Szerkezete alapján funkcióját úgy határozta meg, hogy a lánc gömbsorcsüngős fülbevalókat kötött össze.¹⁶⁸

32. sír

Nyílhegyek (66.32.94.). Kétélű, vas nyílhegyek erősen rozsdás állapotban, apró darabokban. Eredetileg 2 db volt, s 1971-ben is két töredéket fotóztak le.¹⁶⁹ Juhász Irén leírásában egy deltoid és egy levél alakú nyílhegy szerepel.¹⁷⁰ Ma ezen a leltári számon 6 db kisebb vastöredék található.

161 BAKAY 1978a, 176. LXI. tábla 2, 5–12.

162 BAKAY 1978a, 176. LXI. tábla 4.

163 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64302.

164 ELKH BTKRI fotótára, neg. ltsz. 64302. – BAKAY 1978a, 176. LXI. tábla 1.

165 EFM Ad 1/2019.

166 EFM Ad 1215/1992; EFM ltsz. 66.43.28. (Lásd alább, a bizonyítékok nélkül téglagyári leletként kezelt tárgyakat felsoroló II. fejezetben!); SZATMÁRI 1995, 223–224.

167 BAKAY 1978a, 176. LXI. tábla 1, 3–4. – A két karika kétségtől a 31. sírhoz köthető. A 66.32.91. leltári számú tárgy gyűrű, a 66.32.90. leltári számú töredék viszont a lánc tartozéka lehetett. A 66.32.92. szám alatt ugyanakkor a leltárkönyv egy másik, szintén ebből a sírból előkerült gyűrűt is felsorol, de ezt nem sikerült azonosítani.

168 HORVÁTH 2004, 464–465, 469–470, 479, 3. kép 7.

169 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64303.

170 EFM Ad 1/2019.

33. sír

Rozetták (78.106.1.). Préselt ezüstlemezéből készült, kör alakú rozetták. Félgömbös közepüket gyöngysorra emlékeztető díszítés, majd kiemelkedő borda és újabb gyöngysoros dísz veszi körül. Á.: 3 cm. 3 db [28. tábla 1–3]. Az egyforma veretek egyikének rajza megmaradt a gyulai múzeum adattárában, Lükő Gábor jegyzetei között egy cédulán „33. sír, 8 db.-nak kisebb-nagyobb töredékei, ezüst” jelöléssel [7. kép].¹⁷¹

34. sír

Karperec (66.32.95.). Ezüstlemezéből készült, letört végű pántkarperec. Jelenlegi egyik végén V alakú benyomás látható. Á.: 6,2–6,8 cm, a lemez sz.: 1,6 cm [10. tábla 6].

Hajfonatkorongok (78.7.1.). Vékony bronzlemezéből készített, előlapjukon különböző módon díszített korongok. Egyiken négy bekarcolt, egymásba kapcsolódó spirálvonal látszik, melyek kettős palmettában végződnek, a korong közepén pedig rombusz alakú mezőt határolnak. Ezt a középső rombusz alakú mezőt három csoportban 11 beütött pont veszi körül úgy, hogy két csoport 3-3 pontból áll, egy pedig kettőből. A másik korong közepén két koncentrikus kör látható, közöttük beütögetett pontsorról. A többi részét a középpont felé domborodó, végeikkel egymásba érő félkörívek töltik ki, a lemez külső szélén pedig szintén beütögetett pontsorról fut körbe. Á.: 6,8 cm, illetve 6,4–7,1 cm. 2 db [29. tábla 1–2; 37. tábla 4–5]. A palmettás darabhoz hasonló 6 apró töredék látható még az ELKH (korábbi MTA) BTK Régészeti Intézete 65008-as leltári számú fotókartonján is, de ezek egy harmadik korong részei lehetnek, és róluk semmit nem tudunk. Vélhetően leltári szám nélküliek voltak, legalábbis nem sikerült őket leltári számhoz kötni, és a fotókarton sem jelöl leltári számot. Az 1971. évi fotózás óta ráadásul elkallódtak, mert a gyulai múzeum anyagában már nem találhatók meg. A fotókarton szerint a 2. sírhoz tartoztak, de a kartonok adatai megbízhatatlanok.¹⁷²

Szíjvég (78.7.2.). Bronzból öntött, hosszúkas szíjvég.

Egyik vége csúcsos, a másik egyenes. Külső felületén aranyozás nyomai látszanak, és itt kör alakú középrészből kiágazó, négyszirmú virágmotívum díszíti. Öt szeggel volt felerősítve. H.: 6,3 cm, sz.: 2,2 cm [29. tábla 4; 44. tábla 9].

Övveretek (78.7.3.). Bronzból öntött, szív alakú, közepén 2-2 koncentrikus körrel díszített veretek, melyek felületét a középső elem körül 1-1 kerek gömböcske négy részre tagolja. A gömböcskéket a középső körökkel párhuzamos vonalak kötik össze. A veretek 3-3 szegeccsel voltak felerősítve. Mindegyik h.: 2,2 cm, mindegyik sz.: 2,5 cm. 5 db [29. tábla 3a, d, e–f; 44. tábla 1].

Övveretek (78.7.4.). Bronzból öntött, mintájukban az előzővel megegyező, de függőlegesen nyújtott, az öv leelőgő részéhez tartozó veretek. Mindegyik h.: 2,5 cm, mindegyik sz.: 2,2 cm. 6 db [29. tábla 3h–m]. Juhász Irén leírása szerint némelyiken aranyozás nyoma is megfigyelhető volt.¹⁷³

Övveretek (78.7.5.). Bronzból öntött, az előző két leltári szám alatt lévőkhöz hasonló, csak méretükben különböző veretek. Mindegyik h.: 2,3 cm, sz.: 2,6–2,7 cm. 2 db [29. tábla 3b–c].

Övveret (78.7.6.). Bronzból öntött, az előbbiekhöz hasonló, csak méretében különböző veret. H.: 2 cm, sz.: 2,7 cm [29. tábla 3g].

Nyílhegy (78.7.7.). Vasból kovácsolt, rombusz alakú, a tuskénél eltört nyílesűcs. H.: 5,2 cm [29. tábla 5].

Bakay Kornél a 2., a 13. és a 45. sír leleteként közölte 2-2, egymástól eltérő nagyságú és díszítésű hajfonatkorong fotóját, de a tárgyak keveredése feltételezhető. Leltári leírásuk alapján azonban valószínű, hogy közülük a két kisebb tartozott a 34. sírhoz.¹⁷⁴ A 66.32.95. leltári számú pántkarperecet [10. tábla 6] viszont Bakay Kornél tévesen kötötte a 37. sírhoz.¹⁷⁵

2015-ben a sír leírása így jelent meg: „A közösség egyik rangos férfinak fektetett a 34. sírban. A karján ezüstből készült, két darabra tört karperecet viselt. Egyik végén fekvő V alakú minta díszíti. Két hajfonatkorong is volt a sírban.

171 EFM Ad 1215/1992.

172 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 65008.

173 EFM Ad 1/2019.

174 BAKAY 1978a, 178, LXIII. tábla 1–4, 180, LXV. tábla 10–11. (Lásd még a 2. és 13. sírnál írtakat is!)

175 BAKAY 1978a, 176, LXI. tábla 13.

*Vékony bronzlemezből készültek, díszítésük eltérő. Az egyiken többszörös S vonalak vannak, palmettában végződve. A másik közepén koncentrikus körök, a legbelsőn kívül és a szélen poncolás van. A korong többi részén a középpont felé domborodó félkörívek, végeik egymásba érnek. Kiegészítettek. Fegyverövének végén öntött bronz szíjvég volt, külső felén aranyozás nyomaival. Alsó vége csúcsos. Kör közepű, 4 szírmű virágmotívum díszíti. 5 szegeccsel volt felerősítve. A 14 db övveret bronzból öntött, szív alakú, nem teljesen azonos méretű. Középen koncentrikus kör. 3 szegecs szolgált a felerősítésre. A sírban talált nyílhegy vasból készült, rombusz alakú, tüskéje letörött.*¹⁷⁶

2019-ben a kettős palmettában végződő, többszörös S-vonalakkal díszített hajfonatkorongot a Kárpát-medence 10. századi lemezes hajfonatkorongjai 5. főcsoportja (négyosztatú mintával díszített korongok) 1. csoportjának (a középpontból négyfelé ágazó forgó-mintával díszített korongok) 5. alcsoportjába sorolták. A végeikkel egymásba érő félkörívekkel díszített másik darabot pedig a 7. főcsoport (szírommintával díszített korongok) 2. csoportjának (középről kiinduló öt- vagy hétágú csúcsos szírommintával díszített korongok) 2. alcsoportjába osztották.¹⁷⁷

35. sír

Nincs adat.

36. sír

Nyílhegy (66.32.96.). Vas nyílhegy apró töredékei. Jelenleg 4 db.

Vascsat (66.32.97.). Nagyméretű, trapéz alakú vas hevedercsat, pecekkel. H.: 5,8 cm, sz.: 4,5–5,5 cm [21. tábla 11; 36. tábla 10].

37. sír

Vaskés (66.32.98.). Vaskés fatok maradványával, hegye hiányzik. H.: 6 cm.¹⁷⁸

Nyílhegy (78.55.1.). Vasból kovácsolt, deltoid alakú nyílcsúcs, tengelyében enyhén kiemelkedő bordával. H.: 7,5 cm [1. tábla 14; 36. tábla 5]. A tárgy vázlatos rajza megmaradt a gyulai múzeum adattárában, Lükő Gábor jegyzetei között az egyik cédulán „37. sír” megjelöléssel. Későbbi bejegyzés utal a 78.55.1. leltári számra is.¹⁷⁹

A fentiekén kívül Bakay Kornél a 37. sírban előkerült tárgyként közölte egy keskeny, hosszú lemez fotóját,¹⁸⁰ de az a 34. sírhoz tartozó pántkarpereccel (66.32.95.) azonosítható [10. tábla 6].

38. sír

Nincs adat.

39. sír

Vastöredékek (66.32.99.). Különböző nagyságú, erősen rozsdás, maroknyi vastöredék.

Vasfokos (66.32.100.). Vasból kovácsolt, kisméretű kisméretű fokos két darabja. Éle függőleges, foka tompa. H.: 7,3 és 4,3 cm, sz.: 1–2 cm [16. tábla 1; 36. tábla 1].

40. sír

Karperec (66.32.101.). Nyitott végű, kerek átmetszetű, bronz karperec. Egymásra hajló végei elhegyesedők. Á.: 6,4 és 6,9 cm [21. tábla 4].

Karika (66.32.102.). Vékony huzalból hajlított, nyitott bronzkarika, melynek egyik vége egyenesen levágott, a másik pedig elhegyesedő. Á.: 2,9–3,3 cm [21. tábla 1; 38. tábla 5].

PéNZ (66.32.103.). Meghatározhatatlan bronzpéNZ töredéke.¹⁸¹

41. sír

Gyöngyök (66.32.104.). Világoskék színű, különböző nagyságú üveggyöngyök, a formájuk hasonló: hasábos, egyik végén kiszélesedő (1 db) és hengeres (2 db). H.: 0,6–0,9 cm. 3 db.¹⁸²

¹⁷⁶ MEDGYESI 2015, 70.

¹⁷⁷ POLÓNYI–TÜRK 2019, 26, 28.

¹⁷⁸ ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64303. Mellette cédulán: „kis nyílhegy kiállítva 1952”, ceruzával: „78.55.1.”.

¹⁷⁹ EFM Ad 1215/1992.

¹⁸⁰ BAKAY 1978a, 176, LXI. tábla 13.

¹⁸¹ ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64304.

¹⁸² ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64303.

Karikák (66.32.105.). Két nyitott végű, sima, vékony bronzhuzalból készített karika. Á.: 2,8 cm és 3 cm [21. tábla 6–7; 38. tábla 4].

Gyűrű (66.32.106.). Bronzlemezéből készült sima, külső részén kissé domború pántgyűrű töredéke. Á.: 1,7 cm [21. tábla 3].

42. sír

Csigák (66.32.107.). Egy ép és egy töredezett, barna színű, nyaklánc tartozékát képező csiga tartozott ide, de ma már csak az egyik van meg.¹⁸³ H.: 2,3 cm.¹⁸⁴

Csiga (66.32.108.). *Cypraea* vagy kauricsiga, töredezett állapotban, amely nyaklánc darabja volt.¹⁸⁵ H.: 1,5 cm.¹⁸⁶

Gyöngyök (66.32.109.). A leltári tételbe tartozó gyöngyök kivétel nélkül üvegből készültek: lapított gömb alakú, fekete szemesgyöngyök (3 db), gerezdelt sötét és egy világos üvegyöngy, az utóbbi erősen sérült (2 db), ugyanilyen méretű, világos színű, talán virágdíszes gyöngy (1 db), kisebb világos színű, nyomott gömbösek (2 db), piros, hengeres (1 db). Összesen: 9 db. A leírt, ép gyöngyökön kívül töredékek is szerepelnek az anyagban.¹⁸⁷

Karikák (66.32.110.). Vékony bronzhuzalból készült, nyitott karikák töredékei. Mindegyik á.: 2,1 cm. 3 db [13. tábla 7].¹⁸⁸

43. sír

Nincs adat.

44. sír

Karperec (66.32.111.). Kisméretű, vékony bronzhuzalból készült, nyitott végű karperec. Egyik vége hiányos,

a másik egyenesen levágott. Á.: 3,6–5 cm [16. tábla 3; 42. tábla 1].

Karika (66.32.112.). Bronzhuzalból készített, nyitott végű karika. Á.: 2,9 és 3,4 cm [16. tábla 2].

Vascsat (66.32.113.). Ovális vascsat, pecekkel. H.: 3,4 cm, sz.: 2,8 cm [16. tábla 4].

Nyílhegyek (66.32.114.). Kétélű, rombusz alakú, vas nyílhegyek. A hegyük hiányzik. H.: 4 cm, 5,6 cm, 7,2 cm. Eredetileg 3 db volt, ma csak 2 db van meg [16. tábla 5–6; 36. tábla 7].

45. sír

Karperec (66.32.115.). Bronzlemezéből készült, vékony, sima pántkarperec, két darabban. H.: 4,8 és 5 cm, sz.: 1 cm.¹⁸⁹ Juhász Irén még „*alig látható kettős soros cikk-cakk vonalú poncolással*” díszített darabként írta le.¹⁹⁰

Karperec (66.32.116.). Bronzból öntött, nyitott, kissé lapított, elhegyesedő végű karperec. Á.: 5,8 és 6,3 cm.¹⁹¹

Fülbevaló (66.32.117.). Ezüsthuzalból készült, csüngős fülbevaló. A csüngővel kapcsolódó része szögletesre hajlított, és vékony ezüst láncszemek tartoznak hozzá. Mind apró és töredékes, a fotóra nem kerültek fel. H.: 3 cm. Valószínűleg gömbsorcsüngős fülbevaló része lehetett [30. tábla 19].

Rozetta (66.32.118.). A leltárkönyv szerint 1 db, vékony ezüstlemezéből készült rozetta, melynek domború közepét ugyancsak domború pontsor veszi körül. Á.: 2,2 cm. A temető leletanyagában jelenleg 2 darabhoz tartozó 3-3 apró töredék található, és mindegyik darabon aranyozás nyomai maradtak meg. Az 1971. évi fotózás-kor nem készült róluk vagy erről a leltári számú tárgyról fotó, hacsak valamelyik darabja nem azonos az egyik,

183 Kovács László véleménye szerint toronycsiga.

184 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64304.

185 Kovács László véleménye szerint valószínűleg pénzkauri (*Cypraea moneta*). Ezúton is köszönjük a csigák meghatározásában nyújtott segítségét.

186 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64304.

187 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64304.

188 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64304.

189 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64305. A leltárkönyv megjegyzés rovatában ez olvasható: „*a 45-ös sírhoz tartozó leletek, melyeket nem találtam meg, csak az üres zacskókon van felírva: 1. nyakék – kis tengeri kagyló (ceruzával: 78.16.1); 2. 3 pityke (kivéve a Bcs-i – békéscsabai – kiállításra); 3. bronzcsat (kiállítva, ceruzával: 66.43.18.); 4. hajkarika; 5. gyűrű (ceruzával: 66.35.1.)*”.

190 EFM Ad 1/2019.

191 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64305.

biztos adatok hiánya miatt az azonosíthatatlan tárgyak között alább felsorolt rozettatöredékekkel.¹⁹² Juhász Irén három darabot említett.¹⁹³

Rozetta (66.32.119.). A leltárkönyv szerint egy aranyozott ezüstlemezből készült rozetta erősen töredezett darabjai, melyek főként annak széléből származnak. Hozzájuk gömbölyű fejű szegecskek kapcsolódtak. Az egyik darabkán bőr (?) maradványa is megfigyelhető volt. Jelenleg ezen a leltári számon 19 picike ezüstlemez-töredék található. Néhány darabon aranyozás nyomai figyelhetők meg. A legnagyobb töredék h.: 1,5 cm, sz.: 1 cm. Az 1971-ben készült és 1978-ban közölt fotón látható hat különálló rozetta közül három töredékekkel lehet azonos.¹⁹⁴ Az előző leltári számon lévő rozettatöredékek között szintén vannak nagyon hasonló darabkák, és az azonosíthatatlan tárgyak között alább felsorolt rozettatöredék is ezekhez hasonlít leginkább.¹⁹⁵

Pecsétgyűrű (66.35.1.). Bronzgyűrű, melynek pántja a pecsét felé mindkét oldalon fokozatosan kiszélesedik. A pánt pecsétéhez kapcsolódó részén ívelt vonalak, valamint ovális bekarcolásban egy-egy csillag látható. Az ovális pecsétlőt bevéssett körben elhelyezkedő, felhúzott szárnyú madár tölti ki, amely a csőrében talán ágat tart. A madár testét poncolás, szárnyát pedig két párhuzamos, függőleges vonal közötti pontsor, a párhuzamos vonalak fej felőli oldalát pedig ugyancsak poncolás díszíti. Á.: 2,2 cm [19. tábla 11; 40. tábla 1].¹⁹⁶ Rajzát Lükő Gábor közölte [3. kép].¹⁹⁷

Csonteszköz (66.40.1.). Hegyes csontból készült tárgy, csontlyukasztó vagy bogozó. A hegyétől 8,2 cm-re

faragás nyoma látszik. H.: 9,8 cm.¹⁹⁸ Vázlatos rajza megmaradt Lükő Gábor jegyzetei között, az egyik cédulán „45. *sír, csont-ár*” megjelöléssel. A mellette lévő későbbi bejegyzés is a 66.40.1. leltári számú tárggyal azonosította.¹⁹⁹

Csonteszköz (66.40.2.). Vékony, hegyes, kopott felületű csonteszköz. H.: 11,2 cm.²⁰⁰

Csiga (78.16.1.). Kisméretű, jellegzetes formájú, átlukasztott *cypraea* vagy *kauricsiga*. H.: 1,5 cm [7. tábla 4].²⁰¹

Veretek (78.16.2.). Aranyozott ezüst, szív alakú, préselt, „madárfej alakú” veretek. Alsó részük háromszögben végződik. Ezen a ponton az egyik egyenesen elvágott, a másik kettő csuklós kiképzésű. Felső részüket 2-2, mélyített körvonallal hangsúlyozott, kerek domborítás díszíti. Ruhadíszek lehetnek. H.: 1,2–1,8 cm, sz.: 1,6 cm. 3 db [30. tábla 7–8, 12; 44. tábla 15a–b].

Veret (78.16.3.). Aranyozott ezüst, kettős csüngő csepp alakú alsó része, felül téglalap alakú füllel. Közepe domború, és madárfejre emlékeztet. Két oldalának szélén egy-egy hold alakú dísz látható. Ruha dísz lehetett. H.: 2,6 cm, sz.: 2,1 cm [30. tábla 12]. Bálint Csanád a 78.100.1. leltári számú, sírokhoz nem köthető darabbal kapcsolta össze.²⁰²

Övveretek (78.16.4.). Bronzból öntött, szív alakú veretek, felső részükön három domború, levél formájú díszítéssel. Aljuk gömbös csúcsban végződik, domború közepükön pedig felismerhetetlen minta látszik. Hátlapjukon megmaradt a felerősítést szolgáló két karom. Mindegyik h.: 1,7 cm, mindegyik sz.: 1,4 cm. 4 db [30. tábla 4–6, 9; 44. tábla 2]. A négy egyforma veret egyikének a rajza

192 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64301.

193 EFM Ad 1/2019.

194 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64305. – BAKAY 1978a, 180, LXV. tábla 12–17.

195 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64301.

196 A leltárkönyv szerint a tárgy régi leltári száma 1789, amely szintén egy bronzból készült, madáralakkal díszített pecsétgyűrűt jelölt. Mivel azonban a honfoglalás kori temető leletei nem kerültek a múzeum régi, Implom-féle leltárkönyvébe, bizonyos, hogy az 1789. leltári számú tárgy 1941-nél korábban, ráadásul ismeretlen lelőhelyről jutott a múzeumba. A téglagyári temető 45. sírjának leletei között 1966-ban bejelentőzött gyűrűt így tévesen azonosították a korábbi madáralakos gyűrűvel (EFM régi leltárkönyve, ltsz. 1789, illetve EFM ltsz. 66.35.1.).

197 Lükő é. n. [1957], 4, 1. kép.

198 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64308.

199 EFM Ad 1215/1992.

200 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64308.

201 Mellette ceruzával: „66.32.180.”, de ilyen leltári szám nem létezik a leltárkönyvben.

202 Bálint 1991, 131, Taf. XLI, 8.

(előoldal, hátoldal) megmaradt kétszeres nagyításban Lükő Gábor jegyzetei között, az egyik cédulán „45. sír, 4 db.” jelöléssel [8. kép]. Ugyanitt, egy másik cédulán is felbukkan az egyforma veretek egyikének sematikus rajza „4 db” megjelöléssel együtt. Egy későbbi bejegyzés szintén a 78.16.4. leltári számú tárggyal azonosította [7. kép].²⁰³

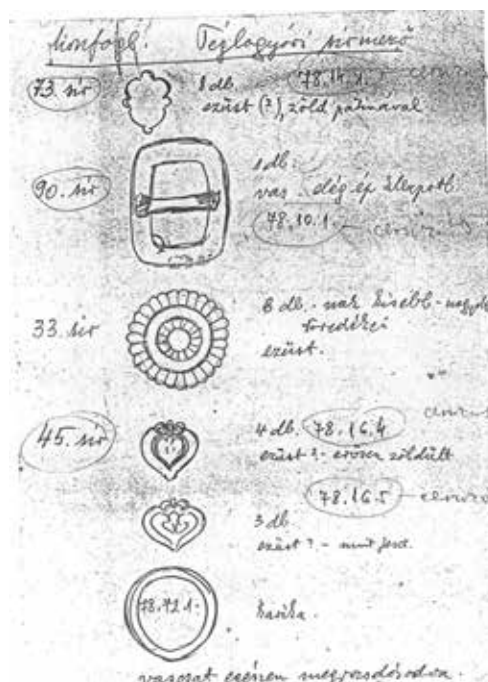
Övveretek (78.16.5.). Az előzőkhöz hasonló, csak méretben különböző, apró bronzveretek. Mindegyik h.: 1,5 cm, mindegyik sz.: 1,7 cm. 3 db [30. tábla 1–3; 44. tábla 3]. A három egyforma veret egyikének a rajza (előoldal, hátoldal, oldalnézet) ugyancsak megmaradt kétszeres nagyításban Lükő Gábor jegyzetei között „45. sír, 3 db.” jelöléssel [9. kép]. A darabszámból a 78.16.2. leltári számú veretekre is gondolhatunk, de a rajz és azok leírása nem mindenben felelnek meg egymásnak. Egy másik cédulán szintén felbukkan a három veret egyikének vázlatos rajza, azzal a megjegyzéssel, hogy hasonlóak a 78.16.4. leltári számú tárgyakhoz [7. kép].²⁰⁴

Karperec (78.22.1.). Bronzból készült, kerek át-metszetű, nyitott karperec. Végei egymásra hajlanak. Á.: 6–6,9 cm [25. tábla 1; 42. tábla 2]. A leltárkönyvi bejegyzés szerint e sírhoz tartozása bizonytalan.

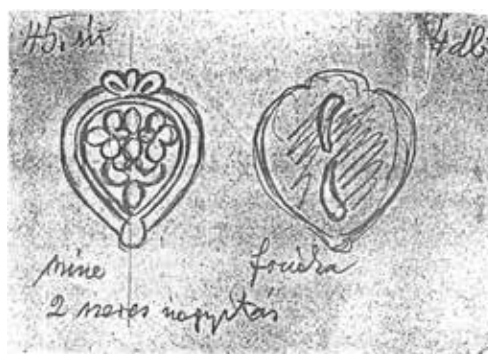
Karperec (78.23.1.). Bronzból készült, nyitott karperec, melynek elhegyesedő végei nem érnek össze. Á.: 6,8 cm [25. tábla 2; 42. tábla 3]. A leltárkönyvi bejegyzés szerint e sírhoz tartozása szintén bizonytalan.

Karika (78.72.1.). Vastag bronzhuzalból készült, zárt karika. Á.: 2,8 cm [22. tábla 7].²⁰⁵ A karika rajza megmaradt a gyulai múzeum adattárában, Lükő Gábor jegyzetei között, az egyik cédulán. Mellette későbbi bejegyzés hivatkozik a 78.72.1. leltári számra [7. kép].²⁰⁶

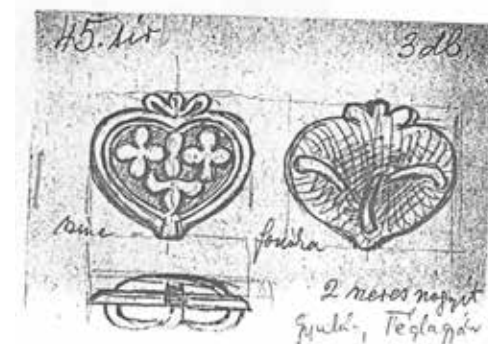
Vascsat (leltári szám nélkül). Lükő Gábor jegyzetei között, az előbbi karikára vonatkozó adatok alatt olvasható még egy – szintén a 45. sírra vonatkozó – sor

7. kép. Lükő Gábor cédulája a temető 33., 45., 73. és 90. sírjának leleteihez (EFM Ad 1215/1992.)

8. kép. Lükő Gábor cédulája a temető 45. sírjának leleteihez (EFM Ad 1215/1992.)

9. kép. Lükő Gábor cédulája a temető 45. sírjának leleteihez (EFM Ad 1215/1992.)

203 EFM Ad 1215/1992.

204 EFM Ad 1215/1992.

205 Mellette ceruzával a „66.32.215.” leltári számra való utalás látható, de ilyen leltári szám a múzeum leltárkönyvében nem szerepel. Ugyanez a szám szerepel az ELKH BTK RI 65006 fotónegatívjához készült tárgykartonon is.

206 EFM Ad 1215/1992.

a „*vascsat egészen megrozsdásodva*” megjegyzéssel.²⁰⁷ A vascsatról azonban több adattal nem rendelkezünk, a temető mai leletanyagában nem találtuk, é korábban sem készült róla fotó.

Bronzcsat (66.43.18.). Bronzból készült csattest, melynek lapja az áttört minta szélén poncolással díszített, a tárgy szélén pedig X formájú vonalak, köztük pedig beütött pontok láthatók. H.: 4,2 cm, sz.: 2,5–2,8 cm [30. tábla 10; 44. tábla 7]. A leltárkönyv bejegyzése csak feltételelesen sorolja ehhez a sírhoz, sőt a temetőhöz való tartozása is bizonytalan. Langó Péter és Türk Attila a szíjbefűzős bizánci csatok közt említette, áttört díszítése pedig szerintük a tárgy „*oldalán álló ómegát formáz*”.²⁰⁸ Mesterházy Károly a csatot a 10. század első felére,²⁰⁹ Liska András és Medgyesi Pál pedig a 10. századra keltezte.²¹⁰

A gyulai múzeum adattárában lévő, Lükő Gábornak a múzeum korábbi, összekevert leleteiről készített jegyzetei között lévő, 65 tételt számláló lista 10., 12. és 22. sorszáma alatt szerepel egy *madaras, bronz pecsétgyűrű*, egy *bronz hajkarika pitykével* és egy *bronzcsat* a téglagyár „*XLV.*” sírjából. Későbbi az a bejegyzés az első és harmadik tárgy mellett, amely a 66.35.1. és 66.43.18. leltári számra (a fenti pecsétgyűrűre és csatra) hivatkozik. Ugyanennek a listának a 65. sorszáma felsorol még két ép és egy törött, kerek átmetszetű bronz *karperecet*, egy bronzból készült *lemezkarperacet*, két bronz *fülbevalót*, két ezüstlemezről készült *ruhadísz* – és vele együtt 12 kisebb-nagyobb töredéket –, három szív alakú, rajzon is bemutatott csuklós *bronzveretet* (a lista szerint „*ruhadísz*”), egy tengeri *kagylóból (cypraea)* álló – rajzon ugyancsak ábrázolt – „*nyakéket*”, valamint egy kis *bronzgyűrűt*. Mindegyiket a „*Téglagyár 45.*” sírjából.²¹¹

Bakay Kornél a fenti tárgyakkal részben megegyező, részben kevesebb, részben pedig több tárgyat kötött a 45. sírhoz, melyeknek a fotóját is közölte.²¹²

A sír ennél részletesebb leírása 2015-ben így jelent meg: „*A közösség gazdag női tagja lehetett a 45. sírban fekvő. Karjain két karperec volt. Az egyik vékony bronzpántból készült, töredékes darab, a másik bronzból készült, kissé lapított végei elhegyesednek. Fülbevalója ezüsthuzalból készült, ovális alakú, csüngős. A csüngőhöz kapcsolódó rész szögletes. Vékony ezüstlánc szemek tartoznak hozzá. Ruháját két vékony aranyozott ezüstlemezről készült ruhaveret díszítette. Közepük domborított, ezt domborított pontsor veszi körbe. A 3 db aranyozott ezüstről készült, szív alakú, préselt veret szintén a ruha díszje lehetett. A nő pecsétgyűrűje bronzpántból készült, mely a pecsét felé fokozatosan kiszélesedik. A pecséthez kapcsolódó száron, közvetlenül alatta, ovális árkolt keretben 1-1 csillag van. A pecsétlő rész ovális szélén egy bevészt kör látható, ezen belül egy felhúzott szárnyú madár, a csőrében valamivel. A madár teste ponccal beütögetett, a szárnyon egy függőleges pánt látható. A nő csatja bronzból készült. Előlapja poncolással díszített az áttört minta szélén. Az egész csattest szélén X minta közte beütött pontdíszítéssel. A ruha veretei között van 4 db bronzból öntött, csepp alakú. Felső szélükön 3 kidomborodó levélminta. Aljuk kis gömbben végződik. Közepük kidomborodik, a rajtuk levő minta felismerhetetlen. A hátlapján három szegecs a felerősítésre. Van 3 db bronzból készült, hasonló az előzőekhez, csak más méretűek. Egy másik veret ezüstről készült, aranyozott csüngős veret alsó része. Csepp alakú, felül kis füle van. Középe kidomborított, oldalt két csepp*

207 EFM Ad 1215/1992.

208 LANGÓ–TÜRK 2004, 421, 2. táblázat 1.

209 MESTERHÁZY 1990, 89, 1. ábra 4, 90–91; MESTERHÁZY 1991, 166, I. tábla 1. b.

210 LISKA–MEDGYESI 2001, 62, 18. kép.

211 EFM Ad 1215/1992.

212 BAKAY 1978a, 180, LXV. tábla 1–17. – Közülük az 1. képen látható tárgy a 66.32.117. leltári számú tárggyal lehet azonos, a 2., 4., 5. képen lévők talán a 78.16.2. számúakkal, a 3. képen lévő pedig egyértelműen a 78.16.3. számúnak felel meg. A 6. kép tárgya talán a 66.32.116. leltári számú lehet, bár a mérete a másik karperechez viszonyítva sokkal kisebb. Méretarány azonban nincs a táblán jelölve. A 7–8. kép a 66.32.115. leltári számon nyilvántartott tárgyról készülhetett, a 9. kép pedig talán a 78.23.1. számúról. A 10–11. kép a 13. sírhoz köthető két hajfonatkorongot ábrázolja, a 12–17. képen látható rozetták pedig a 66.32.118. leltári számon szereplő tárgy leírásának felelnek meg. Ellentmondásos ugyanakkor, hogy míg a nyilvántartás egy tárgyat említ, a képen hat tárgy látható.

*alakú kidomborítás, szélén hold alakú díszek. A kauricsigát a nyakában viselhette. A sírban talált két hegyes csonteszköz valószínűleg bogozó volt.*²¹³

46. sír

Szövetmaradvány (66.32.120.). Már a leltározás idejére is szétporladt. A temető mai leletanyagában nem találtuk, s korábban sem készült róla fotó.

47. sír

Karika (66.32.121.) Vékony ezüsthuzalból készült, nyitott karika. H.: 2,3 cm.²¹⁴

Övveret (66.32.122.). A leltárkönyv szerint bronzból készül övveret apró töredékei. H.: 0,8–1,8 cm, sz.: 0,5–0,7 cm. A temető leletanyagában nem találtuk, s korábban sem készült róla fotó.

Övveret (66.32.123.). Aranyozott ezüst övveret töredékei, három szegeccsel. Apró darabokban. A legnagyobb töredék H.: 2 cm, sz.: 1 cm.²¹⁵

Nyílhegy (66.32.124.). Babérlevél alakú, kétélű, vas nyílcsúcs, melynek tüskéje letörött. H.: 10,7 cm, sz.: 2,8 cm [16. tábla 7].

Bronzcsat (66.43.17.). Kisméretű bronzcsat, ovális karikával, a pecék hiányzik. A hosszúkás csattest vége legyezőszerűen kiszélesedik. Előlapját három szeglyuk üti át. H.: 2,6 cm, sz.: 1,6 cm [1. tábla 23; 44. tábla 6]. A 66.32.121. leltári számú karika melletti zacskó felirata alapján sorolható feltételeesen e sírhoz. 1971-ben nem készült róla fotó.

Veretek (78.17.1.). Öntött ezüst, kéttagú, csüngős veretek, aranyozás nyomaival. Mindkét tagjuk szív alakú. A felső tag közepén lévő szív alakú lyukat kissé kiemelkedő gallér szegélyezi. Külső széle domború és bevagdostott, a hátlapon pedig két fül van. A veret alsó része csuklóval kapcsolódik, és domború közepét mindegyiknek kiemelkedő szív alak, illetve két mélyített csepp alak díszíti. Mindegyik h.: 3,6 cm. 10 db (9 felső és 7 alsó résszel) [28. tábla 5a–g].

Veretek (78.17.2.). Öntött ezüst, aranyozott, szív alakú veretek, melyeknek szélei domborúak, bevagdostottak, közepükön pedig ovális vagy szintén szív alakú lyuk található. Hátlapjukon 2-2 fül maradt meg. Az előzőekkel együtt ingnyakdíszek lehettek. Mindegyik h.: 1,2 cm, mindegyik sz.: 1,4 cm. Eredetileg 15, 1971-ben 17, ma 15 db [28. tábla 4a–p; 43. tábla 15].

A Lükő Gábor jegyzetei között lévő, 65 tételt számláló lista 26. sorszáma alatt szerepel három *hosszúkás, ezüst szíjveret*, nyolc *lapos, ezüst szíjveret* és egy *ezüstcsat* a téglagyár „XLVII.” sírjából. Későbbi az a bejegyzés, amely a tárgyak mellett a 78.17.1–2. és a 66.32.120–124. leltári számra (a fenti veretekre, illetve más tárgyakra) hivatkozik. A 66.32.120. leltári számra való hivatkozás azonban elírás, hiszen az a 46. sír szövetmaradványával azonos. A 66.32.121. és 66.32.124. leltári szám is pontatlan, mivel azok nem veretet, hanem egy karikát és egy nyílhegyet jelölnek.²¹⁶

2015-ben erről a sírról az alábbi leírás jelent meg: „*Rangos, a közösségben előkelő helyet elfoglaló férfi fekküdt a 47. számú sírban is. Hajában hajkarikát hordott, mely vékony ezüsthuzalból készült, 3 darabra tört. Az övét 17 db aranyozott ezüsből készült veret díszítette. Egy levél alakú, vashegyű nyilat tettek a halott mellé. A sírban talált 10 db csüngős veretet ezüsből öntötték. Ezek szív alakúak, aranyozás nyoma látszik rajtuk. A felsőtag közepe lyukas, a szélek kidomborodnak és bevagdossággal díszítettek. A hátlapján két fül van. Az alsó tag is szív alakú, kis füllel csatlakozik a felsőhöz. Közepén kidomborodó szívidom két cseppalakkal.*”²¹⁷

48. sír

Karikák (66.32.150.). Vékony bronzhuzalból készült, nyitott karikák. Á.: 2 cm. 2 db [21. tábla 2].²¹⁸

Gyűrű (66.32.151.). Bronzból készült, vastag, belül homorú, kívül domború pántgyűrű, melynek nyitott végei egymásra hajlanak. Á.: 2,4 cm, sz.: 0,6 cm [21. tábla 5; 40. tábla 7].

213 MEDGYESI 2015, 70, 72.

214 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64296.

215 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64296.

216 EFM Ad 1215/1992.

217 MEDGYESI 2015, 70.

218 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 65003.

49. sír

Nincs adat.

50. sír (A sír szarmata kori lehet.)

Fibula (66.32.152.). Aláhajlított lábú, kéttágú bronzfibula. A kengyel rombusz átmetszetű. H.: 4 cm, sz.: 2 cm [33. tábla 2; 34. tábla 2].

51. sír

Ezüstlemez (66.32.153.). A leltárkönyv szerint „meghatározhatatlan ezüstlemezke-töredék, domborított pontdísszel”. A temető meglévő leletanyagában nem találtuk, és korábbi fotóról sem tudunk, hacsak nem azonos az egyik alább említett, leltári szám nélküli, ma már azonosíthatatlan rozettatöredékkel.²¹⁹

Karperec (66.32.154.). Három szál, végeiken törött bronzhuzalból sodort karperec. Á.: 7 cm [9. tábla 5].

52. sír

Nylhegy (78.8.1.). Vasból kovácsolt, rombusz alakú nyílcsúcs, melynek hegye és tuskéjének vége hiányzik. H.: 7 cm [21. tábla 10].

53. sír

Gyöngy (66.32.155.). Eredetileg ezüstből készült, gömb alakú gyöngyszem volt, amely egy fülbevaló csüngőjének részét képezte. Jelenleg apró törmelékes, mérete sem mérhető.

Lemezkarperrec (leltári szám nélkül). Az előző tárgyhoz tartozó leltárkönyvi bejegyzés szerint ugyanebben a sírban volt egy vékony lemezkarperrec is, de az vagy szétporladt, vagy elveszett, így leltári számot sem kapott. Feltételezhető, hogy ez is ezüstből készült.

A Lükő Gábor jegyzetei között lévő, 65 tételt számláló lista 6. és 16. sorszáma alatt szerepel egy bronzlemezből készült *karperec*, illetve két *bronz fülbevaló* a téglagyár „LIII.” sírjából.²²⁰

54. sír (A sír szarmata kori lehet.)

Gyöngyök (66.32.156.). Hólyagos, lecsapott sarkú és hasábos üveggyöngyök, a méretük hasonló, egységes

képet mutatnak. Fehér (39 db), piros (39 db), téglaszínű (28 db), zöld (28 db), kék (9 db), a maradék barna, sötét színű vagy meghatározhatatlan (18 db). Összesen: 161 db [9. tábla 6; 35. tábla 2]. A gyöngyök típusuk és viszonylag nagy számuk miatt szarmata női sír leletei voltak, egy szoknya vagy nadrág aljának kivarrásához tartozhattak.

55. sír (A sír szarmata kori lehet.)

Gyöngyök (66.32.125.). Üveggyöngyök: hasábos, hatszög metszetű (2 db), az egyik ép és zöld, a másik töredékes, fehér darab, valamint hasábos zöldek (2 db) és egy zöld hólyagos gyöngy. Összesen 5 db [14. tábla 15].

Fibula (66.32.126.). Lemezes fibula bronz alaplapja. Lekerekített sarkú háromszög alakú, tűje rugós szerkezetű, tűtartója helyén a lemez áttört. H.: 2,5 cm, sz.: 0,7–1,8 cm [33. tábla 5; 34. tábla 4].

56. sír

Vaskés (66.32.128.). Keskeny pengéjű vaskés töredéke. H.: 4 cm [21. tábla 12].

Karikák (66.32.129.). Nyitott végű, kissé lapított bronzkarikák, sima felülettel. Á.: 2 cm és 2,2 cm. 2 db [21. tábla 8–9; 38. tábla 2].

57. sír

Nincs adat.

58. sír (A sír szarmata kori lehet.)

Gyöngyök (66.32.127.). Kivétel nélkül üveggyöngyök, többségében hólyagos, lecsapott sarkú és rövid hasábos típusok, melyek mérete kevéssé különbözik egymástól: fehér (25 db), zöld (4 db), piros (57 db), téglaszínű (32 db), barna (8 db). Hengeres, illetve egyik végén kiszélesedő kék (3+1 db). A maradék vagy töredék (12 db), vagy nem meghatározható színű (66 db). Összesen: 208 db [3. tábla 2; 35. tábla 3]. A nagyszámú azonos méretű gyöngy alapján arra lehet következtetni, hogy egy nő ruhakivarrásainak gyöngyeiről lehet szó.

219 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64301.

220 EFM Ad 1215/1992.

59. sír

Fülesgomb (78.9.1.). Bronzból készült, alsó részén félgömbös, tömör fülesgomb, fülén kerek lyukkal. H.: 1,2 cm, á.: 0,6 cm [9. tábla 4].

60. sír

Nincs adat.

61. sír

Karperec (66.32.130.). Kerek átmetszetű, nyitott végű, bronz karperec, melynek elhegyesedő végei csaknem összeérnek. Két vége 3–3 cm hosszan pontozással díszített. Á.: 6,3–7 cm [18. tábla 7; 42. tábla 6].

Gyűrű (66.32.131.). Bronz pántgyűrű, nyitott végekkel, külső lapján hegyes szerszámmal párosan benyomkodott zezzug vonallal díszítve. Á.: 1,8 cm és 2,4 cm, sz.: 0,6 cm [18. tábla 11; 40. tábla 8].

A fentiekén kívül Lükő Gábornak a múzeum korábbi, összekevert leleteiről készített jegyzetei között található, 65 tételt számláló lista 14. sorszáma alatt szerepel még egy *bronz hajkarika* is, gyöngyszemmel (?), a téglagyár „LXI.” sírjából.²²¹

62. sír

Karperecek (66.32.132.). Két ovális, nyitott, végeiken elhegyesedő és egymásra hajló, sima bronz karperec. Az egyik anyaga vörösesbarna, a másik sárgásbarna színű. Á.: 5,5–6,7 cm, 5,5–7 cm [18. tábla 9–10].

Karika (66.32.157.). Vastag, zárt bronzkarika. Á.: 2,8 cm, v.: 0,3 cm [18. tábla 6].

Bronzcsat (66.32.158.). Lira alakú bronzcsat, pecék nélkül. H.: 2,5 cm, sz.: 1,8–2 cm [18. tábla 8; 44. tábla 5].

Csengő (78.5.1.). Bronzból készült, öntött, harang alakú, a tetején kis füllel ellátott csengő, a fül mellett mindkét oldalon egy-egy ovális lyukkal. A nyelve hiányzik, a belsejében található vékony keresztpálca szolgálta eredetileg a felerősítését. Á.: 2,8–3,1 cm, m.: 2,3 cm [33. tábla 1; 34. tábla 1]. Római gyártmány, szarmata sír melléklete lehetett.

63. sír

Fülesgombok (66.32.133.). Különböző nagyságú, bronzból hosszába öntött, üreges félgömb alakú félgombok. 6 db (3 pár). H.: 1,5–1,8 cm.²²²

Gyűrű (66.32.134.). Bronzból készült, nyitott pántgyűrű, sima felülettel. Á.: 2,7 cm, sz.: 0,6 cm. A temető mai leletanyagában nem találtuk, s korábban sem készült róla fotó.

Karikák (66.32.135.). Két nagyméretű, hiányos, bronz hajkarika, melyeknek az egyik vége egyszerűen visszapödrött. Á.: 2,3 és 2,6 cm.²²³

Gyűrű (66.32.136.). Egyszerű, zárt, külső oldalán domború bronzgyűrű. Á.: 2 cm [18. tábla 4].

Gyűrű (66.32.137.). Az előbbinél szélesebb, nyitott bronzgyűrű, külső oldala ennek is domború. Á.: 2,1 cm [18. tábla 2].

Karika (66.32.138.). Nyitott bronzkarika, végén a leltározáskor csavarás nyoma volt látható, de ez ma már nem látszik. Á.: 2,8 cm [18. tábla 1].

Karika (66.32.139.). Az előbbinél vékonyabb huzalból készült, nyitott bronzkarika. Á.: 3 cm [18. tábla 5; 38. tábla 3].

Karika (66.32.140.). Kisméretű, nyitott végű, vékony, sima ezüstkariika. Á.: 1,9 cm [18. tábla 3].

64. sír

Nincs adat.

65. sír

Nincs adat.

66. sír (A sír szarmata kori lehet.)

Gyöngysor (66.32.141.). Kivétel nélkül üveggyöngyök, többségében hólyagos, lecsapott sarkú és rövid hasábos típusok, melyek méretekevessé különbözik egymástól: fehér (14 db), zöld (49 db), piros (30 db), téglaszínű (21 db), barna, illetve sötét színű (29 db). Összesen: 143 db [12. tábla 5; 35. tábla 4]. A feltehetően szarmata női sírban a gyöngyhímzéshez tartozhattak.

221 EFM Ad 1215/1992. – A gyöngyszem szó olvasata bizonytalan.

222 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64289.

223 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64289.

67. sír

Karikák (66.32.159.). Vékony huzalból készült, egyszerű, nyitott bronzkarikák. Á.: 1,7 cm és 2 cm. 2 db.²²⁴

Fülesgomb (66.32.160.). Bronzból öntött, félgömb alakú, tömör fülesgomb, fülén kerek lyukkal. H.: 1,5 cm.²²⁵

Karika (66.32.161.). Vékony bronzhuzalból készült, nyitott karika. Á.: 2 cm.²²⁶

Bronzcsat (66.32.162.). Bronz csatkarika, pajzs alakú – beütögetett pontokkal díszített – csattesttel. A pecek hiányzik. H.: 4 cm, sz.: 1,9–2,5 cm [8. tábla 1; 44. tábla 10].

Fibula (66.32.163.). Egytagú, aláhajlított lábú, szarmata kori bronzfibula, a tűtartót hatszoros tekercselés rögzíti. A kengyel lekerekített sarkú téglalap átmetszetű. H.: 6,5 cm [33. tábla 3; 34. tábla 3].

68. sír

Gyöngyök (66.32.142.). Virágszemes üvegyöngyök. Két nagy, gömbölyű, fekete alapon fehér színű, fekvő nyolcas formájú vonallal, ezen belül pedig különböző – piros, fehér, zöld – berakásos virággal díszített gyöngyszem. H.: 1,4 cm, sz.: 1,5 cm [12. tábla 1a–b; 39. tábla 10–11].

Fülbevaló (66.32.144.) A leltárkönyv szerint: gömbbel díszített, ezüst fülbevaló, melynek csüngőjéhez kék színű, kettős gyöngyszem tartozik. Sz.: 2,5 cm, m.: 2,2 (töredék). Jelenleg azonban ezen a számon egy bizánci típusú, gömbbel és holdsarlóval díszített fülbevaló [12. tábla 2; 38. tábla 16], valamint egy gömbsorcsüngős fülbevaló karikájának gömbbel díszített darabkája,²²⁷ továbbá egy fémből készült, egybeöntött, tömör, kettős gyöngyszem²²⁸ és egy gyöngydrót utánzatú, egy helyen huzallal, négyes csavarással körbetekert fülbevaló-töredék [30. tábla 17] található. Az utóbbi belső ívét díszítő, de ma már hiányzó elemére csupán annak kitört széle utal. A töredék ívéből ítélve akár a holdsarlós darab párja is lehetett, és ezt mindössze a dróttekercselés kérdőjelezi meg.

Fülbevaló (78.12.1.). Ezüstből készült, keleti típusú gömbsorcsüngős fülbevalópár darabjai, szárain egy-egy gömböcskével. A legnagyobb töredék hossza: 7 cm, sz.: 2,3 cm [14. tábla 1a–b, 6–8].

69. sír

Vaskés (66.32.143.). Széles pengéjű vaskés töredéke. H.: 5 cm. A temető leletanyagában nem találtuk, de korábban készült róla fotó.²²⁹

Karperec (78.34.1.). Bronzból készült, nyitott, szögletes átmetszetű karperec, melynek kiszélesedő, egymásra hajló, egyenes végeit vékonyra kalapálták. Á.: 5,5–5,6 cm [23. tábla 6; 42. tábla 7].

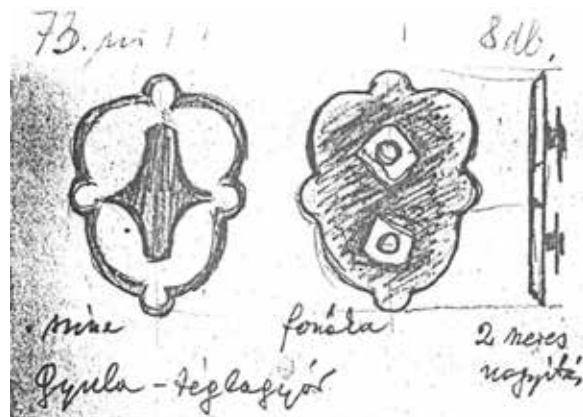
Karperec (78.35.1.). Bronzból készült, nyitott, szögletes átmetszetű karperec, melynek kiszélesedő, lapított, egyenes végei egymásra hajlanak. Á.: 5,1–5,9 cm [23. tábla 5; 42. tábla 8].

70–72. sír

Nincs adat.

73. sír

Övveretek (78.14.1.). Bronzból készült, hosszúkás csepp alakú, szélükön különböző nagyságú ívekkel tagolt, erősen kopott felületű veretek, melyeknek közepét ívelt oldalú, széles, de elkeskenyedő végű, bemélyített kereszt alakú növényi dísz osztja négy részre. Hátlapjukon 2-2 szegecs maradt meg. H.: 2,1 cm, sz.: 1,5 cm. 8 db [9. tábla 1a–h; 44. tábla 4]. Lükő Gábor jegyzetei között van egy cédula, amelyen a gyulai téglagyár 73. sírjából előkerült 8 db egyforma veret egyikének előoldalát,

10. kép. Lükő Gábor cédulája a temető 73. sírjának leleteihez (EFM Ad 1215/1992.)

224 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64307.

225 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64307.

226 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64307.

227 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64307.

228 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64307.

229 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64307.

hátoldalát és oldalnézetét ábrázoló rajz látható, kétszeres nagyításban [10. kép]. Ez alapján a leltárkönyvi leírás csak részben mondható pontosnak. Egy másik cédulán is felbukkan a honfoglalás kori „*Téglagyári sírmező*”-ből származó 8 veret egyikének sematikus, csak körvonalát mutató rajza. Későbbi bejegyzés azonosítja a 78.14.1. leltári számú tárgyakkal [7. kép].²³⁰

Karika (78.14.2.). Vékony bronzhuzalból hajlított, egyszerű karika fele. Á.: 2,7 cm.²³¹ A temető leletanyagában nem találtuk, de korábban készült róla fotó [9. tábla 3].

Karika (78.14.3.). Valószínűleg fülbevaló részét képező, kisméretű, lapított fél bronzkarika, melyhez kívülről három helyen háromszög alakba rendezett gömböcskék kapcsolódnak. Á.: 1 cm [9. tábla 2]. Jelenleg a 78.14.1. leltári számú darabokkal együtt, azok száma alatt található ez is.

Bakay Kornél a 73. sírban előkerült két karika fotóját közölte, de ehhez a sírhoz kötött még ezeken kívül egy félbe tört *gyöngyszemet* is. Az utóbbi leltári számát azonban nem ismerjük, így azonosítani sem sikerült.²³²

A sírt később így írták le: „*Szintén rangos férfi feküdt a 73. számú sírban. Derekán ő is veretes övet viselt. Az övön 8 db bronzból készült, hosszúkás csepp alakú veret volt illetve ennyi maradt meg. A veretek szélükön ívekkel tagoltak. Középen hármass levélformájú minta van. Két szegeccsel volt mindegyik felerősítve. A hajában hajkarika volt, mely vékony bronzhuzalból készült, törött, csak a fele van meg. A bronz fülbevalójának csak a töredéke maradt meg. Kilapított fél karika, melyhez kívülről háromszög alakban gömböcskék kapcsolódnak. 3 ilyen kis piramis alakzat van rajta.*”²³³

74. sír

Nincs adat.

75. sír

Karperec (78.13.1.). Bronzból készült, nyitott, két végén elhegyesedő karperec. Á.: 5,7–6 cm [8. tábla 6].

Gyöngyök (78.13.2.). Kivétel nélkül üveggyöngyök, többségében hólyagos, lecsapott sarkú és rövid hasábos típusok, melyek mérete kevésbé különbözik egymástól: fehér (2 db), zöld (1 db), piros (3 db), téglaszínű (8 db). Egy viszonylag nagy, a többinél nagyobb kék színű darab van még az anyagban. A többi (39 db) töredék [8. tábla 7]. Az eredetileg nagyszámú és egységes kinézetű üveggyöngy szarmata női sírhoz tartozhatott.

Bakay Kornél a 75. sírban előkerült karperec fotóját közölte, de ezen kívül tévesen ugyanehhez a sírhoz sorolt négy ezüstrozettát is, amelyek közül azonban kettő biztosan [13. tábla 23, 25], egy pedig valószínűleg a 29. sírhoz tartozott, egynek pedig ugyan ismerjük a leltári számát, de adatok hiányában sírhoz mégsem köthető [13. tábla 15].²³⁴

76. sír (A sír szarmata kori lehet.)

Gyöngyök (78.42.1.). Az összesen 4 db gyöngy mindegyike jellemzően szarmata viselethez vagy ékszerhez tartozó típus, és megegyezik a többi sírban ruhaaljí hímzéshez tartozóként leírt – más esetekben sokkal nagyobb számú – gyönggyel: zöld hasábos, fehér nyomott gömb, kék lecsapott sarkú és egy hengeres kék, ami picit nagyobb, mint az előbbieken felsorolt három darab, ugyanúgy, mint a temető más gyöngy együtteseiben is. Kis számuk ellenére meggyőzően szarmata gyöngyöknek tarthatóak. 1971-ben nem készült róluk fotó [2. tábla 1–4].

77. sír

Szíjelosztó (78.18.1.). Bronzból öntött, küllős szíjelosztó, melyet a közepén kialakított, köröcskével díszített háromszög alakú részből szimmetrikusan kiágazó három tag három részre tagol. Á.: 3,4 cm [8. tábla 2; 36. tábla 9]. Az osztótagok itt is kettős levél alakúak, mint az alább felsorolt, sírhoz nem köthető, 78.103.1. leltári számú darabnál [13. tábla 24; 36. tábla 8].

230 EFM Ad 1215/1992.

231 Mellette ceruzával: „66.32.166.”, de ilyen leltári szám a múzeum gyűjteményében nem létezik.

232 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 65004. BAKAY 1978a, 179, LXIV. tábla 5–7. – Lásd alább, az azonosíthatatlan leletek között, a II. fejezetben!

233 MEDGYESI 2015, 70.

234 BAKAY 1978a, 179, LXIV. tábla 1–4, 12. – Az utóbbit lásd alább is!

Lemezek (78.18.2.). Vékony bronzlemezek töredékei, egy-egy gömbfejű szegeccsel. H.: 1,7 és 2 cm. 2 db [8. tábla 3a–b]. Bakay Kornél a két lemeztöredék fotóját közölte.²³⁵

78. sír

Erről a sírról nincs leltárkönyvi adat, viszont Lükő Gábornak a múzeum korábbi, összekevert leleteiről készített jegyzetei között lévő, 65 tételt számláló lista 3. sorszáma alatt szerepel egy „nyakék”, amely két fekete „berakott” gyöngyből, két nagy pitykéből, két kisebb pitykéből és négy még kisebb pitykéből állt, és a téglagyár „LXXVIII.” sírjából származott.²³⁶

79. sír

Erről a sírról sincs leltárkönyvi adat, ugyanakkor Bakay Kornél ide sorolt egy fülesgombot, egy két végén kampósnak tűnő, ovális lemezt és egy nyitott karikát, melyeknek a fotóját is közölte.²³⁷ A tárgyak leltári számát a fotók alapján sikerült azonosítani, de sírszáma utaló adat nem maradt fenn. Ezért ezeket alább, a sírokhoz nem köthető leletek között részletezzük [8. tábla 5; 13. tábla 6; 22. tábla 19].²³⁸

80–82. sír

Nincs adat.

83. sír

Karperec (78.15.1.). Bronzból készült, méretéből ítélve gyermekhez tartozó, ovális pántkarperec. Nyitott, eredetileg egymásra hajló, egy-egy lyukkal átütött végeit laposra kalapálták. Á.: 3,7–4,5 cm, sz.: 0,5–0,7 cm [8. tábla 8].

Kagylók (78.15.2.). Különböző méretű, legyező alakú kagylók. 6 db [8. tábla 11a–f].²³⁹ Közülük háromról 1970-ben külön rajz is készült [31. tábla 2].²⁴⁰

Gyöngyök (78.15.3.). Ezen a leltári számon szarmata kori és honfoglalás kori darabok egyaránt szerepelnek. A honfoglalás korba sorolható darabok kivétel nélkül üveggyöngyök. Közöttük van gyűrű alakú fekete (5 db) és lapított gömb alakú fekete, melyek eredetileg valószínűleg szemesgyöngyök voltak, de a betétek mára kiestek (2 db). A többi gyöngy szarmata női sírhoz tartozott. Ezek a hordó alakú mészkőgyöngyök (2 db) és az egyöntetű üveggyöngyanyag, ami erősen töredékes: fehérből (18 db), zöldből (6 db) és sötét színűből (12 db) áll össze. Feltehetően ruhakivarráshoz tartoztak.²⁴¹ Összesen: 7 db honfoglalás kori és 38 db szarmata kori [8. tábla 12a–b].

Lükő Gábor 65 tételt számláló listájának 2. sorszáma alatt szerepel egy „nyakék”, amelynek része volt két kagyló, két mészkőgyöngy és nyolc apró gyöngy a téglagyár „LXXXIII.” sírjából. Későbbi ezen a lapon az a bejegyzés, amely a tárgy mellett a 78.15.2–3. leltári számra (a fenti kagylókra és gyöngyökre) hivatkozik.²⁴²

Bakay Kornél a 83. sírban előkerült hat kagyló és hét gyöngyszem fotóját közölte.²⁴³

84–85. sír

Nincs adat.

86. sír

Ehhez a sírhoz sincs leltárkönyvi adat, viszont Bakay Kornél a 86. sírhoz kötött két fülesgombot és egy kagylót, melyeknek a fotóját is közölte.²⁴⁴ A tárgyak leltári számát sikerült azonosítani, de a két fülesgombhoz nem

235 BAKAY 1978a, 179, LXIV. tábla 10–11.

236 EFM Ad 1215/1992.

237 BAKAY 1978a, 179, LXIV. tábla 13–15.

238 EFM Itsz. 78.41.1., 78.88.1., 78.83.1.

239 A leltárkönyvben ceruzás bejegyzés hivatkozik még a „66.32.178.” számra is, de ilyen leltári szám nem létezik a múzeum gyűjteményében.

240 ELKH BTK RI Adattára, rajz Itsz. 6721 (Árpás Károly 1:1 méretarányú rajza). Lásd a 36. jegyzetet is!

241 A leltárkönyvben itt is ceruzás bejegyzés hivatkozik még a „66.32.178.” számra, de nincs ilyen leltári szám a múzeum gyűjteményében.

242 EFM Ad 1215/1992.

243 BAKAY 1978a, 179, LXIV. tábla 16–21, 26–32.

244 BAKAY 1978a, 179, LXIV. tábla 22–24.

tartozik sírszám, így azokat alább, a sírokhoz nem köthető tárgyak között soroljuk fel, a kagyló pedig biztosan a 45. sír lelete [7. tábla 4; 13. tábla 10, 13; 43. tábla 11].²⁴⁵

87–88. sír

Nincs adat.

89. sír

Csiholó (78.19.1.). Vasból kovácsolt csiholó. Egyik vége régebben még megvolt. H.: 6,1 cm [8. tábla 9; 36. tábla 3]. A tárgy rajza megmaradt a gyulai múzeum adattárában, Lükő Gábor jegyzetei között, az egyik cédulán „89. sír, tűzcsiholó acél” megjelöléssel. Későbbi bejegyzés is a 78.19.1. leltári számú tárggyal azonosítja. Ugyanitt, egy másik cédulán, szintén látható a tárgy vázlatos rajza „89. sír” megjelöléssel.²⁴⁶

Rozetták (78.19.2.). Aranyozott ezüstlemezből préselt rozetták igen apró töredékei. 2 db. A temető meglévő leletanyagában nem találtuk őket, s korábban sem készült róluk fotó.

90. sír

Vascsat (78.10.1.). Lekerekített sarkú, téglalap alakú szíjfűző (?) vascsat, melynek pecke annak mindkét végén a csatkarikához van kovácsolva. H.: 3,8 cm, sz.: 2,9 cm [2. tábla 5].

A Lükő Gábor jegyzetei között lévő, 65 tételt számláló lista 21. sorszáma alatt szerepel egy készséghez (?) tartozó *bronzkarika*, illetve két *aranyozott bronzpityke* a téglagyár „XC.” sírjából. Ugyanitt egy másik cédulán látható a „*honfogl. Téglagyári sírmező*” 90. sírjából származó *vascsat* rajza, melyet egy későbbi bejegyzés is a 78.10.1. leltári számú tárggyal azonosított [7. kép]. A tárgy vázlatos rajza egy harmadik cédulán szintén látható, „90. sír” megjelöléssel.²⁴⁷

Bakay Kornél ezeken kívül a 90. sírhoz kötött még egy kéttagú, egy háromtagú és egy négytagú gyöngyszemet,

valamint egy hurkos-kampós, huzalokból font karperecet, melyeknek csupán a fotóját közölte.²⁴⁸ Ezek alapján sikerült a tárgyakat azonosítani, így kiderült, hogy mindegyik a 91. sírhoz tartozik.

91. sír

Gyöngyök (78.43.1.). Többtagú rúdgyöngyök: egy négyes-, egy hármas- és egy kettesosztású gyöngyszem; mindegyik sötétkék színű. H.: 1,6 cm, 1,2 cm, 0,8 cm [2. tábla 6].

Karperec (78.43.2.). Több bronzhuzalból font, kampós akasztóval záródó karperec. Á.: 6 cm. A temető ma meglévő leletanyagában nem találtuk, de korábban készült róla rajz [2. tábla 13].

92. sír

A sírhoz nincs leltárkönyvi adat, de a Lükő Gábor által a múzeum korábbi, összekevert leleteiről készített, 65 tételt számláló lista 17. sorszáma alatt szerepel egy *bronz fülbevaló* a téglagyár „XCII.” sírjából.²⁴⁹

Bakay Kornél közléséből is ismerünk két félhold alakú, ezüst sodronyszálakkal díszített csüngőt, melyeket ő a 94. sírhoz kötött, de megjegyzése szerint „*az egyik darabot a 92., a másikat a 94. sírhoz sorolták*”.²⁵⁰ Az általa megadott két leltári szám (66.32.185, 66.32.245.) a leltárkönyvben nem létezik, viszont a fotó alapján mindkét tárgyat sikerült azonosítani. Adatok hiányában azonban egyiket sem lehet sírszámhoz kötni, ezért alább, a sírokhoz nem köthető leletek között soroljuk fel őket.²⁵¹

93. sír

Nincs adat.

94. sír

Gyöngyök (78.11.1.). Kivétel nélkül üveggyöngyök: hengeres alakú, fekete alapon fehér betétes (1 db), lapított gömb alakú, fekete alapon fehérrel díszített

245 EFM ltsz. 78.94.1., 78.89.1., 78.16.1.

246 EFM Ad 1215/1992.

247 EFM Ad 1215/1992. – A készséghez szó olvasata bizonytalan.

248 BAKAY 1978a, 179, LXIV. tábla 25, 33.

249 EFM Ad 1215/1992.

250 BAKAY 1978a, 174, 213. jegyzet, 179, LXIV. tábla 34–35.

251 EFM ltsz. 78.61.1.

szemesgyöngyök (8 db), ugyanilyen, de piros színnel díszített (1 db). Továbbá: lapított gömb alakú piros (1 db) és fehér (1 db), lecsapott sarkú zöld (2 db) és kék (1 db), valamint egy apró, gerezdelt, zöld gyöngy (1 db). A leltárkönyv 17 db-ot jelöl, 1971-ben 17 db-ot fotóztak, viszont 18 db-ot rajzoltak. 1978/1979-ben 17 db-ot rajzoltak. Jelenleg összesen 16 db²⁵² [2. tábla 9; 31. tábla 2; 39. tábla 3].

Bakay Kornél közölte a 92. sírnál már említett két félhold alakú, ezüst sodronyszálakkal díszített csüngő fotóját, melyeket ugyan a 94. sírhoz kötött, de másik megjegyzése szerint „*az egyik darabot a 92., a másikat a 94. sírhoz sorolták*”.²⁵³ A közölt fotó alapján sikerült ugyan őket azonosítani a 78.61.1. leltári számon nyilvántartott két fülbevalóval, de a fennmaradt adatok alapján egyik sem köthető sírszámhoz. Ezért mindkettőt alább, a sírokhoz nem köthető leletek között soroljuk fel.

II.2. A sírokhoz nem köthető leletek

A gyulai múzeum ma használt leltárkönyveiben a fenti-eken kívül olyan – szintén az 1941. évi ásatásból előke-
rült és „*Gyula, Téglagyár*” lelőhelynév alatt beletárolt – tárgyak is szerepelnek, amelyek erre vonatkozó adatok hiányában nem köthetők közvetlenül sírokhoz. Koruk nemcsak honfoglalás kori, illetve 10–11. századi lehet, hanem annál korábbiak vagy későbbiek is. Ide soroltuk azokat a leleteket is, amelyeknél a lelőhely neve utal ugyan a „*szövetkezeti téglagyárra*” vagy csak a „*téglagyárra*”, de jelölték annak bizonytalanságát.²⁵⁴ Valószínű tehát, hogy ezek egy része, vagy ezek

többsége ugyancsak a temető sírjaiban vagy azok közvetlen környékén láttak napvilágot. A leletek más része azonban biztosan nem sírokból származik, hanem középkori telepjelenségekhez köthető. Az alábbiakban azoknak a tárgyaknak a korát jelöltük a leírásokban, amelyek nem 10–11. századiak. Ezek – a leltári számok sorrendjében – a következők.

Edény (61.1.109.). Gyorskorongon készült, feketésszürkére égetett, enyhén kiszélesedő, rövid peremű, behúzott nyakú, gömbös hasú, korongolt kis edény. M.: 9,1 cm, szá.: 8,3 cm, fá.: 4,7 cm. Szarmata kori [34. tábla 7].

Edény (61.1.136.). Gyorskorongon készült, szürkére égetett magas tál. Pereme rövid, egyenletes vastagságú, széle legömbölyített, hasvonala éles, alacsony korongtalpon áll. M.: 9,3 cm, szá.: 13,7 cm, fá.: 7,3 cm. Szarmata kori [34. tábla 8]. A leltárkönyv megjegyzés rovata szerint azonos lehet az alább is említett 1483-as régi leltári számmal jelölt tárggyal. Ugyanezt a tárgyat (tálat) Párducz Mihály Gyula, Téglagyár lelőhely megnevezéssel közölte 1945-ben és 1950-ben is.²⁵⁵

Táltöredék (61.1.162.). Gyorskorongon formált, szürke színű, finoman iszapolt, egyenes falú tál enyhén duzzadt perem-, oldal- és aljtöredéke. A perem alatt széles, mély árok és lapos borda található, palástjának közepén széles, mély árok díszíti. H.: 17 cm, sz.: 12,5 cm. Szarmata kori.

Táltöredék (61.1.163.). Gyorskorongon formált, szürkére égetett, jól iszapolt, kettőskúpos tál perem- és oldaltöredéke. A felső része enyhén ívelt. H.: 13,5 cm, sz.: 8,5 cm. Szarmata kori.

Bőrövtöredékek ezüstlemezzel (61.1.196.). A leltárkönyv szerint a bőrövre 3,3 × 0,8 cm méretű ezüstlemezek voltak erősítve, melyek közül 1 db megmaradt.

252 A leltárkönyv megjegyzés rovatában lévő ceruzás bejegyzés hivatkozik még a „66.32.191.” számra is, de a leltárkönyvben nincs ilyen leltári szám. Ugyanez a szám szerepel az ELKH BTK RI fotókartonján is. Az ehhez hasonló – fentebb is említett számos – példa bizonyítja, hogy az 1971. évi fotózásakor előre kiosztott, és később a leltárkönyvbe át nem vezetett, nem létező leltári számokat használtak. Több ilyen szám bekerült Bakay Kornél 1978. évi publikációjába is. Mivel ezek használhatatlan, illetve téves adatok, az alábbiakban figyelmen kívül hagyhatjuk őket.

253 BAKAY 1978a, 174, 213. jegyzet, 179, LXIV. tábla 34–35.

254 EFM ltsz. 61.1.196–198.: „*Valószínűleg Gyula, Szövetkezeti téglagyár*”, 61.1.199.: „*Valószínűleg gyulai szövetkezeti téglagyár*”, 61.1.588.: „*Gyula, téglagyár (?)*”.

255 PÁRDUZ 1945, 77, 90, XII. tábla 12; PÁRDUZ 1950, 51, No. 282, CXXXI. tábla 5.

A bőrvő szélessége 3,1 cm volt. Eredetileg 10 db volt, de ma már csak morzsalék. Középkori.²⁵⁶

Az övdarabot 2006-ban Gábor Gabriella a középkori fémveretes övek csoportjába sorolta, közölte rajzát és megemlítette, hogy a bőrvő töredékén „1 cm-es közökkel elhelyezett téglalap alakú, két végükön félgömbökkel tagolt, bronzlemezről kivágott veretek sora volt”.²⁵⁷

Lábasnyél (61.1.197.). Jól iszapolt, vörösesbarnára égetett, henger alakú, belül üreges cseréplábas fogója, melynek egyik vége csücskös, a másik pedig zöld máz. H.: 11 cm. Középkori.

Korsóperem (61.1.198.). Szemcsésen iszapolt, téglavörösre égetett, szűrővel ellátott, profilált peremű darab, fültöredékkel. A korsó nyakán és a szalagfülön barna színű, ferde, festett csíkok láthatók, s peremén belül is ugyanilyen vonalak díszítik. M.: 11 cm. Középkori.

Korsóperem (61.1.199.). Sötétszürkére égetett, szemcsésen iszapolt korsóperem nyak- és szalagfültöredékkel, melynek kiöntője enyhén kiszélesedő, nyakán pedig hat párhuzamos árok fut. M.: 10,9 cm, szá.: 4,2 cm, nyá.: 6,6 cm. Török kori.

Edényoldal (61.1.432.). Jellegzetes barna színű, sómázos töredék, kisebb füllel, kívül és belül is tipikus dudorokkal. H.: 5,7 cm, sz.: 4,2 cm. 15. századi.

Edénytöredék (61.1.433.). Grafitos, valószínűleg háromszög alakú, vékony falú kerámiaedény teljes profiltöredéke. A leltárkönyv szerint öntőtégely része volt. Alja kör alakú. M.: 4,6 cm, peremének h.: 4,6 és 2,4 cm, fá.: 2,5 cm. Középkori.

Csontfaragványok (61.1.434.). Állatcsontból származó, kerek gombok készítéséhez több helyen átfúrt csontdarabok. Az egyikből 5, a másikkból 2, a harmadikból 1 darabot vágtak ki. Középkori.

Füleskancsó (61.1.588.). A leltárkönyv szerint szürke színű, finoman iszapolt, kihajló peremű, alsó részén félgömb, felső részén csónakú formájú, egyenes fülű, a perem fölé emelkedő szopókával kialakított, homorú fenekű füleskancsó. M.: 15 cm (a füllel együtt 17,2 cm), szá.: 6,2 cm, ő.: 11,8 cm, fá.: 5,4 cm. Török kori. 1967-ben

még megvolt, 1991-ben már hiányzott, és 2018-ban sem leltünk a nyomára. Fotó nem készült róla korábban.

Karperec (66.32.145.). Nyitott, keskeny, kisméretű, bronz lemezkarperec. Felülete sima, mindkét vége kissé kiszélesedő, lapított. Á.: 4 cm [2. tábla 10].

Vaskés (66.32.146.). Vaskés famaradvánnyal. H.: 7,7 cm [2. tábla 11].

Karika (66.32.147.). Vékony ezüsthuzalból készült, sima, nyitott karika, melynek végei egyenesen levágotak. Á.: 2 cm [2. tábla 12; 38. tábla 1].

Gyöngysor (66.32.148.). Kásagyöngyökből, többtagú rúdgyöngyökből, csőgyöngyből, továbbá gömbös alakú és lecsapott sarkú gyöngyökből álló gyöngysor. Fekete, sárga, piros és zöld színűek, illetve átlátszó darabok. Van köztük egy borostyángyöngy is. A leltárkönyv szerint 93 db, a valóságban 81+28=109 db [2. tábla 14–15; 39. tábla 1, 6].

Ruhadisz (66.32.149.). Vékony bronzlemezről készült, bordázott, aranyozott ruhadíszek. 2 db. H.: 3 cm és 3,3 cm [2. tábla 7–8].

Csőrgő (66.36.2.). Két félből álló, szétvált, félgömb alakú, középen üreges bronzcsörgő. Gömbös része oldalt és alul áttört, füle kis gallérral kapcsolódik hozzá. H.: 1,8 cm [12. tábla 4a–b].

Fülesgombok (66.36.3.). Ólomból hosszába öntött, középen üreges, füllel ellátott, körte alakú félgombok. Gömbös részük barázdált: két párhuzamos, vízszintes vonal között bevéselt X alakú díszek sorakoznak mindkettőn. Aljuk középpontjából három, sugarasan bevéselt vonal indul fölfelé. Fülüket kerek lyuk képezi. 2 db (1 pár). Mindegyik h.: 2 cm, á.: 1,2 cm [12. tábla 3a–b; 43. tábla 8; 44. tábla 12].

Bronzpánt (66.37.1.). A leltárkönyv szerint kardhüvely felső részének borítására szolgáló, vékony bronzlemezről hajlított pánt. Egyik széle egyenesen levágott, a másik viszont apró bevágásokkal és körbefutó, enyhén domború sávval díszített. H.: 4,8 cm.²⁵⁸

Karperec (66.37.2.). Kör átmetszetű, sima, vaskos, bronz karperec. Nyitott végei elvékonyodnak. Á.: 7,7 cm [7. tábla 5].

256 A lelőhely a leltárkönyv szerint „valószínűleg Gyula, Szövetkezeti téglagyár”. Talán ide sorolhatók még a 66.43.16. leltári szám alatt nyilvántartásba vett középkori veretek is, de azoknál a lelőhely ismeretlen.

257 GÁBOR 2006, 122, 136, 6. kép 6. – A tárgy valószínűleg nem erről a lelőhelyről származik. Lásd alább, a 732. jegyzetnél!

258 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64309.

Karperec (66.38.1.). Bronzból készült, nyitott és lapított végű, vaskos lemezkarperec. Külső oldalán bekarcolt körök közepén mélyen beütögetett, páros pontsor díszíti, a kiszélesedő két végét is. Á.: 6,5 cm [11. tábla 3; 41. tábla 6].

Orsógomb (66.41.1.). Világosbarna agyagból készült, kettős kónikus orsógomb. M.: 2 cm, á.: 3,1 cm [46. tábla 2].²⁵⁹

Orsógomb (66.41.2.). Világosbarna agyagból készült, kettős kónikus orsógomb. Mindkét felét szabálytalanul bekarcolt, egyes vonalból álló zezug vonal díszíti. M.: 3,6 cm, á.: 4,2 cm [46. tábla 3].²⁶⁰

Kengyel (66.42.4.). Vasból kovácsolt, körte alakú, enyhén aszimmetrikus, igen jó állapotban lévő kengyel. Füle négyszögletes, 4 cm hosszú, 2,5 cm széles, és vízszintes, téglalap alakú lyukkal áttört. Lapított szára hosszúkás, téglalap keresztmetszetű, domború talpalója pedig 3 cm szélesre kalapált, és két széle kifelé, illetve lefelé hajlik. Alul, külső felületének alját közepén borda erősíti. H.: 14,6 cm, sz.: 11,8 cm [36. tábla 12].

Zabla (66.43.5.). Vasból kovácsolt csikózábla egyik karikája és két hajlított szájvasa. A karika á.: 7 cm, a száraz h.: 7,5 és 8,8 cm.

Kéttágú csüngők (66.43.11.). Aranyozott ezüst, csuklós szerkezetű, felső és alsó tagjukon is szív alakú női ingnyakdíszek. Felső tagjuk közepét ovális lyuk töri át, domború szélük bevagdosással díszített. Csúcsos végükön az alsó tag kampóval kapcsolódik. Hátlapjukon két kis hurok szolgált a felfűzésükhöz. Az alsó tagok közepe szív alakban domború, ezen kívül a lemez ugyancsak domború, és bevagdosásokkal díszített. Az alsó tag kis füllel kapcsolódik a felső tag kampójához. 14 db. H.: 3,6 cm [11. tábla 1a–n; 43. tábla 17].²⁶¹

Gyűrű (66.43.24.). Vékony, bronz pecsétgyűrű, ovális, domború pecséttel. Á.: 2,1 cm [22. tábla 21; 40. tábla 6].

Gyűrű (66.43.25.). Bronz pecsétgyűrű, négyszögletes, kiemelkedő pecsétlővel. A leltározás szerint aranyozott,

de az aranyozásnak ma már nincs nyoma. Á.: 2,1 cm. 1971-ben nem készült róla fotó [1. tábla 17; 40. tábla 3].

Csontár (66.43.30.). Hegyes csontból készült, kissé görbe csontár. H.: 8 cm [46. tábla 6].²⁶² Kora bizonytalan.

Csontár (66.43.31.). Hegyes csontból készült csontár, barázdált felülettel. H.: 9,6 cm [46. tábla 6].²⁶³ Kora bizonytalan.

Csonttű (66.43.32.). Szárnyas hosszúcsontjából készített vékony, hegyes csonttű, szélesen hagyott részen a zsineg átfűzésére szolgáló kis, kerek lyukkal. H.: 10,9 cm [46. tábla 5].²⁶⁴ Kora bizonytalan.

Csonteszköz (66.43.33.). Csiszolt hosszúcsontból készült eszköz, egyik végén kerek lyukkal, a másik vége törött. Körbefutó karcolás látszik rajta. H.: 9,8 cm [46. tábla 4].²⁶⁵ Kora bizonytalan.

Vascsat (66.44.26.). Ovális vascsat karikája, lapított, a karikára hajló pecekkel. Á.: 2,2 és 3,1 cm. 1971-ben nem készült róla fotó.

Zabla (78.21.1.). Vasból kovácsolt csikózábla, két kerek lapított karikával és szögletes szárú szájvasakkal. A karika á.: 4,4–4,6 cm, a pálca h.: 6,3–6,5 cm [36. tábla 11]. 1971-ben nem készült róla fotó.

Karperec (78.28.1.). Bronzból készült, sima, nyitott végű karperec, amelynek két vége elkeskenyedő, és egymásra hajló. Á.: 6,4 cm [26. tábla 2; 42. tábla 4].

Karperec (78.29.1.). Bronzból készült, sima, nyitott, elhegyesedő végű, két helyen forrasztott karperec, melynek végei nem érnek össze. Á.: 7 cm [26. tábla 1].

Karperec (78.30.1.). Bronzból készült egyszerű pántkarperec, melynek mindkét végét szélesre kalapálták. A tárgy eltört két darabját nyitolással javították. Á.: 6,1 cm, sz.: 1 cm [24. tábla 2; 42. tábla 11].

Karperec (78.31.1.). Bronzból készült, vastag pántkarperec, amelynek külső felületét és szélesre kalapált végét bevéssett koncentrikus körökkel díszítették. Á.: 7,5 cm, sz.: 0,8 cm, v.: 0,2 cm [24. tábla 1; 41. tábla 8].

259 A leltárkönyvben a lelőhely kérdőjellel szerepel: „Gyula, Téglagyár?”.

260 A leltárkönyvben a lelőhely kérdőjellel szerepel: „Gyula, Téglagyár?”.

261 Újabb leírásuk (leltári számot nem említve): MEDGYESI 2015, 72.

262 A leltárkönyvben a lelőhely Juhász Irén 1980. évi bejegyzése szerint „Gyula, Téglagyár”, de csak ceruzával és kérdőjellel.

263 A leltárkönyvben a lelőhely Juhász Irén 1980. évi bejegyzése szerint „Gyula, Téglagyár”, de csak ceruzával és kérdőjellel.

264 A leltárkönyvben a lelőhely Juhász Irén 1980. évi bejegyzése szerint „Gyula, Téglagyár”, de csak ceruzával és kérdőjellel.

265 A leltárkönyvben a lelőhely Juhász Irén 1980. évi bejegyzése szerint „Gyula, Téglagyár”, de csak ceruzával és kérdőjellel.

Torques (78.32.1.). Háromrét hajlított vastag bronz-huzalból sodort nyakperec, melynek végei horoggal, illetve hurokkal egymásba kapcsolódnak. Á.: 15,5–16 cm [24. tábla 3; 40. tábla 11].

Karperec (78.36.1.). Bronzból készült, nyitott, elvékonyodó és kissé egymásra hajló végű, kör átmetszetű, sima karperec. Á.: 6,3–7 cm.²⁶⁶

Karperec (78.37.1.). Bronzból készült, nyitott, elvékonyodó végű, kör átmetszetű karperec. Á.: 7,1 cm.²⁶⁷

Karperec (78.38.1.). Bronzból készült, keskeny, sima pántkarperec darabja, melynek egyik végét lyuk üti át. Á.: 6,5 cm, sz.: 0,9 cm.²⁶⁸

Karperec (78.39.1.). Bronzból készült, több szálból font karperec fele. Mindkét vége törött, hiányos. Á.: 6,2 cm.²⁶⁹

Gyöngyök (78.40.1.). A leltári bejegyzés szerint ezen a számon hengeres és hosszúkas, piros, fehér, zöld és sárga színű gyöngyök szerepelnek (14 db). A temető megmaradt leletanyagában nem találtuk őket, s korábban sem készült róluk fotó. A leletanyagban jelenleg ezen a leltári számon a 10. sírhoz tartozó üveggomb található, melynek a helyes leltári száma: 78.39.1. (Lásd ott!)

Fülesgomb (78.41.1.). Bronzból készített, félgömb alakú, tömör fülesgomb, melynek füle hosszú, kerek lyukkal. A félgömböt középről induló bevagdosások díszítik. H.: 1,2 cm [8. tábla 5].

Fülbevaló (78.45.1.). Vékony, oválisan meghajló, hegyes végű bronzhuzal, fülbevaló felső része. H.: 2,7 cm [1. tábla 1]. Juhász Irén gyűjtésében is fülbevalóként szerepel.²⁷⁰

Bronzhuzal (78.46.1.). Vékony, egyenes bronzhuzal. Valószínűleg az előző fülbevaló csüngős része. H.: 2 cm.

Gyöngyök (78.47.1.). Szarmata koriak. Hólyagos, hasábos és nyomott gömbös típusok: különböző árnyalatú fehér (12 db), téglaszínű (1 db), zöld (2 db), barna (2 db) és meghatározhatatlan színű (3 db). Eredetileg és jelenleg is 20 db. Talán azonosak az 1971-ben fotózott egyik

gyöngysoron látható gyöngyökkel, bár ott a gyöngysor 26 db-ból áll.²⁷¹

Gyöngyök (78.48.1.). Üvegyöngyök: barna és kék, sokszögű (1-1 db), fehér hólyagos (2 db), sötét színű, hengeres, illetve nyomott gömbös (1-1 db). Sokszögű karneolgyöngy (1 db) és hengeres, kopott felületű mészkőgyöngy (1 db). Összesen 8 db. Szarmata [1. tábla 10; 39. tábla 5].

Bronzhuzal (78.49.1.). A leltárkönyv szerint: „vékony bronztű kettétörve, egyik darabon rátekert 8 sorú huzal. H.: 5,6 cm. Töredékes.” Az utóbbi darab megvan a temető restaurált leletei között, leltári szám nélkül. Kora, funkciója kérdéses. Talán fülbevaló része lehetett. H.: 2 cm. 1971-ben csak az egyik, ma is meglévő darabját fotózták le [1. tábla 2]. A restaurált leletek között viszont jelenleg ugyanezen a 78.49.1. leltári számon egy nagyméretű, gömbös, fehér színű és egy kisebb, hasábos, zöld színű üvegyöngy található – H.: 1 cm és 0,5 cm –, melyek azonosak azzal a két, leltári számhoz nem köthető gyöngyszemmel, amelyeket már 1971-ben is lefotóztak [1. tábla 11–12].

Gyöngyök (78.50.1.). Szemesgyöngyök, melyek közül négy fekete színű, barna betétes, egy pedig világosbarna színű, fekete betétes. Összesen 5 db. H.: 0,9 cm, 1,2 cm, 1,2 cm, 1,4 cm, 1,4 cm [1. tábla 6; 39. tábla 4].

Gyöngyök (78.51.1.). Apró sárga, zöld, kék és ezüstözött kásagyöngyök. 14 db. H.: 0,1–0,2 cm [1. tábla 13].

Gyöngyök (78.52.1.). Apró fehér, kék, hosszúkas kásagyöngyök, illetve egy nagy, ezüstgyöngy fele. 13 db. H.: 0,1–0,2 cm, az ezüst á.: 1 cm [1. tábla 7].

Gyöngyök (78.53.1.). Eredetileg négy különböző (szögletes, gömbölyű, hengeres) alakú és (fehér, zöld, barna) színű gyöngy tartozott ide, de ma már csak egy lapos, fehér üvegyöngy van meg. Á.: 0,8 cm. 1971-ben is két darabot fotóztak le [1. tábla 8–9].

Fülbevaló (78.54.1.). Ezüst fülbevaló apró darabkája, szárán két gömböcskével. H.: 1,3 cm [1. tábla 20].

266 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 65005.

267 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 65006.

268 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 65006.

269 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 65006. Ez a leltári szám kétszer szerepel a leltárkönyvben. Lásd a 10. sírnál is!

270 EFM Ad 1/2019.

271 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 65005.

Gyűrű (78.57.1.). Bronzból készült, széles, nyitott pántgyűrű, melynek végei egymásra hajlanak. Á.: 1,5 cm [1. tábla 16].

Fülesgomb (78.58.1.). Bronzból készült, körte alakú, tömör fülesgomb, kerek, áttört füllel. H.: 1,4 cm [1. tábla 19].

Fülesgomb (78.59.1.). Bronzból készült, alul lapos, tömör fülesgomb, kerek, áttört füllel. H.: 1 cm [1. tábla 22].

Vastárgy (78.60.1.). A leltárkönyv szerint hajlított vastárgy négyzet alakú töredéke. H.: 2,1 cm, sz.: 1,8 cm. A temető meglévő leletanyagában nem találtuk, s korábban sem készült róla fotó.

Fülbevalók (78.61.1.). Ezüstből készült, nagyméretű, félhold alakú, bizánci típusú, csüngős fülbevalók. Elölapjuk szélét és középső felületét granulált gömböcskék, szárukat és középső, kiemelkedő csúcsaikat pedig ezüstgömbök díszítik. H.: 3,5 cm és 7 cm, sz.: 4,8 cm és 4,9 cm. 2 db [30. tábla 11a–b, 13; 38. tábla 18–19; 11. kép]. Az 1971-ben készült fotón látható hosszúkás csüngő jelenleg a gyűjteményben az alább említett 78.64.1. leltári számú tárgy mellé van csomagolva.

Fülbevalók (78.62.1.). Ezüstből készült, gömbsorcsüngős, szaltovói típusú fülbevalópár. A fülbevalók akasztója háromszög alakúra hajlított ezüsthuzal, melynek felső része íves. Egyenes alsó részükhöz egy-egy hosszú, egyenes huzal kapcsolódik, melyen üreges ezüstgömbök vannak. Az épebb darabon három és fél gömb látható, a másik darabnak viszont csak a szára és egy gömbje maradt meg. Ma már csak az épebb tárgy van meg egészben. H.: 9,5 cm, sz.: 1,5 cm [1. tábla 5; 30. tábla 15a–b, 20; 38. tábla 21]. Jelenleg a 78.63.1. leltári számmal jelölt töredékek közül a karika helyes leltári száma: 78.62.1. [30. tábla 15a], a hosszú szár és a gömb leltári száma pedig 78.63.1. [30. tábla 16a–b].

Fülbevaló (78.63.1.). Rosszezüstből készült, gömbsorcsüngős fülbevaló darabjai. Csak a csüngő huzalja és egy gömbje maradt meg. H.: 4,5 cm [30. tábla 16a–b].²⁷² Jelenleg a 78.63.1. leltári szám alatt egy fülbevaló karikája is szerepel, de az a 78.62.1. leltári számú tárgyhöz tartozik [30. tábla 15a].

Fülbevaló (78.64.1.). Ezüstből készült, csüngős fülbevaló töredéke. Alsó része félkörös, melyen bordás tagolás van, az alsó szélén pedig gömböcskékből álló

11. kép. Bizánci típusú ezüst fülbevaló a temető sírokhoz nem köthető leletanyagából (ELKH BTK Régészeti Intézete, fotótár, dia ltsz. 10245)

díszítés részlete maradt meg. A szárhoz üreges, hosszúkás, hordó alakú, szintén ezüstből készült gyöngyszemek kapcsolódtak. H.: 3 cm, sz.: 2,8 cm [30. tábla 14; 38. tábla 17]. Jelenleg a gyűjteményben emellett van elcsomagolva a legszebb, 78.61.1. leltári számú, félhold alakú bizánci fülbevaló csüngője, továbbá egy leltári szám nélküli ezüsthuzal darabja [30. tábla 16c], illetve egy szintén leltári szám nélküli, gömbsorcsüngős fülbevalóból származó, ezüstből készült gyöngyszem is [30. tábla 16b]. Ezek eredetileg a 78.63.1. leltári számú fülbevalóhoz is tartozhattak, bár a leltári tárgyleírás annál csak egy gömböt említ.

272 A leltárkönyv ceruzás megjegyzése: 66.32.125., de az a leltári szám az 55. sírban talált gyöngyöket jelöli.

Fülbevaló (78.65.1.). A leltárkönyv szerint ezüsből készült fülbevaló szárának granulált gömböcskével díszített két darabja. H.: 2,1 cm és 2,3 cm. A temető meglévő leletanyagában nem találtuk, s korábban sem készült róla fotó.

Karika (78.66.1.). Nagyméretű, bronz S-végű karika. Á.: 3,2–3,6 cm [22. tábla 15; 38. tábla 9].

Karika (78.67.1.). Közepes vastagságú, bronz S-végű karika. Á.: 2,5 cm [22. tábla 2; 38. tábla 8].

Karika (78.68.1.). Kisméretű, bronz S-végű karika. Á.: 1,9 cm [22. tábla 3; 38. tábla 6].

Karikák (78.69.1.). Két pici, bronzból készült, nyitott bronzkarika. Mindegyik á.: 1,5 cm. 2 db [22. tábla 4]. Eredetileg a 66.32.90. leltári számú tárgyhoz – és így a 31. sírhoz – tartozhattak [3. tábla 1; 40. tábla 10].

Karika (78.70.1.). Vastag bronzhuzalból készült, nyitott, egyenesen levágott végű karika. Á.: 3,4 cm [22. tábla 5].²⁷³

Karika (78.71.1.). Vastag bronzhuzalból készült, nyitott, egyenesen levágott végű karika. Á.: 3,3 cm [22. tábla 6].²⁷⁴

Karika (78.73.1.). Sima, nyitott ezüstkarika. Á.: 2,4 cm [22. tábla 12].

Karika (78.74.1.). Sima, nyitott végű, nagyméretű bronzkarika, helyenként ezüstözés nyomaival. Á.: 2,9 cm [22. tábla 9].

Karika (78.75.1.). Sima, nyitott ezüstkarika. Á.: 2–2,2 cm [22. tábla 10].

Karika (78.76.1.). Sima, nyitott ezüstkarika. Á.: 2,4 cm [22. tábla 11].

Karika (78.77.1.). Sima, nyitott bronzkarika, amelynek végei majdnem összeérnek. Á.: 2,3 cm [22. tábla 8].

Karika (78.78.1.). Ezüsből készült, S-végű karika. Á.: 2,3 cm [22. tábla 13; 38. tábla 7].

Karika (78.79.1.). Ezüst S-végű karika, vastag huzalból. Á.: 2,3–2,5 cm [22. tábla 14].

Karika (78.80.1.). Bronzból készült, pödrött végű karika. Á.: 3–3,2 cm [22. tábla 1; 38. tábla 10].

Karika (78.81.1.). Sima, nyitott, vékony bronzhuzalból készült karika, amelynek végei egymásra hajlanak. Á.: 2,2 cm [22. tábla 16].

Gyűrű (78.82.1.). Bronzlemezből készült, nyitott pántgyűrű, amelynek végei egymásra hajlanak. Külső felületének két széle keskeny, bemélyített vonalakkal tagolt. Á.: 2–2,2 cm, sz.: 0,4–0,5 cm [22. tábla 20].

Karika (78.83.1.). Sima, nyitott ezüstkarika. Á.: 1,9–2 cm [22. tábla 19].

Karikák (78.84.1.). Sima, nyitott ezüstkarikák. Két végük egyenesen levágott. Á.: 2,2 és 2,3 cm. 2 db [13. tábla 1, 5].²⁷⁵

Gyöngy (78.85.1.). Téglatest alakú, nagyméretű, sötétzöld színű üveggyöngy, világoszöld, folytatott betétdísszel. H.: 1,7 cm, sz.: 1,1 cm [13. tábla 21].

Fülesgombok (78.86.1.). Körte alakú, bronzból hosszába öntött félgombok. Felületük szabálytalan, vésett vonalakkal díszített. 2 db (1 pár). Mindegyik h.: 2,1 cm [13. tábla 2; 43. tábla 9; 44. tábla 13].

Csörgő (78.87.1.). Bronzból készült, függőlegesen kettévált, üreges bronzcsörgő. Fülén kerek lyukkal áttört, alsó részéből pedig ék alakú részt vágtak ki. H.: 1,9 cm [13. tábla 3–4; 43. tábla 14; 44. tábla 22].

Bronzlemez (78.88.1.). Ovális bronzlemez, melynek két elhegyesedő végén egy-egy ellentétes irányú kampó található. A leltárkönyv szerint torques közepéhez tartozott. H.: 5,5 cm, sz.: 1,8 cm [13. tábla 6].

Fülesgomb (78.89.1.). Bronzból hosszába öntött, körte alakú, üreges félgomb. H.: 1,4 cm [13. tábla 10].

Gyöngyök (78.90.1.). Egy sárga, két gömbölyű tagból álló rúdgyöngy és egy áttetsző, szürkésfehér, gömbölyű, ugyancsak üvegből készített gyöngyszem. H.: 0,5 cm és 1 cm, á.: mindkettőnél 0,5 cm. 2 db [13. tábla 8–9].

Gyöngyök (78.91.1.). Apró hengeres vagy lapos, sárga, kék, barna kásagyöngyök. 23 db [13. tábla 16].

Fülesgomb (78.92.1.). Bronzból készült, gömbölyű, tömör fülesgomb, melynek füle kerek lyukkal áttört. H.: 1,5 cm, á.: 1 cm [13. tábla 11].

Fülesgomb (78.93.1.). Bronzból hosszába öntött, gömbölyű félgomb, melynek füle alatt kis gallér van, füle pedig kerek lyukkal áttört. H.: 2 cm, á.: 1,3 cm [13. tábla 12; 43. tábla 10].

273 A leltárkönyvben ceruzás megjegyzés: „54–4/7,8i [sic!]. 1941”.

274 A leltárkönyvben ceruzás megjegyzés: „54–4/7,8”.

275 A restaurált tárgyak között az egyik ezen a számon, a másik a 78.84.2. leltári számon található, de az utóbbi leltári szám nem szerepel a leltárkönyvben.

Fülesgomb (78.94.1.). Bronzból hosszába öntött, gömbölyű félgomb, melynek fülét lyuk üti át. H.: 1,9 cm, á.: 1,2 cm [13. tábla 13; 43. tábla 11].

Gyűrű (78.95.1.). Bronzból készült pántgyűrű lapított, ovális pecsétlő töredékével. H.: 2 cm [13. tábla 27].

Rozetták (78.96.1.). Vékony bronzlemezről préselt, kerek rozetták, melyeknek közepe homorú. Mindkettőnek a szélén 4-4 lyuk található. Á.: 1,9 cm [13. tábla 17–18].

Rozetta (78.97.1.). Vékony bronzlemezről préselt, hatszirmú rozetta, melynek közepe kör alakú. Á.: 1,9 cm [13. tábla 15].

Rozetta (78.98.1.). Vékony bronzlemezről préselt, félgömb formájú rozetta. Á.: 1,8 cm [13. tábla 14].

Veret (78.100.1.). Aranyozott ezüst, négy domború középi körrel díszített, téglalap formájú, csüngős veret. A körök között hosszú, gerezdes, vízszintes pálcá helyezkedik el. Az egyik hosszabb oldalából kampó nyúlik ki. Hátlapján két fül van. H.: 1,6 cm, sz.: 1,3 cm [13. tábla 19; 44. tábla 14]. Bálint Csanád a 78.16.3. leltári számú, 45. sírhoz köthető darabbal kapcsolta össze.²⁷⁶

Fülesgomb (78.101.1.). Bronzból készült, lefelé elkeskenyedő, tömör fülesgomb, nagy kerek lyukkal. Legszélesebb peremén gömbsor fut körbe, alján pedig kis gömböcske helyezkedik el. H.: 1,6 cm, á.: 0,8 cm [13. tábla 22; 43. tábla 1].

Fülesgomb (78.102.1.). Bronzból készült, fölülről nyomott gömb testű, tömör fülesgomb. H.: 1,5 cm [13. tábla 20; 43. tábla 2].

Szíjelosztó (78.103.1.). Bronzból öntött, karika formájú szíjelosztó, amelynek közepét köröcskével díszített domború háromszögből szimmetrikusan kiinduló három tag három részre osztja. Az osztótagok kettős leveleket szimbolizálnak. Á.: 3,4 cm [13. tábla 24; 36. tábla 8]. Hasonló a 77. sírban előkerült darabhoz [8. tábla 2; 36. tábla 9].

Vascsat (78.104.1.). Félköríves csatkarikájához annak egyenes oldalán áthajlított, téglalap alakú csattest tartozik. H.: 5,5 cm, sz.: 4,7 cm [13. tábla 28].

Rozetták (78.105.1.). Vékony, aranyozott ezüstlemezről préselt rozetták apró darabkái, melyek eredetileg két rozettához tartoztak [8. tábla 10a–b].²⁷⁷

A fentiek valamelyikével azonos lehet az az egy vagy két „*bronz rud*” *karperec*, két *bronzgyűrű*, egy *kis bronzpityke* és egy *bronztöredék*, amely Lükő Gábor jegyzetei között szerepel.²⁷⁸ Ugyanez a lista említi 14 db *ezüst csüngődísz*t és 21 db *ezüst ruhadísz*t is.²⁷⁹

Ide soroljuk – szintén leltári számok sorrendjében – az alábbi, a leltárkönyv szerint csaknem kivétel nélkül az Árpád-korra – több esetben annak is a korai szakaszára, a 9–10. századra – keltezett, és kérdőjellel vagy anélkül a téglagyárhoz kötött edényeket is, mivel Implom József visszaemlékezése alapján agyagedények nagy számban kerültek elő a temetőben, de közülük sok elveszhetett.²⁸⁰

Edény (61.1.79.). Téglavörös színű, felső részén szürkén foltos, szemcsésen iszapolt, homokkal soványított, elkeskenyedő szélű, kihajló peremű, felső harmadában öblösödő, oldalán bekarcolt csigavonalakkal díszített agyagedény. M.: 15,6 cm, szá.: 13,2 cm, fá.: 8,5 cm [45. tábla 2].

Edény (61.1.100.). Alul barnás, felül feketésszürke, belül pedig fekete színű, szemcsésen iszapolt, függőlegesen levágott és bevagdolásokkal tagolt szélű, kihajló peremű, a felső harmadában öblösödő, korongolt agyagedény, amelynek hasán bekarcolt csigavonalak, azok felett ferdén bekarcolt vonalsor, e fölött pedig pálcikával benyomkodott pontsor fut körbe. Az edény nyakát körbefutó, lencseszerű benyomkodások díszítik. M.: 16 cm, szá.: 13,2 cm, fá.: 8 cm [45. tábla 1].²⁸¹ Az edény rajza szerepel Kvassay Judit gyűjtésében.²⁸²

Edény (61.1.577.). A leltárkönyvi bejegyzés szerint téglavörös színű, korongolt, szemcsésen iszapolt,

276 BÁLINT 1991, 131, *Taf.* XLI. 8.

277 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64298.

278 A múzeum korábbi, összekevert leleteiről készített, 65 tételt számláló lista 8. sorszáma alatt (EFM Ad 1215/1992.).

279 EFM Ad 1215/1992. – A lista 28. sora.

280 BAKAY 1978a, 175, 219. jegyzet.

281 A leltárkönyvi bejegyzés szerint régi leltári száma 1548., de az nem illik a tárgyra, ugyanis azon ismeretlen lelőhelyről származó, népvándorlás kori agyag orsógomb szerepel (EFM régi ltsz. 1548.).

282 KVASSAY 1982, 58, VIII. tábla 3.

Leltári szám	A tárgy neve	A tárgy származási helye
1483.	Fületlen, széles agyagedény	Gyula Téglagyár *)
A tárgy vételára kor. fill.		Beszerzési ideje: 1. hó
Ajándékozta:		Gyűjtötte:
A tárgy leírása: <i>Des. 1901. no. 11</i> <i>Buk</i>		
Irodalom:	Egyezések: <i>Germán</i>	Megjegyzés: <i>*) Som. feljegyzése.</i>

25. (lent b.)

DOBAY JÁNOS. GYULA.

12. kép. Gyula, Téglagyár. Edény rajza a múzeum háború előtti leltárkönyvében (EFM régi ltsz. 1483)

profilált peremű, felső harmadában öblösödő agyagedény. Megadott méretei: „fá.: 9, szá.: 13,2, m.: 13,26, ö.: 15,67 cm” (sic!). 1967-ben még megvolt, 1991-ben már hiányzott, és 2018-ban sem leltünk a nyomára. Fotó nem készült róla korábban.

Edény (61.1.578.). A leltárkönyv szerint szemcsésen iszapolt, korongolt, szürkésbarnára égetett, félmagasságában öblösödő, behúzott nyakú, kihajló peremű agyagedény, melynek hasán hatfogú fésűvel bekarcolt spiráldíszek, vállán pedig kilencfogú fésűvel bekarcolt hullámvonalak futnak. Megadott méretei: „fá.: 7,56, szá.: 9,97, ö.: 12,27, m.: 15,3 cm” (sic!). 1967-ben még megvolt, 1991-ben már hiányzott, és 2018-ban sem leltünk a nyomára. Fotó nem készült róla korábban.

Edény (61.1.579.). Szürkésbarnára égetett, szemcsésen iszapolt, lekerekített szélű, kihajló peremű, behúzott nyakú, felső harmadában öblösödő, korongolt agyagedény. Vállát három sorban bekarcolt hullámvonal díszíti,

alján pedig fenékbélyeg nyomai látszanak. M.: 16,9 cm, ö.: 17,4 cm, szá.: 15,8 cm, fá.: 10,6 cm [45. tábla 3].

Edény (61.1.580.). A leltárkönyv szerint szemcsésen iszapolt, szürkésbarnára égetett, korongolt, fordított csonkakúp idomú, felső harmadában öblösödő, behúzott nyakú, kihajló peremű agyagedény, melynek oldalán és vállán körbefutó, ötfogú fésűvel bekarcolt díszítés volt látható. Megadott méretei: „fá.: 6,6, szá.: 11,3, ö.: 12,2, m.: 14,9 cm”. 1967-ben még megvolt, 1991-ben már hiányzott, és 2018-ban sem leltünk a nyomára. Fotó nem készült róla korábban.

Edény (61.1.584.). Feketésszürke színű, szemcsésen iszapolt, lekerekített szélű, erősen kihajló peremű, behúzott nyakú, félmagasságban öblösödő, oldalán sűrűn bekarcolt csigavonalakkal díszített, korongolt, kisméretű bögre. M.: 8,7 cm, szá.: 10,3 cm, ö.: 9,4 cm, fá.: 5,6 cm [45. tábla 4].

Edény (61.1.585.). Szürkésbarna színű, szemcsésen iszapolt, lekerekített szélű, kihajló peremű, behúzott

nyakú, félmagasságában öblösödő, oldalán bekarcolt hullámvonalkeggekkel díszített, kisméretű agyagedény. M.: 9,1 cm, szá.: 9,4 cm, ö.: 9,2 cm, fá.: 6,8 cm [45. tábla 5].

Edény (61.1.586.). Szürkésbarna színű, szemcsésen iszapolt, függőlegesen levágott szélű, kihajló peremű, behúzott nyakú, felső harmadában öblösödő, korongolt, kisméretű agyagedény. Oldalát körbefutó bekarcolt csigavonalak között két sor hullámvonal díszíti. Alján fenékbélyeg nyomai maradtak meg. M.: 13,3 cm, szá.: 9,9 cm, ö.: 12,2 cm, fá.: 7,6 cm [45. tábla 6]. Az edény rajza szerepel Kvassay Judit gyűjtésében.²⁸³

Edény (61.1.587.). Szürkésfekete színű, szemcsésen iszapolt, elkeskenyedő szélű, kihajló peremű, behúzott nyakú, közepén enyhén öblösödő agyagedény. Nyakát két sor hullámvonal díszíti, oldalán és hasán pedig csigavonalak futnak körbe. M.: 12,3 cm, szá.: 9,4 cm, ö.: 10,5 cm, fá.: 7,1 cm [46. tábla 1].

Edény (rég. adat). Téglagyári leletként ismert, de az 1941-es ásatásnál korábban került elő egy edény, amely csak a lelőhelye (Gyula, Téglagyár) miatt érdemel itt említést. A gyulai múzeum régi, háború előtti leltárkönyvében szereplő bejegyzés utal ugyanis arra, hogy Domonkos János szerint a gyulai téglagyárban előkerült egy „fületlen, széles agyagedény”, amelyet 1961. november 14-én Bálint Alajos is azonosítani tudott még. A tárgy rajza a múzeum régi leltárkönyvében látható [12. kép]. A leltárkönyv eredeti meghatározása szerint az edény germán, de ezt a bejegyzést később áthúzták. A leltárkönyvi adatok egyértelművé teszik, hogy a tárgy a 20. század elején – Domonkos János múzeumi tevékenysége idején – került elő, tehát nem köthető az 1941. évi, Implom József által vezetett ásatáshoz.²⁸⁴ A rajz alapján az edény szarmata kori is lehet, formája pedig hasonlít a fent említett 61.1.136. leltári számú edényére. A két tárgy azonosításának lehetőségére az 1961. évi leltározás megjegyzés rovatában szereplő 1483-as régi leltári szám is utal. A lelőhely megjelölése nem zárja ki azt a lehetőséget sem, hogy esetleg ugyanerről a lelőhelyről származik.

II.3. Azonosíthatatlan leletek

A gyulai múzeum leltárkönyvi bejegyzéseinek, a tárgyak 1971-ben készült fotóinak, fotókartonjainak, valamint az 1970-es évek végén készült rajzos tábláknak a leletanyag mai állapotával és a leletek mellett lévő 2013. évi restaurálási feljegyzésekkel való összevetése után is maradtak ma már azonosíthatatlan leletek. Ezek leltározatlan, leltári szám nélküli, illetve leltári számhoz nem köthető, esetleg a mai gyűjteményből is hiányzó, és csak korábbi fotókról, rajzokról ismert leletek, amelyek valószínűleg ugyancsak a téglagyári leletanyaghoz sorolhatók. Ide tartoznak azok a szintén leltározatlan, illetve leltári számhoz nem köthető tárgyak is, amelyek ma a gyulai múzeum gyűjteményében *Gyula, Téglagyár* lelőhelyénv alatt, a temető leletei mellett megtalálhatók. Az azonosíthatatlan leletek tárgytípusonként az alábbiak (azoknak a korát jelöltük a leírásokban, amelyek nem 10–11. századiak):

Rozetta (ltsz. nélkül). Valószínűleg ezüstlemezről préselt rozetta barázdákkal tagolt, domború darabkái. H.: 2 cm, sz.: 0,8 cm. 1971-ben készült róla fotó,²⁸⁵ de a temető leletei között nem találtuk. Esetleg azonos a 13. sírban előkerült 66.32.53., vagy a 45. sírban előkerült 66.32.118. és 66.32.119., avagy az 51. sírban előkerült 66.32.153. leltári számú tárggyal. Leginkább a 45. sír leleteihez, azok között is a 66.32.119. leltári számú darabokhoz hasonló.

Veret (ltsz. nélkül). Talán bronzlemezről préselt, eredetileg valószínűleg kerek, de erősen töredezett szélű veret. Közepét kerek lyuk üti át. Á.: 2 cm. 1971-ben készült róla fotó,²⁸⁶ de a temető ma meglévő leletanyagában nem találtuk.

Veretek (ltsz. nélkül). A megmaradt fekete-fehér fotó alapján 3 nagyobb és 5 kisebb, kerek veret, a közepükön egy-egy átfúrt lyukkal. Á.: 0,9 és 1,5 cm. 1971-ben készült róluk fotó,²⁸⁷ de a temető ma meglévő leletanyagában nem találtuk.

283 KVASSAY 1982, 58, VIII. tábla 1.

284 EFM régi leltárkönyve, ltsz. 1483.

285 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64301.

286 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 65006.

287 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 65007.

Veretek (ltsz. nélkül). Két szív alakú, aranyozott bronz, csüngős veret. A felső részükön kialakított füllel kapcsolódtak a felső tagjukhoz, de a felső tag mindkettőnél hiányzik. Közepükön egy-egy fordított csepp alakú dísz, körülötte pedig bemélyített vonal látható. A veretek szélét bevagdósásokkal tagolt borda kíséri. H.: 2,3 cm, sz.: 2 cm. A temető leletei között található [11. tábla 2a–b; 43. tábla 16; 44. tábla 16].

Csőrgő (ltsz. nélkül). Nagyméretű, oldalról nyomott gömb testű, belül üreges, kerek füllel ellátott bronzcsörgő két, függőlegesen kettévált, alul áttört darabja. M.: 2,8 cm, sz.: 1,6 cm. 1971-ben készült róla fotó,²⁸⁸ de a temető ma meglévő leletanyagában nem találtuk.

Csőrgő (ltsz. nélkül). Az előzőhöz hasonló, szintén nagyméretű, oldalról nyomott gömb testű, belül üreges, kerek füllel ellátott bronzcsörgő két, függőlegesen kettévált, alul áttört darabja. M.: 2,8 cm, sz.: 1,6 cm. 1971-ben készült róla fotó,²⁸⁹ de a temető ma meglévő leletanyagában nem találtuk.

Csőrgő (ltsz. nélkül). Az előző kettőnél kisebb, gömb formájú, belül üreges, kerek füllel ellátott bronzcsörgő két, függőlegesen kettévált, alul áttört darabja. M.: 2,2 cm, sz.: 1,6 cm. 1971-ben készült róla fotó,²⁹⁰ de a temető ma meglévő leletanyagában nem találtuk.

Karika (ltsz. nélkül). Sima, nyitott, vékony huzalból készült, kissé deformált karika. Á.: 2 cm. 1971-ben készült róla fotó,²⁹¹ de a temető ma meglévő leletanyagában nem találtuk.

Karika (ltsz. nélkül). Sima, vékony huzalból készült, valószínűleg nyitott karika fele. Á.: 2,2 cm. 1971-ben készült róla fotó,²⁹² de a temető ma meglévő leletanyagában nem találtuk.

Karika (ltsz. nélkül). Sima, vékony huzalból készült karika egyharmada. H.: 1,8 cm. 1971-ben készült róla fotó,²⁹³ de a temető ma meglévő leletanyagában nem találtuk.

Karika (ltsz. nélkül). Ugyancsak sima, az előbbinél azonban vékonyabb huzalból készült karika egyharmada. H.: 1,5 cm. 1971-ben készült róla fotó,²⁹⁴ de a temető ma meglévő leletanyagában nem találtuk.

Karika (ltsz. nélkül). Sima, vékony huzalból készült, valószínűleg nyitott végű karika fele. Á.: 1,8 cm. 1971-ben készült róla fotó,²⁹⁵ de a temető ma meglévő leletanyagában nem találtuk.

Gyűrű (ltsz. nélkül). Kiszélesedő, eredetileg valószínűleg ovális pecsétlővel rendelkező pántgyűrű. Csak 1978-ban készült rajzról ismerjük [27. tábla 14], 1971-ben nem készült róla fotó, és a temető ma meglévő leletanyagában sem találtuk.

Fémtárgy (ltsz. nélkül). A megmaradt fotó alapján pinciny, füles karika, amelynek egyik – a fülhöz kapcsolódó – oldala egyenes, többi része pedig U alakú. H.: 1 cm, sz.: 0,7 cm. 1971-ben készült róla fotó,²⁹⁶ de a temető ma meglévő leletei között nem találtuk.

Fémtárgy (ltsz. nélkül). Kisméretű, négyszögletes vas-tárgyra emlékeztető lelet. Csak 1979-ben készült rajzról ismerjük [1. tábla 21], 1971-ben nem készült róla fotó, és a temető ma meglévő leletanyagában sem találtuk.

Huzaltöredék (ltsz. nélkül). Vékony, egyenes, kettős bronzhuzal kis töredéke, egyik végén tízszeres tekercseléssel. A másik vége behajlított. H.: 1,8 cm.²⁹⁷ A temető leletei között található.

Nyílhegy (ltsz. nélkül). Vasból kovácsolt, rombusz alakú nyílcsúcs, melynek a hegye hiányzik. H.: 4,7 cm. 1971-ben készült róla fotó,²⁹⁸ de a temető ma meglévő leletanyagában nem találtuk.

288 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 65007.

289 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 65007.

290 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 65007.

291 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64295.

292 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64300.

293 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64307.

294 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64307.

295 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 65003.

296 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64307.

297 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64295.

298 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64296.

Nyílhegy (ltsz. nélkül). Vastól kovácsolt, talán deltoid alakú nyílcsúcstól két kisebb töredéke. H.: 3, illetve 4 cm, sz.: 2,2, illetve 2 cm. 1971-ben készült róla fotó,²⁹⁹ de a temető ma meglévő leletanyagában nem találtuk.

Gyöngy (ltsz. nélkül). A megmaradt fekete-fehér fotó alapján nyomott gömb formájú, kettétört gyöngyszem. Á.: 1,3 cm, m.: 1 cm. 1971-ben készült róla fotó,³⁰⁰ de a temető ma meglévő leletanyagában nem találtuk.

Gyöngy (ltsz. nélkül). Jelenleg tévesen – a következő gyöngyszemmel együtt – a fentebb, a sírokhoz nem köthető leletek között említett 78.49.1. leltári számon található, de eredeti leltári száma azonosíthatatlan. Nyomott gömb formájú, fehér színű, ép mészkőgyöngy. Á.: 1 cm [1. tábla 12]. 1971-ben készült róla fotó.³⁰¹

Gyöngy (ltsz. nélkül). Jelenleg az előzővel együtt ez is a fent említett 78.49.1. leltári számon szerepel, de tévesen, mert leltári számhoz ez sem köthető. Hasáb formájú, zöld színű üvegyöngy. H.: 0,6 cm, sz.: 0,5 cm [1. tábla 11]. 1971-ben szintén készült róla fotó.³⁰²

Gyöngyök (ltsz. nélkül). egy-egy nagyobb, sokszögű, négyzetes hasáb és nyomott gömbtestű, valamint négy kicsiny, hengeres formájú gyöngyszemből álló gyöngysor. H.: 3,5 cm. A legnagyobb gyöngyszem H.: 1,2 cm, sz.: 0,9 cm, a legkisebb h.: 0,2 cm, sz.: 0,2 cm. 1971-ben készült róla fotó,³⁰³ de a temető ma meglévő leletanyagában nem találtuk.

Gyöngyök (ltsz. nélkül). Üvegyöngyök. Néhány apróbb fehér, sárga, piros és kék, hengeres vagy hasáb alakú gyöngyszem kivételével világos- és sötétzöld színű, többségükben lecsapott sarkú gyöngyökből álló gyöngysor. 70 db. A temető leletei között található. Szarmata női sírhoz tartozhattak. Már 1971-ben is készült róluk fotó. Ez alapján a 2. sírhoz köthető 66.32.14. leltári számú gyöngysor egy részével azonosíthatók [4. tábla 1].

Gyöngyök (ltsz. nélkül). Hólyagos, lecsapott sarkú és hasábos üvegyöngyök: piros, téglaszínű, fehér, barna. Összesen: 106 db. Szarmata női sír leletei közé

tartoztak. A temető leletei között megtalálhatók. Már 1971-ben is készült róluk fotó. Ez alapján a 2. sírhoz köthető 66.32.14. leltári számú gyöngysor egy részével azonosíthatók [4. tábla 1].

Gyöngyök (ltsz. nélkül). Egy nagyobb és négy kisebb, különböző formájú, kisméretű gyöngyszem. Csak 1979-ben készült rajzról ismerjük mindegyiket [8. tábla 4], 1971-ben nem készült róluk fotó, és a temető ma meglévő leletanyagában sem találtuk egyiket sem.

Gyöngysor (ltsz. nélkül). Összesen 25, különböző színű, kisméretű gyöngyszemből álló gyöngysor. H.: 5 cm. 1971-ben készült róla fotó,³⁰⁴ de a temető ma meglévő leletanyagában nem találtuk.

Gyöngysor (ltsz. nélkül). Üvegyöngyök. Piros, fehér, zöld, szürke, barna, sárga, kék, fekete színű, különböző nagyságú, többnyire kisméretű, hengeres, hasáb vagy hordó formájú gyöngyszemekből álló gyöngysor. 165 db. Jelenleg tévesen a 2. sírnál említett 66.32.14. leltári számon található, de ez a leltári szám eredetileg egy másik gyöngysornak felelt meg, amely 247 db gyöngyszemből állt, és amely az 1971. évi fotók³⁰⁵ alapján azonosítható [4. tábla 1]. A temető meglévő leletanyagában viszont annak csupán kétharmadát találtuk meg, azt is leltári szám nélkül. Szarmata női sír ruhakivarrásához tartoztak a gyöngyök.

Gyöngysor (ltsz. nélkül). Összesen 20 db, különböző formájú, kisméretű gyöngyszemből álló gyöngysor. Csak 1979-ben készült rajzról ismerjük [1. tábla 3], 1971-ben nem készült róla fotó, és a temető ma meglévő leletanyagában sem találtuk.

Gyöngysor (ltsz. nélkül). Összesen 62 db, különböző formájú, kisméretű gyöngyszemből álló gyöngysor. Csak 1978-ban készült rajzról ismerjük [19. tábla 10], 1971-ben nem készült róla fotó, és a temető ma meglévő leletanyagában sem találtuk.

299 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64300.

300 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 65004.

301 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 65006.

302 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 65006.

303 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64304.

304 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64295.

305 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 65010, 65882.

II.4. Valószínűleg a temetőhöz köthető leletek

Az alábbi, leltári számok sorrendjében felsorolt tárgyaknál a leltárkönyvi bejegyzésben lelőhelyként ugyan mindössze Gyula szerepel, esetleg a lelőhely rovata üresen maradt, a leltárkönyvi környezetük és a honfoglalás kori meghatározásuk alapján mégis elképzelhető, hogy ezek is e temetőhöz tartoztak:

Kengyel (66.42.5.). Vastagból kovácsolt, szokatlanul hosszú, körte alakú, erősen aszimmetrikus kengyel, amelynek gombos szára rombusz átmetszetű, egyenes talpalója pedig 3,6 cm szélesre kalapált. Füle szögletes, vízszintes, ovális lyukú, kis nyakkal kapcsolódik a szárhoz. H.: 18 cm, sz.: 12,5 cm [36. tábla 13].

Torques (66.43.2.). Bronztorques háromrét hajlított huzalból sodorva. Egyik vége horog, a másik hurok alakú. Á.: 15,5 cm [26. tábla 3; 40. tábla 12].

Torques (66.43.3.). Egy kétrét hajtott vastag és két, végeiken törött – egymással külön is összetekert – vékony bronzhuzalból sodort torques. Egyik vége hurkos, a másik hiányos. Á.: 16,5 cm [25. tábla 3; 40. tábla 13].

Karperec (66.43.4.). Kerek átmetszetű bronz karperec, melynek két vége egy-egy kígyófejben végződik. Á.: 7,3 cm [41. tábla 5].

Karperec (66.43.6.). Bronzból öntött, vastag, csavart hatású, stilizált állatfejes díszítésű karperec. Az állat nyakát sűrű, vékony csavarás jelzi, fejét pedig kidülledő szemek, tátott száj, recézett orr jellemzi. Á.: 7,1 cm [23. tábla 4; 41. tábla 3].

Gyűrű (66.43.8.). Bronz pecsétgyűrű, melynek pántjából kisméretű, négyszögletes, díszítetlen pecsétnyomó emelkedik ki. Á.: 2,2 cm [1. tábla 18; 40. tábla 2].

Karika (66.43.10.). Vékony ezüsthuzalból készült, sima, nyitott ezüstkariika. Á.: 2,2 cm [22. tábla 17].

Karperec (66.43.19.). Nyitott bronz karperec, melynek mindkét elvékonyodó végét 2,5 cm hosszan csavart minta díszíti. Á.: 6 cm [23. tábla 3].

Karperec (66.43.20.). Ovális átmetszetű, nyitott, kiszélesedő végű bronz karperec, kopott, kígyófejre emlékeztető végekkel. Á.: 7 cm [23. tábla 1; 41. tábla 2].

Karperec (66.43.21.). Nyitott, sima bronz pántkarperec, melynek vékonyra lapított végei legyezőszerűen kiszélesednek. Á.: 6,3 cm [23. tábla 2; 42. tábla 12].

II.5. Bizonyítékok nélkül téglagyári leletként kezelt tárgyak

A múzeumi és más régészeti nyilvántartásokban, illetve már megjelent közleményekben is előfordulnak olyan adatok, amelyek tévesen határozzák meg egyes tárgyak lelőhelyeként a gyulai téglagyárat.

Az egyik ilyen téves adat a gyulai múzeumban található ereklyetartó mellkereszthez kapcsolódik, melynek alapja az lehet, hogy a téglagyári honfoglalás kori temetőben keresztek is előkerültek. Ezek azonosítása azonban ma már lehetetlen, ugyanis a gyulai múzeum gyűjteményével összefüggésbe hozható keresztekre vonatkozó említések nagyon felületesek, lelőhelyük pontosan nem deríthető ki, és előkerülésükről, múzeumba jutásuk körülményeiről sem rendelkezünk semmilyen közvetlen információval. Csupán az valószínű, hogy mindegyik Implom József múzeumi tevékenységéhez, vagyis a két világháború közötti időszakhoz köthető. Az egyik említés a múzeummal kapcsolatba hozható „*amuletartóra*” és „*egy kis kereszt*”-re utal,³⁰⁶ a másik szerint a téglagyári temető kezdetét „*950 körüli bizánci arany és ereklyetartó keresztek*” jelzik.³⁰⁷ A következő említés a téglagyári temető 31. sírjához kötött két bronzkeresztre és egy Gyuláról – közelebből ismeretlen lelőhelyről – származó bronz „*ereklyetartó*”-ra vonatkozik.³⁰⁸ A negyedik ilyen adat a téglagyári temető leletei között említett három keresztre utal, melyek egyikén elnagyolt Krisztus-ábrázolás látszott, és Implom József 1971. évi

306 *Implom József levele Fettich Nándornak*: Gyula, 1942. március 29. (EFM itsz. 15–3/1942.).

307 *Implom József levele ismeretlen személynek*: Gyula, 1956. május 25. (MMM RégAd 2932/2012.). A bizánci arany nem ereklyetartóra, hanem pénzérmére vonatkozik. Lásd a 44. jegyzetet!

308 A gyulai múzeum adattárában lévő, valószínűleg Lükő Gábortól még az 1950-es évek első feléből származó, nagyrészt a téglagyári honfoglalás kori temető leleteit felsoroló lista 23. és 29. tétele (EFM Ad 1215/1992. – lásd még a 23. jegyzetet!).

viSSzaemlékezése szerint ez utóbbi – a másik kettőhöz hasonlóan – szintén csak lemezből készült.³⁰⁹ Implom József valamivel későbbi, 1978-ban megjelent írása szerint azonban a téglagyárban feltárt „*sírokból több tömör és csuklósan nyíló bronz ereklyetartó kereszt*” került elő.³¹⁰

A gyulai múzeum gyűjteményében ezzel szemben jelenleg csupán egy bizánci típusú, öntött bronzból készített ereklyetartó mellkereszt található, amellyel kapcsolatban – a fentiek miatt nem meglepő módon – felmerült már, hogy e lelőhelyhez köthető [32. tábla 1–2; 47. tábla 1–2].³¹¹ Első – fényképes – közlése már 1944-ben megtörtént. Genthon István azt írta róla, hogy „nemrégiben találták Gyula városában”, korát pedig a 10. századra helyezte.³¹² 1953-ban Bárányné Oberschall Magda is említést tett ugyanerről a keresztről, és a keresztet 1/b csoportjába sorolta.³¹³ Ezt követően, 1971-ben, Bakay Kornél Implom József 1941. évi ásatási leletei között honfoglalás kori darabként leltározhatta be e tárgyról készített fotónegatívokat is az MTA Régészeti Intézetében, bár utólag a lelőhelyre vonatkozó bejegyzést „Gyula–Téglagyár?”-ra javították.³¹⁴ A tárgy hátoldaláról készült fotó Bakay Kornél 1978-ban megjelent másik kötetébe is bekerült. A kereszt lelőhelyét ekkor nem jelölte meg, korát viszont a 11. századra tette.³¹⁵ 1970 körül készülhetett az MTA Régészeti Intézetében Árpás Károly rajza is a tárgyról, amelyet Bakay Kornél 1989-ben Gyula-Szabadka lelőhelynév alatt közölt. A tárgyról ekkor azt írta, hogy a 11. század végéig használt mellkeresztek

között a korai darabok egyik jó példája. A képaláírásban 11. századnak jelölte meg.³¹⁶ Bakay Kornél 2002-ben ismét közölte Árpás Károly rajzát. A tárgyat ekkor az egyik helyen 10. századiként, egy másik helyen viszont már 10–11. századiként határozta meg, lelőhelyeként pedig mindkét esetben Gyulát jelölte meg [32. tábla 1–2].³¹⁷ Egy ismeretlen fotónegatívról készült nagyítás sokkal később Juhász Irén közvetítésével került be a gyulai múzeum adattárába. A fotó hátoldaláról készült fénymásolatban „*a gyulai téglagyárban talált 10–11. századi magyar temető egyik sírjából: ereklyetartó feszület bizánci stílusban*” meghatározás olvasható. Mellette későbbi megjegyzés a tárgy leltári számára (66.43.28.) utal, kérdőjellel.³¹⁸

A fentiek alapján látható, hogy a gyulai múzeumban ma is meglévő ereklyetartó mellkereszttel kapcsolatba hozható egyértelmű dokumentum, közvetlen bizonyíték nincs arra vonatkozóan, hogy a tárgy a téglagyári honfoglalás kori temetőben került elő, és ezért azt továbbra is a gyulai, de ismeretlen lelőhelyű tárgyak közé kell sorolnunk.³¹⁹ A fentebb említett gyulavarsándi és sárrétudvari nagyon hasonló ereklyetartó mellkeresztek figyelembevételével azonban meg kell jegyezni, hogy ezek alapján a gyulai darabról is elképzelhető, hogy a téglagyári temetőben került elő 1941-ben.

Az ELKH BTK (korábbi MTA) Régészeti Intézete egyik fotótári kartonján szintén a téglagyári temető leleteként szerepel két avar kori kengyel és egy avar kori

309 Bakay Kornél 1971. évi feljegyzése (EFM Ad 1505/2018. – lásd a 2. jegyzetet!).

310 Lásd a 44. jegyzetet!

311 EFM ltsz. 66.43.28. – A leltárkönyvi megjegyzés szerint „*régi anyag*” (SZATMÁRI 1995, 222–225, 257, 1. kép 2 a–b; MMM fotótára neg. ltsz. 50518–50519, 50539–50542.).

312 GENTHON 1944, 252.

313 BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 213, 247.

314 ELKH BTK RI fotótára neg. ltsz. 64285–64287 (fotó: Sugár Lajos). A tárgyról később, 1992-ben újabb fotónegatív és diapozitív is készült, a korábbiak alapján szintén Gyula, Téglagyár lelőhelyet megjelölve: ELKH BTK RI neg. ltsz. 161459–161460, dia 37681–37682 (fotó: Pálfay Krisztina).

315 BAKAY 1978b, 136, 28. kép, 236.

316 A Bakay Kornél által megadott lelőhely biztosan téves. Nyilván Implom József másik két, Gyula-Szabadkán végzett ásatása valamelyikére gondolt, de az egyiken avar kori temető, a másikon pedig középkori, templom körüli temető került elő (BAKAY 1989, 292, 229. kép a–d, 311, 356; Implom József két ásatásához: SZATMÁRI 1996a, 61–66; SZATMÁRI 2015, 149–151; MRT IV/4. 3/8. és 3/135. lelőhely).

317 BAKAY 2002, 248, 56. kép, 105. jegyzet, 505.

318 EFM Ad 1215/1992. – Lásd még a 23. jegyzetet! A fotó hiányzik a dossziéból.

319 SZATMÁRI 1995, 223–224; MRT IV/4. 3/47. és 3/i lelőhely.

zabla, de a melléjük rendelt leltári szám (66.32.135.) valójában a temető két hajkarikáját jelöli, amelyek a 63. sírból kerültek elő. A lószerszámok így azonosíthatatlanok: sem leltári számhoz, sem lelőhelyhez nem köthetők, és előkerülési körülményeik is ismeretlenek egyelőre.³²⁰ Koruk alapján talán Implom József Gyula szabadkai határrészén végzett ásatásához köthetők,³²¹ bár a két hurkos fülű kengyel a korai avar korba, az oldalpálcás zabla viszont a kései avar korba sorolható, a Körös–Tisza–Maros közén pedig nincs olyan avar kori temető, amelyet a korai és késő avar korban egyaránt használtak.³²² Ugyanennek a kartonnak a hátoldalán látható még egy honfoglalás kori csikózabla és két szintén honfoglalás kori kengyel. Az utóbbiak egyértelműen más lelőhelyhez, a régi vármegyeháza udvarához köthetők, a csikózabla pedig – adatok hiányában – azonosíthatatlan,

esetleg a kengyelekkel együtt az is a megyeháza udvarán került elő.³²³

Egyértelmű pontatlanság miatt került „Gyula – Szövetkezeti téglagyár” lelőhely-megjelöléssel az avar korpuszba három másik avar kori kengyel is, mivel ezeknél a leltárkönyvben semmilyen lelőhely nem szerepel. A három kengyellel kapcsolatban említett leltári számok szintén pontatlanok.³²⁴ A 66.42.1–3., illetve a 66.42.6. – és nem csak a 66.42.1–2. – leltári számú tárgyak ugyanis valóban avar koriak, de ennek alapján ezek – vagy ezek egy része – inkább ugyancsak Gyula-Szabadkán kerülhettek elő, és semmiképpen sem a téglagyári temetőben.³²⁵ A 66.42.1–3. és 66.42.6. leltári számú tárgyakról az MTA Régészeti Intézetében készített fotónegatív kartonján is tévesen szerepel lelőhelyként a gyulai téglagyár.³²⁶

320 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64291.

321 MRT IV/4. 3/135. lelőhely.

322 BENDE 2017, 10.

323 EFM régi ltsz. 1687–1688, 1692–1693; EFM ltsz. 66.43.1.; MRT IV/4. 3/500. lelőhely.

324 ADAM 2002, I, 153.

325 MRT IV/4. 3/135. lelőhely. – Mivel a 66.42.1. leltári számú tipikus késő avar kori, a 66.42.2–3. és a 66.42.6. leltári számúak pedig egyértelműen kora avar kori darabok, nem biztos, hogy mindegyik az Implom József által itt feltárt avar temetőhöz kapcsolható.

326 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64292.

III. A LELETANYAG ÉRTÉKELÉSE

III.1. A temető római kori szarmata leleteinek értékelése

(Vörös Gabriella)

A gyulai téglagyárban 1941-ben előkerült temetővel kapcsolatban kutatóink eddig kizárólag annak honfoglalás és kora Árpád-kori leleteivel foglalkoztak, a szarmata kori leletanyaggal viszont – leszámítva Párducz Mihály egy edényre, illetve a lelőhelyre vonatkozó említését – még senki. Ez indokolja e korszak anyagának részletesebb elemzését.

Sír-szám	Szarmata leletek		Honfoglalás kori leletek
	Gyöngyök	Egyéb	
2.	209 db	hal alakú fibula	+
3.	28 db	Marcus Aurelius denár	+
29.	69 db	–	+
50.	–	aláhajlított lábú fibula	–
54.	161 db	–	–
55.	5 db	háromszög alakú fibula	–
58.	208 db	–	–
62.	–	csengő	+
66.	143 db	–	–
67.	–	aláhajlított lábú fibula	+
75.	54 db	–	+
76.	4 db	–	–
83.	38 db	–	+

1. táblázat. A szarmata leletek előfordulása a temető sírjaiban

A feldolgozás egyik első lépése az volt, hogy szétválasztottuk a különböző korszakok leletanyagát. Fontos kérdésként merült fel továbbá annak mérlegelése, hogy

vajon mely sírok leletegyüttesét tekinthetjük hitelesnek. Foglalkozni kellett továbbá azzal is, hogy a síregyüttesek közül melyek tarthatók teljesnek, és melyek lehetnek azok, amelyek hiányosak és/vagy más sírok leleteivel keveredtek. Le kell szögezni már az elemzés legelején, hogy a három kérdés egyikére sem lehetett egyértelmű választ adni.

A leletanyag áttekintésekor világossá vált számunkra – amit egyébként a lelőhely hosszú kutatástörténete során eddig még senki sem vetett fel –, hogy a honfoglalás koriakhoz képest csekély mennyiségű, de annál jelentősebb és érdekesebb római kori leletek, kétségtelenül egy ismeretlen sírszámú és kiterjedésű szarmata temetőhöz tartoznak [1. táblázat].

Összesen 13 sírban kerültek elő ebbe a korszakba tartozó leletek: kilencben gyöngyök, négy temetkezésben fibulák, valamint egy-egy sírban egy csengő és egy Marcus Aurelius denár. A 13 sír közül hétben szarmata és honfoglalás kori leletek egyaránt szerepelnek. A lelőhelyről szórványként nyilvántartott edények között négy szarmata készítésű darab található és számos gyöngy, ezek egy része leltározatlan. Az adatok alapján még hozzávetőlegesen sem becsülhető meg, hogy vajon hány szarmata sír esett a feltárt területre, s mennyit semmisítettek meg a régészeti felügyelet nélküli bányaművelés során.

A korábbi munkák, amelyek különböző mértékig kitértek a honfoglalás kori leletekre, velük együtt a római kori tárgyak egy részét is megemlítették (így a lemezes fibulát hal alakú alaplappal, a csengőt, a denárt stb.). Bakay Kornél a gyulai leletek rendszerezésénél két helyen sorol fel római kori leleteket: a II. csoportnál az ékszerek, viseleti elemek között a 32. pontban fibulát említ, zárójelben megjegyezve, hogy „*másodlagos felhasználásban*”. A 33. pontban lemezes ruhakapcsoló tű szerepel, a III. csoportban a rituális mellékletek között találjuk a 35. pontban a csörgőt és csengőt, a 37.-ben pedig a római érmét.³²⁷ Miután ezek a leletek a honfoglalás

327 BAKAY 1978a, 175. – A 2. sír leírásánál a hal alakú fibuláról Medgyesi Pál megállapítja, hogy szarmata tárgyról van szó, de, hogy hogyan fordulhat elő egy honfoglalás kori sírban, arról nem esik szó (MEDGYESI 2015, 72).

kori lelettípusok rendszerébe illesztve találhatóak, úgy tűnik, hogy nem merült fel a szerzőben, hogy szarmata sírok leleteiről lehet szó. Ráadásul a sírok között vannak olyanok, amelyekben kizárólag római kori leletek szerepelnek (50., 54–55., 58., 66., 76. sír), ezért ezek joggal tarthatók szarmata síroknak.

Bár a legtöbb szarmata leletet a leltározás idején sírszámokhoz kötötték, a tárgyak keveredése már ekkor nyilvánvaló lehetett. Mással nemigen magyarázható ugyanis, hogy honfoglalás kori sírok leleteivel együtt leltároztak be római kori leleteket. Természetesen nem lehet kizárni, hogy egy-egy honfoglalás kori sírba korábbi korok tárgyai kerülhettek be, szórványosan bármelyik korszak bármelyik lelőhelyén előfordulhat ilyen.³²⁸ Egyes tárgytípusoknál (csengő, gyöngyök egyes fajtái) az is felmerül, hogy egyaránt előfordulhatnak mindkét korszakban, illetve olyan a formájuk, a méretük és egyéb tipológiai jellemzőjük, hogy nem lehet őket minden kétséget kizáróan az egyik vagy a másik korszakhoz kötni. Előfordulhatott végül az is, hogy a két korszak egymást metsző sírjainak a leletei már a sírok bontásakor keveredtek, és mivel feltehetően nem bontották külön a sírokat, ennél fogva a leleteket is együtt kezelték. Természetesen a fenti megoldások csupán feltételezések, ugyanis egyikre sincs adatunk, nincsenek sírleírások, fényképek, rajzok.

Tényként kell kezelni, hogy a gyulai lelőhelyen a római kori leletek viszonylag nagy száma (4 db fibula, 1 db csengő, 1 db ezüstdenár), de főként a tipikusan szarmata, a nő viselethez, a ruha szegélyének kivarrásához tartozó gyöngyök tekintélyes mennyisége, illetve számos, egykor ékszerként (nyaklánc, gyöngy karperec) viselt közepes és nagy példányok alapján a területen a honfoglalás kor előtt a szarmaták temetkeztek. Van még egy lényeges körülmény, ami a honfoglalóktól idegen anyag összetartozását igazolja, tudniillik az, hogy a római kori szarmata leletek időrendi helyzetében van egy olyan közös időszak, amelyikben mindegyik tárgy használatban

lehetett, tehát bekerülhetett a sírokba: ez a 2–3. század fordulója – 3. század vége közötti időszak. Ez az időintervallum a szarmata temető használatának időszakához nyújthat támpontot, viszont érthető módon sem a temetkezési hely nyitásához, sem felhagyásához nem ad igazodási pontot.

A minden részletre kiterjedő kutatástörténeti elemzés alapján mostanra nyilvánvalóvá vált: nem lehet biztonsággal megállapítani, hogy eredetileg (azaz a feltárás idején) mely leletek tartoztak össze, és hogy egészen bizonyosan a megadott (a leltárkönyvben szereplő) sírszámhoz lehet-e ezeket rendelni. Természetesen a bizonytalanság ellenére a sírszámokat nem lehet figyelmen kívül hagyni, fontosak az együtt beletárolt leletek is, hiszen ez az egyetlen nyom, ami az egykori összefüggésekre utal, még ha kérdőjelekkel is. Tekintettel azonban arra, hogy a római kori szarmata leletekről semmilyen újabb – a leltárkönyvi bejegyzéseket kiegészítő – összefüggést nem sikerült kideríteni a mostani kutatástörténeti vizsgálatok során sem, és erre kevés az esély a jövőben is, ezért a leleteket kivétel nélkül temetőből szórványként előkerült leletnek tekintjük. Időrendi helyzetük alapján azonban, mivel – ahogy azt korábban már említettük – egy szűkebb időszakhoz köthetőek, feltételezzük, hogy ugyanannak a temetőnek a leletei voltak.

A fentiek alapján indokolt, hogy lelettípusonként haladva együtt tárgyaljuk azokat a leleteket, amelyek előállításukat tekintve (római, illetve szarmata) és funkciójukat illetően (fibulák, gyöngyök, edények stb.) összetartoznak.

III.1.1. Római leletek

III.1.1.1. Csengő [33. tábla 1; 34. tábla 1]

A 62. sír leletei közé leltározták be (ltsz. 78.5.1.). A sírhoz sorolt tárgyak között karperecpár, líra alakú csat és egy öntött bronzkarika is szerepel, tehát a római gyártmányú lelet

328 Egyetlen olyan lelőhelyet ismerünk (Sándorfalva-Eperjes), ahol az ásató a honfoglalás kori temető egyik sírjában (41. sír), a mellkasnak megfelelő helyen előforduló, római kori bronzfibulát ír le, amit másodlagos felhasználásként értelmez (FODOR 1985, 30).

a honfoglalás kori tárgyakkal együtt szerepel a leltárban.³²⁹

A csengő bronzból, öntéssel készült, a nyelve hiányzik. A szarmata temetkezésekben a korai és a középső szarmata időszak (ezen belül is zömmel a 2–3. század) sírjaiban fordulnak elő ezek a tárgyak.³³⁰ Főként női és gyermeksírokban, a nyak és a csukló tájékán, felfüggesztve, esetleg az öv szalagjára felvarrva viselték őket, de ritkán a férfiaknál, a csuklóknál is előfordulnak.³³¹

A csengők – eredetüket tekintve – túlnyomórészt rómaiak lehettek, de voltak helyi, barbár gyártmányok is. Abban az esetben, ha öntötték és bronzból készültek, valamint, ha a nyelvet rögzítő keresztpálcával együtt öntötték, csakúgy, mint a gyulai is, akkor biztosan római gyártmányról van szó.³³² A szakirodalomban a római leletek, illetve a hangszerek között tárgyalják, neve *tintinnabula*. A pannoniai példányok általában bronzból készültek, de készülhettek vasból is. A nyelvüket kivétel nélkül vékony vashuzalból, láncszemekből alakították ki, ami könnyen korrodálódott, ezért az gyakran hiányzik a régészeti leletekből. A gyulai csengőnek sincs meg a nyelve, feltehetően szintén emiatt. A formájuk és a méretük eléggé változatos: gúla, négyszögletes, félgömbös és hengeres is előfordul közöttük. A legtöbb példány félgömbös, akárcsak a gyulai. A fülük különböző alakú

lehetett: félkör, rombuszforma, enyhén nyújtott, kissé csúcsos. Legtöbbször körszelet vagy félkör alakú, ami funkcionálisan a legcélszerűbb megoldásnak tűnik. Ilyen a gyulai is. Méretüket tekintve lehettek aprók (2–3 cm), nagyok (6–9, sőt 12 cm), de a legtöbb 4–5 cm közötti. A gyulai – ahogyan a barbarikumi példányok zöme – az aprók csoportjába tartozik a maga 3,1 cm-es magasságával.³³³

A római források szerint a csengőknek a táncosok mozgásakor volt szerepe, kiegészítő hangszerként használták, sokszor fel is varrták a ruhájukra. A másik funkciója kultikus volt, bajelhárító amulett szerepét töltötte be.³³⁴

Összefoglalva megállapíthatjuk tehát, hogy a gyulai csengő egyértelműen római gyártmány, a kisméretű, öntött bronzcsengők sorába illeszthető, aminek eredetileg vasból készült nyelve lehetett. A Barbarikumban szinte kivétel nélkül sírokból származnak. A szarmaták életében betöltött szerepét, funkcióját illetően nem lehet határozottan állást foglalni. Tekintettel azonban arra, hogy temetkezésekből kerülnek elő, gyakrabban gyermekek és nők sírjaiból, okkal feltételezhető a kultikus szerep. A férfisírokban való ritkább előfordulás ezt nem cáfolja, sőt inkább alátámasztja, erősíti.

329 A csengő, mint lelettípus ritkán az avar és a honfoglalás kori sírokban is feltűnik, jellemzően kisgyermekek temetkezéseiben, zömmel a mellkason. Kiss Gábor az Ikervár-Virág utcai honfoglalás kori temető közlése során foglalkozott a lelettípussal. A 130. sírban egy kislány nyakánál bontottak ki egy öntött, félgömbös, füles bronzcsengőt, felületén koncentrikus mintával (a további avar lelőhelyekre lásd: Kiss 2000, 73). A honfoglalás kori sírokban előforduló csengőkről máig nem készült részletes feldolgozás, így érdemben nem vehetők össze a két korszak példányai. Hiányoznak a publikációkból a több nézetű rajzok és/vagy fényképek is. Említésre érdemes, hogy a Letkés-Iskola lelőhelyen honfoglalás kori sírból (43. sír) előkerült egy félgömbös, hullámos szélű csengő, aminek letörött a füle, viszont a nyelvét, a gyulaiéval megegyezően, eredetileg itt is egy keresztpálcával rögzítették (Bakay 1978a, LVI. tábla 26). A szakirodalomban az ilyen típusú csengőket római készítménynek tartják (Vaday–Szőke 1983, 109–110).

330 VADAY–SZŐKE 1983, 109–110.

331 KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 282. – A madarasi temetőben 5 férfi sírjában volt csengő, minden esetben a csuklók környékén; közülük hárman fegyverrel voltak eltemetve.

332 VADAY 1989, 59.

333 VADAY 2005, *Taf.* 17, 1, 5, 7–8. – Vaday Andrea Szolnok megyei gyűjtése jól mutatja, hogy a csengők ugyan egy mérettartományba sorolhatók, de részleteik (palástjuk lefutása, a fül kialakítása) szinte mindegyiknél eltér egy kissé. Ritkán előfordul kolompszerű, nagyméretű, szegletes darab is, a nagy mérettartományba tartozó darab peremén a sarkokon apró „lábacskákkal”, ami egy tipikus római csengőtípus (VADAY 2005, *Taf.* 17, 6).

334 NÉMETH 2014. – Németh Attila egyetemi szakdolgozatában (mesterszak, témavezető: Visy Zsolt) összegyűjtötte a pannoniai hangszerekre vonatkozó forrásokat, és részletesen elemezte azokat. A római csengőkre vonatkozó adatok az ő munkájából származnak.

III.1.1.2. Denár³³⁵ [34. tábla 5]

A pénz a 3. sír leletei között szerepel (ltsz. 66.32.18.). Vele együtt vannak beletárolva szarmata női sír leleteiként értelmezhető gyöngyök is (összesen 28 db), amelyek két leltári szám alatt (66.32.16., 66.32.17.) találhatók, továbbá honfoglalás kori ékszerek (2 db gyűrű és 2 db karperec), valamint egy nagyobb méretű gyöngy, aminek korszakba sorolása kérdéses (ltsz. 66.32.19.).

A honfoglalás kori sírokban ritkán előfordulnak ugyan római pénzek, azok azonban 4. századi átfűrt bronzok.³³⁶ A temetőben a 40. sírban szerepel honfoglalás kori leletekkel (bronzkarika, karperec) együtt egy bronzpénz töredéke (ltsz. 66.32.103.), de ennek meghatározása – rossz állapota miatt – nem lehetséges.

Marcus Aurelius (uralkodott: 161–180 között) 171–172-ben Rómában vert ezüstdenárjának pontos meghatározásában fontos szerepet játszott, hogy az érmekép kitűnő minőségű, a pénzdarab egyáltalán nem kopott, tehát ez a példány biztosan nem forgott hosszú ideig.³³⁷ Verésének időpontja a gyulai temető használatának kezdetéhez adhat támpontot, bár természetesen sírba kerülésének időpontja a veréséhez képest pontosan nem tudható. A denár meghatározója, Torbágyi Melinda szerint is egy szarmata sír leletei közé tartozott.³³⁸

A jó minőségű 2. századi ezüstdenárok Traianus (98–117),³³⁹ Hadrianus (117–138), Antoninus Pius

(138–161), Marcus Aurelius (161–180) és Commodus (177–192) pénzei viszonylag nagy számban kerültek be a Barbarikumba, de nemcsak a sírokba került közülük egy-egy példány, hanem megtaláljuk ezeket a települések leletei között és az elrejtett pénzdepókban is.³⁴⁰ Használatuk a szarmata kor végéig bizonyított, példányaik késő római bronzpénzekkel együtt – eléggé kopott állapotban – 4–5. századi sírokban is feltűnnek.

Ha elfogadjuk, hogy a gyöngyök és a denár egy és ugyanazon sír (3. sír) leletei voltak, akkor egy felnőtt nő sírjából került elő a jó állapotú pénz. A szarmatáknál mindegyik korosztály és mindkét nem sírjaiban előfordulnak pénzek, de ezek gyakorisága erősen eltérő.³⁴¹

III.1.2. Szarmata leletek

III.1.2.1. Fibulák

III.1.2.1.1. Aláhajtott lábú fibulák

A temető anyagában két darab található. Az egyik az 50. sír egyetlen lelete volt [ltsz. 66.32.152; 33. tábla 2; 34. tábla 2], a 67. sírhoz azonban a ruhakapcsoló tűn [ltsz. 66.32.153; 33. tábla 3; 34. tábla 3] kívül még 3 db karikát, egy fülesgombot és egy bronzcsatot is odasoroltak, amelyek viszont a honfoglalás korába tartoznak.

335 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64294.

336 A késő római pénzek előfordulásáról – a Tiszavasvári-Józsefháza honfoglalás kori lelőhely 2. sírjában, egy gyermek nyakláncának gyöngyei közé fűzött 4. századi római bronzpénz értelmezése kapcsán – Tóth Anikó gyűjtötte össze az eddigi véleményeket. A témával számos kutató foglalkozott. Összegzésként itt annyit érdemes leszűnni, hogy az átfűrt római bronzpénzek a köznépi temetőkben, főként a Dunántúlon és gyermek-, valamint női sírokban tűnnek fel elvéve. Helyük a sírokban változatos. Felvetődött, hogy a honfoglalókhoz késő avar közvetítéssel kerültek (Tóth 2014, 241–242).

337 TORBÁGYI 2013, 189. – A savariai Iseum kutatása során előkerült pénzek (2000 db érme) vizsgálata kapcsán merült fel, hogy azokra a területekre Pannoniában, ahol nem állomásoztak rendszeresen katonák, az új kibocsátású pénzek nem jutottak el nagyobb mennyiségben, így a helyben cirkuláló, régebbi érmék maradtak használatban hosszú időn át. Anélkül, hogy párhuzamba állítanánk a pannoni jelenséget a barbarikumival, érdemes felvetni, hogy hasonló oka lehetett a szarmaták ehhez hasonló pénzhasználatának is, tudniillik, hogy bizonyos pénzek hosszú időn át forogtak. Hozzá kell tenni, hogy a Barbarikumban főként az ezüstdenárokat részesítették előnyben (forgatták, őrizték meg).

338 A mostani feldolgozás során Torbágyi Melinda pontosította a korábbi meghatározást.

339 A császárok neve mellett uralkodásuk időszaka szerepel.

340 A kutatás figyelme eddig főként a sírokban előkerült pénzekre irányult. Májig hitelesen csupán Kulcsár Valéria foglalkozott a rítusban betöltött szerepükkel, előfordulásuk gyakoriságával (vö. KULCSÁR 1998, 57).

341 KULCSÁR 1998, 57–59. – Kulcsár Valéria a pénzmelléklet adásának szokásait vizsgálta a teljes alföldi barbarikumi síranyag alapján. Megállapításai a legújabb régészeti adatok ismeretében is helytállóak.

A két római kori ruhakapcsoló tű tipológiailag ugyanannak a nagy csoportnak a tagja, de részleteikben különböznek. A közös, hogy mindkettő öntéssel, bronzból készült, majd kalapálással és nyújtással alakították ki a végleges formájukat. A tűtartó szerkezetüket úgy készítették el, hogy a lábukat erősen meghosszabbítva kettéhajtották, a végüket huzalszerűen megnyújtották, és a kengyel végére feltekercselve rögzítették. A tűtartó kialakítása tehát lényeges közös vonása a két darabnak és a csoportnak, amibe tartoznak, hiszen erről kapták az elnevezésüket is. A rugószerkezetük azonban eltér. Az egyiknél (67. sír) a tű feszességét és tartását biztosító rugózatot magából a fibulatestből képezték ki, tehát egyetlen – különféle módon tagolt – huzalból. Máskor pántból készültek ezek a típusok. A másiknál viszont (50. sír) a tűszerkezet (tű, rugó) egy különállóan kialakított része a fibulának, amit a kengyel végén található lyukba illesztett tengely segítségével rögzítettek. A kétfajta (egytágú, illetve kéttágú) típust az Alföldön egyidejűleg készítették és használták, tehát az időrendi helyzetük megegyezik.³⁴²

A gyulai fibulának a záródásán túl a mérete is eltér, az egyik 4 cm, a másik 6,5 cm hosszú. A méretek közötti különbözőségről az a vélemény alakult ki, hogy használatuk attól függhetett, milyen típusú, anyagú öltözetnél alkalmazták: a vékony, könnyű textilekhez kisebbeket, finomabbakat viseltek, mint a durván szövött, vastag anyagokhoz. Megfigyelhető továbbá az a tendencia is, hogy az apró gyermekeknél általában kicsivel, míg a felnőtteknél – különösen a férfiaknál – nagyméretűvel

kapcsolták össze a ruha hasítékát, vagy egymásra boruló szárnyait.³⁴³ Az összetűzés helye a felsőtest, gyakran az áll alatti ruhahasíték vagy valamelyik vállnak megfelelő hely. A szarmaták jellemzően egy-egy fibulát viseltek.³⁴⁴ Egy hosszú ideig használt, sokféle változatban előforduló ruhakapcsolótű típusról van tehát szó.

Megjelenését és eredetét tekintve különböző véleményekkel lehet találkozni a szakirodalomban. Van olyan nézet, amely szerint a típus a 2. század végén tűnik fel, és az egész 3. században gyakori, mások szerint a 3. század közepétől az 5. század elejéig lehet keltezni őket.³⁴⁵ Ma már nem vita tárgya, hogy a 6. század első feléig ismertek temetkezésekből, és hogy a késői példányok főként vasból készültek.³⁴⁶ Ugyanakkor abban nincs konszenzus, hogy hol alakult ki, és honnan terjedt el széles körben a típus. Lényeges körülmény, hogy használatuk a dunai provinciákban, de főként a birodalmon kívül terjedt el széles körben. Egyszerű szerkezetük miatt a helyi előállításuk kézenfekvő, ezért is alakulhattak ki földrajzilag eltérő térségekben is különböző variánsai, főként a kengyel metszete, valamint a díszítőelemek terén. Jellemző, késői változatán a kengyelt félkörösen alakították ki, s huzalrátétet alkalmaztak.³⁴⁷ A láb kialakítása is eltérő lehet, a késői daraboknál jellemző a láb és a kengyel facettálása, különböző módon való díszítése.³⁴⁸ Egyaránt készülhettek bronzból, ezüstből és vasból, de az alföldi szarmata Barbarikumban a bronzból készültek dominálnak. Pannoniai előfordulásuk kimonodottan ritka.³⁴⁹

342 MERCZI 2012, 497–498. – Merczi Mónika összefoglalta a fibulatípus eredetével és elterjedésével kapcsolatos nézeteket. Érdekes, hogy az Alföldön kívül eső hatalmas elterjedési területen az egytágú típus a domináns, míg az alföldi szarmata Barbarikumban kiegyenlített az egytágúak és a kéttágúak viselete.

343 Az óföldéaki temetőben 11 női sírból mindössze 1 vas-, 8 bronz- és 4 db ezüstfibula került elő (GULYÁS 2014, 44, 3. kép 1–9). Ezzel szemben a 17 férfisírból csupán két bronz- és 6 nagyméretű vasfibula került napvilágra (GULYÁS 2014, 51, 5. kép 1–6). A temető ugyan fiatalabb, mint a gyulai leletek (a 4. század második felében kezdték el használni), de ez a különbség a nemek között már kezdetektől kimutatható.

344 KULCSÁR 1998, 52. – Kulcsár Valéria átfogó munkájából kiderül, hogy a sírok 12%-ában fordul elő több fibula (általában kettő).

345 VADAY 1989, 89–90; SZABÓ 1990, 149.

346 B. TÓTH 1994, 291–292. – B. Tóth Ágnes hangsúlyozza, hogy a sokszor erősen korrodálódott, törött, vagy éppen hiányos fibulákat nagyon nehéz típushoz kötni, egy részük meghatározása eléggé bizonytalan. Ettől függetlenül az adatok szerint késői használatuk egészen bizonyos.

347 VADAY 1996, 31–32. – Vannak olyan típusok, amelyek egy jól körülhatárolható területen terjedtek el, és időben is jól meghatározható a használatuk. A szórványos megjelenés más területen a kereskedelmi kapcsolatok révén lehetséges.

348 VADAY 2018, 277–278.

349 MERCZI 2017, 93–94.

A kutatás jelenlegi állásfoglalása szerint alföldi barbarikumi feltűnésük, tehát a korai típusok megjelenése már a 2. század második felétől/végétől megfigyelhető.³⁵⁰ Nagyobb mennyiségben azonban a 3. századtól jelennek meg a temetkezésekben, intenzív használatuk a szarmaták teljes alföldi jelenléte alatt töretlen, az oldalthajlított lábú, egy- és kéttagú variánsokkal vegyesen.³⁵¹

Összefoglalóan elmondható tehát, hogy a gyulai aláhajlított lábú fibulák az egyszerű megformálásuk, díszítetlenségük és a kengyel lekerekített téglalap vagy rombusz alakú metszete alapján a korai típusok közé tartozhatnak, tehát a 2. század végével kezdődő időszakban, helyben készülhettek. Mivel azonban az ilyen egyszerűen megformált, díszítetlen, tagolatlan kengyelű darabok a korszak végéig, sőt a hun korban is használatban maradtak, összefüggések híján, a gyulai példányokat nem lehet minden kétséget kizáróan egy szűkebb időintervallumra keltezni.

III.1.2.1.2. Lemezes korongfibulák³⁵²

III.1.2.1.2.1. Általános jellemzésük

A temető anyagában két lemezes fibula is előfordul. Kengyelük alaplapjának formája miatt (háromszög, illetve halforma) egyediek, viszont felépítésük, szerkezetük, záródásuk alapján jól beilleszthetők a korszakba és az alföldi szarmaták emlékanyagába.

Az egyik, amelyik az 55. sír lelete volt, lekerekített sarkú háromszög alakú [ltsz. 66.32.126., 33. tábla 5; 34. tábla 4]. A sírból 5 db üvegyöngy is előkerült [ltsz. 66.32.125., 14. tábla 15], amelyek mindegyike szarmata sírokra jellemző típus (hólyagos/dudoros, illetve hasáb alakúak). A másik fibula a 2. sírből származik, kengyele hal alakú [ltsz. 66.39.1., 33. tábla 4; 34. tábla 6]. A sír leletanyaga

sokat idézett, és több alkalommal is közölt,³⁵³ mivel aranyozott bronz hajkorongok tartoznak hozzá és egyéb fontos leletek, amelyek nyilvánvalóan egy honfoglalás kori női sírből kerültek napvilágra. A sírhoz több tételben gyöngyöket is beletároltak, ezek egy része honfoglalás kori, de az egyforma méretű, színes, hólyagos/dudoros, lecsapott sarkú, rövid hasábos típusok, amelyeket főként gyöngyhímzéshez használtak (több mint 250 db maradt meg mostanáig), kétségkívül szarmata női sírből származnak (ltsz. 66.32.24.). Míg az 55. sírnek csak római kori leletei voltak, tehát feltételezhetően szarmata sír volt, addig a 2. sír esetében két korszakról és talán két sír keveredett leleteiről beszélhetünk.

A római kori lemezes korongfibulák nagy csoportja heterogén, számos alcsoport tartozik hozzá, használata a római korban területenként eltérő gyakoriságú, és az egyes típusok időrendi helyzete között is lényeges különbség van.

Ami a csoporthoz tartozásukat illeti, legfontosabb közös jellemzőjük, hogy a fibulatest (kengyel) két részből áll: egy alaplapból és egy fedlapból. A korongos fibulák zárszerkezetét öntéssel (az alaplappal egybeöntve) vagy külön elkészítve (külön lemezből kialakítva és rászelve) oldották meg. Az alaplapok változó megtartású bronz- vagy ezüstlemezek, melyek minősége és vastagsága nagyon eltérő. Általánosságban azt lehet megállapítani, hogy az alaplapok inkább megmaradnak a sírokban, s jobb megtartásúak, mint a fedlapok. A fedlap az alaplappal megegyező formájú, legtöbbször sérülékeny, vékony arany- vagy ezüstlap, az ezüstöket nemegyszer aranyozzák. A fedlap dús díszítése préseléses technikával készült, gyakran áttört, akár több helyen is, amibe színes üveg- és/vagy kőbetétet, üveg- és/vagy borostyándíszet illesztettek. Az alaplapot és a fedlapot vagy közvetlenül egymásra ragasztották, máskor viszont lapos doboz³⁵⁴ vagy domború formát is adhattak neki.

350 MERCZI 2012, 497–498; DINNYÉS 2016, 123, 3. kép 2.

351 VADAY 2005, *Taf.* 8, 1–7, *Taf.* 9, 1–11.

352 Az elnevezés a fibulatípus szerkezetére, felépítésére utal, és nem a formájára. A korong természetesen a kerek formát jelenti, és valóban ebből van a legtöbb a csoportban, de az ettől eltérő formájú típusokat (pelta, ovális, téglalap, háromszögforma, cseppforma, állatalak stb.) is ide sorolják, tehát ezek is a főcsoportba tartoznak, illetve alcsoportokat alkotnak a főcsoporton belül.

353 Lásd a leleteket leíró II. fejezetben, a 2. sír leírása után!

354 A dobozfibulák típusa eltér a most tárgyalt csoportétól. Lényege, hogy az alaplapot és a fedlapot egy keskeny oldalpánt rögzíti egymáshoz.

A két lap közötti részt fehér színű, pasztaszerű anyaggal ragasztották össze, illetve töltötték ki.

Az azonos felépítésű fibuláknak két származási/gyártási helyük volt. Azokat a példányokat, ahol a fibula zárószervezetének tartóelemeit (a tűtartót és a tengely rögzítésére szolgáló fület) az alaplappal egybeöntve készítették el, a kutatás római gyártmánynak tartja.³⁵⁵ Előállítási helyüket az emailos fibulákéval közös műhelyekbe lokalizálják (Rajna vidék, Gallia Belgica), a két csoportnak az időrendje is megegyezik.³⁵⁶ A préselt, lemezzátétes technikával készült fibulák a Római Birodalom területén nagyon ritkák, sőt a szarmata Barbarikummal szomszédos Pannoniában is idegen elemként értékelik a típust.³⁵⁷

Azokat a darabokat, amikor a zárószervezetet, tehát a tűtartót és a spirálszerkezetet tartó tagot is külön készítik el, és az alaplap áttörésével rögzítik, barbár gyártmánynak tartják. A szarmatáknál mindkét eredetű (római/barbár) korongfibula is előfordul.

III.1.2.1.2.2. Barbár gyártmányú fibulák

A zárószervezetet alapul véve tehát a két gyulai példány – az egyik háromszög alaplapú (55. sír), a másik hal formájú (2. sír) – helyi, barbár gyártmány, ezért a továbbiakban a lemezes fibuláknak ezzel a csoportjával foglalkozunk. A rögzítést, ami a fedlap két helyen történő áttörésével, majd a másik oldalon (a tetején) a tűtartót és a rugószervezetet tartó pánt végeinek elhajlításával történt, jól meg lehet figyelni mindkét fibulánál. Ez a fajta megoldás csak azokban az esetekben tanulmányozható részletekbe menően, amikor a fedlap sérült, vagy mint a gyulai két darabnál is, teljesen hiányzik. Ha a fedlap

a helyén van, akkor értelemszerűen a felerősítés helyét elfedi, de természetesen az alaplap aljának szemrevételezésekor egyértelműen el lehet dönteni, hogy hogyan kapcsolódik egymáshoz a kengyel és a tűszerkezet: öntéssel avagy áttöréssel technikával.

Hozzá kell tenni, nem mindig törvényszerű, hogy a masszívabb alaplap és a rendszerint szintén jó megtartású tűszerkezet – együtt vagy külön – minden esetben megmaradjon a sírokban. Sokszor a korrodálódás, más-kor a sírok rablása miatt ezeknek a fibuláknak csupán apró részletei, esetleg a fedlap sérülékeny lemeztöredékei vagy éppen a fedlapot díszítő kő vagy üvegdisz előkerülése utalhat egykori jelenlétükre. Gyakran a tűszerkezet részei maradnak csak meg, de ez a szerencsés esetek közé tartozik, mert legalább a fibula típusa kiderül belőle. Viszont önmagukban a hártyszerű, alakatlan lemezek maradványai nem mindig azonosíthatók kétséget kizáróan fibula maradványaiként. A legutóbbi évek aprólékos megfigyeléseinek köszönhetően, a sírok gondos bontása során, az előkerült leletek szakszerű értelmezésével több lemezes korongfibula vált ismertté, mint korábban. Azt kell mondani, hogy eredendően biztosan több került be a sírokba (és a múzeumokba is), mint amennyit jelenleg ismerünk. Így biztonsággal megjósolható a csoport gyarapodása, „színesedése”, vagyis újabb változatok, variánsok előkerülése a jövőben.

Időrendi helyzetük eldöntése – az előbbieken elmondottak miatt – állapotuktól függ, a töredékes daraboknál néha csak a típus megléte konstatalható. Ilyen esetekben az segíthet, ha a fibula maradvékai hiteles körülmények között kerülnek elő, jól korhatározható kísérő leletekkel együtt.³⁵⁸ Általánosságban azt lehet mondani, hogy használatuk már a 2. század végén elkezdődik, a teljes

355 MASEK 2014, 109–113. – Masek Zsófia részletesen és megnyugtató eredménnyel elemezte a Rákóczi-falván előkerült szarmata női sír két római gyártmányú korongfibuláját, annak párhuzamait, a csoporthoz tartozó darabok gyártási helyét, idejét.

356 WILHELM 2005, 116. – A pelta alakú fibulák pontos időrendjéhez a sírokban található többi lelet adhat támpontot. Összegzően: a Wilhelm Gábor által felgyűjtött alföldi barbarikumi példányok a 2. század vége és a 3. század közepe közé korhatározhatók.

357 MERCZI 2012, 507–508.

358 Cegléd és Abony környékéről hat sírból kerültek elő olyan töredékek, amelyeket a lemezes korongfibulákhoz lehet kötni. Ezek egy része alaplemez, valamint a fedőlemez arany és ezüst töredékei, kőbetétek. A fibulák közül öt darab a 2. század közepe/vége és a 3. század vége közé korhatározhatók (GULYÁS 2011, 143: Abony, Tatárhánys-dűlő 13–14., 23. sír, GULYÁS 2011, 162–162: Cegléd 4/12. lelőhely „A” temető 9., 97. sírok). Egy ovális, ezüsfibula filigrándíszítésű alaplemeze és tűszerkezete a 4. század eleje és az 5. század eleje közé tehető (GULYÁS 2011, 167–168).

3. századot átíveli, és a 4. században is használatban maradnak.³⁵⁹ A 4. század végétől a hun kor végéig egy újabb feldúsulás figyelhető meg: a legszebb, leggazdagabban ékített, gyakran nemesfém felhasználásával készített, filigránnal és granulációval díszített fedlapú darabok, amelyek a temetkező közösségek felső rétegeihez tartozó nők sírjaiba kerülnek be, ennek az időszaknak a leletei.³⁶⁰

III.1.2.1.2.3. A körtől eltérő formájú fibulák

E fibulák formája, ahogyan a nevük mutatja, és ahogyan már korábban említettük, a legtöbbször kerek, de mint a gyulai két példány bizonyítja, ettől eltérőek is lehetnek. Nem sikerült túl sok, a kör alakútól eltérő, geometrikus formájú lemezes, barbár gyártmányú fibulát találni, de azért van néhány. Időrendileg két időszakra lehet osztani a használatukat, egy koraira, amit a 2. század végétől számítunk és egy 4. század végével induló, késő szarmata/hun kori fázisra.³⁶¹ A két időszak nem választható el mereven egymástól.

A korai időszak típusai között az első helyen kell megemlíteni a pelta alakú darabokat, melyeket máig érvényes módon Wilhelm Gábor gyűjtött össze és elemzett. Fontos megállapítása, hogy a római és barbár lemezes fibulák és a pelta alakú emailos darabok egyszerre

voltak használatban a 2. század második felétől, inkább utolsó harmadától a 3. század közepéig.³⁶² A pelta alakúnál még ritkábban szegletes, lekerekített sarkú téglalap és négyzet formájúak is előfordulnak. A 3. századra korhatározható Csongrád, Határ úti temető 9. sírjában eredetileg egy négyzetes alapú példány volt, amelynek fedlapját – amint az a maradványokból megítélhető – trébelték, közepén pedig maszkos üvegbetét volt.³⁶³ Téglalap alaplapú fibula, hiteles körülmények közül az Abony, Tatárhányás-dűlő nevű lelőhely temetőjének 14. sírjából származik, amely a kísérő leletek alapján jól korhatározható a 2. század vége és a 3. század vége közé.³⁶⁴ Szórványként Jászberény környékéről is ismerünk egy téglalap formájú alaplapot.³⁶⁵ Egyedi alakú, rombuszos formájú fibula a Rákoscaba, Péceli úti temető 220. sírjában került elő, egy 15 év körüli leány ékszere volt. Korhatározását az ásató viszonylag tág határok, a 3. század második fele és az 5. század első fele közé tette.³⁶⁶

A gyulai, nyújtott háromszög formájú, a sarkokon erősen lekerekített alaplapú fibula formai párhuzama Szihalom-Budaszögről ismert. Az ezüst alaplapú, aranylemezes, granulált fedlappal ellátott, karneol- és üvegbetéttel ékített fibula egy fiatal nő sírjából (X/2/A) került elő, további arany és ezüst ruhadíszekkel, ékszerekkel együtt.³⁶⁷ Az ásató a temető sírjait a késő szarmata/kora népvándorlás korba sorolta, s a 4. század utolsó harmada

359 VADAY 2005, *Taf.* 10–11. – A két táblán együtt vannak ábrázolva az azonos időszakban használt római és barbár lemezes korongfibulák.

360 VADAY 1994, 109, *Tab.* VII. – A leletcsoportot a díszítés módja kapcsolja össze, formailag van közöttük kör, ovális és csepp alakú, valamint téglalap alaplapú.

361 A közelmúltban Óföldről kerültek elő téglalap formájú, arany fedlappal ellátott és granulált díszű fibulák késő szarmata (a 4. század végéig korhatározható) női sírokból. A temetőben alá- és oldalthajlított lábú fibulák is előkerültek, tehát a használatuk párhuzamos volt (SÓSKUTI 2009, 22–23, 37–38. kép).

362 WILHELM 2005, 114–117.

363 Wilhelm Gábor azonosította a formát: WILHELM 2005, 115.

364 GULYÁS 2011, 127, 21. tábla 7.

365 VADAY 1989, 239, *Kat.* 65, *Taf.* 29, 2. – Szürke, korongolt, mély tállal (*Taf.* 29, 5) és egy borostyángyöngysorral (*Taf.* 29, 3) van együtt tartva, a közzététel idején a leletek leltározatlanok voltak. Közlebbi lelőhelye, előkerülési körülményei ismeretlenek. Lásd még: VADAY 2005, 57. – A fibulát a szerző 4. századnak határozta meg.

366 NAGY 2018, 187–190. – Nagy Margit felhívja a figyelmet arra, hogy az ilyen szerkezetű, tehát nem öntött fibulákat a barbarikumi településeken a helyi fémműves mesterek készíthették, és előfordul, hogy a javítások nyomát is fel lehet fedezni, törött, hiányos tárgyakon.

367 FODOR 1997, 120–121, *Kat.* szám: XVI/26. – A leírásban csepp alakú fibulának határozza meg az ásató a formát, de feltűnő, hogy ennek a darabnak a csúcsa nem hegyesedik el, az alja pedig nem kerek, holott ez az általános jellemzője a csepp alakú példányoknak. A gyulai példány sem csepp formájú, hanem a szihalmihoz hasonlóan lekerekített háromszög alakú.

és az 5. század első fele közé keltezte. A két fibula mérete erősen eltér egymástól (a szihalmi h.: 5,0 cm, sz.: 3,5 cm, a gyulai ennél jóval kisebb, hosszabbik átmérője 2,5 cm), alaplapjuk anyaga is más (a gyulai bronzból készült), és érdemes még megjegyezni, hogy a szihalmi oldalai enyhén íveltek, míg a gyulai egyenes oldalú. A két fibula összehasonlításához hiányzik a gyulai példány fedlapja, és nincs adatunk a szihalmi zárszerkezetéről. Mindent összevetve belátható, hogy kevés az egyezés ahhoz, hogy a két, földrajzilag is távoli, egyedi alakú fibulát időrendi szempontból kapcsolatba hozzuk egymással, ehhez az alaplap (hozzávetőleges) egyezése kevés.

Azért is zavarba ejtő a háromszögletű gyulai fibula egyedi formája, mert nem ismerjük részletes előkerülési körülményeit, és így önmagában lehet csak értelmezni. A szerkezete alapján egyértelműen a barbár gyártmányú, lemezes korongfibulák között van a helye, a fedlap teljes hiánya miatt viszont nehezen korhatározható. Mindent egybevetve inkább sorolható a korai horizontba, tekintettel arra, hogy a fibula mellett, ugyanazon a sírszámon tipikus szarmata gyöngyanyag található, ami alapján feltételezhető, hogy eredetileg egy 3. századi szarmata nő ruháján volt használatban.

III.1.2.1.2.4. Hal alakú fibula

Ismereteink szerint a gyulai fibula párhuzam nélkül áll az alföldi Barbarikum szarmata emlékanyagában. Ugyanakkor viszont a római provinciális műhelyekben készült emailos fibulákon gyakran találkozhatunk állatábrázolással, melyek közül számos példány bekerült a szarmaták sírjaiba is.³⁶⁸ A női és gyermek-/leánytemetkezésekben szórványosan előforduló darabok tagolatlan peremű sík korongfibulák, kerek vagy ovális formájúak. Az ábrázolások közül kedvelt volt a nyúlra lecsapó sas

motívuma, az egymást kergető nyulak, a madár és kígyó együttes ábrázolása, a magányos állatok közül pedig az őz és a madár fordul elő. A Barbarikumban eddig előkerült emailos darabokon azonban egyetlen esetben sem találkozhatunk halábrázolással, sem hal alakú fibulával.

A szomszédos Pannoniában ezzel szemben hal alakú fibulák is előkerültek, igaz, hogy csak kis számban és csupán két lelőhelyről. Berecz Katalin a hal alakú emailos fibulákról megjegyzi: „*Carnuntum környéki sorozat részei, a helyi kézművesség bizonyítékai.*”³⁶⁹

Feltételezésünk szerint a gyulai fibula alakját a szarmata fémműves mesterek ugyanúgy, mint a pelta alakú barbár gyártmányú korongfibulák esetén, szintén római gyártmányú, öntött, emailos fibulákról vehették át. A lényeges különbség annyi, hogy a pelta alakúakkal ellentétben a Barbarikumban eddig még nem került elő a halforma római előképe.

Az állatábrázolás a Kárpát-medencei szarmaták emlékanyagában rendkívül ritka, a halra is csupán két példát tudunk hozni. Hal alakú aranylemez a Szentese-Nagyhegy lelőhely 20. sírjában lelt fejdíszben került elő 1931-ben, Csallány Gábor ásatásán. A fejdíszben a hal mellett még további, nehezen azonosítható állatok szerepeltek (madár, álló nyúl/párduc/farkas, szarvas/ló, futó nyúl/ragadozó, cikáda), valamint szakállas, bajszos maszkok is.³⁷⁰ A másik halábrázolás, két példányban a jászkarajenői csontdepó faragványai között tűnik fel.³⁷¹ Az 1986-ban felbukkant tárgyak lelőhelyét Dinnyés István tárta fel, és tisztázta a depó pontos helyét. A 342 darabot számláló leletegyüttesben többek között különböző emberábrázolások, tűtartók, korongok mellett állatalakok is találhatók (nyúl, kutya, szarvas, ló, juh, sasfej). A halakat két faragvány képviseli, amelyek mindkettőt felső nézetből ábrázolják. Az ásató

368 Az állatalakos fibulák elemzését Vaday Andrea végezte el (vö. VADAY 2002).

369 BEREZ 2008, 156. – Rendszerében két változatot különít el: a IIC/9c1 jelű változat egy-egy példánya Carnuntumból és Brigetióból ismert. A birodalomban a Rajna vidékéről, a raetiai limes katonai táboraiából és Galliából ismertek hal alakú emailos darabok. A IIC/9c2 jelű változat négy példánya Carnuntumból ismert.

370 A hal leírása és képe: ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1997, 154, I. tábla 3 (számozatlan ábrák). A szerzők a sírt a leletek között szereplő római ládika elemzése alapján a 4. századra helyezték. Legutóbb Nagy Margit foglalkozott a szarmaták állatábrázolásával, ezen belül a Szentese-Nagyhegyen előkerült hallal is (NAGY 2007, 11, I. tábla 9).

371 A halak leírása (176. és 249. sorszámon) és képe: DINNYÉS 2011, 291, 41. tábla.

a szarmata korban egyedülálló csontlelet elrejtését az 5. század elejére, első évtizedére teszi.³⁷²

A hal tehát a tágabb korszakban (római kor) szórványosan egyaránt előfordul, mind a provinciális, mind a barbár leletanyagban, sőt a korábbi iráni világban sem volt ismeretlen,³⁷³ tehát az ábrázolás gyökereit, előképét tágabb összefüggések között kell vizsgálni. Az eddigi szórványos adatok jelenleg semmilyen további következtetés levonását nem teszik lehetővé.

III.1.2.2. Gyöngyök

A leletanyag áttekintésekor nyilvánvalóvá vált, hogy a fémleletek mellett nagymennyiségű szarmata gyöngy- anyaggal is számolnunk kell a feldolgozás során. Korszakba sorolásuknál természetesen a tipokronológiai szempont volt az elsődleges. Az előbbieken tárgyalt leletcsoportok (fibulák, érme, csengő) időrendi helyzete elég jól körülhatárolható, a tárgyak használatának alsó időhatára biztonsággal tehető a 2–3. század fordulójára, és sírba kerülésük időszaka felöleli a 3. századot. A temető gyöngyanyagának a korszakok szerinti szétválasztásánál ez kitűnő kiindulópontnak számított, ugyanis a szarmata sírok gyöngykészlete egy-egy nagyobb korszakban több-kevesebb hibalehetőséggel, de jól körülhatárolható.

Ez az időszak (a 2–3. század fordulójától a 3. század végéig) a gyöngyhasználatot illetően a legszínesebb és leggazdagabb a szarmatáknál. A gyulai anyagban 10 sírszámnál szerepelt szarmatákra jellemző gyöngyanyag,³⁷⁴ továbbá két azonosíthatatlan, sírszámhoz nem rendelt szórványos csoport található,³⁷⁵ és végül leltári szám nélküli és/vagy csak korábbi fényképről ismert gyöngyök³⁷⁶ is e korszakba tartoznak.

Mielőtt a szarmata gyöngytípusokra rátérnénk, fontos röviden foglalkozni a honfoglalás kori gyöngyök gyulai temetőben előforduló színes és sokféle típusú

csoportjaival is. A leggyakoribbak az üveggyöngyök (kásagyöngy, többtagú rúdgyöngy, gerezdelt, lecsapott sarkú gyöngy, szemesgyöngy, betétes, virágszemes, lapított gömbös, hasábos, dinnyemag formájú gyöngy). Elvértve fordul elő karneolból készített (sokszögű), de ritka a borostyán (nyomott gömbös, gömbszelet formájú) anyagú is.

A szarmata gyöngyök, bár arányaiban jóval nagyobb számban ismertek a temető anyagában, mint a honfoglalás koriak, típusaikat illetően szegényesebb, egyhangúbb csoportot alkotnak, de éppen emiatt egységesebb képet mutatnak. Méret szerint a szarmata gyöngyanyagban szinte kivétel nélkül közepes mérettartományba tartozó darabok vannak, de elvértve néhány nagyobb példány is előfordul (mészkőgyöngy, hasábos üveggyöngy). A honfoglalás koriaknál ezzel ellentétben nagy súllyal szerepelnek az apró kásagyöngyök, amelyek a szarmaták között ebben az időszakban egyáltalán nem fordulnak elő.

Természetesen, annak ellenére, hogy legtöbbször sikerült egyértelműen meghatározni, hogy melyik gyöngy/gyöngysor hova tartozik, számos problémával, bizonytalansággal kellett számolni. Alapelvként fogadtuk el, hogy ami honfoglalás kori lehet, azt a honfoglalás kori leletanyaghoz soroltuk, és felvállaltuk azt is, hogy a feldolgozás során maradtak kérdőjelek az egyes gyöngyszemek korszakba sorolását illetően. A gyöngyök korszakokba sorolását, szétválasztását nehezítette ugyanis, hogy a temetőben előfordulnak olyan típusok, amelyeket mindkét korszakban használtak: ezek az üvegből készített, közepes méretű, sorozatban, nagy mennyiségben előállított, nyomott gömbös, gömbszelet, illetve a rövid hasábos, valamint a korongos gyöngyök.³⁷⁷

Általánosságban érdemes elmondani, hogy a különböző anyagú, formájú, méretű és színű gyöngyök a legjellemzőbb leletcsoportja a szarmata síroknak, és eltérő mennyiségben ugyan, de a teljes korszakot végigkísérik az 1-től az 5. századig. Az egyes temetők, sőt az egyes

372 DINNYÉS 2011, 295.

373 ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1997, 160–161.

374 A 2., 3., 29., 54–55., 58., 66., 75–76., 83. számú sírok.

375 EFM ltz. 78.47.1. és 78.48.1.

376 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltz. 65010, 65882.

377 A Homokméggy-Székes lelőhelyen előkerült temető gyöngyeit 6 típusba sorolták a feldolgozás során. A 3. típusnál megjegyzik, hogy a korong formájú, különböző színű üveggyöngyök a szarmatáknál is előfordulnak. – GALLINA–VARGA 2016, 155.

sírok gyöngyanyaga rengeteg információt hordoz. A ruházat maradáno díseiként a viselet alakulását, annak területi, időrendi változását tükrözik. A felvarrt, felfűzött gyöngyök típusa, anyaga, használatának módja – más leletekkel együtt – az egyes személyek társadalmi rangjára utalhatnak, a közösségben betöltött szerepéhez adnak fogódzót.³⁷⁸

A két korszakban nagyon eltérő a gyöngyök használatának módja. A honfoglalóknál főként a nyakban fordulnak elő, illetve a nyak, fej tájékán, nyakláncba fűzve, vagy a hajfonatokba (szalagokra varrva) illesztve. Azonos, hogy mindkét korszakban főként nők és gyermeklányok sírjaiból kerülnek elő, de hogy milyen arányban, az temetőnként változó. Néha a férfiak sírjában is előfordul 1-2 darab, a szarmatáknál a csuklók környékén, a honfoglalóknál viszont a nyak tájékán.

A sírok gyöngyanyagának értelmezése akkor lehet sikeres, ha a feltárás során részletes megfigyelések születnek, és pontos dokumentáció készül, tehát ha a feldolgozás során lehet arra támaszkodni, hogy a gyöngyök, gyöngysorok, csoportok hol, milyen helyzetben, milyen összefüggésben fordultak elő. A szarmatáknál nemcsak a felfűzés és a felvarrás rendszerét lehet megállapítani, hanem például azt is, hogy az elhunyt milyen összetételű nyakláncot, gyöngy karperecet, karéket viselt és hogy szoknyában vagy nadrágban temették-e el. A legfrissebb kutatási eredményeknek köszönhetően a ruhaalj gyöngyözésének regionális változatait is el lehet különíteni, éppen a Gyula környékét is magába foglaló Maros–Körösök vidékén.³⁷⁹

Leírás, rajzok és fényképek híján, mint a Gyula-Téglagyár lelőhely esetében is, csak nagyon óvatos megállapításokat lehet tenni, kizárólag csak a gyűjteményekbe beletárolt gyöngyanyag alapján. A régi feltárásokra általánosan jellemző, hogy az összefüggésekről a gyöngyök elemzésénél le kell mondani, egyszerűen azért, mert korábban nem tartották fontosnak a részletes dokumentálást. Különösen így van ez, ha – szélsőséges

esetben – egy lelőhelyről semmilyen más információ nem áll rendelkezésre, csupán maguk a leletek.

Tény, hogy a gyula-téglagyári temető is azok közé a lelőhelyek közé tartozik, amelynek a feltárásáról semmilyen dokumentáció nem maradt ránk. Elméletileg azonban fontos fogódzót jelenthetne, hogy mely gyöngyöket és egyéb leleteket leltározták be együtt, egy sírszám alá. Fontos lenne tudni továbbá azt is, hogy néhány esetben, egy-egy síron belül (pl. 3. sír) vajon miért kerültek külön-külön leltári számra az ugyanabba a korszakba tartozó (szarmata) gyöngycsoportok.³⁸⁰ Feltételezhető, hogy ezek külön tartásának oka a leltározásuk alkalmával (még) egyértelmű volt, vagy legalábbis kikövetkeztethető. Mára azonban, be kell ismereni, hogy nem mindig világos a rendszerezésnek, végső soron a nyilvántartásba vételnek a logikája. Három eset fordul elő. Az első, amikor egy-egy sírba beletárolt leletek között kizárólag szarmata gyöngyök vannak. Ez az egyszerűbb helyzet, ilyenkor feltételezni lehet, hogy egy szarmata sírról van szó. A második, amikor szarmata gyöngyök közé pár honfoglalás korba tartozó darab is bekerült (2. sír). Végül, amikor honfoglalás kori gyöngyök és a szarmaták együtt vannak beletárolva valami miatt (83. sír), ilyenkor egyértelmű, hogy keveredtek a leletek, tehát összetartozásuk kizárható. A leletanyag leírásánál ezzel megfelelő részletességgel foglalkoztunk.

A gyöngyanyag korhatározásában komoly segítséget jelentett, hogy a leletanyagban elég nagy számban, több sírszámhoz beletárolva találhatók hólyagos vagy dudoros gyöngyök is, amelyeket kizárólag csak a szarmaták használtak, és nem fordulnak elő a honfoglalás korban. Ráadásul azt is tudjuk az analógiák alapján, hogy ezeket szinte kizárólag a nők ruhaaljának kivarrására használták, néhány más, jellegtelen típussal együtt, jellemzően olyanokkal (rövid hasábos, nyomott gömbös, gömbszelet alakúak, lecsapott sarkúak), melyek mérete megegyezik a dudoros/hólyagos gyöngyökével [2. táblázat]. Természetesen tipológiai alapon nagyon merész do-log lenne minden egyes darabnál eldönteni, hogy mely

378 VÖRÖS–SZABÓ 2019.

379 GULYÁS–SÓSKUTI 2017, 231. – A szerzőknek területileg (Maros-vidék) és időrendileg (4. század második fele és az 5. század első fele) sikerült elkülöníteniük egy azonos mutatókkal (típus, szín, mennyiség) jellemezhető női viseletet. Ez az időszak közvetlenül a gyulai temető használata utáni korszakot jelenti a gyöngyhasználatban.

380 Például a 2. sírban a szarmata gyöngyök külön leltári számon szerepelnek, elkülönítve a honfoglalás koriaktól.

Sírszám	piros	fehér	zöld	téglaszínű	barna	kék	nem meghatározható /töredék	összes
2.	31	1	58	75	5	6	–	176
29.	19	12	23	11	4	–	–	69
54.	39	39	28	28	18	9	–	161
58.	57	25	4	32	8	4	78	208
66.	30	14	49	21	29	–	–	143
Összesen	176	91	162	167	64	19	78	757

2. táblázat. A ruhakivarrásokra jellemző gyöngyök gyakorisága, valamint színmegoszlása a temető sírjaiban

gyöngyök voltak felfűzve, illetve felvarrva, ugyanis a temetőben szórványosan előforduló mészkőgyöngy, ami a nagy mérettartományba tartozik, szerepelhet 3–4. századi sírokban a ruha aljára varrva is, és a közepes méretű hólyagos/dudoros, hasábos, lecsapott sarkúakból is fűztek nyakláncokat, karpereceket. Ezenkívül más gyöngyökkel együtt is szerepelhettek ezekben az ékszerekben. A gyulai sírok felében viszont nagyszámú, egyöntetű méretű, tipológiailag alig szétválasztható gyöngycsoportok fordulnak elő, amelyek a ruhakivarrásokra jellemzőek ebben az időszakban.

A 2. század vége – 3. század eleje közötti időszakot, amikor széles körben, tömegével használják a hólyagos/dudoros gyöngyöket, a kutatás a gyöngyözés virágkoraként határozza meg, ugyanis ekkor lehet megtalálni a temetőben a legtöbb sírban a legnagyobb mennyiségű gyöngyöt, főként a lábak, a bokák környékén, gyakran több százat, de akár ezernél is többet.³⁸¹ Gyulán számos olyan síregyüttes van, ahol bár eltérő mennyiségben, de előfordulnak ilyen típusú gyöngyök, ezért ezeket minden kétséget kizáróan szarmata női sírok leleteiként kell értelmezni. A szarmata gyöngytípusok zöme tehát együtt fordul elő (hólyagos/dudoros, lecsapott sarkú és rövid hasábos), és vannak olyan sírok, ahol ezeken kívül nincs is más típus (29., 54., 58., 66., 75. sír).

Abban is egészen biztosak lehetünk azonban, hogy egyetlen gyulai szarmata gyöngyegyüttes sem teljes. Ezek a tömegesen előforduló, közepes méretű üveggyöngyök már előkerülésük előtt is sérülni szoktak, a nedvesség, a föld nyomása miatt elveszítik tartásukat,

tartósságukat, a napfényre kerülve pedig a fény, a hirtelen hőemelkedés vagy éppen süllyedés hatására (lásd téli ásatások!) egy részük szétomlik és elmorzsolódik, tehát be sem kerül a gyűjteményekbe. Nem kell hozzá sok fantázia, hogy elképzeljük, milyen sorsuk lehetett a gyulai szarmata nők ruhakivarrásához tartozó, rossz megtartású gyöngyöknek az elmúlt majd nyolcvan év alatt. De mindehhez hozzá kell még számítani egy további fontos körülményt, a korszakban általános (bár temetőnként eltérő arányú) bolygatást is, amely során szintén megtizedelődhetek a gyöngyök.

Természetesen fogalmunk sem lehet arról, hogy a gyulai temetőt milyen mértékben rabolhatták ki eredetileg, ahogyan arról sem, hogy hány gyöngyözött aljú ruhával lehet számolni valójában. Egy azonban egészen biztos: az itt leírt és elemzett gyöngyanyag csak töredéke az eredetinek.

III.1.2.3. Kerámia

A sírszámok alatt nyilvántartott leletek között nincsenek edények, viszont a téglagyár területén előkerült, a leltárkönyvben ezzel a lelőhellyel bejegyzett tárgyak között összesen négy szarmata edény, illetve töredék található.

Az ép edények közül az egyik gömbös típusú (Iksz. 61.1.109.), a másik pedig egy magas tál (Iksz. 61.1.136.). Mindkettő gyorskorongon készült, a felületük kezeletlen, a színük szürke. Kis méretük (m.: 9,1 és 9,3 cm) és típusuk alapján lehetséges, hogy a téglagyári szarmata temető valamelyik sírjából kerültek ki [34. tábla 7–8].

381 KULCSÁR 1998, 51; NAGY 2018, 218. – Nagy Margit a Rákoscsaba, Péceli úti temető gazdag gyöngyanyagának elemzése során arra a fontos megállapításra jutott, hogy az itteni hólyagos/dudoros gyöngyöket a 2. századtól a 3. század végéig használták (V. 1C típus, 92. kép).

Időrendileg is beleillenek a korszakba, a temető használatának időszakába. A magas tál az egyetlen lelet, ami között az edények közül, Párducz Mihály két alkalommal is foglalkozott vele.³⁸²

A táltörödékek finom kidolgozása, típusuk és méretük (a törödékek hossza: 13,5 cm, 17 cm) alapján kevésbé valószínű, hogy sírkerámiák voltak, időrendileg is egy fiatalabb időszakra jellemzőek. Különösen az egyenes falú, hornyolt oldalú tál esetében egyértelmű, hogy inkább a 4. század második felében készülhetett (ltsz. 61.1.162.), de a bikónikus darab is beleillik ebbe az időszakba (ltsz. 61.1.163.). Természetesen az sem kizárt, hogy a temető egy későbbi periódusából származnak. Hiányos állapotuk egyaránt utalhat arra, hogy kirabolt sír törött mellékleteiről van szó, de nem zárható ki az sem, hogy településről származnak.

III.2. A temető 10–11. századi részének és későbbi leleteinek értékelése

(Szatmári Imre)

A fentiekből kitűnően látható, hogy az 1941-ben előkerült temető sírjai között kisebb részt szarmata kori, nagyobb részt későbbi, a magyarság Kárpát-medencei honfoglalásához, és azt követő megtelepedéséhez kapcsolható sírok kerültek elő. A múzeumban jóval később a lelőhelyről beletárolt leletek között néhány késő középkori tárgy is van. Nagy kár, hogy az Implom József által vezetett leletmentő ásatás dokumentációja nem sokkal később, még a II. világháború végén elpusztult, és abból egyetlen feljegyzés vagy fotó sem maradt. A leletanyag is nagy károkat szenvedett. Már a temető előkerülésekor sok sírt és leletet pusztítottak el a munkások, azután a múzeumba került leletanyag a háború végén az épületben berendezett hadikórház miatt sérült jelentős mértékben, de a később,

különböző időben végzett leltározások, kölcsönzések, fotóztatások, rajzoltatások, gyűjteményi költöztetések során is keletkezettek keveredések, hiányok. Mindezek mértékét azonban nem ismerjük. A megmaradt leletanyag viszont így is jelentős, hisz nem véletlen az, hogy a honfoglalás korral foglalkozó kutatók az elmúlt évtizedek során folyamatosan emlegették a temető egy-egy leletét. Hányatott sorsa és hiányossága ellenére megérdemli tehát a teljes közlést. Ez részben pontosítja a leletanyag eddig is sokat emlegetett leleteivel kapcsolatos megállapításokat, másrészt pedig segít – ha korlátozott mértékben is – átfogó képet rajzolni az egész temetőről, annak használatára, sőt a lelőhely szűkebb és tágabb környezetére, kora Árpád-kori történetére vonatkozóan.

Bakay Kornél a temető teljes sírszámát 170-re becsülte, valószínűleg az Implom Józseffel folytatott beszélgetése nyomán. Ha viszont Implom József szerint az elpusztított sírok száma hozzávetőlegesen százra tehető, és a múzeumi tárgyak melletti megjegyzések 94-95 sírról szólnak, a 170-es szám nem lehet pontos. Gondolhatnánk, ennek oka az lehet, hogy a leletanyag jó részét csak 1978-ban leltározták be, amikor Bakay Kornél könyve is megjelent, és a könyvben említett szám leírásakor a szerző még nem ismerhette a megmaradt leletek melletti összes feljegyzést, ami alapján a sírok száma minimálisan 94-95 volt. A leltárkönyvben a 69. sír fölötti sírszámoknál valóban csak 78-as leltári számokat találunk, de azt látjuk, hogy Bakay Kornél a könyvében 70 fölötti sírszámokra (73., 75., 77., 79., 83., 86., 90., 92., 94. sír) is hivatkozik. Ebből nyilvánvaló tehát, hogy a temető általa említett 170-es sírszáma csak óvatos becslésnek tekinthető.³⁸³

Tény, hogy bizonyítható módon a temetőben 94 feltárt és beszámozott sír mutatható ki, de egy kettős sírra (25/a sír) is van adat. Implom József elmondása alapján bizonyos, hogy a téglagyári bányagödör munkálatai közben nagyon sok sír elpusztult, melyeknek a száma elérhette a százat is. A felszínre került sírok száma így akár 200, a temető teljes sírszáma pedig még ennél több is lehetett.

382 PÁRDU CZ 1950, 108, 3. ábra, CXXXI. tábla 5. – Párducz Mihály a deszk-újmajori szarmata temető feldolgozásában az egyik edény analógiájaként említette a gyulai magas tálát. A temetőt a 3. század legvégére, illetve a 4. századra keltezte (vö. PÁRDU CZ 1945, 77–78, 90, XII. tábla 12).

383 Lásd fentebb, az említett sírok leírásánál!

Nagy a valószínűsége annak is, hogy a temető szélein a sírok egy része még érintetlen.³⁸⁴ A fentiek alapján azonban szükséges hangsúlyozni, hogy a temető eddigi becslések alapján meghatározott sírszáma teljesen szubjektív, és a temető nagysága, a sírok pontos száma ismeretlen.

A fennmaradt adatok szerint lovas sír nem fordult elő a temetőben, de lószerszámos minden bizonnyal igen. A leletek között ugyanis található néhány tárgy (kengyel, csikózabla, hevedercsat, szíjelosztó, esetleg rozetta), amelyek lószerszámzat részét képezhették. Emellett sok agyagedény került elő, és a megmaradt leletanyag szintén igen szép számú mellékletről tanúskodik. Implom József maga is említette, hogy az egymástól nem nagy távolságra elhelyezkedő sírok között melléklet nélküli alig fordult elő.³⁸⁵

Nemcsak helyszínrajzról nincsenek információink, de például temetőtérkép hiányában a temető rendszeréről, a sírok egymáshoz viszonyított elhelyezkedéséről, esetleges belső csoportokban való elkülönüléséről sem lehet semmit tudni. Temetőtérkép, sírlapok, sírleírások, ásatási feljegyzések, fotók hiányában nem tudjuk, hogy a lelőhelynek milyen volt az eredeti felszíne, a temetőnek mekkora volt a kiterjedése, volt-e annak korábbi és későbbi része, illetve, hogy megállapítható volt-e a síroknak bármilyen csoportosítása. Nem maradtak adatok arra vonatkozóan sem, hogy a temetőben milyenek voltak a temetkezési szokások, a sírokat milyen talajba ásták, a sírgödörnek milyen volt az alakja, mélysége, tájolása, voltak-e esetleg egymásba ástott vagy padmalyos, padkás sírok. Ugyanígy nem rendelkezünk a sírokról készített fotókkal, sírrajzokkal, de még sírleírásokkal sem. Nem lehet tehát tudni, hogy az egyes csontvázak milyen állapotban voltak, hogyan helyezkedtek el a sírgödörben, milyen volt a tájolásuk, voltak-e temetkezési rendellenességre utaló jelek vagy koporsóra utaló nyomok, és azt sem, hogy az egyes sírleletek pontosan hol és hogyan helyezkedtek el a sírokban. Emiatt azt sem tudjuk, hogy az egyes tárgyaknak és a tárgyak által korainak vagy inkább későbbinek meghatározható síroknak milyen volt a temetőn belüli elhelyezkedése, és hogy melyek lehettek a férfi-, női

vagy a gyermeksírok. Antropológiai anyagra vonatkozó adatokkal egyáltalán nem rendelkezünk. Implom József korábbi ásatásai alapján csak feltételezni tudjuk, hogy a csontvázakat (vagy legalább azok jó részét) felszedték, de további sorsukról nincsenek információink.

Nem maradtak adatok az 1941. évi ásatás lefolyására vonatkozóan sem. Implom József a temető előkerülésekor Békéscsabán katonáskodott, a feltárást pedig csak külön kikérővel végezhetette, és azt is legalább két részletben.³⁸⁶ Inkább lehetett tehát az ásatás rohammunkában végzett leletmentés, mint olyan ásatás, ahol a szakszerű munkára, megfigyelésre minden szükséges feltétel adott volt. Ez lehetett az oka annak, hogy a vélhetően akkor is nagy szenzációnak számító feltárásról – szemben a korábbi valamennyi ásatásával – egyetlen újsághírt sem találtunk a helyi lapokban, ami azért is sajnálatos, mert legalább az biztos adatot jelentene az ásatás időpontjára vonatkozóan.³⁸⁷

Az egyes sírokból előkerült leleteknek – amint azt fentebb említettük – csupán egy része maradt meg, és azok is keveredhettek egymással a beletárolásuk időpontjáig, illetve azt követően, sőt további hiányok keletkezése sem zárható ki ezekben az időkben. A megmaradt tárgyak egy része mindenestre még ma is sírszámokhoz köthető. A sírszámok alapját azonban csupán az előkerülésüknél évtizedekkel későbbi leltárkönyvi bejegyzések, illetve nyilvánvalóan a bejegyzések eredetét jelentő apró, a tárgyak mellett néhány esetben ma is megtalálható cédulákon vagy a tárgyakat tartalmazó papírzacs-kokon olvasható rövid megjegyzések képezik. Ez utóbbi megjegyzések kézírása, valamint ezek keletkezési idejének meghatározása azonban ma már lehetetlen. A megmaradt tárgyak sírokhoz kötését és így az egyes sírokhoz kötött leletegyütteseknek egy egységként való kezelését tehát minden esetben fenntartással és kellő kritikával szabad csak kezelni.

A gyulai téglagyárban 1941-ben részben feltárt temető értékelése során így csupán az akkor ott előkerült, és közülük máig megmaradt, múzeumban megtalálható, illetve vélhetően pontos lelőhelynév alatt beletárolt

384 Lásd a 47. és 48. jegyzetet!

385 Lásd a 48. jegyzetet!

386 Lásd a 48. jegyzetet!

387 Lásd az 1. jegyzetet!

kora Árpád-kori leletek tipológiájára támaszkodhatunk. A gyula-téglagyári leleteket említve ezt követte tulajdonképpen már Bakay Kornél is az 1978-ban megjelent, Ipoly menti honfoglalás- és államalapítás kori temetőket elemző művében, de természetszerűleg mellőzve e kiadványban a gyulai temető teljes anyagának közlését. Nem valósulhatott meg a teljes anyagközlés az abban az időben tervbe vett honfoglalás kori korpuszok előmunkálatai eredményeként sem. A leletanyag egy része és a lelőhely neve viszont – főként a Bakay Kornél által 1978-ban közölt öt fotótáblának és a lelőhely említésének köszönhetően³⁸⁸ – bekerült a szakmai köztudatba. A leletanyag legnagyobb részét az 1970-es években táblába rendezve kétszer is lefotózták. Bakay Kornél jóvoltából előbb az MTA Régészeti Intézetében készítettek táblafotókat, illetve néhány egyedi tárgyrarajzot, majd nem sokkal később Fodor István rajzoltatta és fotóztatta a hozzá Juhász Irén közvetítésével eljutó leleteket.³⁸⁹

Napjainkban a megmaradt információk a temető 95 beszámozott sírjáról tudósítanak bennünket (1–94. sír, illetve a 25/a sír). Közülük 6 sír a hozzájuk kapcsolható leletek alapján valószínűleg szarmata kori volt (50., 54–55., 58., 66., 76. sír). Ezeken kívül 7 olyan sír van, amelyekhez a leltári bejegyzések szerint 10–11. századi és szarmata korinak meghatározható tárgyak egyaránt köthetők (2–3., 29., 62., 67., 75., 83. sír). Összesen 29 sírről semmilyen adattal nem rendelkezünk, és ezekhez lelet sem köthető (14., 21., 24–25., 27., 35., 38., 43., 49., 57., 60., 64–65., 70–72., 74., 78–82., 84–88., 92–93. sír) [3. táblázat]. Köztük szarmata koriak szintén lehettek. Melléklet nélküliek voltak, vagy a bennük talált leletek időközben elvesztek. Amennyiben Implom József visszaemlékezésére gondolunk, az utóbbival kell inkább számolnunk, hiszen szerinte a temetőben melléklet nélküli sírok alig fordultak elő.³⁹⁰ Leszámítva tehát a 6 vélhetően szarmata kori és a 29 adatok nélküli sír számát, azt állapíthatjuk meg, hogy 10–11. századi leletek a síroknak közel kétharmadában, összesen 60 sírban mutathatók ki. A mellékletes sírok aránya így is kimagasló, és feltételezhető, hogy még ennél is magasabb volt. Emellett szól az is, hogy sok olyan tárgy van a múzeum

gyűjteményben, amelyek kisebb vagy nagyobb valószínűséggel szintén e temetőhöz köthetők, de a sírszámok elvesztek mellőlük.

Az egyes sírokhoz köthető leletek alapján ugyanakkor – néhány kivételtől eltekintve – nem mindig lehet megállapítani, hogy nő, férfi vagy gyermek sírjáról volt-e szó. Minden bizonnyal nő – és azok között is a rangosabbak közé tartozó – sírja volt a 2., 13., 45. számú, és ugyancsak előkelőbb férfit temethettek a 34. és talán a 47., 73. sírba. Valószínűleg női sír volt még a 8–9., 12., 16., 18., 25/a, 30. és 94. sír, illetve férfi sírja a 19., 26., 39., 89. sír. Gyermeksírra csak egyetlen kisméretű pántkarperrec utal (83. sír). A többi sír nemek szerinti besorolása – leszámítva a szarmata korinak tartható sírokat, valamint azokat, amelyekről nem maradt semmilyen adat – a megmaradt leletek ellenére is teljesen bizonytalan. Ugyanígy azt is csak nagy vonalakban tudjuk megjelölni, mely sírokat lehet inkább a temető korai (10. századi) vagy inkább a későbbi (11. századi) időszakához kötni. A beszámozott sírok nemekhez kötésében, hozzávetőleges keltezésében, illetve egyéb szempontú és vonatkozású értékelésében kizárólag a rendelkezésünkre álló tárgyak lehetnek segítségünkre.

Az egyes tárgyak szinte mindegyikéhez lehetne számos párhuzamot említeni, de ezen a téren nem volt szándékunkban a teljes körű kitekintés. Igyekeztünk viszont a térben legközelebbi temetőkhez kapcsolódni. A lényegesnek azt tartottuk, hogy földrajzilag minél közelebbi temetők körén belül maradjunk, onnan vegyünk példákat, törekedve a korábbi (10. századi) és későbbi (11. századi) jellegzetességek kiemelésére. Amennyiben a közeli temetők anyagában csak kevés, vagy nem eléggé meggyőző párhuzamokat lehetett találni, illetve egy-egy jelentősebb tárgy (pl. hajfonatkorong, ereklyetartó mellkereszt) vagy egy-egy jellegzetes lelet (pl. csat, szemesgyöngy) esetében kitekintettünk a szomszédos megyék (Arad, Csongrád, Hajdú-Bihar megye) területére is.

A leletanyagban az alábbi tárgytípusokat vizsgálhatjuk [3. táblázat].

388 BAKAY 1978a, 175–180, LXI–LXV. tábla.

389 Lásd a 43. jegyzetet!

390 Lásd a 2. és 48. jegyzetet!

Sírszám	1	2 (szarmata lelettel)	3 (szarmata lelettel)	4	5
Korai	igen	igen			
Nem	?	nő	?	?	?
Egyéb					
Viselet	csizmaveret				
	pityke		1 db ezüst		
	csörgő				
	fülesgomb				
	szövetmaradvány				
	rozetta	1 db aranyozott ezüst			
	ruhadísz				
	szíjvég	1 db bronz, palmettás			
	övbújtató				
	övveret				
	csat		2 db, vas		
Ékszer	gyűrű	1 db bronz, pánt		1 db bronz, pecsét; 1 db bronz, pánt	2 db bronz, bordázott
	karperec		1 db ezüst, pánt; 1 db bronz, sima	1 db bronz, sima; 1 db bronz, sodort	1 db bronz, sima
	gyöngy	97 db	21 db		
	nyakperec				
	nyaklánc				
	lánc				
	fülbevaló	1 db ezüst, gömbsorcsüngős			
	S-végű karika				
	pödrött végű karika				
	egyszerű karika		1 db ezüst; 2 db bronz		1 db bronz
	hajfonatkorong		2 db aranyozott bronzlemez		
Használati eszköz	csiholó				
	vaskés				
Fegyver	fokos				
	nyílhegy	1 db, kétélű			
Lószerszám	csikózabla				
	kengyel				
	szíjelosztó				
	hevedercsat				

3. táblázat. Gyula, Téglagyár. 10–11. századi tárgyak / 1

Sírszám	6	7	8	9	10
Korai			igen	igen	igen
Nem	?	?	nő	nő	?
Egyéb					
Visélet	csizmaveret			77 db bronz	
	pityke				
	csörgő		1 db bronz		
	fülesgomb				2 db bronz, tömör; 1 db üveg
	szövetmaradvány				1 db
	rosetta		1 db aranyozott bronz		
	ruhadísz		1 db aranyozott bronz		
	szíjvég				
	övbújtató				1 db bronz
	övveret				
	csat				1 db bronz
Ékszer	gyűrű				1 db bronz, pecsét
	karperec	1 db bronz, kígyófejes	1 db bronz, sima; 1 db bronz, lapított	1 db bronz, pánt	
	gyöngy		92 db	3 db	138 db
	nyakperec				
	nyaklánc				
	lánc				
	fülbevaló		2 db ezüst, granu- lált, bizánci		1 db bronz, granu- lált, félhold, bizánci
	S-végű karika				
	pödrött végű karika				
	egyszerű karika	2 db ezüst		1 db nyitott, bronz; 1 db zárt, bronz	1 db bronz
	hajfonatkorong				
Használati eszköz	csiholó				
	vaskés			1 db	
Fegyver	fokos				
	nyílhegy				
Lószerszám	csikózábla				
	kengyel				
	szíjelosztó				
	hevedercsat				

3. táblázat. Gyula, Téglagyár. 10–11. századi tárgyak / 2

Sírszám	11	12	13	14 (nincs adat)	15
Korai		igen	igen		igen
Nem	?	nő	nő		?
Egyéb		tojáshéj	vastöredékek		vastöredékek
Viselet	csizmaveret				
	pityke				
	csörgő				
	fülesgomb				4 db bronz, tömör
	szövetmaradvány				
	rozetta		7 db ezüst		
	ruhadísz				
	szíjvég				
	övbújtató				
	övveret				
	csat				
Ékszer	gyűrű	1 db bronz, pecsét			
	karperec				
	gyöngy				
	nyakperec				
	nyaklánc				
	lánc		1 db bronz		
	fülbevaló				2 db bronz, öntött, bizánci
	S-végű karika				
	pödrött végű karika				
	egyszerű karika	2 db ezüst; 1 db bronz		2 db ezüst; 2 db bronz	2 db ezüst
	hajfonatkorong			2 db aranyozott ezüstlemez	
Használati eszköz	csiholó				
	vaskés				1 db
Fegyver	fokos				
	nyílhegy		1 db, kétélű		2 db, levél alakú
Lószerszám	csikószabla				
	kengyel				
	szíjelosztó				
	hevedercsat				

3. táblázat. Gyula, Téglagyár. 10–11. századi tárgyak / 3

Sírszám	16	17	18	19	20
Korai	igen		igen	igen	
Nem	nő	?	nő	férfi	?
Egyéb					
Visélet	csizmaveret		76 db ezüstözött bronz; 31 db bronz		
	pityke				
	csörgő				
	fülesgomb	2 db bronz, tömör	2 db bronz, tömör		2 db bronz, félgomb
	szövetmaradvány				
	rosetta				
	ruhadísz	5 db ezüst vagy bronz, rombusz alakú			
	szíjvég				
	övbújtató				
	övveret				
	csat				
Ékszer	gyűrű		1 db ezüst, pánt		
	karperec		1 db bronz, sima		
	gyöngy	4 db	29 db		
	nyakperec				
	nyaklánc				
	lánc				
	fülbevaló				
	S-végű karika	1 db bronz			
	pödrött végű karika				
	egyszerű karika	3 db ezüst; 2 db bronz	1 db ezüst		
	hajfonatkorong		1 db öntött bronz, állatalakos		
Használati eszköz	csíholó				
	vaskés				
Fegyver	fokos				
	nyílhegy			1 db rombusz, 1 db deltoid	
Lószerszám	csikózabla				
	kengyel				
	szíjelosztó				
	hevedercsat				

3. táblázat. Gyula, Téglagyár. 10–11. századi tárgyak / 4

Sírszám	21 (nincs adat)	22	23	24 (nincs adat)	25 (nincs adat)	25/a
Korai						igen
Nem		?	?			nő
Egyéb						
Viselet	csizmaveret					
	pityke					
	csörgő					
	fülesgomb					
	szövetmaradvány					
	rozetta					
	ruhadísz					11 db aranyozott ezüst, szív alakú
	szíjvég					
	övbüjtató					
	övveret					
	csat					
Ékszer	gyűrű					
	karperec		1 db bronz, sima	1 db bronz, sima		
	gyöngy					
	nyakperec					
	nyaklánc					
	lánc					
	fülbevaló					
	S-végű karika					
	pödrött végű karika					
	egyszerű karika					
	hajfonatkorong					
Használati eszköz	csiholó					
	vaskés					
Fegyver	fokos					
	nyílhegy					
Lószerszám	csikózabla					
	kengyel					
	szíjelosztó					
	hevedercsat					

3. táblázat. Gyula, Téglagyár. 10–11. századi tárgyak / 5

Sírszám	26	27 (nincs adat)	28	29 (szarmata lelettel)	30
Korai	igen		igen	igen	igen
Nem	férfi		?	?	nő
Egyéb			vastöredékek		
Viszet	csizmaveret				
	pityke				
	csörgő				
	fülesgomb				1 db bronz, félgomb
	szövetmaradvány				
	rozetta			2 db bronz	
	ruhadísz				1 db aranyozott ezüst, kéttagú; 1 db bronz
	szíjvég				
	övbújtató				
	övveret				
	csat				
Ékszer	gyűrű				
	karperec			1 db bronz, sima	
	gyöngy				5 db
	nyakpereg				
	nyaklánc				
	lánc				
	fülbevaló				
	S-végű karika				
	pödrött végű karika				
	egyszerű karika		2 db ezüst; 1 db bronz		1 db bronz
	hajfonatkorong				
Használati eszköz	csíholó				
	vaskés		1 db	1 db	
Fegyver	fokos				
	nyílhegy	2 db, az egyik deltoid			
Lószerszám	csikózabla				
	kengyel				
	szíjelosztó				
	hevedercsat				

3. táblázat. Gyula, Téglagyár. 10–11. századi tárgyak / 6

Sírszám		31	32	33	34
Korai		igen	igen	igen	igen
Nem		?	?	?	férfi
Egyéb		2 db bronzkereszt (?)			
Viselet	csizmaveret				
	pityke				
	csörgő				
	fülesgomb				
	szövetmaradvány				
	rosetta			3 db ezüst	
	ruhadísz				
	szíjvég				1 db aranyozott bronz, virágos
	övűjtató				
	övveret				14 db bronz, szív alakú
	csat				
Ékszer	gyűrű	1 db bronz, pánt; 1 db bronz, huzal; 1 db bronz, pecsét			
	karperec				1 db ezüst, pánt
	gyöngy				
	nyakperec				
	nyaklánc				
	lánc	1 db ezüst, ezüstkarikákkal			
	fülbevaló				
	S-végű karika				
	pödrött végű karika				
	egyszerű karika				
	hajfonatkorong				2 db bronzlemez
Használati eszköz	csiholó				
	vaskés				
Fegyver	fokos				
	nyílhegy		2 db, kétélű		1 db, rombusz
Lószerszám	csikózábla				
	kengyel				
	szíjelosztó				
	hevedercsat				

3. táblázat. Gyula, Téglagyár. 10–11. századi tárgyak / 7

Sírszám	35 (nincs adat)	36	37	38 (nincs adat)	39	40
Korai		igen	igen		igen	
Nem		?	?		férfi	?
Egyéb					vastöredékek	1 db érme, bronz
Viscet	csizmaveret					
	pityke					
	csörgő					
	fülesgomb					
	szövetmaradvány					
	rosetta					
	ruhadísz					
	szíjvég					
	övbújtató					
	övveret					
	csat					
Ékszer	gyűrű					
	karperec					1 db bronz, sima
	gyöngy					
	nyakperec					
	nyaklánc					
	lánc					
	fülbevaló					
	S-végű karika					
	pödrött végű karika					
	egyszerű karika					1 db bronz
	hajfonatkorong					
Használati eszköz	csiholó					
	vaskés			1 db		
Fegyver	fokos				1 db, vas	
	nyílhegy		1 db, töredékes	1 db, deltoid		
Lószerszám	csikózabla					
	kengyel					
	szíjelosztó					
	hevedercsat		1 db, vas			

3. táblázat. Gyula, Téglagyár. 10–11. századi tárgyak / 8

Sírszám	41	42	43 (nincs adat)	44	45
Korai				igen	igen
Nem	?	?		?	nő
Egyéb					2 db csonteszköz
Viselet	csizmaveret				
	pityke				
	csörgő				
	fülesgomb				
	szövetmaradvány				
	rosetta				1 db aranyozott ezüst; 1 db ezüst
	ruhadísz				4 db aranyozott ezüst, kéttagú
	szíjvég				
	övbújtató				
	övveret				7 db bronz, szív alakú
	csat			1 db vas	1 db bronz, bizánci; 1 db vas
Ékszer	gyűrű	1 db bronz, pánt			1 db bronz, pecsét, madár alakkal
	karperec			1 db bronz, sima	3 db bronz, sima; 1 db bronz, pánt
	gyöngy	3 db	9 db		
	nyakperec				
	nyaklánc		3 db csiga		1 db csiga
	lánc				
	fülbevaló				1 db ezüst, gömbsorcsüngős
	S-végű karika				
	pödrött végű karika				
	egyszerű karika	2 db bronz	3 db bronz	1 db bronz	1 db zárt, bronz
	hajfonatkorong				
Használati eszköz	csiholó				
	vaskés				
Fegyver	fokos				
	nyílhegy			3 db, rombusz	
Lószerszám	csikózábla				
	kengyel				
	szíjelosztó				
	hevedercsat				

3. táblázat. Gyula, Téglagyár. 10–11. századi tárgyak / 9

Sírszám		46	47	48	49 (nincs adat)	50 (szarmata)
Korai			igen			
Nem		?	férfi (?)	?		
Egyéb						
Visélet	csizmaveret					
	pityke					
	csörgő					
	fülesgomb					
	szövetmaradvány	1 db				
	rozetta					
	ruhadísz		25 db aranyozott ezüst, szív alakú, kéttagú			
	szíjvég					
	övbújtató					
	övveret		1 db aranyozott ezüst, 1 db bronz			
	csat		1 db bronz			
Ékszer	gyűrű			1 db bronz, pánt		
	karperec					
	gyöngy					
	nyakperec					
	nyaklánc					
	lánc					
	fülbevaló					
	S-végű karika					
	pödrött végű karika					
	egyszerű karika		1 db ezüst	2 db bronz		
	hajfonatkorong					
Használati eszköz	csíholó					
	vaskés					
Fegyver	fokos					
	nyílhegy		1 db, babérlevél			
Lószerszám	csikózabla					
	kengyel					
	szíjelosztó					
	hevedercsat					

3. táblázat. Gyula, Téglagyár. 10–11. századi tárgyak / 10

Sírszám	51	52	53	54 (szarmata)	55 (szarmata)
Korai		igen			
Nem	?	?	?		
Egyéb					
Viselet	csizmaveret				
	pityke				
	csörgő				
	fülesgomb				
	szövetmaradvány				
	rozetta				
	ruhadísz	1 db ezüst			
	szíjvég				
	övbüjtató				
	övveret				
	csat				
Ékszer	gyűrű				
	karperec	1 db bronz, sodort		1 db ezüst pánt	
	gyöngy				
	nyakperec				
	nyaklánc				
	lánc				
	fülbevaló		1 db ezüst gyöngyszem		
	S-végű karika				
	pödrött végű karika				
	egyszerű karika				
	hajfonatkorong				
Használati eszköz	csiholó				
	vaskés				
Fegyver	fokos				
	nyílhegy		1 db, rombusz		
Lószerszám	csikózabla				
	kengyel				
	szíjelosztó				
	hevedercsat				

3. táblázat. Gyula, Téglagyár. 10–11. századi tárgyak / 11

Sírszám	56	57 (nincs adat)	58 (szarmata)	59	60 (nincs adat)	61
Korai	igen					
Nem	?			?		?
Egyéb						
Visélet	csizmaveret					
	pityke					
	csörgő					
	fülesgomb			1 db bronz, tömör		
	szövetmaradvány					
	rozetta					
	ruhadísz					
	szíjvég					
	övbújtató					
	övveret					
	csat					
Ékszer	gyűrű					1 db bronz, pánt
	karperec					1 db bronz, sima
	gyöngy					
	nyakperec					
	nyaklánc					
	lánc					
	fülbevaló					
	S-végű karika					
	pödrött végű karika					
	egyszerű karika	2 db bronz				
	hajfonatkorong					
Használati eszköz	csíholó					
	vaskés	1 db				
Fegyver	fokos					
	nyílhegy					
Lószerszám	csikózábla					
	kengyel					
	szíjelosztó					
	hevedercsat					

3. táblázat. Gyula, Téglagyár. 10–11. századi tárgyak / 12

Sírszám	62 (szarmata lelettel)	63	64 (nincs adat)	65 (nincs adat)	66 (szarmata)	67 (szarmata lelettel)
Korai						
Nem	?	?				?
Egyéb						
Viselet	csizmaveret					
	pityke					
	csörgő					
	fülesgomb		6 db bronz, félgomb			1 db bronz, tömör
	szövetmaradvány					
	rozetta					
	ruhadísz					
	szíjvég					
	övbújtató					
	övveret					
	csat	1 db bronz, líra alakú				1 db bronz, pajzs alakú
Ékszer	gyűrű		2 db bronz, öntött; 1 db bronz, pánt			
	karperec	2 db bronz, sima				
	gyöngy					
	nyakperec					
	nyaklánc					
	lánc					
	fülbevaló					
	S-végű karika					
	pödrött végű karika		2 db bronz			
	egyszerű karika	1 db zárt, bronz	1 db ezüst; 2 db bronz			3 db bronz
	hajfonatkorong					
Használati eszköz	csiholó					
	vaskés					
Fegyver	fokos					
	nyílhegy					
Lószerszám	csikózábla					
	kengyel					
	szíjelosztó					
	hevedercsat					

3. táblázat. Gyula, Téglagyár. 10–11. századi tárgyak / 13

Sírszám	68	69	70 (nincs adat)	71 (nincs adat)	72 (nincs adat)
Korai	igen				
Nem	?	?			
Egyéb					
Visélet	csizmaveret				
	pityke				
	csörgő				
	fülesgomb				
	szövetmaradvány				
	rozetta				
	ruhadísz				
	szíjvég				
	övbújtató				
	övveret				
	csat				
Ékszer	gyűrű				
	karperec		2 db bronz, lapított		
	gyöngy	2 db üveg, virágszemes			
	nyakperec				
	nyaklánc				
	lánc				
	fülbevaló	2 db ezüst, gömbsorcsüngős; 1 db félhold alakú, bizánci			
	S-végű karika				
	pödrött végű karika				
	egyszerű karika				
	hajfonatkorong				
Használati eszköz	csiholó				
	vaskés		1 db		
Fegyver	fokos				
	nyílhegy				
Lószerszám	csikózabla				
	kengyel				
	szíjelosztó				
	hevedercsat				

3. táblázat. Gyula, Téglagyár. 10–11. századi tárgyak / 14

Sírszám	73	74 (nincs adat)	75 (szarmata lelettel)	76 (szarmata)	77	78 (nincs adat)
Korai	igen				igen	
Nem	férfi		?		?	
Egyéb					bronzlemezek	
Viselet	csizmaveret					
	pityke					
	csörgő					
	fülesgomb					
	szövetmaradvány					
	rozetta					
	ruhadísz					
	szíjvég					
	övbújtató					
	övveret	8 db bronz				
	csat					
Ékszer	gyűrű					
	karperec		1 db bronz, sima			
	gyöngy					
	nyakperec					
	nyaklánc					
	lánc					
	fülbevaló	1 db bronz (bizánci ?)				
	S-végű karika					
	pödrött végű karika					
	egyszerű karika	1 db bronz				
	hajfonatkorong					
Használati eszköz	csiholó					
	vaskés					
Fegyver	fokos					
	nyílhegy					
Lószerszám	csikózabla					
	kengyel					
	szíjelosztó				1 db, bronz	
	hevedercsat					

3. táblázat. Gyula, Téglagyár. 10–11. századi tárgyak / 15

Sírszám	79 (nincs adat)	80 (nincs adat)	81 (nincs adat)	82 (nincs adat)	83 (szarmata lelettel)	84 (nincs adat)	85 (nincs adat)
Korai							
Nem					gyermek		
Egyéb							
Visélet	csizmaveret						
	pityke						
	csörgő						
	fülesgomb						
	szövetmaradvány						
	rozetta						
	ruhadísz						
	szíjvég						
	övbújtató						
	övveret						
	csat						
Ékszer	gyűrű						
	karperec				1 db bronz, pánt, gyermeké		
	gyöngy				7 db		
	nyakperec						
	nyaklánc				6 db kagyló		
	lánc						
	fülbevaló						
	S-végű karika						
	pödrött végű karika						
	egyszerű karika						
	hajfonatkorong						
Használati eszköz	csíholó						
	vaskés						
Fegyver	fokos						
	nyílhegy						
Lószerszám	csikózábla						
	kengyel						
	szíjelosztó						
	hevedercsat						

3. táblázat. Gyula, Téglagyár. 10–11. századi tárgyak / 16

Sírszám	86 (nincs adat)	87 (nincs adat)	88 (nincs adat)	89	90	91
Korai				igen		
Nem				férfi	?	?
Egyéb						
Viselet	csizmaveret					
	pityke					
	csörgő					
	fülesgomb					
	szövetmaradvány					
	rozetta			2 db aranyozott ezüst		
	ruhadísz					
	szíjvég					
	övbújtató					
	övveret					
	csat				1 db vas	
Ékszer	gyűrű					
	karperec					1 db bronz, fonott
	gyöngy					3 db
	nyakperec					
	nyaklánc					
	lánc					
	fülbevaló					
	S-végű karika					
	pödrött végű karika					
	egyszerű karika					
	hajfonatkorong					
Használati eszköz	csiholó			1 db, vas		
	vaskés					
Fegyver	fokos					
	nyílhegy					
Lószerszám	csikózabla					
	kengyel					
	szíjelosztó					
	hevedercsat					

3. táblázat. Gyula, Téglagyár. 10–11. századi tárgyak / 17

Sírszám		92 (nincs adat)	93 (nincs adat)	94
Korai				
Nem				nő
Egyéb				
Viselet	csizmaveret			
	pityke			
	csörgő			
	fülesgomb			
	szövetmaradvány			
	rozetta			
	ruhadísz			
	szíjvég			
	övbjájtató			
	övveret			
	csat			
Ékszer	gyűrű			
	karperec			
	gyöngy			16 db
	nyakperec			
	nyaklánc			
	lánc			
	fülbevaló			
	S-végű karika			
	pödrött végű karika			
	egyszerű karika			
	hajfonatkorong			
Használati eszköz	csiholó			
	vaskés			
Fegyver	fokos			
	nyílhegy			
Lószerszám	csikózábla			
	kengyel			
	szíjelosztó			
	hevedercsat			

3. táblázat. Gyula, Téglagyár. 10–11. századi tárgyak / 18

Sírszám	Sírokhoz nem köthető, leltározott 10-11. századi leletek	Sírokhoz nem köthető, leltározatlan 10-11. századi leletek	Valószínűleg téglagyári, leltározott, 10-11. századi leletek
Egyéb	10 db agyagedény; 2 db orsógomb; 1 db bronzpánt (kardhüvely?); 1 db bronztű (?); 1 db bronzlemez; 1 db vastárgy; 2 db csontár; 1 db csonttű; 1 db csonteszköz	1 db bronzhuzal; 1 db fém tárgy	
Viselet	csizmaveret		
	pityke		
	csörgő	2 db bronz	3 db bronz
	fülesgomb	7 db bronz, félgomb; 6 db bronz, tömör	
	szövetmaradvány		
	rozetta	5 db aranyozott ezüst; 1 db bronz	1 db ezüst
	ruhadísz	14 db aranyozott ezüst, kéttagú; 2 db aranyozott bronz	
	szíjvég		
	övűjtató		
	övveret	1 db aranyozott ezüst	2 db aranyozott bronz, szív alakú; 9 db bronz, kerek
	csat	2 db vas	
Ékszer	gyűrű	2 db bronz, pánt; 3 db bronz, pecsét	1 db bronz, pecsét
	karperec	5 db bronz, pánt; 5 db bronz, sima; 1 db bronz, fonott	2 db bronz, kígyófejes; 1 db bronz, állatfejes; 1 db bronz, csavart mintás; 1 db bronz, pánt
	gyöngy	109+23+14+13+5+2+1+1 db	25+6+1+1+1 db
	nyakperec	1 db bronz, sodort	2 db bronz, sodort
	nyaklánc		
	lánc		
	fülbevaló	3 db ezüst, gömbsorcsüngős; 1 db tömör gömbös töredék; 1 db bronzhuzal; 2 db ezüst, filigrá- nos, félhold alakú, bizánci; 1 db ezüst, 1 db granulált, félhold alakú, bizánci; 1 granulált töredék, bizánci (?)	
	S-végű karika	2 db ezüst; 3 db bronz	
	pödrött végű karika	1 db bronz	
	egyszerű karika	7 db ezüst; 7 db bronz	5 db (csak fotón)
	hajfonatkorong		1 db ezüst
Használati eszköz	csiholó		
	vaskés	1 db	
Fegyver	fokos		
	nyílhegy	1 db rombusz; 1 db deltoid	
Lószerszám	csikószabla	2 db, vas	
	kengyel	1 db, körte alakú	1 db, körte alakú
	szíjelosztó	1 db, bronz	
	hevedercsat		

3. táblázat. Gyula, Téglagyár. 10–11. századi tárgyak / 19

III.2.1. Lószerszámok

Sírszámhoz köthető lószerszámhoz mindössze egy vasból készült, nagyméretű, trapéz alakú *hevedercsat* (36. sír) [21. tábla 11; 36. tábla 10] és egy bronzból öntött, háromküllős, kerek *szíjelosztó karika* (77. sír) [8. tábla 2; 36. tábla 9] tartozhatott. A sírokhoz nem köthető leltározott és leltározatlan leletek, illetve valószínűleg az ugyanehhez a temetőhöz köthető leletek között található még további 1 db ugyanilyen szíjelosztó [13. tábla 24; 36. tábla 8], 2 db körte alakú, négyszögletes fülű *kengyel* [36. tábla 12–13] és 2 db egyszerű, általános formájú *csikózábla*. Az egyik kengyel füle széles taggal kapcsolódik a lapított szárhoz, a másik kengyel szára viszont rombusz átmetszetű és gombos, füle pedig kis nyakkal csatlakozik a szárhoz. A leletanyagban előforduló csörgőket, rozettákat és a félgömbfejű szegecsket – bár azok lószerszám részeként is elképzelhetők – a vi-selethez tartozó tárgyak között említjük.

Hevedercsat említhető Békéscsaba-Erzsébethelyről,³⁹¹ Medgyesegyházáról,³⁹² Kunágótáról,³⁹³ a mezőberényi Kér-halom-dűlőből,³⁹⁴ illetve Békés-Povádról,³⁹⁵ Sarkadkeresztúrról³⁹⁶ és Siklóról.³⁹⁷ A tárgytypus ezek alapján vidékünkön a 10. és 11. században egyformán előfordult.³⁹⁸

A szíjelosztó karikák legközelebbi párhuzamai Gyulavarsándon, az 1949. évi ásatás 33. sírjában lócson-tok mellől, lószerszám részeként kerültek elő, és használatuk a 10. századra jellemző.³⁹⁹ Hasonló darabokat említhetünk még szórványleletként Szabadkígyósról,⁴⁰⁰ illetve Kunágótáról, a 2. számú (lovas) sírból.⁴⁰¹

Kengyel szintén előfordult a gyulavarsándi,⁴⁰² a szabadkígyósi,⁴⁰³ az újkígyósi,⁴⁰⁴ a medgyesegyházi,⁴⁰⁵ a kunágotai,⁴⁰⁶ a mezőberényi,⁴⁰⁷ a kamuti,⁴⁰⁸ a siklóí⁴⁰⁹ és a békéscsabai⁴¹⁰ temetőben, illetve a Békés-Povádon⁴¹¹ és Sarkadkeresztúron⁴¹² feltárt temetőben is. Ezek kora ugyancsak a 10. és 11. századra határozható meg.⁴¹³

391 RÉVÉSZ 1997, 190, 2. kép 10.

392 LISKA–MEDGYESI 2002, 428, 6. kép 4/4.

393 MÓRA 1926, 131, 6. kép 61.

394 MRT 10. 601.

395 TROGMAYER 1962, 16, 21, VII. tábla 2.

396 MEDGYESI 1993, 499, VII. tábla 4, 502, X. tábla 18.

397 RUSU–DÖRNER 1962, 706, *Fig. 2*, 1, 709, *Fig. 4*, 1; GÁLL 2013, I. 444–457, II. 233. tábla 21, 238. tábla 8/3; GÁLL–MÄRGINEAN 2015, 291, *Pl. 6*, 21, 296, *Pl. 11*, 8/3.

398 RÉVÉSZ 1997, 169–181.

399 POPESCU 1956, 130, *Fig. 84*, 3; MEDGYESI 1995, 103, 108, 117, XXV. tábla 3; GÁLL 2013, I. 216, 224, II. 98. tábla 33/1–2.

400 PÁLÓCZI–HORVÁTH 1971, 10, I. tábla 14, 29.

401 MÓRA 1926, 127, 129, 5. kép 34.

402 MEDGYESI 1995, 108, 111, IV. tábla 2; GÁLL 2013, I. 224, II. 88. tábla 2.

403 BÁLINT 1971a, 53, 4. kép, 76, VIII. tábla 5; BÁLINT 1971b, 42, V. tábla 1.

404 MEDGYESI 2002, 177, 5. kép 3–4, 200, 28. kép 1–2.

405 LISKA–MEDGYESI 2002, 431, 9. kép 7/1–2, 433, 11. kép 8/1–2.

406 MÓRA 1926, 126, 3. kép 3–4, 128, 4. kép 13, 132, 7. kép 64–65.

407 MRT 10. 601.

408 MRT 10. 488, 122. tábla 5–6.

409 RUSU–DÖRNER 1962, 706, *Fig. 2*, 1, 709, *Fig. 4*, 1–2; GÁLL 2013, I. 444–457, II. 233. tábla 19–20, 236. tábla 15–16, 238. tábla 8/1–2, 241. tábla 16, 242. tábla 17, 247. tábla 24–25, 248. tábla 6–7; GÁLL–MÄRGINEAN 2015, 291, *Pl. 6*, 19, 294, *Pl. 9*, 15–16, 296, *Pl. 11*, 8/1–2, 299, *Pl. 14*, 16–17, 303, *Pl. 18*, 24, 304, *Pl. 19*, 6–7.

410 RÉVÉSZ 1997, 190, 2. kép 9, 11.

411 TROGMAYER 1962, 16, 21, VII. tábla 4–5, 33, XIII. tábla 2.

412 MEDGYESI 1993, 500, VIII. tábla 1–2, 503, XI. tábla 1–2.

413 MEDGYESI 1995, 108; RÉVÉSZ 1997, 169–181; GÁLL 2013, I. 224; TÜRK–LÖRINCZY–MARCSIK 2015, 84–86.

A csikószablához hasonló példány ismert Gyulavarsándról,⁴¹⁴ Siklóról,⁴¹⁵ Szabadkígyósról,⁴¹⁶ Újkígyósról,⁴¹⁷ Medgyesegyházáról,⁴¹⁸ Kunágotáról,⁴¹⁹ Mezőberényből,⁴²⁰ Sarkadkeresztúrról.⁴²¹ Használatukkal egyformán számolnunk kell a 10. és 11. századra vonatkozóan.⁴²²

III.2.2. Fegyverek

A fegyvereket leginkább a *nyílhegyek* képviselik. Összesen 12 sírban fordultak elő, de síronként mindössze csak egy-két-három darab. Egy darab volt az 1., 12., 34., 36., 37., 47., 52. sírban, két darab a 15., 19., 26., 32. sírban és három darab pedig a 44. sírban. Alakjukra nézve kétélűek, és babérlevél formájú, rombusz, illetve deltoid alakú található közöttük. A sírokhoz nem köthető leltározatlan leletek részét képezi egy rombusz és egy deltoid alakú nyílhegy is [1. tábla 14–15; 14. tábla 14, 16; 16. tábla 5–7; 20. tábla 9; 21. tábla 10; 29. tábla 5;

36. tábla 4–7].⁴²³ A fegyverek közé ezeken kívül mindössze egy vasból kovácsolt, mindkét végén csak enyhén kiszélesedő, függőleges élű, illetve egyenesen levágott, tompa fokú *vasfokos* tartozik még, a 39. sírből [16. tábla 1; 36. tábla 1], de itt kell megemlíteni egy sírhoz nem köthető, kardhüvely részeként beletárolt, kitűnő állapotban lévő bronzpántot is.⁴²⁴ Az utóbbi funkciójának és korának meghatározása azonban – pontos párhuzam ismerete nélkül – egyelőre bizonytalan, ezért csak az egyéb leletek csoportjában tüntettük fel.⁴²⁵

Nyílhegyek több közeli temetőből ismertek, például Gyulavarsándról,⁴²⁶ Siklóról,⁴²⁷ Békéscsabáról,⁴²⁸ a két szabadkígyósi temetőből,⁴²⁹ Újkígyósról,⁴³⁰ Medgyesegyházáról,⁴³¹ Kunágotáról,⁴³² Békésről,⁴³³ Tarhosról,⁴³⁴ Mezőberényből,⁴³⁵ Sarkadkeresztúrról.⁴³⁶ Használatuk leginkább a 10. századra jellemző, de előfordulnak 11. századi sírokban is, mint például Békés-Povádi temetőjének 58. sírjában, ahol Árpád-kori pénzzel

414 MEDGYESI 1995, 108, 111, IV. tábla 1; GÁLL 2013, I. 224.

415 RUSU–DÖRNER 1962, 709, Fig. 4, 1–2; GÁLL 2013, I. 444–457, II. 236. tábla 17, 237. tábla 3/1, 247. tábla 23, 248. tábla 5; GÁLL–MÁRGINEAN 2015, 294, Pl. 9, 17, 295, Pl. 10, 1, 303, Pl. 18, 23, 304, Pl. 19, 5.

416 PÁLÓCZI-HORVÁTH 1971, 13, II. tábla 1–3; BÁLINT 1971b, 42, V. tábla 2.

417 MEDGYESI 2002, 201, 29. kép 1.

418 LISKÁ–MEDGYESI 2002, 429, 7. kép 4/6, 430, 8. kép 7/3, 432, 10. kép 8/10, 437, 15. kép 12/5, 440, 18. kép 17/2.

419 MÓRA 1926, 131, 6. kép 55a–c, 132, 7. kép 66.

420 MRT 10. 601.

421 MEDGYESI 1993, 500, VIII. tábla 3, 503, XI. tábla 3.

422 MEDGYESI 1995, 108; LANGÓ 2000, 298.

423 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64296, 64.298, 64300, 64303, 64306, 65003, 65004.

424 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64309.

425 Egy szablya palmettás díszű hüvelyvédő lemeze a Szabadkígyós, Pálligeti-táblában feltárt temető 1. számú sírjából is előkerült (BÁLINT 1971a, 51, 3. kép a–b).

426 POPESCU 1956, 130, Fig. 84, 1; MEDGYESI 1995, 117, XXV. tábla 1; GÁLL 2013, I. 224, II. 98. tábla 33/4.

427 RUSU–DÖRNER 1962, 709, Fig. 4, 2; GÁLL 2013, I. 444–457, II. 235. tábla 5–9, 248. tábla 1–2; GÁLL–MÁRGINEAN 2015, 293, Pl. 8, 5–9, 304, Pl. 19, 1–2.

428 JANKOVICH 1991, 138, 17. tábla 11–14, 151; MRT 10. 124. tábla 15–16, 18–19.

429 PÁLÓCZI-HORVÁTH 1971, 13, II. tábla 6, 12; BÁLINT 1971a, 55, IV. tábla 3–4, 58, V. tábla 7, 66, VI. tábla 6–9.

430 MEDGYESI 2002, 180, 8. kép 2, 183, 11. kép 1–3, 188, 16. kép 24/2, 193, 21. kép 1–3, 189, 17. kép 1–4, 196, 24. kép 1–5, 198, 26. kép 3, 7.

431 LISKÁ–MEDGYESI 2002, 427, 5. kép 4/4, 428, 6. kép 4/1–3, 434, 12. kép 8/1–7, 436, 14. kép 11/3–5.

432 MÓRA 1926, 128, 4. kép 17–24, 131, 6. kép 57–59.

433 TROGMAYER 1962, 19, VI. tábla 1–4.

434 MRT 10. 645, 126. tábla 8–12.

435 MRT 10. 601.

436 MEDGYESI 1993, 499, VII. tábla 1–3, 502, X. tábla 1–6, 20–21, 23.

együtt találták őket.⁴³⁷ A gyula-téglagyári temető leletanyagának jellege nagyon hasonló a Gyulavarsánd, Lapos-halom területén feltárt temető leletanyagához. Az előkerült leletek összehasonlítása, összetétele szempontjából feltűnő mindkét temetőben az íjak, tegezcek csekély előfordulása, illetve hiánya. Gyulavarsándon ugyanis mindössze a 7. sírban voltak vas tegezmaradványok (tegezfülek), és ugyanebben a sírban voltak csak íjcsontok (2 db markolatcsont),⁴³⁸ a gyulai temetőből pedig teljesen hiányoznak a tegez- vagy íjcsontmaradványok. Nem lehetetlen ugyanakkor, hogy a látszólag jelentéktelen rozsdás vasdarabok elvesztek időközben a gyulai leletanyagból, de az is előfordulhat, hogy a leletek között ma is meglévő, azonosíthatatlan vastöredékek eredetileg tegezcek darabjai voltak. Íjcsontokról viszont semmilyen adat nem szól.

Vasfokos – ha a gyulaival nem is pontosan megegyező formájú – a közeli temetők közül pl. Kamutról,⁴³⁹ Szabadkígyósról,⁴⁴⁰ említhető. Egy vasbalta – valószínűleg fegyverként, nyílsúcsok társaságában – Újkígyóson, a 25. számú sírban szintén előkerült.⁴⁴¹

III.2.3. Használati eszközök

Használati eszköznek tekinthető a 9., 15., 28–29., 37., 56., 69. sírban talált egy-egy *vaskés* [10. tábla 4; 19. tábla 13; 21. tábla 12; 36. tábla 2], de van még egy további darab a sírokhoz nem köthető leltározott leletek között is

[2. tábla 11].⁴⁴² A 89. sírból származó *csiholóvas* szintén ebbe a csoportba sorolható [8. tábla 9; 36. tábla 3].

Vaskés volt például a két szabadkígyósi,⁴⁴³ az újkígyósi,⁴⁴⁴ a medgyesegyházi,⁴⁴⁵ a mezőberényi,⁴⁴⁶ a sarkadkeresztúri,⁴⁴⁷ az örménykúti⁴⁴⁸ és décsei⁴⁴⁹ temetőben is, csiholó pedig szintén a décsei⁴⁵⁰ egyik sírban és a két szabadkígyósi temetőben.⁴⁵¹ A vaskések a Kárpát-medence 10–11. századi temetkezéseinek igen gyakori kísérő leletei, és mindkét századra jellemzőek a szinte kizárólag férfisírokhoz köthető csiholóvasak is.⁴⁵²

III.2.4. Ékszerek

Ebbe a csoportba több tárgytypus tartozik.

III.2.4.1. Hajfonatkorongok

Hajfonatkorong 4 sírból 7 darab ismert: három sírban egy-egy pár került elő, egyből pedig csak egy darab maradt meg. A 2. sírban lévők aranyozott bronzlemezről készültek, és a szélükön két körbefutó pontsorról, illetve bevéssett félköríves vonalakkal díszítettek [6. tábla 1–2; 37. tábla 6–7]. A 13. sírból származó korongpárt aranyozott ezüstlemezről préselték, felületüket 2-2 koncentrikus, bemélyített körrel tagolták, széleiken pedig szegecselték [5. tábla 2–3; 37. tábla 2–3]. A 18. sír öntött, áttört bronzkorongja stilizált szarvas ábrázolású [7. tábla 3; 37. tábla 1; 4. kép]. A 34. sírban pedig egymástól eltérő, véssett és pontozott mintákkal díszített, bronzlemezről

437 TROGMAYER 1962, 18, 20, 23, VIII. tábla 4–6.

438 POPESCU 1956, 128, *Fig.* 82, 1; MEDGYESI 1995, 108, 116, XXI. tábla 3–4, XXII. tábla 1–2; GÁLL 2013, I. 214, II. 97. tábla 7/1–4.

439 MRT 10. 488, 122. tábla 4.

440 BÁLINT 1971a, 62, 13. kép.

441 MEDGYESI 2002, 149, 189, 17. kép 5.

442 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64298, 64303, 64307.

443 PÁLÓCZI-HORVÁTH 1971, 13, II. tábla 5; BÁLINT 1971a, 76, VIII. tábla 4.

444 MEDGYESI 2002, 193, 21. kép 4.

445 LISKA–MEDGYESI 2002, 427, 5. kép 4/5, 432, 10. kép 8/11.

446 MRT 10. 601.

447 MEDGYESI 1993, 502, X. tábla 24.

448 LISKA 1996, 201, 5. kép 14, 202, 6. kép 2, 15.

449 SZATMÁRI 1996c, 178, 5. kép 10, 186, 13. kép 10.

450 SZATMÁRI 1996c, 178, 5. kép 3, 186, 13. kép 3.

451 BÁLINT 1971a, 66, VI. tábla 5; BÁLINT 1971b, 42, V. tábla 3.

452 TÜRK–LÖRINCZY–MARCSIK 2015, 72–75.

készített korongpár került elő. Az egyiken szimmetrikusan elhelyezkedő, de egymásba fonódó négyes spiráldísz és közeikben palmetták láthatók, a másik díszítése ugyanakkor középen és a szélen körbefutó pontsorból, a kettő között pedig nagy ívű, félköríves vésett vonalakból áll [29. tábla 1–2; 37. tábla 4–5].

A 18. sír öntött hajfonatkorongjának legközelebbi, illetve legpontosabb párhuzama Sarkadon⁴⁵³ és Hencidán⁴⁵⁴ került elő. A közelből, a Békéscsaba-Erzsébethelyen talált sírból egy életfás öntött korong is megemlíthető.⁴⁵⁵ A temető hasonló jellege miatt érdemes utalni a Sárrétudvari-Hízóföld nevű lelőhelyen feltárt temető 267. sírjából származó állatalakos öntött korongpárra,⁴⁵⁶ valamint az állatalakok kidolgozásának hasonlósága miatt a két nyíracádi korongra is.⁴⁵⁷

A lemezes korongok közül a 2. sírban előkerült félköríves díszítésű darabok szinte egyetlen párhuzamként csak a gyulavarsándi 48. számú sírban talált 2 db aranyozott ezüst hajfonatkorong említhető, amellyel együtt ugyanabban a sírban még 2 db rombusz alakú ingnyakdísz és 1 db bronzból készült, domború pityke is előkerült.⁴⁵⁸

A 13. sír aranyozott ezüstkorongjaihoz hasonló darabok csak távolabbi temetőkből ismertek. Az egyik ilyen a Szeged-Algyőn feltárt temető 105. gyermek sírjából származik, ahol ugyanabban a sírből ólomkereszt is előkerült.⁴⁵⁹ Pontos párhuzama még a gyulai korongoknak

a Sárrétudvari-Hízóföld nevű lelőhely 32. sírjának korongpárja⁴⁶⁰ és egy másik, ugyancsak innen, a 118. sírból származó korongpár.⁴⁶¹ Az utóbbi együtt került elő két sima, nyitott karikával, két virágszemes, illetve más, különböző gyöngyszemekből, valamint kauricsigákból és tengeri kagylókból álló, hajfonatot díszítő gyöngyfűzerrel, rombusz alakú ingnyakdíszekkel, fülesgombokkal, sodort és sima karperecekkal.⁴⁶² Mindegyik tárgy típus előfordul a gyulai temetőben. A korongpár jó párhuzama még a Püspökladány–Eperjesvölgy nevű lelőhelyen előkerült temető 17. sírjából származó két korong is.⁴⁶³

A 34. sírhoz tartozó egyik korong napkerék motívumához hasonló díszítés a már említett szolnoki és tápé-malajdoki korongon látható,⁴⁶⁴ a sírból előkerült másik koronghoz viszont csak távoli és kevésbé pontos párhuzamokat lehet sorolni.⁴⁶⁵

A korongok kísérő leletei szempontjából érdemes a fentiekkel összevetni a gyulai korongokhoz köthető, minden bizonnyal velük azonos sírokból előkerült tárgyakat. A rendelkezésünkre álló leltári nyilvántartás szerint a gyulai téglagyárban előkerült korongokhoz a következő leletek kapcsolhatók. A 2. sír aranyozott bronzkorongjai együtt lehettek 1 db ezüst- és 2 db bronz-, egyszerű karikával, egy 21 db-ból álló gyöngyfűzerrel, 1 db ezüsből készült pántkarpereccel és 1 db sima, bronz karpereccel, 2 db vascsattal, illetve 1 db félgömbös ezüstpitykével. A leletek női sírra utalnak.

453 FETTICH 1931, 75, 47. kép 1–2; MESTERHÁZY 1996c, 347, 1. kép.

454 FETTICH 1937, 96, LXXX. tábla 1–2; SZŐKE 1962, I. tábla 2; DIENES 1978, 84, 43. kép; RÉVÉSZ 1996a, 233, 1. kép, 234; RÉVÉSZ 1997, 174.

455 RÉVÉSZ 1997, 190, 2. kép 8.

456 M. NEPPER 1996, 276, 44. kép; M. NEPPER 2002, I. 352, 204–205. kép, II. 339. tábla 267/9–10.

457 MESTERHÁZY 1996b, 244, 1. kép, 245.

458 POPESCU 1956, 131, Fig. 86, 3; MEDGYESI 1995, 117, XXVII. tábla 1; GÁLL 2013, I. 217, II. 99. tábla 48/1; POLÓNYI–TÜRK 2019, 28.

459 KÜRTI 1980, 325–326, 4. kép a–b, 328, I. tábla 15.

460 M. NEPPER 1996, 258, 4. kép; M. NEPPER 2002, I. 302, II. 233. tábla 32/27–28.

461 M. NEPPER 2002, I. 317–318, 185–186. kép, II. 273. tábla 118/1–3.

462 M. NEPPER 1996, 265, 267, 25. kép, M. NEPPER 2002, I. 317–319, 185–187. kép, II. 271. tábla 118/5–30, 272. tábla 2–3.

463 M. NEPPER 2002, I. 132, 133, 81–82. kép, II. 132. tábla 1–2. – A többi hasonló darabhoz lásd még: POLÓNYI–TÜRK 2019, 28.

464 SZÉLL 1943, 176–177, 179, LVIII. tábla 29; FODOR 2014, 154, 9. kép 3, 5–6, 156–157; POLÓNYI–TÜRK 2019, 26. – Érdekes, hogy a téglagyári napkerék motívum palmetták nélküli előképe, nagyon hasonló formában, éppen a gyulavarsándi Laposhalom egyik bronzkori edénye aljának díszítésében is megtalálható, és ott csupán a középső rombuszforma nagyobb méretű (vö. POPESCU 1956, 111, Fig. 65, 2).

465 POLÓNYI–TÜRK 2019, 28.

A 13. sír aranyozott ezüstkorongjai mellett 2 db ezüst- és 2 db bronz-, egyszerű karika, 7 db ezüstrozetta, illetve néhány vastöredék volt. Ez is női sír lehetett. A 18. sír öntött bronzkorongjának kísérő leletei közé egy 29 db gyöngyből álló gyöngyfüzér, 1 db ezüst pántgyűrű, valamint 76 db ezüstözött bronz és 31 db bronz csizmavetret sorolható. Ez valószínűleg szintén nő sírja volt. A 34. sír eltérő díszítésű bronz lemezkorongjaival együtt 1 db rombusz alakú nyílcúcs, 1 db ezüst pántkarperec, 14 db bronzból készült, szív alakú övveret és 1 db aranyozott bronz, virágos díszítésű szíjvég került elő, ugyanabból a sírból. A szíjvég alapján eredetileg talán az övveretek is aranyozva voltak. Ez a sír talán férfi sírja lehetett.

A fentiekből látható, hogy a Gyulához térben közeli, hasonló jellegű temetők leletei között a gyulai darabokkal teljesen megegyező hajfonatkorongok ugyan nincsenek – leszámítva természetesen a sarkadi öntött korongot –, de a lemezes darabok a szomszédos megyék területén előfordulnak, így Gyulavarsándon is.⁴⁶⁶ A hajfonatkorongok egyértelműen a honfoglalás kori (10. századi) előkelő magyarok viseleti tárgya volt, a régióban talált öntött darabok pedig felvetik egy közös műhely gondolatát is.⁴⁶⁷

III.2.4.2. Egyszerű, sima huzalkarikák

A hajfonathoz kapcsolódó egyszerű, sima huzalkarika 24 sírből (2., 4., 6., 9–11., 13., 15–17., 28., 30., 40–42., 44–45., 47–48., 56., 62–63., 67., 73. sír) összesen 49 db került elő [pl. 15. tábla 1–3; 19. tábla 6]. Közülük 3 db

zárt bronzkarika, 29 nyitott bronzkarika és 17 nyitott ezüstkariika. A sírokhoz nem köthető leltározott és leltározatlan, illetve valószínűleg ugyanehhez a temetőhöz köthető leletek között is van még 8 ezüst- és 7 bronzkarika, továbbá 5 olyan, amit csak fotóról ismerünk. Zárt bronzkarika volt a 9., a 45. és 62. sírban. Egy-egy sima bronzkarika maradt meg a 4., 10., 30., 40., 44–45., 62., 73., illetve ezüst a 17. és 47. sírből. Együttes előfordulásuk esetén számuk és anyaguk közt egyaránt különbségek mutatkoznak. Két-két darab köthető a 6. és 15. sírhoz (csak ezüst), illetve a 9., 41., 48., 56. sírhoz (csak bronz). Három-három karika volt – csak bronz, illetve eltérő anyagú, ezüstműből és bronzból készült példányokkal – a 2., 11., 28., 42., 63., 67. sírban. Négy darab karika került napvilágra a 13. sírban (2 ezüst és 2 bronz), és öt karika a 16. sírban (3 ezüst és 2 bronz). Ezüst- és bronzkarika tehát együtt fordult elő ugyanazon sírban az 2., 11., 13., 16., 28., 63. sírban, de voltak olyan sírok is, amelyekből több karika esetén csak ezüst- vagy csak bronzkarika maradt meg (6., 15., illetve 9., 41–42., 48., 56., 67. sír). Zárt és nyitott karika együtt volt a 9. sírban, és csak zárt karika volt a 45. és 62. sírban. Méretük és huzalvastagságuk tekintetében vannak kisebbek és nagyobbak, illetve vékonyabbak és vastagabbak, de kirívó különbségek nem jellemzőek, közel egyformák.

A közeli 10–11. századi temetők közül hasonló darabok szép számban ismertek pl. a Gyulavarsánd, Lapos-halom,⁴⁶⁸ Elek, Téglagyár,⁴⁶⁹ Medgyesegyháza, Kétegyházi út, homokgödör,⁴⁷⁰ Kunágota,⁴⁷¹ Újkígyós, Skoperda-tanya,⁴⁷² Békéscsaba, Gyógyszertári

466 POPESCU 1956, 131, Fig. 86, 3; MEDGYESI 1995, 117, XXVII. tábla 1; GÁLL 2013, II. 99. tábla 48/1. – Ezek korát Gáll Erwin a 10. század közepe utánra keltezi (vö. GÁLL 2013, I. 224).

467 SZŐKE 1962, 77–78; MEDGYESI 1995, 107; RÉVÉSZ 1997, 174; TÜRK–LÖRINCZY–MARCSIK 2015, 64–67.

468 DOMONKOS 1908, 71–72, IV. tábla C/3–4, 77, VIII. tábla 5; POPESCU 1956, 129, Fig. 83, 10–11, 131, Fig. 87, 4, 133, Fig. 90, 3–4; MEDGYESI 1995, 112, VI. tábla 1–2, VII. tábla 3, 5, 113, IX. tábla 4, X. tábla 5, XII. tábla 3–4, 6, 114, XIV. tábla 3–6, 11, 13 (az utóbbi megemlítve a pántgyűrűknél is), 115, XVII. tábla 4, XVIII. tábla 4, XIX. tábla 3, 116, XXI. tábla 2, XXIV. tábla 3–4, 117, XXVII. tábla 7, XXVIII. tábla 3, 5; GÁLL 2013, I. 88. tábla 9–10, 89. tábla 5, 7, 90. tábla 5, 91. tábla 1, 13–14, 16, 92. tábla 10–11, 16, 18, 93. tábla alul 3–4, 94. tábla 4, 101. tábla 3, 8. – Domonkos Jánosnak a gyulavarsándi Lopós-halom/Lapos-halom/Lápos-halom magyarázataira vö.: DOMONKOS 1912, 25, 1. jegyzet!

469 MEDGYESI 2000, 44, I. tábla 5/3, 21/17, 32/16, 42/21, 45, II. tábla 4, 49.

470 LISKA–MEDGYESI 2002, 426, 4. kép 2/2–3, 6/7, 427, 5. kép 4/3, 430, 8. kép 7/2, 432, 10. kép 8/1, 438, 16. kép 14/3.

471 MÓRA 1926, 126, 3. kép 7–8, 129, 5. kép 35–36, 133, 8. kép 74.

472 MEDGYESI 2002, 176, 4. kép 3–4, 182, 10. kép 7/10–11, 184, 12. kép 13/2–3, 185, 13. kép 14/3–4, 186, 14. kép 18/7, 187, 15. kép 22/1, 198, 26. kép 1, 4.

Központ,⁴⁷³ Békés, Hidas-hát, Hosszú-halom,⁴⁷⁴ Békés-Povád,⁴⁷⁵ Tarhos, Városerdő-dűlő,⁴⁷⁶ Mezőberény, Kér-halom-dűlő,⁴⁷⁷ Sarkadkeresztúr, Csapháti-legelő⁴⁷⁸ lelőhelyen előkerült temető és a két szabadkígyósi temető⁴⁷⁹ leletanyagában. A tárgytypus használatának ideje a 10. és 11. századra egyaránt keltezhető.⁴⁸⁰

III.2.4.3. Pödrött végű karikák

Pödrött végű – szintén a hajfonat díszét képező – bronzkarika a 63. sírból ismert (2 db), és van egy, a sírokhoz nem köthető leltározott tárgyak között is [22. tábla 1].⁴⁸¹ Méretük átlagos. A 63. sírban lévő különböző nagyságú füles félgombokkal, három bronzgyűrűvel, két bronz- és egy ezüstkarikával voltak együtt. A közeli temetők közül hasonló darab található például a gyulavarsándi Lapos-halom leletei között.⁴⁸² A tárgytypus ritkának számít, és használata ezen a vidéken a 10. század közepétől a 11. század végéig jellemző.⁴⁸³

III.2.4.4. S-végű karikák

Egy bronzból készült S-végű karika került elő a 16. sírből, de ezenkívül 3 db bronz és 2 db ezüst S-végű karika található még a sírokhoz nem köthető, leltározott leletek között is [22. tábla 2–3, 13–15; 38. tábla 6–9]. Az előzőkkel együtt – egy nagyobb kivételével – ezek is átlagos méretűek és vastagságúak. A közeli temetők közül hasonló darabok fordultak elő Gyulavarsándon a Lapos-halmon,⁴⁸⁴ Eleken a téglagyár területén,⁴⁸⁵ Békéscsabán a Gyógyszertári Központban,⁴⁸⁶ Szabadkígyóson a Pálligeti-táblában,⁴⁸⁷ Újkígyóson a Skoperda-tanyánál,⁴⁸⁸ Békésen a Hidas-hát, Hosszú-halom nevű lelőhelyen,⁴⁸⁹ Békés povádi határrészén,⁴⁹⁰ Muronyban a Sovány-hát nevű határrészen,⁴⁹¹ a mezőberényi Kér-halom-dűlőben⁴⁹² és Sarkadkeresztúron a Csapháti-legelőn⁴⁹³ folytatott feltárások során. A tárgytypus használatának ideje vidékünkön a 10. század közepétől egészen a 11. század végéig, sőt még azon túl is keltezhető.⁴⁹⁴

473 JANKOVICH 1991, 138, 17. tábla 2, 5–6, 9–10, 151; MRT 10. 124. tábla 4–5, 7, 10–11.

474 MRT 10. 74, 123. tábla 1, 9.

475 TROGMAYER 1962, 13, III. tábla 1–2, 9–11, 21.

476 MRT 10. 645, 126. tábla 2, 4.

477 MRT 10. 598, 600–601.

478 MEDGYESI 1993, 504, XII. tábla 1–2, 5, 9, 506, XIV. tábla 2, 4, 507, XV. tábla 3–4.

479 PÁLÓCZI-HORVÁTH 1971, 10, I. tábla 7–8, 10–11; BÁLINT 1971a, 50, I. tábla 1–2, 58, V. tábla 9.

480 MEDGYESI 1995, 104; BENDE-LŐRINCZY 1997, 227; LANGÓ 2000, 300; GÁLL 2013, I. 221; TÜRK-LŐRINCZY-MARCSIK 2015, 62–63.

481 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64289.

482 MEDGYESI 1995, 112, VI. tábla 4.

483 SZÓKE 1962, 37; MEDGYESI 1995, 104; BENDE-LŐRINCZY 1997, 228.

484 DOMONKOS 1908, 71–72, IV. tábla A/3–4, B/4–5, C/7, 74; POPESCU 1956, 129. Fig. 83, 9, 131, Fig. 87, 7–8; MEDGYESI 1995, 112, VII. tábla 4, VIII. tábla 3–5, 113, XI. tábla 3–4, XII. tábla 5, 114, XIII. tábla 3–5, XIV. tábla 1–2, 7–10, 12, XV. tábla 3–4, XVI. tábla 3, 5, 115, XVII. tábla 7, 116, XXIII. tábla 6, 117, XXVII. tábla 9–10; GÁLL 2013, II. 89. tábla 2, 6, 9–11, 91. tábla 4–5, 15, 92. tábla 3–7, 12–15, 17, 93. tábla 1/3–4, 2/3–4, 3/2, 97. tábla 4, 99. tábla 58/1–2.

485 MEDGYESI 2000, 44, I. tábla 3/1, 28/19, 38/20, 45, II. tábla 1, 46, III. tábla 2, 49.

486 JANKOVICH 1991, 138, 17. tábla 4, 151; MRT 10. 124. tábla 2.

487 BÁLINT 1971a, 58, V. tábla 11–12.

488 MEDGYESI 2002, 185, 13. kép 15/7, 186, 14. kép 16/1–2, 5–6, 191, 19. kép 2.

489 MRT 10. 74, 123. tábla 5, 10, 16.

490 TROGMAYER 1962, 11, II. tábla 2–3, 5, 8–13, 15–19, 23–24, 26 – és még több táblán is.

491 MRT 10. 639, 125. tábla 1–8.

492 MRT 10. 598–601.

493 MEDGYESI 1993, 505, XIII. tábla 1–2.

494 SZÓKE 1962, 87; MEDGYESI 1995, 105; BENDE-LŐRINCZY 1997, 229; LANGÓ 2000, 300; GÁLL 2013, I. 221–222.

III.2.4.5. Fülbevalók

Fülbevalót vagy annak töredékeit csupán 8 sírból ismerünk (1., 8., 10., 15., 45., 53., 68., 73. sír), de a sírokhoz nem köthető leltározott anyagban is van még ezeken kívül 9 db. Megjelenésük igen változatos. Ezüstből készült *gömborscsüngős* fülbevalók az 1., 45., 68. sírből maradtak meg [14. tábla 1a–b; 15. tábla 5; 30. tábla 19–20; 38. tábla 20–21]. Az 53. sírből csak egy ezüst gyöngyszem ismert (jelenleg apró darabokban), amely fülbevaló része lehetett, és talán éppen gömborscsüngős fülbevaló részét alkothatta. Szintén ezüst, de *granulált*, és alul is gömböcskével díszített, bizánci jellegű a 8. sír két fülbevalója [19. tábla 1, 5; 38. tábla 12–13]. Bizánci típusú, bronzból készült, granulált díszű, *félhold* alakú darab volt a 10. és a 68. sírban, de csak egy-egy példányuk található a gyűjteményben [12. tábla 2; 27. tábla 5; 38. tábla 11, 16]. Ugyancsak bizánci jellegű, bronzból öntött, a száruk két oldalán, illetve alsó részük közepén lefelé és felfelé tömör *gömböcskével* díszített a 15. sírből származó fülbevalópár is [14. tábla 3–4; 38. tábla 14–15]. A leletanyagban jelenleg ezek mellett található két granulált töredék egyike, a csúcsos végű, nagyon hasonló a 8. sírban lévő fülbevaló alsó csüngőjére, és az a rész az ottani egyik fülbevalóról hiányzik is. Hasonló viszont ez a darab a mellette lévő másik granulált csüngődarabhoz is, amely valószínűleg szintén egy bizánci jellegű fülbevaló része lehetett.⁴⁹⁵

A 10. sírban lévő félhold alakú darab mellett egy egyszerű bronzkarika, a 15. sírban lévő fülbevaló mellett pedig két egyszerű ezüstkarika volt. A 68. sír leletei között a bizánci darab együtt szerepel egy gömborscsüngős fülbevalópárral. Ennek a sírnak a leletei között található még jelenleg három másik apró töredék, amelyek közül az egyik biztosan gömborscsüngős fülbevaló

karikájának része volt, és a másik kettő is bizonyára fülbevalók részét alkothatták [30. tábla 17].⁴⁹⁶ A 73. sírből egy lapított, félköríves, belső és külső éléből egy, illetve három dudorral díszített töredék ismert, amely valószínűleg szintén egy bizánci fülbevaló középső része, kiegészítő dísz lehetett [9. tábla 2].

A sírokhoz nem köthető leltározott anyagba egy fülbevaló felső részéhez tartozó *sima, hosszúkás, ovális bronzhuzal* [1. tábla 1], egy *tömör gömbökkel tagolt huzaltöredék* [1. tábla 20], három, ezüstből készült *gömborscsüngős fülbevaló* különböző töredékei [30. tábla 16a–c; 30. tábla 15a–b, 20; 38. tábla 21] és további négy, *bizánci típusú fülbevaló* darabjai sorolhatók. Az utóbbiak egyike egy ezüst, alul félköríves, bordával és granulált gömböcskével hangsúlyozott, két oldalt pedig egy-egy, ugyancsak ezüstből készült üreges gyöngyszemmel díszített fülbevaló-töredék [30. tábla 14; 38. tábla 17]. Csak leltárkönyvi bejegyzés szól egy szintén ezüstből készült fülbevaló szarának granulált gömböcskével díszített két darabjáról,⁴⁹⁷ amely a díszítése alapján ugyancsak bizánci jellegű lehetett. Ma is megvan viszont – ha töredékes állapotban is – a két legszebb, ezüstből készült, nagyméretű, félhold alakú, granulált elemekkel és ezüstgömbökkel díszített, bizánci típusú fülbevaló, melyek minden bizonnyal párban, ugyanazon sírban kerültek elő [30. tábla 11a–b, 13; 38. tábla 18–19; 11. kép].

A gömborscsüngős darabok párhuzamai megtalálhatók például a gyulavarsándi temető anyagában.⁴⁹⁸ A tárgytypus a 10. századra és a 11. század első harmadára keltezhető.⁴⁹⁹

Félhold alakú csüngő és filigrános fülbevaló előfordult a mezőberényi temető leletei között,⁵⁰⁰ egy félhold alakú függő pedig Tarhoson.⁵⁰¹ Gömböcskével díszített, bizánci típusú fülbevaló ismert még például a tápé-malajdoki temető 7. sírjából⁵⁰² és a Sárrétudvari-Hízóföldön

495 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64306.

496 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64307.

497 Ltsz. 78.65.1.

498 MEDGYESI 1995, 113, X. tábla 3–4; GÁLL 2013, II. 90. tábla 7–8.

499 RÉVÉSZ 1988, 155; MEDGYESI 1995, 104–105; GÁLL 2013, I. 222.

500 MRT 10. 600–601.

501 MRT 10. 646, 126. tábla 1.

502 SZÉLL 1943, 176–177, 179, LVIII. tábla 33–34.

feltárt temető 136. sírjából.⁵⁰³ A nagyméretű, félhold alakú ezüstlemezből készült, bizánci típusú fülbevalópár szép párhuzama az ún. tokaji leletből ismert.⁵⁰⁴

A bizánci és balkáni eredetű, 10–11. századi magyar sírleletekben előforduló tárgyakkal foglalkozva Mesterházy Károly a gyula-téglagyári darabokról is említést tett, részben Bakay Kornél 1978. évi közleménye nyomán. Ezek között – egy alább részletezett bizánci csaton kívül – több fülbevaló szerepel. A keceli fülbevaló által fémjelzett félhold alakú, granulált díszítésű darabok csoportjának jellemzőjeként említi, hogy alsó ívükön keskeny félkörös pánt húzódik, melyet két oldalt egy-egy bogyós dísz zár le. Az alsó ív belsejében rozetta, granulált gyűrű, vagy gyűrűk helyezkednek el, az alsó ív külső oldalán pedig granulált háromszögek és gyűrűk váltogatják egymást.⁵⁰⁵ Ebbe a csoportba sorolta be Mesterházy Károly például a sírokhoz nem köthető 78.64.1. leltári számú gyulai fülbevalót [30. tábla 14; 38. tábla 17]⁵⁰⁶ és Bakay Kornél közleménye alapján azt a töredéket is, amely véleménye szerint eredetileg fülbevaló ívének belsejét díszítő karika volt.⁵⁰⁷ Ez egyébként a 73. sírhoz köthető [9. tábla 2].

A másik csoportba a félhold alakú lemezes fülbevalók tartoznak, amelyek jellemzője az alsó ív belső oldalán a háromágú kialakítás, a csúcsokon 1-1 bogyóval, alsó szélükre pedig 1–4 fülecskét forrasztottak, csüngők számára. A félholdas lemez külső lapján gyöngydrótból vagy filigránból álló szegély és belső díszítés található.⁵⁰⁸ Ebbe a csoportba illeszkedik a gyulai legszebb, 78.61.1. leltári számú bizánci fülbevalópár [30. tábla 11, 13; 38. tábla 18–19; 11. kép], melynek fotóját és leírását is közölte Mesterházy Károly.⁵⁰⁹ A leírást annak pontossága miatt érdemes külön is idézni: „*A gyulai fülbevalón megmaradt egy gyöngydróttal és granulációval díszített*

csüngő is, ami jól jelzi, hogy nem láncos csüngő tartozik a típushoz [...] A gyulai fülbevaló is ezüst, tehát még finom ötvösmunka. Alsó ívét két gyöngydrótsor közt kálász mintába sodort filigrán szegélyezi. Ugyanilyen sor osztja két félre a félhold alakú lemezt, melynek üres mezejét 2-2 virágszirom szerűen szétnyíló gyöngydrót kacs díszíti.”⁵¹⁰ A gyulai fülbevalók párhuzamát az ún. tokaji leletben, illetve – több más bulgáriai példán kívül – az Al-Duna szerbiai szakasza mentén előkerült boljetini kincsben találta meg, de ezekkel hozta kapcsolatba az eredeti formájából átalakított, a vésztői Csolt-monostor területéről származó, utólag finom kidolgozású láncokkal, csüngőkkel felszerelt függőt is.⁵¹¹ Állítását, mely szerint a félhold alakú lemezes függők keltezését épp a gyulai példányok könnyítik meg, és helyezik a 10. század első felére, a gyula-téglagyári temető leletanyagának összetett, ugyanakkor bizonytalan volta alapján a gyulai fülbevalókra nézve nem tarthatjuk bizonyíthatónak.

Mesterházy Károly harmadik csoportjába az alsó ívén négy sor gyöngydróttal és három gyöngykoszorúval díszített fülbevalók tartoznak. Ezeknek az alsó félköríves részéhez nagyon hasonló a gyula-téglagyári temető 8. sírjából előkerült fülbevalópár alsó félköríves része, csak a gyulai darabok szárához alul, középen – gyöngykoszorú helyett – még egy-egy kisméretű, lefelé gömbben végződő, granulált szőlőfürt alakú dísz is forrasztottak. A fülbevalópár egyik tagján ez hiányzik [19. tábla 1, 5; 38. tábla 12–13]. Ezekről a darabokról Mesterházy Károly nem tett említést.

Minden bizonnyal közöletlen voltuk miatt nem ismerhette Mesterházy Károly az alábbi, gyulai gyűjteményben lévő, további három különböző formát képviselő öt fülbevalót sem, bár ezek részben (némi eltérésekkel) az általa megadott típusoknak is megfelelhetnek.

503 M. NEPPER 1996, 266–267, 21. kép; M. NEPPER 2002, I. 323–324, 192. kép, II. 279. tábla 136/8–9.

504 MESTERHÁZY 1996a, 202–203, 2. kép.

505 MESTERHÁZY 1990, 92–94.

506 MESTERHÁZY 1990, 94, 97, 6. ábra 9.

507 BAKAY 1978a, 179, LXIV. tábla 6; MESTERHÁZY 1990, 94, 42. jegyzet (további párhuzamokkal).

508 MESTERHÁZY 1990, 94.

509 MESTERHÁZY 1990, 94, 95. 5. ábra 1–2, 96; MESTERHÁZY 1991, 166, I. tábla 3. – Az első fotó Bakay Kornélnak köszönhető (vö. BAKAY 1978a, 179, LXIV. tábla 34–35).

510 MESTERHÁZY 1990, 96.

511 MESTERHÁZY 1990, 96, 98. – A vésztőihez lásd még: JUHÁSZ 2000, 290, 14. kép!

Az egyik darab például a 68. sírból előkerült bizánci ízlésű fülbevaló, amely szárának alsó része egyaránt idézi a gyöngydrótokból álló és az alsó ívükön keskeny félkörös pánttal rendelkező fülbevalók kialakítását, és azokat is, amelyek belső ívén holdsarló helyezkedik el. Ráadásul itt a fülbevaló két szárán egy-egy nagyméretű, üreges gyöngyszem ül [12. tábla 2; 38. tábla 16]. Ezzel azonos leltári számon található még egy másik, hasonló töredék, amely eredetileg akár az előző párja is lehetett [30. tábla 17]. A rajta látható, huzalból készített rövid tekercselés mása viszont az egyik halimbai darabon ismerhető fel.⁵¹²

A harmadik fülbevaló egy lapos, félhold alakú, szélein granulált, vagy inkább azt utánzó gyöngydrót díszítésű példány, amely a 10. sírból került elő. Az ennek belső ívét kitöltő elemének azonban ma már csak a letört széle látható. Talán ez is holdsarló formájú lehetett [27. tábla 5; 38. tábla 11].

A negyedik és ötödik darab a 15. sírhoz köthető, és így fülbevalópárt alkotott. Kétségtelenül ezek is bizánci, vagy legalábbis balkáni jellegűek [14. tábla 3–4; 38. tábla 14–15]. Pontos párhuzamuk Törökkanizsáról ismert.⁵¹³ Formájukban, öntött alsó ívükben, a száruk két oldalán lévő bogycsokor sematikus kialakításában azonban emlékeztetnek a Mesterházy Károly által leírt, belső ívükön holdsarlóval díszített típusba sorolt példányokra is, csak hogy ezeken a holdsarlók helyén függőlegesen elhelyezett gömböcskék találhatók. Ugyanilyen gömböcskből álló dísz nyúlik a fülbevaló ívének közepéből lefelé is. A gyulai fülbevalók díszai emellett sematikusságuk ellenére is részletesebben kidolgozottak, mint a Mesterházy Károly által idézett, Székesfehérvár-Demkőhegyről vagy Szeged-Öthalomról származó darabok.⁵¹⁴

III.2.4.6. Láncok

A fülbevalók után a nyakban viselt ékszerek közé sorolható láncokra is van példa a gyula-téglagyári temető leletei között. A 12. sírból egy rövidebb, duplán hajtott szemekből álló *bronzlánc* [14. tábla 13], a 31. sírból pedig egy hosszabb, ezüstkarrakkal kiegészített, az előbbihez hasonlóan szintén duplán hajtott, egymáshoz kapcsolódó huzalszemekből álló *ezüstitlánc* [3. tábla 1; 40. tábla 10] ismert. A leltárkönyv szerint az előbbi talán fülbevalóhoz kapcsolódott, az utóbbi pedig nyakdísz lehetett. Ezekkel párhuzamba állítható láncot e vidékről csak a Békés határába eső Hidas-hát, Hosszú-halom nevű lelőhelyről ismerünk.⁵¹⁵

III.2.4.7. *Cypraea* vagy kauricsigák, tengeri kagylók

Szintén nyaklánc részei lehettek a 42. és 45. sírban előkerült *Cypraea* vagy kauricsigák, illetve toronycsiga után maradt csigaházak⁵¹⁶ [7. tábla 4] és a 83. számú gyermeksírból való, legyező alakú tengeri kagylók [8. tábla 11a–f; 31. tábla 2] is. Kauricsigát például a közeli Gyulavarsánd, Lapos-halom nevű lelőhely temetőjében találtak.⁵¹⁷ A tárgytypus keltezése a 10–11. századra tehető.⁵¹⁸ Kauricsiga és tengeri kagyló került elő még a Mezőberény, Kér-halom-dűlő,⁵¹⁹ a Vésztő-Kótpusztá,⁵²⁰ nevű lelőhelyeken megtalált temetők sírjaiból és Szarvasról.⁵²¹

III.2.4.8. Nyakperek

A nyak díszé volt az a 3 db hurkos, illetve kampós végű bronztorques, amelyek a sírokhoz nem köthető

512 MESTERHÁZY 1990, 93, 4. ábra 4, 105.

513 SZŐKE 1962, IX. tábla 14.

514 MESTERHÁZY 1990, 93, 4. ábra 3, 5, 107; BÁLINT 1991, 192, Abb. 49, 2.

515 MRT 10. 74, 123. tábla 17–19, 28.

516 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64304.

517 POPESCU 1956, 131, Fig. 87, 2; MEDGYESI 1995, 117, XXVII. tábla 5; GÁLL 2013, II. 96. tábla 49/2.

518 SZŐKE 1962, 54–55; MEDGYESI 1995, 105; LANGÓ 2000, 301–302.

519 MRT 10. 601.

520 KOVALOVSKÍ 1958, 43–44; MRT 6. 206. 12/148. lelőhely; MEDGYESI 2015, 165.

521 KRECSMÁRIK 1910, 173, 1. ábra; LANGÓ 2000, 335, 8. kép 11, 16, 19.

leltározott, illetve a valószínűleg ugyanehhez a temetőhöz köthető leletek csoportjában találhatók. Kettő közülük egy-egy háromrét hajlított, így egyforma vastagságú huzalból sodort [24. tábla 3; 26. tábla 3; 40. tábla 11–12], egyet viszont egy kétrét hajlított vastag és két vékonyabb – az utóbbiak előbb egymással is összetekert – huzalból sodortak [25. tábla 3; 40. tábla 13]. Nem nagy számban, de előfordulnak a közeli és kissé távolabbi temetők leletanyagában is, például Gyulavarsándon,⁵²² Sarkadkeresztúron,⁵²³ Békés-Povádon,⁵²⁴ a két szabadkígyósi temetőben,⁵²⁵ Örménykúton.⁵²⁶ A 10. század második felében és a 11. században egyaránt viselték őket.⁵²⁷ Gáll Erwin szerint a gyulavarsándi darabok a 10. század végére, illetve a 11. század elejére keltezhetők.⁵²⁸

III.2.4.9. Gyöngyök

A sírokhoz köthető gyöngyök száma a leltári bejegyzések szerint 520 db volt, de közülük napjainkban már csak 429 db található.⁵²⁹ Ezek összesen 14 sírhoz (1–2., 7., 9–10., 16., 18., 30., 41–42., 68., 83., 91., 94. sír) tartoznak, de a sírokhoz nem köthető leltározott és leltározatlan leletek között is igen sok, összesen 202 db

van. A sírokból valók darabszáma síronként igencsak különböző: 2 és 138 közt mozog. A gyöngyök típusai rendkívül változatosak. A különböző színű és méretű üveggyöngyök többsége apró, lapos, fehér, sárga, barna, zöld, kék, vagy fekete színű kásagyöngy, de vannak különböző árnyalatú piros, fehér, zöld, kék, sárga, barna színű, valamint fehér betétes fekete vagy sötétszürke színű gerezdes, hengeres, gömbölyű, lapított gömb vagy lapos, hatszög metszetű, lecsapott sarkú hasábgöngyök, rúdgyöngyök, szemes- és ikergyöngyök is. Külön érdemes megemlíteni a 68. sírból előkerült két nagyméretű, gömbölyű, fekete alapon fehér színű, fekvő nyolcas formájú betét közepén piros, fehér, zöld színű berakásos virággal díszített gyöngyszemet [12. tábla 1a–b; 39. tábla 10–11]. Gömbszelet és korongos alakú borostyángöngyök, hosszú, hengeres millefiori gyöngy, csiszolt kalcedongöngyök szintén előfordulnak.

A közeli vagy nem túl távoli temetők közül, ha nem is nagy számban, de találhatók hasonló gyöngyök például a gyulavarsándi,⁵³⁰ a siklósi,⁵³¹ a sarkadkeresztúri,⁵³² a békéscsabai,⁵³³ a szabadkígyósi,⁵³⁴ újkígyósi,⁵³⁵ békécsi,⁵³⁶ mezőberényi,⁵³⁷ örménykúti,⁵³⁸ szarvasi,⁵³⁹ szegvári⁵⁴⁰ temetőkben. A virágos berakású szemesgyöngyök

522 POPESCU 1956, 130, *Fig.* 85, 1, 132, *Fig.* 88. 1; MEDGYESI 1995, 112, VI. tábla 3, VIII. tábla 2, 117, XXVI. tábla 4, XXVIII. tábla 1; GÁLL 2013, II. 89. tábla 1, 90. tábla 1, 96. tábla 6/3, 100. tábla 1.

523 MEDGYESI 1993, 507, XV. tábla 6; MEDGYESI 1996a, 156, 13. kép 1.

524 TROGMAYER 1962, 33, XIII. tábla 1.

525 PÁLÓCZI-HORVÁTH 1971, 21, III. tábla 1; BÁLINT 1971a, 54, III. tábla 1–2.

526 LISKA 1996, 203, 7. kép 1.

527 SZŐKE 1962, 92–93; MEDGYESI 1995, 105; BENDE-LŐRINCZY 1997, 233.

528 GÁLL 2013, I. 222.

529 A leleteket összesítő táblázatunkban a ma is meglévő darabok számát tüntettük fel úgy, hogy a 16. sírban lévő szétporladt darabokat egynek vettük [3. táblázat].

530 POPESCU 1956, 131, *Fig.* 86, 2; MEDGYESI 1995, XXVI. tábla 2; GÁLL 2013, II. 100. tábla 4.

531 GÁLL 2013, I. 444–457, II. 235. tábla 3; GÁLL-MĂRGINEAN 2015, 293, *Pl.* 8, 2–3.

532 MEDGYESI 1993, 505, XIII. tábla 5, 506, XIV. tábla 6, 507, XV. tábla 5.

533 JANKOVICH 1991, 138, 17. tábla 7, 151; MRT 10. 124. tábla 1, 3.

534 PÁLÓCZI-HORVÁTH 1971, 23, 17. kép.

535 MEDGYESI 2002, 179, 7. kép 2/2–3, 182, 10. kép 7/4–8, 195, 23. kép 1.

536 TROGMAYER 1962, 25, IX. tábla 11.

537 MRT 10. 598, 600–601.

538 LISKA 1996, 200, 4. kép 6, 10–14, 201, 5. kép 1, 15, 202, 6. kép 3–7, 203, 7. kép 2–6.

539 KRECSMÁRIK 1910, 173, 1. ábra; JUHÁSZ 1996, 168, 2. kép 1; LANGÓ 2000, 335, 8. kép 1–5, 8–10, 12–14, 17–18, 20.

540 BENDE-LŐRINCZY 1997, 250, 5. kép 1, 253, 8. kép 6, 254, 9. kép 4.

legszebb és legpontosabb megfelelője Siklón került elő,⁵⁴¹ de megemlíthetők még a tápé-malajdoki temető 6. sírjából,⁵⁴² illetve a Sárrétudvari-Hízóföld lelőhelyen feltárt temető 118. sírjából⁵⁴³ származó darabok is. Leginkább női vagy gyermeksírokra jellemzőek, koruk pedig a 10–11. századra tehető.⁵⁴⁴

III.2.4.10. Karperecek

A huzalkarikákon és gyöngyökön kívül a gyula-téglagyári temetőben legnagyobb számban karperecek kerültek a sírokba. 22 sírban (2–3., 5–7., 9., 17., 22–23., 29., 34., 40., 44–45., 51., 53., 61–62., 69., 75., 83., 91. sír) összesen 30 db volt, illetve további 16 db tartozik a sírokhoz nem köthető leltározott és a valószínűleg ugyanehhez a temetőhöz köthető leletek csoportjába.⁵⁴⁵ A 46 db nyitott karperec között 12 db *pántkarperec* található, közülük 3 db ezüst és 9 db bronz. Az egyik ezüst pántkarperec végét félkör alakúra vágta és egy-egy lyukkal ütötték át [6. tábla 3; 41. tábla 7], a másik darab végén pedig V alakban benyomott dísz látható [10. tábla 6]. A bronz pántkarperecek végeit egyszerűen lekerekítették, vagy szélesre kalapálták. A 83. sírból való kisméretű darab végeit egy-egy lyuk üti át [8. tábla 8]. A sírhoz nem köthető, de beletárolt darabok közül az egyik külső felületén bekarcolt körök közepén mélyen beütögetett, páros pontsor látható [11. tábla 3; 41. tábla 6], a másikat bevészt koncentrikus körök díszítik [24. tábla 1; 41. tábla 8], a harmadiknak (ltsz. 78.38.1.) pedig egyik végét kerek lyuk üti át.⁵⁴⁶ A 22 db egyszerű, vékonyabb vagy vastagabb, kör vagy ovális átmetszetű, *sima* bronz karperec

végei elhegyesedők vagy egyenesen levágtak. Az egyiknek a végeit 3–3 cm hosszan pontozással díszítették [18. tábla 7; 42. tábla 6], egy másiknak pedig mindkét végén 2,5 cm hosszan csavart minta látható [23. tábla 3]. Van 3 db *lapított* bronz karperec is. Az egyik elhegyesedő végű (ltsz. 66.32.116.),⁵⁴⁷ a másik kettőnek pedig az egyenes végei kiszélesedők, vékonyra kalapáltak [23. tábla 5–6; 42. tábla 7–8]. Két további bronz karperec közül kettő 1–1 három szálból *sodort* (az egyik biztosan háromrét hajlított szálból készült, a másiknak mindkét vége hiányzik) [9. tábla 5; 17. tábla 5; 42. tábla 5], kettő pedig szintén több szálból áll, de *fonott* [2. tábla 13].⁵⁴⁸ Az utóbbiak egyikén a kampós akasztó is megmaradt. Külön érdemel említést 3 db bronzból készült *kígyófejes* karperec. Az egyik kerek, a másik ovális, a harmadik háromszög átmetszetű [17. tábla 8; 23. tábla 1; 41. tábla 1–2, 5]. Egy bronzból öntött, vastag, csavart hatású, *stilizált állatfejes* díszítésű karperecen az állat nyakát sűrű, vékony csavarás jelzi, szemei kidüllednek, szája tátott, orra recézett [41. tábla 5].

Egy ezüstlemez és egy sima bronz huzalkarperec együtt volt a 2. sírban, egy sima és egy sodort bronz karperec a 3. sírban, egy sima bronz huzalkarperec és egy bronz pántkarperec a 7. sírban. A 45. sírban egyszerre 4 db bronz karperecet találtak: három sima huzal- és egy pántkarperecet. Ugyancsak egynél több, 2–2 db bronz karperec volt a 62. és 69. sírban is. Az előbbiből származó sima huzalkarperecek közül az egyik anyaga vörösesbarna, a másik sárgásbarna színű, a 69. sírba pedig lapított karperecek kerültek.⁵⁴⁹

541 GÁLL 2013, I. 444–457, II. 235. tábla 2a–b; GÁLL–MÄRGINEAN 2015, 293, Pl. 8, 2a–b.

542 SZÉLL 1943, 177, LVIII. tábla 27–28, 42.

543 M. NEPPER 1996, 265–266, 22. kép; M. NEPPER 2002, I. 317–319, 187. kép, II. 272. tábla 2–3.

544 BENDE–LÖRINCZY 1997, 233–234; LANGÓ 2000, 300–301; TÜRK–LÖRINCZY–MARCSIK 2015, 63.

545 A gyula-téglagyári temetővel legközelebbi hasonlóságot mutató Gyulavarsánd, Lapos-halom nevű lelőhelyen feltárt sírok esetében is kimagasló volt a karperecek aránya, száma. Ott összesen 50 db került elő (GÁLL 2013, I. 222). – Ásatási dokumentáció hiányában a gyulai példányokkal kapcsolatban lábperecekről nem beszélhetünk, de – még ha azok a honfoglalás kori leletanyagban meglehetősen ritka leletnek is számítanak – végső soron nem zárható ki egyik-másik ennek megfelelő viseleti elemként való értelmezése sem (vö. TÜRK–LÖRINCZY–MARCSIK 2015, 68–70).

546 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 65006.

547 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64305.

548 Ltsz. 78.39.1. ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 65005.

549 Szintén 1–2–3–4 db karperec volt egy-egy sírban Gyulavarsándon is (GÁLL 2013, I. 222).

Pántkarperecekre több példa is említhető Gyulavarsándról,⁵⁵⁰ Siklóról,⁵⁵¹ Elekről,⁵⁵² Bánkútról,⁵⁵³ Újkígyósról,⁵⁵⁴ Sarkad-Peckesvárról,⁵⁵⁵ Mezőmegyerről,⁵⁵⁶ Békésről,⁵⁵⁷ Mezőberényből.⁵⁵⁸ Koruk a 10. századra, illetve a 11. századra tehető.⁵⁵⁹ Egyszerű, sima – különböző átmetszetű – karperec ismert például szintén a közeli Gyulavarsánd, Lapos-halom lelőhelyen előkerült sírok emléktárában,⁵⁶⁰ továbbá Siklóról,⁵⁶¹ Elekről,⁵⁶² Szabadkígyósról,⁵⁶³ Újkígyósról,⁵⁶⁴ Sarkadkeresztúrról⁵⁶⁵ és

Tarhosról.⁵⁶⁶ Ennek a tárgytypusnak a használata a 10. és 11. században egyaránt előfordult.⁵⁶⁷ A gyulavarsándi leletanyagban lapított,⁵⁶⁸ sodort,⁵⁶⁹ fonott,⁵⁷⁰ illetve kígyófejes⁵⁷¹ és stilizált állatfejes⁵⁷² karperecekre ugyancsak van példa. Ezek a 10. és 11. században egyaránt használatban voltak, de különbségek vannak közöttük: a sodort karperecek a 10–11. századra, a fonottak a 11. század első felétől, a kígyófejesek a 11. század elejére, a stilizált állatfejesek a 10. század végétől voltak jellemzőek.⁵⁷³

-
- 550 DOMONKOS 1908, 77, VIII. tábla 4; POPESCU 1956, 129, *Fig.* 83, 3, 6; MEDGYESI 1995, 112, V. tábla 1, VII. tábla 2, VIII. tábla 1, 115, XVIII. tábla 5, 116, XXIII. tábla 3, XXIV. tábla 2; GÁLL 2013, II. 88. tábla 3, 89. tábla 8, 94. tábla 6, 97. tábla 15/1, 98. tábla 15/7.
- 551 GÁLL 2013, I. 444–457, II. 235. tábla 13; GÁLL–MÄRGINEAN 2015, 293, *Pl.* 8, 13.
- 552 MEDGYESI 2000, 42.
- 553 BÁLINT 1932, 260, LI. tábla 36, 39.
- 554 MEDGYESI 2002, 195, 23. kép 3.
- 555 MEDGYESI 1996a, 138, 156, 13. kép 4; RÉVÉSZ 1997, 182.
- 556 BANNER 1943, LVII. tábla 7, 9.
- 557 MRT 10. 74, 123. tábla 32.
- 558 MRT 10. 601.
- 559 SZŐKE 1962, 72, 95–96; Medgyesi Pál a gyulavarsándiakat és a Sarkad-peckesi darabot is a 10. századra keltezi (MEDGYESI 1995, 106; MEDGYESI 1996a, 138). Gáll Erwin szerint viszont a gyulavarsándiak között 11. századra keltezhető is vannak (GÁLL 2013, I. 223).
- 560 DOMONKOS 1908, 71, 72, IV. tábla A/1–2, B/1–2; ROSKA 1941, 55, 24. kép 2; POPESCU 1956, 128, *Fig.* 81, 1, 3; MEDGYESI 1995, 112, VII. tábla 1, 113, X. tábla 1–2, XI. tábla 1–2, XII. tábla 1–2, 114, XIII. tábla 1–2, XV. tábla 1–2, XVI. tábla 1–2, 115, XIX. tábla 2, XX. tábla 1, 116, XXI. tábla 1; GÁLL 2013, II. 89. tábla 3–4, 90. tábla 9–10, 91. tábla 2–3, 11–12, 92. tábla 1–2, 93. tábla 1/1–2, 2/1–2, 94. tábla, Roska szórvány 2, 95. tábla 1/1, 3/1, 3, 6/1–2, 96. tábla 6/4, 11/2–3, 98. tábla 34/1, 99. tábla 46/1, 3.
- 561 GÁLL 2013, I. 444–457, II. 240. tábla 7/25; GÁLL–MÄRGINEAN 2015, 298, *Pl.* 13, 7/25.
- 562 MEDGYESI 2000, 42–43, 45, II. tábla 6, 46, III. tábla 1, 4, 49.
- 563 PÁLÓCZI-HORVÁTH 1971, 21, III. tábla 2.
- 564 MEDGYESI 2002, 182, 10. kép 3/1, 191, 19. kép 4, 192, 20. kép 4, 199, 27. kép 1–2.
- 565 MEDGYESI 1993, 504, XII. tábla 7; MEDGYESI 1996a, 156, 13. kép 3.
- 566 MRT 10. 646, 126. tábla 6–7.
- 567 MEDGYESI 1995, 106; LANGÓ 2000, 307; GÁLL 2013, I. 221–222.
- 568 MEDGYESI 1995, 106, 113, IX. tábla 1; GÁLL 2013, II. 90. tábla 2.
- 569 DOMONKOS 1908, 77, VIII. tábla 1; POPESCU 1956, 129, *Fig.* 83, 2; MEDGYESI 1995, 115, XVIII. tábla 3, 116, XXIII. tábla 2; GÁLL 2013, II. 94. tábla 5, 97. tábla 15/2, 99. tábla 52/1.
- 570 POPESCU 1956, 130, *Fig.* 84, 2; MEDGYESI 1995, 105, 112, V. tábla 5 (lehet, hogy nyakperec), 117, XXVI. tábla 3; GÁLL 2013, II. 88. tábla 8, 100. tábla 2 – ezzel azonos (tévesen) a 101. tábla 9.
- 571 DOMONKOS 1908, 71, 72, IV. tábla C/2a–b; ROSKA 1941, 55, 24. kép 1; POPESCU 1956, 133, *Fig.* 90, 1; MEDGYESI 1995, 115, XVII. tábla 6, 117, XXVIII. tábla 2; GÁLL 2013, II. 94. tábla Roska III. sír 1, 101. tábla 4.
- 572 POPESCU 1956, 128, *Fig.* 81, 2; MEDGYESI 1995, 113, IX. tábla 2, 115. XIX. tábla 1, XX. tábla 2; GÁLL 2013, II. 90. tábla 3, 94. tábla 1, 95. tábla 2/1.
- 573 MEDGYESI 1995, 105–106; BENDE–LÖRINCZY 1997, 234; LANGÓ 2000, 307; GÁLL 2013, I. 222–223.

Állatfejes karpereceket találtak még Szabadkígyóson⁵⁷⁴ és Eleken⁵⁷⁵ is.

III.2.4.11. Gyűrűk

Gyűrű 13 sírból maradt meg. Egy-egy sima, egyszerű, külső felületükön domború, belső oldalukon homorú bronz *pántgyűrű* volt az 1., 41., 48. sírban [15. tábla 9; 21. tábla 3, 5]. Ugyancsak egy darab pántgyűrű került elő a 61. sírból, de ennek külső oldalát hegyes szerszámmal párosan benyomkodott zezug vonallal díszítették [18. tábla 11; 40. tábla 8]. A 3. sírban egy bronz *pecsétgyűrű* egy egyszerű bronz pántgyűrűvel együtt került elő [17. tábla 1–2; 40. tábla 4, 9]. Az előbbi pecsétlője keresztben kiszélesedő, ovális formájú, középen dudoros. Ugyancsak két darab bronzgyűrű volt a 4. sírban, mindkettő bordázott felületű [22. tábla 18].⁵⁷⁶ Talán bronz pecsétgyűrű lehetett az 5. sírban, de ezt csak utalásból lehet tudni. Egy-egy bronz pecsétgyűrű volt a 10. és a 11. sírban is. Az előbbi ovális pecsétlőjén pontok és egy körben elhelyezkedő kereszt látható (ltsz. 66.32.36.), a másiké pedig rombusz alakú, a karikához pálcattaggal és levéldísszel kapcsolódik, közepén pedig szimmetrikusan elhelyezkedő öt vésett, koncentrikus kör látható, mindegyikben egy-egy beütött pontdísszel [27. tábla 4; 40. tábla 5]. Vékony ezüst pántgyűrű volt a 18. sírban. Egyszerre három bronzgyűrűt temettek a 31. sírban fekvő elhunytal: egy pánt-, egy huzal- és egy

pecsétlőszerűen megvastagodó gyűrűt (ltsz. 66.32.91.,⁵⁷⁷ 66.32.92–93). Az utóbbi megvastagodó része gerezdes tagolású volt, pántját pedig a leltárkönyv szerint berakás díszítette. Kiemelkedik a gyűrűk sorából a 45. sír vésett és poncolt díszű, madáralakos bronz pecsétgyűrűje [19. tábla 11; 40. tábla 1; 3. kép]. Három gyűrű került elő a 63. sírban is: egy bronz pánt- és két öntött bronzgyűrű [18. tábla 2–4].

A sírokhoz nem köthető leltározott és a valószínűleg ugyanehhez a temetőhöz köthető leletek között található még 4 bronz pecsétgyűrű és 2 bronz pántgyűrű is. Az előbbieket közül az egyik aranyozott volt és négyszögletes, kiemelkedő pecsétlője van [1. tábla 17; 40. tábla 3], a másik pecsétlője ovális, domború [22. tábla 21; 40. tábla 6]; a harmadiké lapított és szintén ovális [13. tábla 27], a negyedik pántjából pedig kisméretű, négyszögletes, díszítetlen pecsétnyomó emelkedik ki [1. tábla 18; 40. tábla 2]. A pántgyűrűk közé egy széles, díszítetlen darab és egy végeivel szintén egymásra hajló, külső felületének két szélén keskeny bemélyített vonalakkal tagolt gyűrű tartozik [1. tábla 16; 22. tábla 20].

A gyűrűk legtöbb és legjobb párhuzama a Gyulavarsánd, Lapos-halom lelőhelyen feltárt sírokból említhető. Nyitott pántgyűrű,⁵⁷⁸ pecsétlős, illetve lépcsős fejű gyűrű,⁵⁷⁹ nyitott⁵⁸⁰ és zárt⁵⁸¹ karikagyűrű ott egyaránt előfordul. Egyszerű huzal-, pánt- vagy sodort gyűrűk említhetők még Szabadkígyósról,⁵⁸² Újkígyósról,⁵⁸³ Békéscsabáról,⁵⁸⁴ Elekről,⁵⁸⁵ Tarhosról,⁵⁸⁶

574 PÁLÓCZI-HORVÁTH 1971, 21, III. tábla 3.

575 MEDGYESI 2000, 42.

576 A másik: ltsz. 66.43.9. ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 65007.

577 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64302.

578 DOMONKOS 1908, 77, VIII. tábla 2–3; POPESCU 1956, 129, Fig. 83, 12, 131, Fig. 87, 3; MEDGYESI 1995, 114, XIV. tábla 13 (megemlítve a karikáknál is), 115, XVIII. tábla 1–2, 116, XXIII. tábla 4, 117, XXVII. tábla 6; GÁLL 2013, II. 94. tábla fönt 2–3, 101. tábla 5, 7.

579 POPESCU 1956, 131, Fig. 87, 9; MEDGYESI 1995, 113, IX. tábla 3, 117, XXVII. tábla 8, GÁLL 2013, II. 90. tábla 4, 101. tábla 1.

580 DOMONKOS 1908, 71, 72, IV. tábla C/5; ROSKA 1941, 55, 24. kép 3; POPESCU 1956, 128, Fig. 81, 4, 131, Fig. 86, 1; 131, Fig. 87, 4–6; MEDGYESI 1995, 116, XXI. tábla 2, 117, XXVI. tábla 1, XXVII. tábla 7, 11–12; GÁLL 2013, II. 91. tábla 1, 13, 99. tábla 56/1–2, 101. tábla 6.

581 DOMONKOS 1908, 71, 72, IV. tábla C/6; MEDGYESI 1995, 115, XVII. tábla 3; GÁLL 2013, II. 93. tábla alul 5.

582 BÁLINT 1971b, 41, 28. kép 2.

583 MEDGYESI 2002, 186, 14. kép 16/3–4, 18/8, 191, 19. kép 3, 194, 22. kép 37/2–3, 198, 26. kép 5–6.

584 JANKOVICH 1991, 138, 17. tábla 1, 151; MRT 10. 124. tábla 6.

585 MEDGYESI 2000, 44, I. tábla 43/22, 45, II. tábla 2–3, 46, III. tábla 3.

586 MRT 10. 645, 126. tábla 3, 7.

Mezőberényből,⁵⁸⁷ Sarkadkeresztúrról.⁵⁸⁸ A 45. sír madáralakos gyűrűjéhez igen hasonló került elő a tápé-majdoki temető 5. sírjából,⁵⁸⁹ de a leveles ágat tartó madár motívumával találkozunk a tisaeszlár-bashalmi karperecen⁵⁹⁰ is. A változatos formában megjelenő gyűrűk használatának ideje – némi egyedi különbségeket nem számítva – szintén a 10. és 11. századra, sőt még a 12. századra is keltezhető.⁵⁹¹

Bakay Kornél 1978-ban a téglagyári tárgytipusok között a 18. sorszám alatt szintén felsorolt fonott gyűrűt,⁵⁹² de ilyen a leletanyagban jelenleg nem található.

III.2.5. Az öv elemei

A viselethez tartozó leletek az ékszerekhez hasonlóan igen változatos típusokat képviselnek.

III.2.5.1. Övcsatok

Övcsat 8 sírhoz 10 db rendelhető. Négy sírban (2., 44–45., 90. sír) volt vascsat, a 2. sírban kettő is, a 45. sírban pedig egy vascsat egy bronzcsattal együtt [2. tábla 5; 15. tábla 8, 10; 16. tábla 4]. A vascsatok többsége négyzögletes, egy pedig ovális. Bennük vagy megmaradt a vaspecsek, vagy nem. Bronzcsat összesen öt sírből ismert. Az utóbbiak mindegyike figyelemre méltó. A 10. és 47. sírban lévőknél a csatkarika és a csattest egybeöntött, a pecsek hiányzik, a csat karikája ovális [1. tábla 23; 27. tábla 13; 44. tábla 6, 11]. Mindkettőnél a *legyezőszerűen kiszélesedő* csattesten két szeglyuk található, a harmadik lyuk pedig a pecsek helyét jelzi. A 47. sírből előkerült csattest hosszúkás. A 45. sírban – egy átlagos

vascsaton kívül – tipikus, 10. századra keltezhető, áttört, poncolással, vésett vonalakkal és beütögetett pontokkal díszített, *bizánci* darab volt [30. tábla 10; 44. tábla 7]. A 62. sír egy *lira alakú* [18. tábla 8; 44. tábla 5], a 67. sír pedig egy *pajzs alakú*, a csattesten beütögetett pontokkal díszített bronzcsatot [8. tábla 1; 44. tábla 10] rejtett. A pecsek egyikben sem maradt meg. Két további vascsat található még a sírokhoz nem köthető leltározott leletek csoportjában. Az egyik ovális, karikára hajló pecsekkel (ltsz. 66.44.26.), a másik pedig téglalap alakú csattesthez kapcsolódó félköríves karikából áll [13. tábla 28].

A 45. sírhoz kötött bizánci csattal kapcsolatban már említettük annak 10. századi keltezését.⁵⁹³ Párhuzamait Mesterházy Károly – a magyar temetőekben előforduló hét vagy nyolc állatábrázolásos darabon kívül – Preszlavban és Korinthoszbán találta meg,⁵⁹⁴ később viszont Langó Péter és Türk Attila a szíjbefűzős bizánci csatok számát – beleértve a Kárpát-medencében előforduló nyolc darabot is – Európa és a Közel-Kelet területén 96-ra emelte.⁵⁹⁵ Gyűjtésük szerint a Kárpát-medencei darabok mindegyike a 10. századra keltezhető, a távolabbiak között pedig a többséget jelentő 10. századi keltezés mellett leginkább 8–11. századra való meghatározások fordulnak még elő.⁵⁹⁶ A Kárpát-medencei darabok leletkörnyezetének áttekintése nyomán azonban arra a megállapításra jutottak, hogy az nem támasztja alá Mesterházy Károlynak a csatok 10. század első felére való keltezését, és e helyett a csatok jelentős része a sírleletek alapján biztosan a 10. század második felére keltezhető.⁵⁹⁷

Megfigyelték azt is, hogy a Kárpát-medencei darabok a két szórványleletet kivéve – és ezek között említették a gyulai csatot is – mindegyike lovas vagy lószerszámos

587 MRT 10. 599–601.

588 MEDGYESI 1993, 504, XII. tábla 4, 506, XIV. tábla 1.

589 SZÉLL 1943, 176, 178, LVIII. tábla 25a–b.

590 DIENES 1978, 85, 48. kép, 50. kép.

591 SZŐKE 1962, 63–65, 96–99; MEDGYESI 1995, 106–107; BENDE–LŐRINCZY 1997, 234–235; GÁLL 2013, I. 223.

592 Lásd a 49. jegyzetet!

593 Lásd a 45. sír leírásánál!

594 MESTERHÁZY 1990, 90. 16. jegyzet.

595 LANGÓ–TÜRK 2004, 377–385, 421–427, 2. és 3. táblázat.

596 Uo.

597 LANGÓ–TÜRK 2004, 384.

férfisírból ismert.⁵⁹⁸ A gyulai csatot a hozzá kapcsolódó bizonytalanságok miatt nem számították értékelhető leletnek az időrend vizsgálatánál, mert nem ismerték a gyula-téglagyári temető 45. sírjához köthető további leleteket.⁵⁹⁹ A leltári nyilvántartás szerint viszont a sírban lévő csathoz köthető még egy zárt bronzkarika, egy ezüst gömbsorc süngős fülbevaló, egy kauricsiga, négy bronz karperec (három sima és egy pántkarperec), egy jellegzetes, madár alakkal díszített bronz pecsétyűrű, 7 db szív alakú bronz övveret, 4 db aranyozott ezüst-, kéttágú csüngő, egy aranyozott ezüst- és egy ezüstrozetta, valamint két csonteszköz. Ezek alapján kijelenthető, hogy a sír leletei nem utalnak sem lovas, sem lószerszámos sírra. Az előbbi a temetőben valószínűleg nem is került elő. Másrészt ezek a leletek nem teszik lehetővé a 10. századon belül sem annak első, sem a másodig felére való biztos keltezését. A csattesthez illeszkedő, hiányolt csatkarika a megmaradt leletanyag teljességének ismeretében sem azonosítható, és nincs nyoma a leletek között.⁶⁰⁰

Líra alakú csat a közeli gyulavarsándi temető leletei között⁶⁰¹ és Újkígyóson⁶⁰² is található. Öveken és lószerszámon egyaránt előfordulhat, a 10. és 11. század teljes időtartamában.⁶⁰³ A legyezőszerűen kiszélesedő csatok legközelebbi párhuzamát a szabadkígyós-pálligeti temetőből,⁶⁰⁴ távolabbi, de annál pontosabb megfelelőjét pedig Debrecenből⁶⁰⁵ ismerjük. A pajzs alakú csathoz hasonló darab az, amelyik a Békés, Hidas-hát, Hosszúhalom területén feltételezhető temetőből való.⁶⁰⁶

III.2.5.2. Övveretek

Az övveretek csoportjába soroltunk néhány, különböző formájú, aranyozott ezüst-, illetve aranyozott bronz-, vagy tisztán bronzból készült veretet. A 34. sírhoz 14 db bronzból öntött, szív alakú, felületükön szimmetrikusan elhelyezkedő 4-4 levéldísszel kitöltött, egymástól alig különböző, de három csoportba osztható veret tartozik [29. tábla 3a–m]. A 45. sírban ezektől némileg eltérő, de szintén szív alakú, bronzból öntött, levél formájú díszítéssel ellátott veretek kerültek elő [30. tábla 1–6, 9; 7–9. kép]. A 47. sírhoz társít a leltári bejegyzés egy bronzból készült övveretet, de ez elveszett. Megvannak viszont az ugyanehhez a sírhoz tartozó aranyozott ezüst övveret szegecsekkel ellátott darabjai (ltsz. 66.32.123.).⁶⁰⁷ A 73. sírhoz is hosszúkás csepp alakú, széleiken különböző nagyságú ívekkel tagolt, közepükön kereszt alakú növényi díszekkel négy részre osztott övveretek tartoztak [9. tábla 1a–h; 44. tábla 4; 10. kép].

A 34. és 73. sír övvereteinek párhuzama a Szarvas, Tessedik utcai temető 10. századi 8. sírjából előkerült övön egyszerre jelenik meg, melynek csatja és szíjvége is nagyon hasonló a gyulai 67. sír csatjához, illetve az 1. számú sír szíjvégéhez [8. tábla 1; 9. tábla 1a–h; 11. tábla 4; 29. tábla 3a–m; 44. tábla 10].⁶⁰⁸ Övveret került még elő ebben a térségben Medgyesegyházáról⁶⁰⁹ és Kunágótáról⁶¹⁰ is.

598 LANGÓ–TÜRK 2004, 379.

599 LANGÓ–TÜRK 2004, 379, 383–384, 421, 2. táblázat, No. 1, 447, 15. kép 1/h, 450–451, 18. kép 1.

600 LANGÓ–TÜRK 2004, 385–386. 129. jegyzet. – Itt azonban ennek hiánya, ha egyáltalán volt csatkarika a sírban, nem a feltárási képzetlenségének rovására írható – mint ahogy azt a szerzők vélik –, hiszen Implom József 1941-ben már komoly szakmai tapasztalattal rendelkezett, hanem inkább a feltárási körülményeire, vagy a leletanyagot ért háborús károokra vezethető vissza.

601 POPESCU 1956, 130, Fig. 84, 2; MEDGYESI 1995, 117, XXV. tábla 2; GÁLL 2013, I. 224, II. 98. tábla 33/3.

602 MEDGYESI 2002, 197, 25. kép 2.

603 RÉVÉSZ 1989, 515–516, 518–519, 526; MEDGYESI 1995, 108.

604 BÁLINT 1971a, 50, I. tábla 5.

605 M. NEPPER 2002, II. 8. tábla 15/6.

606 MRT 10. 74, 123. tábla 31.

607 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64296.

608 JUHÁSZ 1996, 172, 6. kép; LANGÓ 2000, 308–310, 339, 12. kép 1–33.

609 LISKÁ–MEDGYESI 2002, 426, 4. kép B/1.

610 MÓRA 1926, 129, 5. kép 29–33, 133, 8. kép 76–77.

III.2.5.3. Övbújtató

Övbújtató egy darab maradt meg a 10. sírból. Ez bronzlemezről hajlított [27. tábla 16].

III.2.5.4. Szíjvégek

Szíjvég csak az 1. és a 34. sírból ismert. Mindkettő bronzból öntött. Az előbbi jellegzetes, szíj felőli végén V alakban ívelt formájú, felületét palmetta tölti ki [11. tábla 4; 44. tábla 8], az utóbbi pedig aranyozott, és kör alakú középrészből kiágazó, négyszirmú virágmotívumokkal díszített [29. tábla 4; 44. tábla 9]. Szíjvég a Szabadkígyós, Pálligeti-tábla területén,⁶¹¹ illetve a Kunágotán⁶¹² előkerült leletek között található.

III.2.6. A ruházat elemei

III.2.6.1. Ruhaveretek

A ruhadíszek közé tartoznak az összesen 7 sírból megmaradt, többségükben aranyozott ezüst vagy bronz, préselt lemezek. A 8. sírban lévő növényi motívum díszíti (ltsz. 66.32.29.).⁶¹³ A 16. sírban *rombusz alakú* [20. tábla 7; 43. tábla 12], a 25/a, 30., 45. és 47. sírban pedig *szív alakú*, illetve *kéttagú ingnyakdíszek* voltak [5. tábla 1a–k; 10. tábla 1; 28. tábla 4a–p, 5a–g; 30. tábla 7–8, 12; 43. tábla 18–19; 44. tábla 15a–b]. A 30. sírban lévő aranyozott ezüst, kéttagú, női ingnyakdísz felső tagja kör alakú, domború koncentrikus körökkel díszített, alsó tagja pedig szív alakú, áttört és két, szintén domború,

koncentrikus köröcskével kialakított. A felső tag hátlapján ennél a felvarrásra szolgáló zárt fül is látszik (ltsz. 66.32.89.⁶¹⁴) [10. tábla 1; 43. tábla 18]. Viszonylag jó állapotban maradtak meg a 47. sírban lévő veretek, amelyek ugyancsak aranyozott ezüst, szív alakú darabok. Ezeknek a szélei domborúak, bevagdosottak, középkön pedig ovális vagy szintén szív alakú lyuk található. Hátlapjukon 2–2 fül maradt meg [28. tábla 4a–p, 5a–g]. Az 51. sírban talált ezüstlemezkeről csak leltárkönyvi említésből tudunk.

A sírokhoz nem köthető leltározott és leltározatlan leletek között ugyancsak találhatók olyan veretek, amelyek valószínűleg szintén a ruhát díszítették. Az egyik aranyozott ezüst, négy domború közepű körrel díszített, téglalap formájú, csüngős veret kampós része [13. tábla 19; 44. tábla 14]. Ennek jó párhuzamát említhetjük Gyulavarsándról.⁶¹⁵ Két másik darab szintén aranyozott bronz, de szív alakú csüngős veret alsó eleme [11. tábla 2a–b; 43. tábla 16; 44. tábla 16]. Nyolc további kerek, kisebb és nagyobb, valószínűleg bronzlemezről préselt, középkön egy-egy lyukkal ellátott veret ugyancsak a ruha díszéül szolgálhatott, de ezeket csak fotóról ismerjük.⁶¹⁶ Pontos párhuzamukat nem találtuk; nagyobb kör alakú lyukakkal a mohács-téglagyári 5. sír leletei közt találkozunk.⁶¹⁷ Vannak azonban ezeken kívül olyan, szintén kerek veretek is, amelyeknek a közepe homorú, és a szélükön a felvarráshoz való lyukak látszanak [13. tábla 17–18]. Ilyen kerek ruhadíszek – néhol lábbeli veretek – több helyen előfordultak, például Gyulavarsándon,⁶¹⁸ Orosházán,⁶¹⁹ Medgyesegyházán,⁶²⁰ Szarvason,⁶²¹ Szentesen.⁶²² A sírokhoz nem köthető leltározott leletek között van még ezeken kívül 2 db

611 BÁLINT 1971a, 50, I. tábla 7.

612 MÓRA 1926, 129, 5. kép 28.

613 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64297.

614 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64302.

615 MEDGYESI 1995, 112, V. tábla 4; GÁLL 2013, II. 88. tábla 6.

616 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 65007.

617 KISS 1983, 241, 245, 110. ábra 27–55, 426, 118. tábla.

618 POPESCU 1956, 131, Fig. 86, 5; MEDGYESI 1995, 103, 117, XXVII. tábla 2; GÁLL 2013, II. 99. tábla 48/2.

619 DIENES 1965, IV. tábla 4, 8–11.

620 LISKA–MEDGYESI 2002, 441, 19. kép 19/3.

621 JUHÁSZ 1996, 170, 4. kép 2, 4, 7, 9, 171, 5. kép 5; LANGÓ 2000, 302, 342, 15. kép 7–8, 12, 14, 343, 16. kép 2, 5.

622 RÉVÉSZ 1996b, 301, 326, 11. kép 1–5, 335, 20. kép 1–2.

kicsiny, bordázott, aranyozott bronzlemezke [2. tábla 7–8] és 14 db kéttagú, aranyozott ezüst, felső és alsó tagjukon is szív alakú, női ingnyakdísz [11. tábla 1a–n; 43. tábla 17]. Az utóbbiak felső tagjának közepét ovális lyuk töri át, domború szélük bevagdosással díszített, csúcsos végükön pedig az alsó tag kampóval kapcsolódik. Hátlapjukon két kis hurok szolgált a felvarrásukra vagy felfűzésükre. Az alsó tagok közepe szív alakban domború, ezen kívül a lemez ugyancsak domború és bevagdosásokkal díszített. Az alsó tag kis füllel kapcsolódik a felső tag kampójához.

Kéttagú csüngős veret – vagy annak egy-egy része – előfordul például a gyulavarsándi,⁶²³ a siklóí,⁶²⁴ a két szabadkígyósi,⁶²⁵ az újkígyósi,⁶²⁶ a bánkúti,⁶²⁷ a mezőberényi,⁶²⁸ a vésztői,⁶²⁹ a sarkadkeresztúri,⁶³⁰ a szarvasi,⁶³¹ a békésszentandrásai,⁶³² illetve több más temetőben is.⁶³³ Használatuk ideje a 10. századra, illetve a 10–11. század fordulójára tehető.⁶³⁴ Rombusz alakú ingnyakdísz került elő például Gyulavarsándon,⁶³⁵ Siklón,⁶³⁶ Medgyesegyházán,⁶³⁷ Orosházán,⁶³⁸ Szarvason⁶³⁹ és

Békésszentandrásan.⁶⁴⁰ Ezek a 10. és 11. századra egyaránt keltezhetők.⁶⁴¹

Aranyozott ezüst- vagy aranyozott bronzlemezből préselt, gyöngysorra emlékeztető domborításokkal díszített *rozetták* és töredékeik maradtak meg az 1., 8., 13., 29., 33., 45. és 89. sírból [5. tábla 4a–f; 13. tábla 23, 25a; 15. tábla 6; 19. tábla 3; 28. tábla 1–3; 43. tábla 20].⁶⁴² A 8. sírból származó közepében nyolcágú csillagmotívum látható [19. tábla 3; 43. tábla 20]. A sírokhoz nem köthető leltározott és leltározatlan leletek között is van még a fentiekén kívül néhány, ezekhez hasonló darab [8. tábla 10a–b; 13. tábla 14–15, 17–18].⁶⁴³ A viseleten belüli pontos elhelyezkedésüket nem ismerjük. Ruhán kívül elképzelhetők még öv, sőt lószerszám díszeként is, de a gyulai darabokon a felfogatásukra utaló részletek a legtöbbször nem figyelhetők meg. A 8. és 13. sír rozettáin és a sírszámhoz nem köthető, leltári számmal ellátott egyik darabon azonban láthatók a felvarráshoz szükséges lyukak [5. tábla 4a–f, 13. tábla 17–18, 25b–c, 26; 19. tábla 3; 43. tábla 20], ugyanakkor a 45. sírban lévő

623 MEDGYESI 1995, 107, 112, V. tábla 2, 6; GÁLL 2013, II. 88. tábla 4, 7.

624 GÁLL 2013, I. 444–457, II. 243. tábla 1–12, 244. tábla 13–14; GÁLL–MÄRGINEAN 2015, 300, *Pl.* 15, 1–12, 301, *Pl.* 16, 13–14.

625 PÁLÓCZI-HORVÁTH 1971, 10, I. tábla 1–6; BÁLINT 1971a, 50, I. tábla 6, 66, VI. tábla 1–2, 69, VII. tábla 7; BÁLINT 1971b, 41, 28. kép 1.

626 MEDGYESI 2002, 198, 26. kép 2.

627 BÁLINT 1932, 260–261, LI. tábla 1–17, 20–32, 35, 38, LII. tábla 7, 9–11, 14.

628 MRT 10. 598–599, 601.

629 KOVALOVSKI 1958, 44; MRT 6. 206, 12/148. lelőhely; MEDGYESI 2015, 162.

630 MEDGYESI 1993, 504, XII. tábla 8.

631 JUHÁSZ 1996, 171, 5. kép 1; LANGÓ 2000, 302, 343, 16. kép 1.

632 JUHÁSZ 1996, 167, 1. kép 6–7.

633 BÁLINT 1991, 124–138, *Taf.* XXXVI–XLVI.

634 SZŐKE 1962, 73–75; MEDGYESI 1995, 107; LANGÓ 2000, 302.

635 POPESCU 1956, 131, *Fig.* 86, 4; MEDGYESI 1995, 117, XXVII. tábla 3; GÁLL 2013, II. 99. tábla 48/3.

636 RUSU-DÖRNER 1962, 709, *Fig.* 4, 1; GÁLL 2013, I. 444–457, II. 239. tábla 1–22, 245. tábla 1–8, 246. tábla 9–16; GÁLL–MÄRGINEAN 2015, 278, *Fig.* 2, 279, *Fig.* 3, 297, *Pl.* 12, 1–22, 302, *Pl.* 17, 1–16.

637 LISKA–MEDGYESI 2002, 439, 17. kép 17/4–14.

638 DIENES 1965, IV. tábla 6, IX. tábla 1–2.

639 JUHÁSZ 1996, 170, 4. kép 3, 171, 5. kép 3; LANGÓ 2000, 342, 15. kép 1–5, 343, 16. kép 3.

640 JUHÁSZ 1996, 167, 1. kép 8.

641 SZŐKE 1962, 76–77; BÁLINT 1991, 136; MEDGYESI 1995, 107; LANGÓ 2000, 302; TÜRK-LÖRINCZY-MARCSIK 2015, 63–64. – A gyulavarsándi példányokat Gáll Erwin a 10. század végére, illetve a 11. század elejére határozta meg (GÁLL 2013, I. 224).

642 Ltsz. 66.32.118. ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64301, 64305, 65004.

643 Ltsz. 78.105.1. ELKH BT RI fotótára, neg. ltsz. 64298, 64301.

rozettán szegecsek és valószínűleg bőrmaradványok figyelhetők meg [28. tábla 1–3].

Hasonló rozetták kerültek elő például a gyulavarsándi⁶⁴⁴ és a két szabadkígyósi⁶⁴⁵ temetőben. A szabadkígyósi tangazdaság homokbányájában talált darabok⁶⁴⁶ egészen pontos megfelelői, a szarvasi lelet⁶⁴⁷ pedig nagyon közeli párhuzama a gyulai leleteknek. Ugyancsak pontos megfelelője a gyulai leleteknek a Sárretudvari-Hízó föld temetőjének 220. sírjában talált ruhadísz.⁶⁴⁸ Használatuk ideje főként a 10. századra keltezhető.⁶⁴⁹

III.2.6.2. Szövetmaradványok

Szövetmaradványt említ a leltárkönyv a 10. és a 46. sírből, de ezek ma már nem találhatók meg a gyűjteményben. Textilmaradványokra (cérnák, len-, illetve kendervásznak és selyemszövetek darabkáira) a Szabadkígyóson feltárt sírokban is volt példa,⁶⁵⁰ de a bánkúti sír egyes vereteinek hátoldalán szintén meg lehetett figyelni szövetmaradványokat.⁶⁵¹

III.2.6.3. Fülesgombok

Fülesgomb 9 sírből (10., 15–17., 20., 30., 59., 63., 67. sír) összesen 22 darab ismert, de a sírokhoz nem köthető leltározott leletek között is van még további 13 darab. Három kivételével mindegyik fülesgomb bronzból öntött, és/vagy *tömör*, esetleg üreges félgomb. A 10. sírban két tömör bronz fülesgomb [27. tábla 1, 3; 43. tábla 4; 44. tábla 17] mellett volt egy üvegből készített darab [27. tábla 2; 43. tábla 7], a sírokhoz nem köthetők között

pedig két ólomból készült is [12. tábla 3a–b; 43. tábla 8; 44. tábla 12]. A 16. és 17. sírban szintén 2–2 tömör példány [27. tábla 6, 8; 43. tábla 5; 44. tábla 18], az 59. és 67. sírban pedig csak egy-egy tömör fülesgomb volt [9. tábla 4].⁶⁵² A 15. sírban négy tömör darab került elő [14. tábla 10–12; 43. tábla 3, 6; 44. tábla 19]. Két hosszába öntött üreges félgomb volt még a 20. sírban (ltsz. 66.32.75),⁶⁵³ egy félgomb a 30. sírban (ltsz. 66.32.87),⁶⁵⁴ és hat félgomb pedig a 63. sírban (ltsz. 66.32. 133.).⁶⁵⁵

A sírokhoz nem köthető fülesgombok közül 7 üreges félgomb [12. tábla 3a–b; 13. tábla 2, 10, 12–13; 43. tábla 8–11; 44. tábla 12–13], 6 pedig tömör [1. tábla 22; 8. tábla 5; 13. tábla 11, 20, 22; 14. tábla 9; 43. tábla 1–2; 44. tábla 20]. A félgombok nagyon hasonlóak egymáshoz, legfeljebb abban térnek el, hogy testük szabályos félgömb vagy kissé hosszúkas formájú. Általában díszítést nem találunk rajtuk, de az egyik pár felületén szabálytalan, vésett vonalak láthatók [13. tábla 2; 43. tábla 9; 44. tábla 13], és a két ólomból öntött fülesgomb félgömbös részein is két párhuzamos, vízszintes vonal között bevéssett X alakú vonalak helyezkednek el [12. tábla 3a–b; 43. tábla 8; 44. tábla 12]. Ezeknek az aljuk is sugarasan futó vésett vonalakkal díszített. A tömör fülesgombok körte, gömb, vagy lapított gömb formájúak. Díszített példányaik között vannak olyanok, amelyek felülete függőlegesen bordázott [14. tábla 9–12; 43. tábla 3, 6; 44. tábla 19–20], esetleg sűrűbb vagy ritkább bevagdósásokkal tagolt [27. tábla 6, 8; 43. tábla 5; 44. tábla 18], vagy esetenként gömbös aljukon egyenlő szárú kereszt alakú, vésett vonalak látszanak [20. tábla 6], illetve középről induló vonalakkal

644 MEDGYESI 1995, 112, V. tábla 3; GÁLL 2013, II. 88. tábla 5.

645 PÁLÓCZI-HORVÁTH 1971, 22, IV. tábla; BÁLINT 1971a, 68, 18. kép, 69, VII. tábla 1–2, 4–6, 8–13, 15–16, 18–19, 24, 26. – A Szabadkígyós, Pálligeti-tábla temetőjének 8. sírjába ruhadíszként kerültek (BÁLINT 1971a, 67–68).

646 PÁLÓCZI-HORVÁTH 1971, 22, IV. tábla.

647 KRECSMÁRIK 1910, 173, 1. ábra.

648 M. NEPPER 2002, I. 343, II. 319. tábla 220/2.

649 MEDGYESI 1995, 107.

650 KNOTIK 1971, 105–113.

651 BÁLINT 1932, 261.

652 Ltsz. 66.32.160. ELKH BT RI fotótára, neg. ltsz. 64307.

653 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64299.

654 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64302.

655 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64289.

díszített [8. tábla 5]. Van egy olyan tömör fülesgomb is, amelyiknek legszélesebb peremén gömbsor fut körbe, alján pedig kis gömböcske helyezkedik el [13. tábla 22; 43. tábla 1]. Hasonló fülesgombok előfordulnak a gyulavarsándi,⁶⁵⁶ siklói,⁶⁵⁷ újkígyósi,⁶⁵⁸ medgyesegyházi,⁶⁵⁹ bánkúti,⁶⁶⁰ békéscsabai,⁶⁶¹ békési,⁶⁶² mezőberényi,⁶⁶³ sarkadkeresztúri⁶⁶⁴ és a szarvasi⁶⁶⁵ temetők leletei között. Használatuk főként a 10. századra jellemző, de tartott még a 11. században is.⁶⁶⁶

III.2.6.4. Csörgők

A viselet darabjai közé soroljuk a csörgőket is, bár ezek lószerszám részeként szintén elképzelhetők.⁶⁶⁷ Egy csörgő volt a 8. sírban [19. tábla 2, 4; 43. tábla 13; 44. tábla 21], és további 5 csörgő található még a sírokhoz nem köthető leltározott és leltározatlan, illetve valószínűleg ugyanehhez a temetőhöz tartozó leletek között [12. tábla 4a–b; 13. tábla 3–4; 43. tábla 14; 44. tábla 22].⁶⁶⁸ Mindegyik bronzból öntött, gömb alakú, füllel ellátott csörgő – a félgombokhoz hasonlóan – függőlegesen kettévált darabja. Gömbjük alsó részén egyenlő szárú kereszt alakú áttörés látható, és esetenként az alsó rész a fülhöz vízszintes bordával kapcsolódik. A Mezőberény, Kér-halom-dűlőben feltárt temető 79.

női sírjában a csontváz bal könyöke mellett két félgomb társaságában találtak bronzcsörgőt.⁶⁶⁹

Pontosan nem ismerjük a 2. sírhoz köthető félgömb alakú *ezüstpitykének* a funkcióját (Itsz. 61.1.194.). Érdekes viszont, hogy abban a sírban volt, amelyikben két hajfonatkorong is előkerült. A gyulavarsándi 48. sírban ugyanis egy bronzból készült, domború „pitykét” szintén hajfonatkorongokkal együtt találtak, bár az a pityke a gyulainál laposabb, és ingnyakdíszveretként szerepel.⁶⁷⁰ Félgömbös bronzpitykét találtak a mezőberényi Kér-halom-dűlőben is, ám ezzel kapcsolatban a szóhasználat fülesgombot is jelenthet,⁶⁷¹ éppen úgy, ahogy Muronyban, a Sovány-hát nevű határreszen előkerült két másik darabbal kapcsolatban.⁶⁷²

A 9. sírból való 77 db [7. tábla 2] és a 18. sírból előkerült 107 db veret (Itsz. 78.44.1–2.) valószínűleg *csizma-veret* volt, bár funkciójuk általában kantárveretként sem elképzelhetetlen. Ez esetben azonban – a két sír kísérelleteit figyelembe véve, illetve lószerszámok hiányában – az előbbi funkcióval kell számolnunk. Mindegyik darab ezüstözött bronz lehetett, csak egy részükről valószínűleg már lekopott az ezüstözés. A gyulavarsándi temetőből ugyan ilyeneket, illetve hasonlókat nem ismerünk, de megvannak például a szarvasi temető anyagában.⁶⁷³

656 POPESCU 1956, 129, Fig. 83, 5, 131, Fig. 87, 1; MEDGYESI 1995, 107, 116, XXIV. tábla 5, 117, XXVII. tábla 4; GÁLL 2013, II. 97. tábla 15/6, 96. tábla 49/1.

657 GÁLL 2013, I. 444–457, II. 235. tábla 4, 238. tábla 6/1, 244. tábla 17–26; GÁLL–MÄRGINEAN 2015, 293, Pl. 8, 4, 296, Pl. 11, 6/1, 301, Pl. 16, 17–26.

658 MEDGYESI 2002, 195, 23. kép 2.

659 LISKA–MEDGYESI 2002, 439, 17. kép 17/15–19.

660 BÁLINT 1932, 260–261, LI. tábla 18–19, 33, LII. tábla 8, 12.

661 RÉVÉSZ 1997, 190, 2. kép 4, 6.

662 MRT 10. 74–75, 123. tábla 2–4, 6–8, 11–12, 14–15, 24, 27, 29–30.

663 MRT 10. 601.

664 MEDGYESI 1993, 502, X. tábla 8–15.

665 LANGÓ 2000, 335, 8. kép 21–25.

666 SZŐKE 1962, 79; LANGÓ 2000, 306; GÁLL 2013, I. 222; TÜRK–LŐRINCZY–MARCSIK 2015, 67–68.

667 RÉVÉSZ 1993, 352–353, 368–369, 373–374, 383, 3. kép 25, 388, 8. kép 27–30, 397, 16/2. kép 4.

668 ELKH BTK RI fotótára, neg. Itsz. 65007.

669 MRT 10. 601.

670 Lásd a 458. jegyzetet!

671 MRT 10. 600.

672 MRT 10. 639, 125. tábla 12, 15.

673 LANGÓ 2000, 307–308.

III.2.7. Egyéb leletek

A sírokhoz köthető tárgyak közül a fenti kategóriák egyikébe sem sorolható be egy apró darabokra tört *tojáshéj* (12. sír), néhány *vastöredék* (13., 15., 28., 39. sír), két *csonteszköz* (45. sír), két szegecselt *bronzlemez* (77. sír), a csak említésből ismert, a 31. sírhoz köthető két *bronzkereszt* és a 40. sírból való érme.

A *tojás* sírba helyezését például a Püspökladány-Eperjesvölgy lelőhelyen feltárt több száz síros 10–11. századi temető öt sírjában figyelték meg, és a gyulaihoz hasonlóan ezekkel kapcsolatban is a termékenységet biztosító szokás merült fel magyarázatként.⁶⁷⁴ A *tojás* termékenység szimbólumként való értelmezése közsismert, azonban temetkezésekkel kapcsolatban e szokás magyarázata talán inkább egy új élet szimbolikájához, az élet halál utáni megújulásához kapcsolódhat.⁶⁷⁵ Legutóbb a gyulafehérvári 10–11. századi temetőben előforduló *tojások* sírba helyezését szintén az élet, a feltámadás, vagyis a túlvilági újjáéledés szimbólumaként értelmezték, de felmerült az is, hogy bizonyos esetekben a *tojások* (két vagy három darab egy sírban) valószínűleg ételmellékletre utalnak, míg a *tojások* bizonyos anatómiai területeken való előfordulása (pl. a test bal vagy jobb oldalán) összefüggésben lehet az elhunytak generációival.⁶⁷⁶

A 45. sírban lévő *csonteszközök* hegyesre alakított lyukasztók vagy bogozók lehettek (I. sz. 66.40.1–2).⁶⁷⁷

A 31. sír leleteinek leírásánál fentebb említett két *bronzkeresztről* semmit nem tudunk. Ezek még akár egy ereklyetartó mellkereszt két oldalát is képezheték. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy ebben a sírban volt a leletanyagban ma is meglévő egyetlen hosszabb lánc, melyhez eredetileg csak egy karika tartozott. A sír

leletei közül ma már csak három egyszerű bronzgyűrű és ez a lánc ismert, illetve talán ide köthető még egy bronz fülbevaló és az előbb említett két bronzkereszt is. A két utóbbi azonban időközben elveszett. Kézenfekvő lenne a láncot egy ereklyetartó kereszthez kötni, de erre nincs bizonyítékunk, és a 10–11. századi temetőkből előkerült keresztetekhez tartozó láncokat sem ismerünk. A lánc Horváth Ciprián szerint fülbevalókat kötött össze.⁶⁷⁸ Bármilyen kereszt vagy keresztetek is voltak a téglagyári temetőben, azok is beleillenek a többi tárgytípus sorába, hiszen a 10–11. századi köznépi temetőben egyszerű és ereklyetartó mellkeresztetek ugyanúgy előfordulnak.⁶⁷⁹ A gyulai múzeum gyűjteményében ma megtalálható – fent is említett – ép és kifejezetten jó kidolgozású, bizánci típusú ereklyetartó mellkeresztről felmerült ugyan, hogy a téglagyári temetőből került elő, de határozott adatok hiányában ez nem bizonyítható, és csak ismeretlen lelőhelyű leletként kezelhetjük [32. tábla 1–2; 47. tábla 1–2].⁶⁸⁰ Hátoldalának igen pontos párhuzama mindenesetre a gyulavarsándi temetőben is előkerült,⁶⁸¹ és ez arra mutat, hogy a két temető általános hasonlósága okán a gyulai darab szintén könnyen beilleszthető lenne a téglagyári temető leletei közé. Emellett szól az is, hogy a gyulai ereklyetartó mellkereszt másik pontos párhuzama – kissé kopottabb formában – a Sárretudvari-Hízóföld területén feltárt 199. számú sírban került elő.⁶⁸² Az ásató a lelőhelyen feltárt 262 sírt ugyan kivétel nélkül a 10. századra keltezte, de a temető használatának ideje szempontjából általa is lényegesnek tartott, a temető területéről származó, szórványleletként megtalált I. András király idejében (1046–1060) vert érme⁶⁸³ valószínűleg azt jelzi, hogy a temetőt még a 11. század folyamán is jó ideig használták. A gyulai és

674 M. NEPPER 2002, I. 215. – Lásd még a 122. jegyzetet is!

675 Ezen a véleményen volt korábban Gallina Zsolt is (GALLINA 2001, 93; vö. még: LŐRINCZY-TÜRK 2011, 429–430).

676 DRAGOTĀ-BLĀJAN 2019, 155.

677 ELKH BTK RI fotótára, neg. I. sz. 64308.

678 Lásd a 31. sír leírását!

679 SZŐKE 1962, 61–62; SZABÓ 1980, 61–62; SZATMÁRI 1995, 219–220.

680 Lásd a 311. és 319. jegyzetet!

681 BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953, 215, Fig. 63c; MEDGYESI 1995, 100, 108, 118, XXIX. tábla 1; SZATMÁRI 1995, 222–225, 257, 1. kép 2a–2b.

682 M. NEPPER 1996, 272–273, 35., 37. kép; M. NEPPER 2002, I. 339, 200–201. kép, II. 308. tábla.

683 M. NEPPER 2002, I. 353, 358.

a Sárretudvari határában előkerült ereklyetartó mellkeresztetek szembetűnő hasonlósága megengedi tehát annak a feltételezését, hogy a gyulai kereszt egy 10–11. századi, talán éppen az 1941-ben előkerült téglagyári temető egyik – például a 31. számú – sírjából származik.

Meg kell itt említenünk még azt a három keresztet is, amelyek időközben elvesztek, de Implom József visszaemlékezése szerint szintén a téglagyári temetőben kerültek elő. Mindhárom lemezből készült, és az egyiken Krisztus elnagyolt rajzolata látszott. Ez alapján egyik sem lehetett azonos az ereklyetartó mellkeresztrel.⁶⁸⁴ Előkerülési körülményeiről, formájukról, méretükről, anyagukról, kidolgozásukról további adataink nincsenek, későbbi sorsukról semmit sem tudunk. Az ismert adatok nyomán viszont bekerültek a Langó Péter és Türk Attila által a 10–11. századi délkelet-európai kapcsolattal rendelkező Kárpát-medencei egyszerű mellkeresztekről összeállított, 63 tételt tartalmazó listába.⁶⁸⁵

A temető sírokhoz köthető, egyéb leleteket tartalmazó csoportjába sorolható még és külön említést érdemel a 40. sírból – egy nyitott végű, kerek átmetszetű bronz karperec és egy vékony bronzhuzalból hajlított karika társaságában – előkerült, meghatározhatatlan *bronzpénz* töredéke (ltsz. 66.32.103).⁶⁸⁶ A temetőben több érme is előkerült, ezt szintén Implom Józseftől tudjuk, de a többi időközben elveszett. A nagyon hasonló tárgy-típusokat tartalmazó, térben is közeli, a gyulavarsándi Lapos-halomból előkerült leletek között szintén több érme volt, amelyeket – épp a két temető hasonlósága miatt – érdemes külön megemlíteni. Ott összesen 13 pénzt találtak, melyek között I. István (1000–1038), I. András (1046–1060), Salamon (1063–1074) (2 db), Géza

dux (1064–1074), I. László (1077–1095) (4 db) érméi fordultak elő, valamint még egy 12. századi hamisítvány és három meghatározhatatlan darab.⁶⁸⁷ Feltehetően hasonló arányokat és összetételt feltételezhetünk a gyula-téglagyári temető esetében is.

A sírokhoz nem köthető leltározott és leltározatlan leletek közül néhány tárgy szintén az egyéb leletek csoportjába tartozik. A fentiekben leírt 10 db *agyagedényen* kívül ide sorolható még 2 db *orsógomb* [46. tábla 2–3], valamint 2 db *csontár* [46. tábla 6–7], 1 db *csonttű* [46. tábla 5], 1 db *csonteszköz* [46. tábla 4], továbbá 2 db *bronzhuzal* [az egyik: 1. tábla 2], 2 db *fém tárgy*⁶⁸⁸ és 1 db *bronzlemez* [13. tábla 6]. Külön kell szólni egy olyan *bronzpántról*, amely a leltárkönyv szerint kardhüvely felső részének borítása lehetett (ltsz. 66.37.1).⁶⁸⁹

A *kerámiaedények* általában barna vagy feketésszürke színűek, szemcsésen iszapoltak, kihajló pereműek, öblös testűek. Vállukat bekarcolt csigavonalak, hullámvonalak, hullámvonalkötegek, ferdén bekarcolt vonalsor, pálcikával benyomkodott pontsor, lencseszerű benyomkodások díszítik. Magasságuk 7,5 és 16,9 cm között, szájméjük pedig 9,4 és 15,8 cm között változó [45. tábla 1–6; 46. tábla 1]. A téglagyári lelőhely és a gyulai kora Árpád-kori edények – közülük kettő (ltsz. 61.1.100. és 61.1.586.) rajzzal együtt – szerepelnek Kvassay Judit gyűjtésében.⁶⁹⁰

Egy szórványleletként nyilvántartott, 12,7 cm magas, kihajló peremű, oldalán bekarcolt vonalakkal és ezek fölött körömbenyomkodásokkal díszített kerámiafazék a mezőberényi Kér-halom-dűlőben előkerült temető területéről is ismert.⁶⁹¹ Az Orosháza–Rákóczi-telep, katonai lőtér nevű lelőhelyen feltárt temető 374. számú,

684 SZATMÁRI 1995, 224. – Lásd még fentebb, a 2. és 12. jegyzetet is!

685 LANGÓ–TÜRK 2004, 397, 429, No. 9–11, 432, 445, 13. kép 1.

686 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64304.

687 MEDGYESI 1995, 108; GÁLL 2013, I. 220.

688 Az egyik: ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64307.

689 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64309.

690 KVASSAY 1982, 58, VIII. tábla 1, 3. és 1. számú térképmelléklet; KVASSAY 2013, 500, 1. kép. – Az általa említett gyulavarsándi edény viszont – annak Domonkos János által közölt formája, kidolgozása, mérete, leírása és rajza alapján – nem lehet Árpád-kori, csak korábbi (vö. KVASSAY 1982, 235; DOMONKOS 1908, 77, VIII. tábla 7). Ezúton is köszönjük Kvassay Juditnak, hogy kéziratban lévő munkáját rendelkezésünkre bocsátotta.

691 MRT 10. 601, 602, 41. jegyzet.

lószerzős sírjában szintén találtak egy körbefutó szabálytalan vonalakkal díszített kerámiaedényt.⁶⁹² Távolsági példákat jelentenek a berekböszörményi,⁶⁹³ sárrétudvari,⁶⁹⁴ debreceni,⁶⁹⁵ püspökladányi,⁶⁹⁶ körös-szegapáti⁶⁹⁷ cserépedények, valamint a Szeged-Algyőn feltárt – 10. század első felére keltezett – sírokból előkerült kerámiaedények.⁶⁹⁸ Más vélemény szerint az edényadás szokása a 10. század utolsó harmadában vált gyakorivá.⁶⁹⁹

Orsógomb az Elek-téglagyári temetőben került elő.⁷⁰⁰

A csonteszközök közül kettő a 45. sírhoz köthető (ltsz. 66.40.1–2.), a többi viszont a sírokhöz nem köthető leltározott leletek csoportjába tartozik. Párhuzamok hiányában azonban nem sok mondható róluk, sírszám nélkül még a koruk is bizonytalan. Bakay Kornél viszont az átfúrt állatcsontokról – a 10–11. századi leletek között – 36. tárgytípusként tett említést.⁷⁰¹ A temetőhöz köthető 6 db csonteszköz közül azonban csak kettő van átfúrva. Az egyik hengeres darabon a lyuk körül párhuzamosan karcolt vonalak láthatók, a másiknak pedig a kiszélesedő végét fúrták át [46. tábla 4–5]. Az előbbi – a szeged-öthalmi temető 237. sírjában talált hasonló lelet alapján – csont tűtartó is lehet, bár azt nem fúrták át.⁷⁰²

III.2.8. A 10–11. századi leletek összegezése, a temető keltezése

A tárgytípusok áttekintése után megállapíthatjuk, hogy Bakay Kornél 1978. évi típusfelsorolása szinte teljesen

meg egyezik a miénkkel. Elterést csak abban mutatkozik, hogy mi nem találtunk a leletanyagban szív alakú lemezes nyakláncot, fonott gyűrűt és csontból készült övcsatot. Nem találtuk azt a 6 db apró lemeztöredéknek látszó tárgyat sem, amelyeken a 34. sír hajfonatkorongja napkerék motívumának vésett vonalaihoz hasonló díszítés részletei láthatók, és szerepelnek az általa fotóztatott tárgyak között.⁷⁰³ A temető leletanyagában ezek a töredékek talán eddig nem említett, további hajfonatkorongra utalnak.

Az egyes leletek, tárgytípusok összevetése, sírokhöz kötése, együttes előfordulása és értékelése során nem szabad elfelejteni, hogy ásatási dokumentáció hiányában, illetve figyelembe véve a leletanyag mostoha sorsát, előfordulhatnak pontatlanságok, keveredések, még a – jóval későbbi – leltározások alapján kialakított jelenlegi besorolásukat tekintve is. Egy-egy tárgyat a feldolgozás során nem találtunk a múzeum gyűjteményében, jó esetben viszont korábbi fotó maradt róluk.⁷⁰⁴ Azonosításuk ezeknek nem sikerült. Vannak olyan tárgyak is, amelyek ugyan jelenleg megtalálhatók a gyűjteményben, de leltári szám hiányában besorolásuk volt lehetetlen [11. tábla 2a–b; 43. tábla 16].⁷⁰⁵

A leletanyag összetétele szempontjából – a fentiek figyelembevételével – szembeötlő, hogy nagyon kevés a fegyver, a lószerzős és a használati eszköz, pedig részben ezek jelentenek tipikusan a 10. századra keltezhető sírokat. (Fegyvernek csupán néhány nyílcsúcs és egy fókos számít, íjcsontokról például nem is tudunk. Az ásató visszaemlékezése szerint lovas sírok nem voltak,⁷⁰⁶ de a

692 DIENES 1965, 159, XVIII. tábla 7.

693 M. NEPPER 2002, I. 26, II. 1. tábla 3.

694 M. NEPPER 1996, 271, 34. kép; M. NEPPER 2002, I. 337, II. 302. tábla 190/12.

695 M. NEPPER 2002, I. 32, II. 368. tábla 1.

696 M. NEPPER 2002, I. 213, II. 368. tábla 3.

697 M. NEPPER 2002, I. 125–126, II. 368. tábla 4.

698 KÜRTI 1980, 337–338, III. tábla 3–4, 6, 343–344.

699 BÁLINT 1971a, 79.

700 MEDGYESI 2000, 43, 45, II. tábla 5.

701 Lásd fentebb, illetve a 49. jegyzetet!

702 TÜRK–LÖRINCZY–MARCSIK 2015, 36, 70–71, 268, 127. kép 3–3a.

703 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 65008.

704 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64295, 64296, 64300, 64304, 64307, 65003, 65004, 65006, 65007.

705 ELKH BTK RI fotótára, neg. ltsz. 64301, 65006, 65010, 65882.

706 Lásd a 49. jegyzetet!

leletek közt lévő 2-2 kengyel és zabla, valamint egy-egy szíjelosztó és hevedercsat tanúsága szerint legalábbis lószerszámos sírok lehettek a temetőben. A használati eszközöket is mindössze egy csiholó, illetve egy-egy vaskés képviseli.) Ugyanakkor a korai, szintén a 10. századra keltezhető ékszerek és viseleti tárgyak aránya kifejezetten magasnak tűnik. Hiányoznak azonban a 11. századi pénzek, hiszen érme csak egy meghatározhatatlan korú darab ismert a 40. sírból. Implom József 1956. évi levele alapján viszont feltételezhető, hogy ennél több volt, még a 12. század elejéről is.⁷⁰⁷ Ismerve Implom József ásatói munkáját, és az 1941-ig szerzett ásatói tapasztalatait, nincs okunk, hogy ebben kételkedjünk. Az érmék hiánya mellett feltűnő az is, hogy csak nagyon kevés S-végű karika van, melyek többsége szintén a 11. századra jellemző. Gondolhatnánk, ennek oka az lehet, hogy a temető leletanyagának egy része – és nem tudható, hogy hányad része – elpusztult, viszont a sima, egyszerű karikák száma ennek ellenére igen magas. Arányaiban a karperecek száma szintén kiemelkedő a temető leletei között. Többségük egyszerű huzal-, vagy öntött karperec, de vannak változatos formában megjelenő darabok is.

A sírok, illetve a bennük előkerült leletek keltezése a 10–11. századon belül nem egyszerű feladat, és nemcsak azok megjelenése és használati idejük különbözősége miatt, hanem mert külön kell választani a készítés és a sírba kerülés időpontját is. Békésen, a povádi temető 58. sírjában például együtt fordultak elő íjcsontok, nyílhegyek és egy meghatározhatatlan kora Árpád-kori pénzérme.⁷⁰⁸ A Sarkadkeresztúr, Csapháti-legelő, Barna-tanya nevű lelőhelyen feltárt temető 117. sírjában lószerszám (kengyelpár, zabla, hevedercsat), tegezvasalások, nyílcsúcsok, vaskés, tömör fülesgombok, sima és S-végű karika mellett I. András (1046–1060) denára került elő.⁷⁰⁹ Magyarhomorog-Kónya-domb temetőjében, a 25. sírban íjmarkolatot borító agancslemez és nyílcsúcs mellett szintén I. András király (1046–1060) pénze volt, amely önmagában pontosan meghatározza a temetés legkorábbi időpontját.⁷¹⁰ Egyes temetőkben

tehát határozott bizonyítékok szólnak amellett, hogy jellemzően 10. századra utaló tárgyak az ősi hit 11. századi továbbélése következtében csak a 11. században kerültek sírba.⁷¹¹ A fenti három, földrajzilag is közeli eset alapján ezért nem zárható ki, hogy a gyula-téglagyári temetőben szintén adódhatott hasonló példa, de erre vonatkozó adattal – sem 10. századi idegen, sem 11. századi vagy későbbi magyar pénzekkel, sem pedig egyes sírokhoz köthető pénzekre vonatkozó feljegyzésekkel, meghatározásokkal – nem rendelkezünk.

A gyula-téglagyári temető leletanyagában mindenestre szép számmal vannak egyértelműen korainak tekinthető, archaikusabb tárgytipusok, amelyek leginkább a 10. századra keltezhetők, de a fentiek alapján nem elképzelhetetlen, hogy ezek egy része csak a 11. században, (a század elején vagy első harmadában) került földbe. A fegyvereken (nyílcsúcsok, fokos), lószerszámokon (kengyel, zabla, szíjelosztó, hevedercsat, csörgő?), használati eszközökön (csiholó, vaskés) kívül közéjük sorolhatók az ékszerek és viseleti tárgyak egy jó része is. Az előbbieik között említhetjük például az öntött és lemezes hajfonatkorongokat, a többségükben ezüstből készült gömbsorcsüngős vagy granulált díszítésű, jellegzetes bizánci típusú fülbevalókat, az ezüst pánt- vagy lemezkarpereceket, esetleg az állatfejes karpereceket vagy azok egy részét, a madármotívumos pecsétgyűrűket, az ezüstszemekből álló nyakláncot, a több színből összeállított, betétes szemesgyöngyöket. Bizonyára ide sorolhatók még az egyszerű, főként ezüsthuzalból készített karikák egy része is. Az eredendően 10. századi viseleti tárgyak közé tartoznak például a palmettás és virágos szíjvégek, a jellegzetes formájú és díszítésű övveretek, az aranyozott ezüst-, aranyozott bronz- vagy ezüstrozetták és változatos formájú ruhadíszek, egy- vagy kéttagú csüngők, csizmaveretek, a líra alakú, a pajzs alakú és a jellegzetes bizánci övcsatok, illetve valószínűleg a bronzból öntött fülesgombok, vagy azoknak legalábbis egy része biztosan.

Későbbiek lehetnek, és többnyire már inkább a 11. századra keltezhetők a temető anyagában az egyszerű

707 Lásd a 71. jegyzetet!

708 TROGMAYER 1962, 18, 20.

709 MEDGYESI 1993, 488–489; MEDGYESI 2015, 124.

710 KOVÁCS 2019, 53.

711 RÉVÉSZ 2020, 128.

bronzkarikák, a pödrött- vagy S-végű karikák, az egyszerű bronz karperecek, nyakperecek, gyűrűk és a különböző gyöngyök jó része, valamint az egyszerű övcsatok és a fülesgombok több darabja. Pontosabb szétválasztásuk, meghatározásuk azonban lehetetlen.

A temető keltezése szempontjából a fentiek alapján tehát nem lehet megalapozottan elkülöníteni csak 10. századi, kizárólag az ezredforduló tájához köthető, vagy csak 11. századi sírokat, a feltételezhető 12. század elejére is átnyúló sírokról nem is beszélve. Csupán egyes esetekben gondolható, hogy a sír 10. vagy 11. századi. Az előbbi csoportba tartozik nagy valószínűséggel az 1–2., 8–10., 12–13., 15–16., 18–19., 25/a–26., 28–34., 36–37., 39., 44–45., 47., 52., 56., 68., 73., 77. és 89. sír, melyek többségükben női sírok lehettek [3. táblázat]. Az archaikusabb leletanyagot tartalmazó sírok száma ez alapján kb. 32-re tehető, ami igen jelentős arányt képvisel ahhoz a – fentebb összesített – 60-as sírszámhoz viszonyítva, amelyekben 10–11. századi leletek mutathatók ki.

A jelek szerint tehát a sírok jelentős részét már a 10. században megáshatták, és a sírok száma a 11. század vége, 12. század eleje felé valószínűleg fokozatosan csökkent. Az anyag nagy része ugyanis – legalábbis jelenlegi összetétele alapján – 10. századi, kisebb része pedig 11. századi lehet. A temető használatát ettől

függetlenül a 10. századtól a 12. század elejéig terjedő időre határozhatjuk meg.

A leletanyag jellege és a temető ilyen hosszú használatára alapján a gyula-téglagyári temetőhöz leginkább hasonló – a földrajzilag is közeli temetők közül – a Gyulavarsánd, Laposhalom⁷¹² és a Mezőberény, Kérhalom-dűlő⁷¹³ nevű lelőhelyek 10–12. századi temetője. Az előbbi légvonalban kevesebb, mint 10, az utóbbi kevesebb, mint 30 km-re esik [13. kép]. A leletek összetétele és belső arányai alapján mégis úgy tűnik, hogy közülük a gyulai és a gyulavarsándi hasonlít leginkább egymáshoz. A két temetőt használó népesség a jelek szerint egyidőben élt igen közel egymáshoz. Közösségeik nemcsak ismerhették egymást, hanem hasonló társadalmi réteget alkothattak, és életmódjuk is hasonló lehetett. A mezőberényi temetőt valószínűleg később nyitották, és talán valamivel tovább is használták. Az időbeli csúszás akár több évtized is lehetett. Erre utal, hogy a gyulai és gyulavarsándi temető anyagában jóval több a 10. századra keltezhető lelet, a mezőberényiben viszont előfordul II. Béla (1131–1141) uralkodása idejéből való érme is. Ezekkel együtt a téglagyári temető összességében szintén a nagy kiterjedésű, szegényebb mellékletű temetők sorába tartozik, melyekben a sírokba került tárgyak alapján megrajzolható temetkezési

712 MEDGYESI 1995, 98–118; GÁLL 2013, I. 207–225, II. 88–101. tábla. – A temető megnyitása itt feltételelesen a 10. század közepére keltezhető, de használata a 12. század elejéig kimutatható (MEDGYESI 1995, 108–109; GÁLL 2013, I. 224–225). – Gáll Erwin úgy gondolja, hogy valószínűleg több, különálló temető lehetett a gyulavarsándi Lapos-halmon (GÁLL *uo.*). Az egyes ásatások során a halom különböző részeiről előkerült leletanyag közti eltérések azonban nemcsak egymástól különböző temetők feltételezésével magyarázhatók, hanem inkább talán azzal, hogy az egyes ásatások ugyanannak a temetőnek különböző, időben esetleg eltérően használt részeit érintették. Ugyanazon halomról van ugyanis szó, és az annak tetejét, illetve lejtőit elfoglaló temető kiterjedése az idő – mintegy kétszáz év – során különböző irányokban változhatott, vagyis a különböző időszakokban, évtizedekben a halomnak valószínűleg mindig különböző részén temetkezettek. Ettől azonban a temető ugyanannak a temetőnek tekinthető, még ha a kerek halom meglehetősen nagy kiterjedésű is. Felszínének átmérőjét ÉNy–DK-i irányban Roska Márton 1930-ban 30,82 méternek, alapátmérőjét 97,2 méternek, magasságát pedig 3,43 méternek állapította meg (ROSKA 1941, 45).

713 MRT 10. 598–602. 9/137. lelőhely. – A temető csak részben közölt, a topográfiai kötetbe csupán a temetőtérkép és a sírleírások kerültek be, a tárgyak fotója, rajza nem. A temetőben előkerült 86 sír leletanyaga ez alapján egyértelműen szegényesebbnek tűnik a gyulainál és a gyulavarsándinál, a leletek belső arányait tekintve pedig jól láthatóan a későbbi típusú leletek dominálnak. Csupán a 85. és 86. sírban fordultak elő lószerszámok és fegyverek. A 23. és 74. sírban talált kéttagú csüngők is valószínűleg másodlagos felhasználás nyomán, csak a 11. században kerültek földbe. Az összesen 18 sírból való 24 darab érme az I. András (1046–1061) és II. Béla (1131–1141) uralkodása közti időből származik. A leletanyag alapján a temetőt Mesterházy Károly a 10. századtól a 12. század közepéig terjedő időre keltezi, azzal a megjegyzéssel, hogy a legkorábbi sírok 10. századiak is lehetnek, vagy a 11. század elejéről származnak. A temetőt annak jellege alapján a Békés-Povádon feltárt temetőhöz hasonlította (MRT 10. 601–602).

szokások is hasonlóak. Megemlíthető még ebben a sorban a térben is közeli Békés-Povád,⁷¹⁴ Békés, Hidas-hát, Hosszú-halom,⁷¹⁵ Békéscsaba, Gyógyszertári Központ⁷¹⁶ és valószínűleg még Vésztő-Kótpusztá⁷¹⁷ temetőjének leletanyaga is. Térben ugyan kissé távolabbi, de a leletanyag alapján szintén nagyon hasonló, és a mintaszerű teljes feldolgozás miatt mindenképpen említésre méltó a nemrég közölt Magyarhomorog, Kónya-domb több száz síros temetője, melynek használata ugyancsak a 10–12. század közé keltezhető.⁷¹⁸ A leletanyag jellegét tekintve több más, korábbi feltárásokból ismertté vált temető szintén ebbe a sorba illeszkedik, mint például néhány Csongrád megyei, Szentes és Szeged

környéki,⁷¹⁹ illetve Hódmezővásárhelyhez⁷²⁰ közeli temető. Északi irányban, például Hajdú-Bihar megye területén ugyanígy található – a magyarhomorogin kívül – több olyan temető, amelyek leletanyaga szintén közeli hasonlóságokat mutatnak a gyulaival.⁷²¹ Közülük talán a Sárrétudvari-Hízóföld lelőhelyen feltárt 10–11. századi leletek emelhetők ki.⁷²²

A gyula-téglagyári temető korai leletei ugyanakkor részben nagyfokú hasonlóságot mutatnak a 10. század végén felhagyott Szabadkígyós, Tangazdaság homokbányája,⁷²³ Szabadkígyós, Pálligeti-tábla,⁷²⁴ Medgyesegyháza, Kétegyházi út, homokbánya,⁷²⁵ Nagyszalonta, Halomdomb;⁷²⁶ a temető kései típusú leletei pedig a 10. század

13. kép. A gyulai téglagyárban és a gyulavarsándi Laposhalomban előkerült temetők egymáshoz viszonyított földrajzi elhelyezkedése (Google maps – a letöltés időpontja: 2020.06.28.)

714 TROGMAYER 1962, 9–38.

715 MRT 10. 74–75.

716 JANKOVICH 1991, 138, 17. tábla 1–14, 151; MRT 10. 124. tábla 1–22.

717 KOVALOVSKI 1958, 43–44; MRT 6. 206, 12/148. lelőhely; MEDGYESI 2015, 160.

718 KOVÁCS 2019, 489, 496.

719 SZÉLL 1941, 169–173, XXXVIII–XL. tábla; SZÉLL 1942, 128–134, IX–X. tábla; SZÉLL 1943, 176–182, LVIII–LXI. tábla.

720 PÁRDUCZ 1943, 183–194, LXII–LXVI. tábla.

721 M. NEPPER 2002.

722 M. NEPPER 1996, 257–277; M. NEPPER 2002, I. 296–359, II. 223–340. tábla.

723 PÁLÓCZI-HORVÁTH 1971, 7–48.

724 BÁLINT 1971a, 49–88.

725 LISKA-MEDGYESI 2000, 51–62.

726 GÁLL 2013, I. 370–375, II. 195–197. tábla.

végén megnyitott Békés-Povád,⁷²⁷ Újkígyós, Skoperdatanya,⁷²⁸ Elek, Téglagyár,⁷²⁹ Sarkadkeresztúr, Csaphátilegelő⁷³⁰ temetője egyes, jórészt már 11. századi leleteivel.

A gyula-téglagyári temető tehát az itt említett temetők között a környék egyik leghosszabb ideig használt temetője lehetett, mivel csak így fordulhat elő, hogy a temető anyagában található archaikusabb jellegű, korai leletek a nála korábban felhagyott temetők emlékeanyagával mutatnak hasonlóságokat, a kései leletei pedig a nála később megnyitott temetők leleteivel. A felsorolt lelőhelyek mellett természetesen nem szabad elfeledkezni a térben és időben ugyancsak közeli, jelentős sírszámú, de még közöletlen, illetve a csak néhány sírból vagy csak kevés lelet által ismert 10–11. századi temetőrészek anyagáról sem, melyekben csaknem kivétel nélkül szintén találhatók hasonló tárgytipusok, esetenként egy-egy tárgy igen közeli párhuzamával.⁷³¹

Összefoglalásként elmondható tehát, hogy a gyulai téglagyárban 1941-ben előkerült temető leleteinek csak egy része maradt fenn. Ennek teljes áttekintése alapján viszont bizonyos, hogy a ma is hozzáférhető leletanyagban római kori szarmata és késő középkori leletek szintén előfordulnak. Az anyag legnagyobb része azonban a honfoglalás, illetve a korai Árpád-kor hagyatéka, mely az itt letelepedett helyi lakossághoz köthető. A római kori szarmata leletek értékelését fentebb, külön fejezetben részleteztük, a múzeum leltárában e lelőhelyhez, illetve temetőhöz kötött, és a fentiekben ugyancsak felsorolt *késő középkori tárgyakról* pedig csak annyit mondhatunk, hogy azok valószínűleg szórványként előkerült leleteknek tarthatók, melyek a középkori *Szélhalom* nevű település helyének közelségét jelzik.⁷³²

A gyula-téglagyári temető honfoglalás, illetve kora Árpád-kori leletei alapján a temetőt a 10. századtól egészen a 11. század legvégéig használhatták, sőt nagyon valószínű, hogy még a 12. század elején is temetkeztek ide. A 10. századon belüli pontosabb keltezésre nem látunk lehetőséget, és arra utaló jeleket sem, amelyek alapján azt feltételezhetnénk, hogy a temető használata bármikor szünetelt volna.

A temető használatának idejét az ásató Implom József – saját emlékezetére hagyatkozva, egy későbbi, az ásatás után másfél évtizeddel, 1956-ban írt levelében – 950 és a 11–12. század fordulója körüli évek közé helyezte a temetőben előkerült „bizánci arany és ereklyetartó kereszték”, másrészt „XI. sz. végi illetve XII. sz. eleji árpádkori dénárokról” alapján.⁷³³ A bizánci aranypénzről semmit, az ereklyetartó keresztokról pedig semmi biztosat nem tudunk. A 12. század elejére keltezhető denárok közül sem maradt meg egyetlen darab sem, pedig ezek bizonyítanak egyértelműen a temető 12. századi használatát. Nincs okunk azonban kétségbe vonni Implom József szavait, és hihetünk ásatási tapasztalatainak, az ásatással kapcsolatos állításainak.

Annak ellenére, hogy az ásató meghatározása alapjául szolgáló tárgyak jórészt elvesztek, illetve ma már nem, vagy csak részben azonosíthatók, a megmaradt leletek alapján a temető 10–11. századi, illetve 12. század elejéig terjedő használatát eddig többen is megerősítették.⁷³⁴ Ezzel együtt pedig kijelenthető az is, hogy a temető keltezését nem lehet csak a 10. századra korlátozni.⁷³⁵ A temető 10. század második felétől való használatát látta valószínűnek Langó Péter és Türk Attila is, de véleményüket nem indokolták meg.⁷³⁶

727 TROGMAYER 1962.

728 MEDGYESI 2002, 145–217.

729 MEDGYESI 1996b, 197–206; MEDGYESI 2000, 41–56.

730 MEDGYESI 1993, 487–511.

731 E lelőhelyek felsorolásához: RÉVÉSZ 2020, 126–132, 153–156.

732 MRT IV/4. 3/44. lelőhely; vö. SZATMÁRI 2015, 144. – Ugyanakkor kirívó, hogy a sírokhoz nem köthető leletek között található 61.1.196. leltári számú középkori bőröv darabja nyilvánvalóan sírlelet, így nem köthető egy középkori faluhely felszíni anyagához. Ebben az esetben tehát – mivel a gyula-téglagyári temető területén sem valószínű, hogy késő középkori sír került elő – a tárgy feltételezhetően csak tévedésből került ezzel a lelőhellyel összefüggésbe, és az nem innen származik.

733 Lásd a 71. jegyzetet!

734 Lásd a 45., 67., 75. jegyzetet!

735 Lásd a 68., 69., 78., 80. jegyzetet!

736 LANGÓ–TÜRK 2004, 383.

IV. A 10–11/12. SZÁZADI TEMETŐ HELYE A RÉGIÓ HASONLÓ KORÚ TEMETŐINEK SORÁBAN

(Szatmári Imre)

A Békés megyében, különösen pedig a Békés, Békéscsaba és Gyula környékén napjainkig ismertté vált 10–11. századi temetőkből előkerült leletek és a temetők megfigyelt jellegzetességei, illetve eltérő sajátosságai, sőt különbségei sok érdekes, megválaszolandó, fontos kérdést vetettek fel eddig. A gyula-téglagyári temető teljes leletanyagának ismeretében a fenti értékelést és összefoglalást érdemes ezért kiegészíteni még egy kisebb kitekintéssel abban az irányban, hogy az hogyan illeszthető a többi környéki temető sorába. A felmerülő kérdések ugyanis nemcsak a honfoglalás és államalapítás korával, hanem a térség egész 11. vagy akár 12. századi történetével kapcsolatban is fontos, sőt alapvető szempontokat érintenek.

Az egyik ilyen alapvető kérdés a Békéscsabától északra, illetve délre eső vidékek temetőinek egymáshoz viszonyított tömörszerű különbségeire vonatkozik, és e különbségek általános jellemzőivel, okaival és következményeivel kapcsolatos. Révész László figyelt fel ugyanis még 1997-ben először arra – a Békéscsaba-Erzsébethely nevű lelőhelyen előkerült gazdag honfoglalás kori női sír közleményének elkészítése, illetve az ehhez összegyűjtött, a környékben előforduló 10–11. századi temetők és leletek értékelése közben –, hogy lényegi különbség mutatkozik a két terület temetői között. A jelek szerint ugyanis míg Békéscsabától északra a 10. században megnyitott temetőket a 11. században is használták, addig a délebbre eső területeken a 10. századi temetőkben még a 11. század előtt felhagytak a temetkezésekkel.⁷³⁷ A felvetéshez – megerősítve annak lényegét – 2013-ban Medgyesi Pál újabb adatokkal szolgált,⁷³⁸ Révész László pedig azt 2017-ben, illetve legutóbbi, 2020-ban megjelent művében is fenntartotta.⁷³⁹ Az erre

vonatkozó összefoglalását érdemes szó szerint is idézni: „Míg a Körös mente Mezőberény–Békéscsaba–Gyula közötti sávjában a 10–11. századi temetők (s nyilván telepek) folyamatos használata figyelhető meg, addig e térségtől délnyugatra, a Mezőség Szabadkigyóstól Dombegyházáig [...] követhető területén a kisméretű temetőket a 10. század utolsó harmadában felhagyták, azok sírjaiban az akkortájt elterjedt ékszertípusok csak kis számban mutathatók ki, Árpád-házi uralkodóink érméi pedig teljességgel hiányoznak.”⁷⁴⁰ A felvázolt két terület közti, régészeti kimutatható különbség kétségkívül jelentős, és ha valóban általánosítható, akkor az okokat illetően magyarázatra vár. Ezzel kapcsolatban azonban csak két, meglehetősen bizonytalan elképzelés merült eddig fel.

Az egyik arra utalt, hogy a két terület éppen az, amely a későbbi, Árpád-kori Békés és Zaránd megye részét képezte.⁷⁴¹ Kétségtelen, hogy a középkori oklevelek tanúsága szerint éppen Békéscsaba – és Gyula – vonalában húzódott valahol (és nem mindig állandó vonal mentén) Zaránd megye nyugati, északnyugati szélé, elválasztva a Békéscsabától jórészt északra elterülő Békés megye területét. A déli térség 10. századi története és a későbbi Zaránd megye területének története közötti összefüggéseket alátámasztó részletes vizsgálatokra azonban eddig még nem került – a források hiánya miatt lényegében nem is kerülhetett – sor, és ráadásul nemcsak Zaránd, hanem Békés megye korai történetének kutatásában is igen sok a bizonytalanság.

A két terület közti különbségre, illetve a déli területen eddig előkerült temetők 10. századi felső időhatárának magyarázatára szolgáló másik felvetés szerint nem elképzelhetetlen, hogy a déli területen a lakosság egy

737 RÉVÉSZ 1997, 183–185.

738 MEDGYESI 2013, 670–676.

739 RÉVÉSZ 2017, 174–177, 184, No. 148, Abb. 1–2; RÉVÉSZ 2020, 125, 132–133.

740 RÉVÉSZ 2020, 133.

741 RÉVÉSZ 1997, 185; RÉVÉSZ 2020, 133.

része – de nem tudni, mekkora része – is kicserélődött.⁷⁴² Ennek igazolására az itteni korábbi temetők kirablásán kívül a térség 10–11. századi politika-, illetve birtoklás-történetének egyes részleteit használták érvként.

Az előbbi szerint a déli területeken a 10. századi temetők 11. század előtti felhagyása és e temetők – ilyen például a Szabadkígyós-Tangazdaság és a Szabadkígyós, Pálligeti-tábla nevű lelőhelyek területén előkerült két temető – sírjainak részleges kirablása azért magyarázható egy itteni lakosságcserével, mert a megfigyelések szerint a sírablások még akkor történhettek, amikor a sírok helye még jól látszott. Mivel pedig nem valószínű, hogy a 10. századi temetőt használó lakosság saját népességének sírjait rabolta ki, így – a feltevés szerint – egy új népesség ide költözését kell feltételeznünk.⁷⁴³

A térség, tehát a mai Békés megye Békéscsabától közvetlenül északra és délre eső területének 10. század végi, illetve államalapítás kori geopolitikai helyzetében a birtoklás szempontjából is mindössze két meghatározó tényezővel találkozunk: a Vata (azaz a későbbi Csolt) nemzetségnek a megye északi területére kiterjedő uralmával, illetve Ajtony szállásterületével, amely a mai megye déli területein érvényesíthette hatalmát. A két különböző befolyás alá tartozó terület határa az elképzelések szerint ugyancsak ezen, a 10. század végén lezáródó temetők és a 10–11. században folyamatosan használt temetők által is jelzett határvonalon, vagyis a Békéscsabától északra, illetve délre eső területek határán húzódhatott. Ajtony uralmát Szent István király erővel törte le, a Vatak pedig maguktól keresztény hitre tértek.⁷⁴⁴

Ezek alapján valóban úgy tűnik, hogy a két törzs-, illetve nemzetséggfő által birtokolt területen a változások eltérő módon következtek be. A folyamat időrendjében azonban sok a bizonytalanság, ráadásul a változások már egyértelműen a 11. században zajlottak, így azok az esetleg évtizedekkel korábbi viszonyokra nem feltétlenül vetíthetők vissza.

Másrészt ma még azt sem állíthatjuk biztosan, hogy a fenti folyamatok hatottak-e, és ha igen, miként a térség temetőiben tükröződő, ásatási módszerekkel

megfigyelhető jelenségekre, a különböző temetők leletanyagának összetételére vagy különbségeire. Kevés még a sírablásokra vonatkozó megfigyelés, különösen egy erre alapozott lakosságcsere feltételezésére. A különbségekre irányuló felvetés mindazonáltal jelenlegi ismereteink, tudásunk alapján kétségtől figyelmen kívül, még akkor is, ha az ebből levonható következtetésekre építő elképzelések korántsem bizonyosak. Az alábbi két szempont felvetésével e kérdés továbbgondolásához szeretnénk hozzájárulni. Véleményünk szerint ugyanis ezek, ha szóba kerültek is, nem kaptak kellő hangsúlyt a vizsgálatok sorában, holott jelentősen befolyásolhatják a folyamatról alkotott vélemények kialakítását.

Az egyik arra hívja fel a figyelmet, hogy a mai Békés megye két nagy, egymástól jelentősen eltérő természetföldrajzi tájegységre osztható: a Körösök-völgyére és a Maros hordalékkúpjára. A táj e két területen merőben eltérő életfeltételeket biztosított az ide érkezőknek, amelyek alapvetően befolyásolhatták az életmódjukat is. Természetesen fordítva, az ide érkezők szempontjából is elmondható, hogy e két vidék addigi életmódjuk számára két, egymástól különböző feltételeket kínált, illetve nyújtott, amely vagy jobban, vagy kevésbé felelt meg az itteni élet, illetve az esetleges letelepedés számára.

A Körösök völgye – és itt elsősorban most csak a Fehér- és Fekete-Körös völgyére érdemes koncentrálni – a folyóknak köszönhetően alacsonyabb fekvésű, a felszín pedig szinte mindenütt különböző vízfolyásokkal, medrekkel, fokokkal, erekkel behálózott, helyenként nagyterjedésű mocsarakkal, gyakorta vízzel borított, áradásokkal veszélyeztetett területekkel tagolt volt. Megtelepedésre, gazdálkodásra, legeltetésre tehát csak korlátozott mértékű, de a vízbőség miatt talán annál termékenyebb részeken nyílt lehetőség, viszont az is csupán az időszakosan vagy hosszabb ideig szárazon maradó hátak, magasabb partok területén.

Ezzel szemben a Békéscsabától és Gyulától délre, délnyugatra fekvő térség, a Maros hordalékkúpja, vagy másként Mezőségnek is nevezett terület alföldi viszonylatban jelentősen magasabb fekvésű, de vízben, élő

742 RÉVÉSZ 1997, 185; RÉVÉSZ 2020, 133.

743 PÁLÓCZI-HORVÁTH 1971, 35; BÁLINT 1971a, 81; RÉVÉSZ 1997, 185; MEDGYESI 2000, 52; LISKA–MEDGYESI 2002, 419–420; MEDGYESI 2013, 667; RÉVÉSZ 2020, 133.

744 RÉVÉSZ 1997, 183; MEDGYESI 2000, 52; LISKA–MEDGYESI 2001, 54; RÉVÉSZ 2020, 130–131.

folyókban sokkal szegényebb. Az időszakosan vízjárta területek száma és kiterjedése is jóval kisebb. A szárazabb, szélnek jobban kitett, tágas, kisebb, néhol viszont jelentősen kiemelkedő, nagyobb hátságokkal sűrűn tagolt térség talaja eltérő, ugyanakkor a táj szintén kitűnő adottságokkal rendelkező, jól termő vidék. A déli területek merőben eltérő jellege és ennek megfelelően különböző élővilága, növényzete nyilvánvalóan más életmódnak kedvezett, felelt meg ezer évvel ezelőtt.⁷⁴⁵

A Körös-völgy és a Maros hordalékkúpjának különbözősége a régészeti lelőhelyek elhelyezkedésében, kiterjedésében, sűrűségében, valamint a különböző régészeti korszakok településmódjában is egyértelműen nyomon követhető, és azokban jól látható módon visszatükröződik.⁷⁴⁶ Nem lehetett ez másként a 10–11. század viszonylatában sem, és ezt nemcsak a régészeti topográfia lelőhelyekre vonatkozó általános tapasztalatai bizonyítják egyértelműen, hanem alapvetően fontos szempont az is, hogy a két, egymástól merőben eltérő földrajzi tájegységnek Békéscsaba éppen a választóvonalán helyezkedik el. A honfoglalás kori, vagyis még a 10. században felhagyott temetők, illetve a 10. és 11. században egyaránt folyamatosan használt temetőkkal kapcsolatban kézenfekvő a kérdés tehát, hogy a különbségeknek lehetnek-e tájföldrajzi okai, amelyek esetleg hatással voltak ebben az időben a térség politikai, hatalmi, birtoklási, népesedési viszonyaira is. Véleményünk szerint igen, és meggyőződésünk, hogy a 10–11. századi Békés megyei társadalmi, politikai, gazdasági stb. folyamatok további strukturális elképzeléseinél az eredendően adott és a megtelepedéssel kapcsolatban meghatározó tájföldrajzi jellemzőknek az eddigieknél sokkal nagyobb szerepet kell kapniuk. Ebből a megközelítésből Békés megye viszonylatában tehát a Révész László által használt Mezőberény–Békéscsaba–Gyula-csoport elnevezés⁷⁴⁷ egyértelműen Körös-menti csoportként, a délebbi területek vonatkozásában pedig az

Orosháza–Kunágota–Sikló-csoport elnevezés⁷⁴⁸ pedig a Mezőséghez sorolható csoportként értelmezhető.

A Békéscsabától északra és délre előkerült 10–11. századi temetőkkel kapcsolatban felmerülő, fentebb jelzett másik szempontunk arra vonatkozik, hogy a déli területeken a 10. században nyitott temetőket – a jelek szerint – a 11. században már nem használják. Ezzel összefüggésben felmerült, hogy ez a terület a későbbi Zaránd megye része volt, ami igaz ugyan, de ez közvetlenül nem vethető össze az ezredforduló időszakával, tekintettel arra, hogy Zaránd megye kialakulásának időpontja – bár Györffy György szerint az már Szent István király idejében létrejött⁷⁴⁹ – bizonytalan.⁷⁵⁰ Az egybeesést ugyanakkor minden kétséget kizáróan logikus a korábbi folyamatok későbbi következményének, közvetett eredményének tekinteni, viszont azt is meg kell jegyezni, hogy a 11. századi állapotoknak az előző századra való visszavetítése módszertanilag nem feltétlenül megengedhető.⁷⁵¹

Az északi és déli területeken észlelhető különbségekkel kapcsolatban felmerült egy esetleges 10. század végi lakosságcseré gondolata, ami szintén további, egyelőre megválaszolhatatlan kérdéseket vet fel. Véleményünk szerint az eddigi megfigyelésekből levont következtetések alapján ugyan valóban elképzelhető egy ilyen folyamat a déli területeken, de hangsúlyozni kell, hogy a feltételezett lakosságcseré állításához csak csekély számú és nem is egyértelműen bizonyítható következtetés áll rendelkezésünkre. Az ide köthető adatok (temetők, sír-rablások) száma még mindig meglehetősen kevés, a velük kapcsolatban tett ásatási megfigyelések pedig sok ponton bizonytalanok, és nem állnak kellő számban rendelkezésünkre. A lakosságcserére vonatkozó felvetés tehát nem minden alap nélküli, de korántsem egyértelmű. Annál is inkább, mivel – ha ismerünk is a déli területeken olyan 10. századi temetőket, amelyek használata nem nyúlhat át a 11. század időszakára –, jelentős

745 JANKOVICH 1991, 156; MRT 10. 7–9. – további irodalommal.

746 SZATMÁRI 2000, 39–40, 44–46, Abb. 2–4; SZATMÁRI 2015, 125–126, 2. kép 1–2.

747 RÉVÉSZ 2020, 132.

748 RÉVÉSZ 2020, 153, 156.

749 GYÖRFFY 1983, 206–207, 30. kép, 209; GYÖRFFY 1984, 783.

750 KRISTÓ 1981, 16.

751 RÉVÉSZ 1997, 183; RÉVÉSZ 2020, 131.

számban lenniük kellene egyértelműen és bizonyíthatóan olyan temetőknél is, amelyeket kizárólag a 11. században használtak, és amelyekben nincsenek 10. századi sírok, 10. századi leletek. Ilyeneket azonban – és nem számíthatjuk közéjük egyelőre azokat a temetőket, amelyekből csak néhány leletet tudunk felmutatni – erről a területről nem lehet elkülöníteni,⁷⁵² holott nyilvánvalóan az ide települőknek is kellett, hogy legyenek saját temetőik. Ez akkor is igaz, ha a lakosságcsere esetleg csak részben valósult meg. A bizonytalanság tehát ebben a kérdésben is túlságosan nagy még.

Másrészt alapos indoklásra lenne ahhoz is szükség, hogy egy adott törzs-, vagy nemzetségfő bukásával együtt lakosságcsere is feltételezzünk. Különösen akkor, amikor az itteni törzsi-nemzetségi alapon nyugvó hatalom utolsó képviselője, például Ajtony az, aki

elveszítette hatalmát, és adta át helyét a keresztény királyi államszervezésnek. A feudális hatalom itteni kiépítéséhez ugyanis adózókra, lakosságra volt szükség, és ezért nem biztos, hogy a teljes lakosság elvándorlásával kell számolnunk. Az itt lakók hova is mehettek volna, és helyükre honnan is érkezhetek volna új betelepülők? Korántsem biztos tehát, hogy az addigi területet birtokló nagyúr hatalmának felszámolásával egy teljes, de ha nem is teljes, mindenképpen jelentős népességcsere is együtt kellett járnia. Ajtony esetében külön válaszvár ezenkívül az ő hatalmának fennállása, illetve leverésének időpontja és a mezőségi területen lévő temetők még 10. századra keltezett felhagyása közötti időszak kitöltése, különösen akkor, ha Ajtony leverésének időpontjaként 1028-at, vagy legalábbis az ezredforduló utáni második évtized végét fogadjuk el.⁷⁵³

752 MEDGYESI 2013, 670.

753 SZEGFŰ 1973, 74; KRISTÓ 1981, 12–13; GYÖRFFY 1983, 172; KRISTÓ 1985, 65.

V. ŐSI TEMETŐK – ÚJ TELEPÜLÉSEK. A POGÁNY HAGYOMÁNYOK ÁTALAKULÁSA, A KERESZTÉNYSÉG TERJEDÉSE GYULA KÖRNYÉKÉN A 10–11. SZÁZAD FOLYAMÁN. MEGJEGYZÉSEK A MAI GYULA KIALAKULÁSÁHOZ (Szatmári Imre)

Kitekintésünk részeként még egy fontos szempontot kell megemlíteni, ami ugyan nem a 10–11. század fordulója körüli időre és nem a 10–11. századi temetők ekkortájt érzékelhető változásaira vonatkozik, hanem inkább e temetők használatának felső időhatárával, nevezetesen az ún. köznépi temetők felhagyása és a templom körüli temetők megnyitása átmenetének kérdésével kapcsolatos. Ebben pedig minden olyan temető érintett, amelybe a 11. század folyamán temetkeztek, és különösen érintettek azok, amelyeknek a használata a 12. századra is átnyúlhat. Ilyen a gyulai téglagyár területén 1941-ben előkerült temető is.

A magyarság történetében ugyanis az egyik legnagyobb változást a népesség ősi hitének elhagyása és a keresztény vallásra való áttérésének folyamata jelentette. E folyamatnak az egész ország, minden szinten részese volt, ami végbement a mai Békés megye területén is. Hatással volt a társadalom minden tagjára, a lakosság minden egyes személyére, a faluközösségek mindennapi életére, a népesség vallási elképzeléseire, temetőinek addigi és jövőbeli helyére, általános temetkezési szokásaira épp úgy, mint a terület politikai, hatalmi, birtoklási, gazdasági és vallási szervezettségének kialakítására. Azonban nemcsak e folyamatról tudunk ma még keveset, hanem ennek időpontjáról/időszakáról is. Nyilvánvalóan nem egyik napról a másikra következett

be a kereszténységre való áttérés, de igen nagy a bizonytalanság ezzel kapcsolatban az egész 11. századra vonatkozóan.

Békés megye ráadásul az elhíresült Vata-lázadás miatt különös helyzetben is van. Vita kerekedett ugyanis Vata székhelyének azonosítását illetően, amellyel kapcsolatban a több mint egy évszázadig köztudatban lévő Békés neve mellett az utóbbi időben a Király-hágó közepébe eső Sebes/Sebesvár nevű település is szóba került.⁷⁵⁴ Több középkori megyeszékhelytől eltérően Békésben nem sikerült azonosítani a békési ispáni vár helyét sem.⁷⁵⁵ (Különös, hogy a Békessel szomszédos Doboz határában 1870 óta közismert, 1964-ben, 1965-ben és 2006-ban ásátásokkal is kutattott, és a 11–12. századra keltezett földvár, az ún. Sámsonvára szerepét, funkcióját alaposabban még senki nem vizsgálta.⁷⁵⁶) Csak következtetni lehet arra, hogy a korábbi lázadó, „pogány” Vata és a későbbi, a keresztény vallás gyakorlásában jelentős érdemeket felmutató Csolt nemzetség ugyanazt a nemzetséget jelenti.⁷⁵⁷ Nem lehet azonban tudni, hogy Vata 1046. évi és Vata fia János 1061. évi pogány és vallási színezetűnek egyaránt tartott mozgalmá⁷⁵⁸ – ha egyáltalán e területhez köthető – mennyire nyújthatta el időben a térség köznépi temetőinek használatát, illetve a másik irányból: mennyire volt képes visszavetni kereszténnyé válásának folyamatát. Egyáltalán: volt-e bármilyen szerepe, ráhatása egyrészt a pogány hagyományok szívós

754 KARÁCSONYI 1896, I. 37, 177; DUSNOKI-DRASKOVICH 2000, 28–32.

755 GYÖRFFY 1984, 779, 7. ábra; BÓNA 1995, 41; MRT 10. 27.

756 KOVALOVSKI 1989, 140; LISKA 2008, 35–37.

757 KARÁCSONYI 1896, I. 178; KRISTÓ 1981, 18, 50.

758 KRISTÓ 1981, 18–22.

fennmaradására,⁷⁵⁹ másrészt pedig jelentett-e komoly akadályozó tényezőt a kereszténység itteni terjedésével kapcsolatban.⁷⁶⁰ Ebből következő kérdés, hogy mennyiben lehetett választóvonal az 1046–1061 közötti másfél évtized a kereszténység e vidéken történő elterjedésében, számolhatunk-e bátran már a 11. század első felétől falusi templomokkal itt is, vagy azok csak a 11. század utolsó harmadától épülhettek.⁷⁶¹

A történeti források mellé téve a régészeti adatokat azt látjuk, hogy a mai Békés megye területén jó néhány 10–11. századi ún. köznépi temetőt ismerünk, melyek között vannak olyanok, amelyeknek a használat még a 12. századra is átnyúlnak.

A Révész László által felvetett, majd Medgyesi Pál által megerősített – fent említett – elképzelés szerint a déli, mezősi, vagy egykori zárandi részeken ezek a köznépi temetők a 10. század vége felé a jelek szerint megszűntek, és bizonyos lakosságcserevel is számolnunk kell. Ugyanakkor ezen a területen 11. században induló köznépi temetőket nem ismerünk. E megállapításokból természetesen az is következett, hogy „a 11. századi lakosság már templom körüli temetőkhöz temetkezett, mivel azt nem feltételezhetjük, hogy a vidék, akár csak rövid időre is, lakatlan lett volna a 11. században”. Másrészt „ha a későbbiekben sem kerülnek elő ... a nyugat-zárandi területen 10–11. századi soros temetők, akkor ez nemcsak azt jelenti, hogy az új lakosság templom körüli temetőkhöz temetkezett, hanem azt is, hogy az ezen a területen lévő kora Árpád-kori templomok építését is korábbra, a 11. század első felére kell keltezni”.⁷⁶² Az utóbbi állítás később is felbukkan, talán kissé óvatosabb megfogalmazásban: „...valószínű, hogy a Békéscsabától délre levő, kb. Kunágotáig terjedő területen a 10. századi temetőknek általában nincs 11. századi folytatása ...

kérdés, hogy ha valóban kicserélődött a lakosság, vajon az újonnan beköltözők soros temetőket nyitnak, vagy már templom körüli temetőkhöz temetkeznek. Az említett területen a 11. században induló soros temetőket nem ismerünk. Ha a későbbiekben sem kerülnek elő ilyen korú temetők, akkor a 11. századi lakosság már templom körüli temetőkhöz temetkezett.”⁷⁶³

A Körös-völgyben előkerülő köznépi temetők közül ugyanakkor nem egynek a használata még a 12. század elejére is átnyúlhatott. Példa lehet erre a gyula-téglagyári temető. Megválaszolatlan azonban az a kérdés, hogy ezeket a temetőket vajon párhuzamosan használták-e más, templom körüli temetőkkel, vagy az utóbbiak használata – a templomok építésével együtt – csak ezek lezárása után kezdődött. Válaszok nélkül az egyébként általában leletszegény falusi templomok keltezésének alsó időhatára is lehetetlen.

Érdekes jelenségek ugyanakkor például azok, ahol a felszíni távolságuk szerint egymáshoz igen közel kerülnek elő az ún. köznépi és a templom körüli temetők. Békés megyében erre jó példa az Örménykút és Endrőd határvonalára eső Árpád-kori Bercsényegyháza temploma és temetője, illetve a hozzá közeli, Örménykút határában a Maczonkai-dombon feltárt köznépi temető. A két temető közötti távolság mindössze 400–500 méter.⁷⁶⁴ Még kevesebb a távolság (kb. 350 méter) a középkori Megyer falu temploma⁷⁶⁵ és a Békéscsaba, Gyógyszertári Központ⁷⁶⁶ területén feltárt 10–11. századi köznépi temető között. Ennél azonban a templom építése, illetve a templom körüli temető megnyitása időpontjának megállapításához nem került elő elegendő helyi adat vagy lelet,⁷⁶⁷ ezért közvetlenül nem bizonyítható a köznépi temetőt és a templom körüli temetőt használó lakosság azonossága.⁷⁶⁸ A köznépi temetőnek legalább

759 DIENES 1962, 107.

760 KRISTÓ 1981, 18–19.

761 SZATMÁRI 2001, 63; SZATMÁRI 2005, 53–54.

762 MEDGYESI 2000, 52–53.

763 MEDGYESI 2015, 171.

764 LISKA 1996, 175–208; SZATMÁRI 2013a, 434–436, 463–465.

765 MRT 10. 170–180.

766 JANKOVICH 1991, 151–154; MRT 10. 222–227.

767 MRT 10. 177.

768 JANKOVICH 1991, 154; MRT 10. 226.

a 11. század végéig elnyúló használata és a Békés megyei falusi templomhálózat kiépítésének 12. századi befejezése mindenesetre mégis erre utal.⁷⁶⁹

Ezek – különösen pedig az örménykúti temetők – esetében tehát nem áll rendelkezésünkre egyértelmű, bizonyító erejű adat arra, hogy egyidejű használatról vagy a temetők egy határozott időbeli választóvonal utáni áthelyezéséről van-e szó. A válasz viszont megvilágítaná azt a kérdést is, hogy a helyi közösségek békés átmenet során, a régi és az új temetők együttes használatát követően fokozatosan, belső igényeik változása nyomán, önként váltottak temetőt, avagy az áttérés hirtelen és nyilvánvalóan parancsra történt.⁷⁷⁰ Az már csak részletkérdés volna, bár nem mellékes, hogy az utóbbi esetén ezen a vidéken az egyes falvakban a váltást a helyi birtokos, vagy közvetlenül maga a király utasítására hajtották-e végre, és az hogyan zajlott le.

Érdeemes lenne azt is külön megvizsgálni, összegyűjteni, hogy az általában 11. századi temetőkben megszokott leletek – például pénzek és egyszerű viseleti tárgyak, illetve az ékszerek, gyöngyök, gyűrűk, karikák – hol és milyen mértékben bukkannak fel a templom körüli temetők sírjaiban. A keresztény vallás és a templom körüli temetőbe való temetés természetéből adódóan és jellegének megfelelően e leletek száma nyilvánvalóan sokkal szerényebb, mint a köznépi temetőkben előforduló

leletanyagé. A Gyula szerezgházi határrészén feltárt Árpád-kori templom körüli temető egyik – a templomhoz igencsak közel eső – sírjában például ezüst S-végű karika, ónozott bronz sodrott gyűrű, továbbá fonott, illetve rovátkolt ezüstgyűrű került elő. Igaz, az utóbbi kettő egy 12. századi ezüstdenárral együtt látott napvilágot, a 11. számú sírban, de ennél a sírnál korábbi sírok léte is utal az, hogy közvetlenül e sír alatt másik – melléklet nélküli – sír volt.⁷⁷¹ Fővenyesen viszont nyitott végű bronzkarikák, egy három szálból sodrott bronz nyakperccel és 11. századi – Szent István király legkorábbi, CNH I. 1. (H1) típusú érméi teszik egyértelművé a templom körüli temetőkben előforduló 11. századi leleteket.⁷⁷² Ugyanígy értelmezhetők még például a kaszaperi,⁷⁷³ mezőkovácsházi,⁷⁷⁴ gellértegyházi,⁷⁷⁵ csorvási,⁷⁷⁶ décei,⁷⁷⁷ bánkúti,⁷⁷⁸ peterdi⁷⁷⁹ templom körüli temetőből származó kora Árpád-kori tárgyak (sima és S-végű karikák, gyűrűk, gyöngyök, pénzérmék stb.) is.

Ha csak a téglagyári ún. köznépi (tehát nem templom körüli) temetőre és a szerezgházi, illetve fővenyesi templom körüli temetőkre gondolunk, amelyek távolságukat tekintve a téglagyári temetőtől légvonalban csupán 5-6 km-re fekszenek, akkor kijelenthetjük, hogy a három temetőt a sírokban előkerült leletek alapján részben ugyanabban az időben, egymással párhuzamosan használták. Ez az idő Szent István (1000–1038) pénzei

769 JANKOVICH 1991, 154. – A Gyógyszertári Központ területén előkerült temető felső időhatárát az első közlemény a 12. században jelölte meg, de erre utaló konkrét lelet (pl. 12. századi pénz) nincs. Az összesen 18 kora Árpád-kori sírból előkerült egyetlen érme I. László (1077–1095) uralkodásához köthető (JANKOVICH 1991, 151, 154; MRT 10. 222–227.) Legutóbb Révész László jelezte, hogy a temetőből előkerült leletek a 11. századra keltezhetők (RÉVÉSZ 2020, 128). A Békés megye területén épült falusi templomok keltezéséhez vö. SZATMÁRI 2005, 54. – A köznépi és a templom körüli temető egymáshoz való viszonyát bizonyára nagymértékben segítené tisztázni a kettő közötti területen, a Békéscsabát elkerülő út nyomvonalában feltárt további, egyelőre közöletlen, de hasonló leletanyagot – köztük számos ezüstpénzt – tartalmazó, 124 sírból álló temetőrész feldolgozása (LISKA 2005, 177; LISKA 2006, 185–186).

770 SZATMÁRI 2005, 60.

771 SZATMÁRI 1996a, 20, 5. ábra, 21, 72. IV. tábla 14–18; SZATMÁRI 2001, 72–73, 24. kép.

772 SZATMÁRI 1996a, 23, 26, 33, 74, VI. tábla 1–5.

773 BÁLINT 1938, 5–7.

774 BÁLINT 1939, 154.

775 ZALOTAY 1957, képmellékletek: 12., 16., 57., 80., 87., 89., 91., 96., 269., 343., 359., 362., 366., 374., 375., 404., 411., 440., 579., 604., 625., 631. sír.

776 SZATMÁRI 1999, 90, 103.

777 SZATMÁRI 2013b, 605, 20. tábla 1–4.

778 SZATMÁRI–VÁGÓ 1993, 19–20.

779 SZATMÁRI 2006, 81, 83.

alapján már akár a 11. század első felétől – de a század második felétől biztosan, a század végétől pedig egész biztosan – elkezdődhetett, és tarthatott a 12. század elejéig, a téglagyári temető felhagyásáig. Az egyidejűség tehát mindenképpen a téglagyári temető használatának második felében/végén, a templom körüli temetők használatának pedig az elején állhatott fenn.

Ugyanakkor, ha a már említett bercsényegyházi templom körüli temetőre és az Örménykút maczonkai határában feltárt köznépi temetőre gondolunk, ahol a két temető között szembetűnően jelentéktelen a távolság, akkor azt kell mondanunk, hogy a gyula-téglagyári példa nem általánosítható minden területre, mert a két örménykúti temető esetében inkább az a valószínű, hogy ugyanaz a népesség használta előbb a köznépi temetőt, majd azt felhagyva kezdte használni a templom körüli temetőt.⁷⁸⁰

Ebből a példából láthatjuk, hogy a köznépi és templom körüli temetők közti átmenet folyamatára vonatkozó kérdésre sokszínű válasz adható, és nyilván erre kell felkészülnünk a többi kérdéssel vagy felvetéssel kapcsolatban is. Ezek viszont mind-mind megannyi alapvető kérdést jelentenek a mai Békés megye, illetve az Alföld e vidékének 11. századi történetére vonatkozóan, amelyekre egyelőre nem tudjuk a biztos válaszokat. Még azt sem tudjuk biztosan, hogy Békés és Zaránd megye megszervezése mikorra tehető. Békés megye esetében például a vélemények Szent István királytól, vagyis a 11. század elejétől egészen a 13. század elejéig terjednek, de még Géza fejedelem kora (972–997) is felmerült.⁷⁸¹ A fenti, nyitott kérdések jórészt csak a templomok és temetők, pontosabban a templom körüli és az ún. köznépi temetők használatára vonatkoztak. A teljes kép megrajzolásakor azonban nyilvánvalóan nem nélkülözhető a régészetiileg azonosítható és az oklevelekben

előforduló települések kora Árpád-kori, ebben az értelemben egyszerre honfoglalás kori, államalapítás kori, majd kora feudális viszonyok közti történetében kimutatható változások megismerése, körvonalazása sem. Napjainkban ezenkívül a köznépi és a templom körüli temetők kapcsolatának jobb megismerését nemcsak a régészeti, hanem a hagyományos embertani és DNS vizsgálatok is jelentős mértékben előmozdítanak.

A fent ismertetett gyula-téglagyári – a jelek szerint a 10. századtól egészen a 12. század elejéig használt – temető gyulai előkerülése folytán külön kell szólnunk ezért arról is, hogy az a mai település keletkezése szempontjából vajon játszhat-e valamilyen szerepet, annak ellenére, hogy a temető 1100-as évek eleji megszűnése és Gyula településének első, az 1300-as évek elejéről ismert említése között két évszázad telt el. (Ebből a szempontból most szinte mindegy, hogy az utóbbi időben Gyulával kapcsolatban megkérdőjelezett 1313. évi *Julamonastra* / *Jula monustura*⁷⁸² vagy az 1332. évi, pápai tizedjegyzékben szereplő, biztosan a plébánia-templomra vonatkozó adatot⁷⁸³ tekintjük első említésnek, hiszen a két dátum között nem nagyon sok idő telt el.) A kétszáz éves hiátust majdnem pontosan megfelezi a település keletkezésével kapcsolatban kikerülhetetlen, sokszor idézett és sok szempontból rejtélyes 1232. évi, egyébként a későbbiekben Gyulával szomszédos *Szerhet* falu határjárását leíró oklevél, amelyet szintén meg kell említenünk. Ez ugyanis, bár nem tartalmazza Gyula nevét, mégis kétség kívül annak mai területéhez igen közeli, és már a 14–15. század folyamán a város területébe integrált környékbeli helyeket sorol fel.⁷⁸⁴

Biztosan e kétszáz éven belülre, 1100–1300 közti időre tehető ezenkívül a város törökzugi részében az 1970-es években előkerült, több építési periódusról árulkodó

780 SZATMÁRI 2013a, 463–465.

781 KRISTÓ 1981, 26.

782 AO I. 313, 314. – A neveket az oklevél első kiadásában található formában említjük, mert a későbbi hivatkozásokban több, különböző változattal találkozhatunk. Az eltérő változatokra lásd pl.: KARÁCSONYI 1882, 116, 117 (*Julamonastra*/*Julamonustora*); VERESS 1938, I, No. 1 (*Julamonastra*); SCHERER 1938, I. 36, 42 (*Gyulamonostora*), KRISTÓ 1981, 12 (*Gyulamonostora*); JANKOVICH 1982, 421, 426, 10. jegyzet (*Julamonostora*/*Gyulamonostora*); DUSNOKI-DRASKOVICH 2000, 15 (*Julamonastra*/*Julamonustura*). Az oklevélben felbukkanó monostornak a gerlai monostorral való azonosítására: DUSNOKI-DRASKOVICH 2000, 15–41.

783 Mon. Vat. I/1. 51.

784 HO I. 11–14; KARÁCSONYI 1884, 12–18; RÁCZ 2000, 64–69, 76–78; DUSNOKI-DRASKOVICH 2000, 42–44.

templom megépítése, és vele együtt a templom körüli temető megnyitása is. Építési idejének pontosabb meghatározása azonban az ásatási megfigyelések, leletek és eredmények alapján sem sikerült.⁷⁸⁵ Mai ismereteink szerint viszont a legvalószínűbb, hogy ez a templom lehetett Gyula első plébániatemploma,⁷⁸⁶ és ha ez igaz, akkor ennek a papját említik az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékben. Elképzelhető, hogy ez az adat egyben a település első említése is.⁷⁸⁷ A templomot és temetőt azonban – ehhez viszonyítva – a 13. század végén biztosan használták, de még valószínűbb, hogy már jóval korábban is. A Békés megyei falusi templomok példái ugyanis azt bizonyítják, hogy építésük esetenként visszavehető a 11. századra, de a 12. században a legnagyobb valószínűséggel már mindegyik létezett.⁷⁸⁸ Ebbe a sorba – éppen a Békés megyei Árpád-kori templomok építésére vonatkozó eddigi tapasztalatok alapján – bizonyára illeszkedik a törökzugi templom is. A többi templomtól eltérő, egyetlen kirívó jellemzőjeként csupán a mindig kihangsúlyozott, átlagon felüli, a többi közül kiemelkedő mérete említhető, mivel az első templom belső hossza 22,5 méter, szélessége pedig 8,8 méter volt. Ha azonban összehasonlítjuk a többi ismert középkori falusi plébániatemplom méretével, különösen pedig a dácsei vagy a kaszaperi templomával, azt mondhatjuk, hogy bár a törökzugi mérete talán valóban a legnagyobbnak számított, de korántsem volt aránytalanul kiugró. A dácsei templom külső hossza ugyanis kb. 18 méter, szélessége 8,5 méter, a kaszaperi hossza 20,6 méter, szélessége pedig 8,7 méter volt, és mindkettő felépülhetett már a 11. században.⁷⁸⁹

Az első templomok méretének megtervezésénél, a 11. és 12. században sok szempontot figyelembe vehettek az építtetők vagy építők, de bizonyára elsődleges volt közöttük a templom vonzáskörzetében élő lakosság száma. A templomok vonzáskörzete, például a Maros

hordalékkúpján fekvő Dácse vagy Kaszaper térségében, jelenthetett egyrészt nagyobb, lazább településszerkezettel rendelkező területet, viszont a Körös-völgyben, Gyula környékén kisebb, sűrűbb településhálózattal jellemezhető területet is. Nem lehetetlen, hogy a zártabb, a természeti adottságok (folyók, mocsarak, vízjárta helyek) által jobban korlátozott területeken a népsűrűség nagyobb volt, mint a tágasabb, kevesebb természeti korláttal jellemezhető vidékeken. Az első templomok méretét, vagyis befogadóképességét mindenestre az adott templom előre figyelembe vett vonzáskörzete, a vonzáskörzetet pedig a környező lakosság népsűrűsége határozhatta meg.

Az okleveles említések tanúsága szerint Gyula közvetlen környezetében több település (Ajtós, Bagd, Izsák, Krakó, Turgony, Újfal, valamint a három Szentmóric) is létezett, és ezek annyira közel feküdtek egymáshoz, hogy többségük a 15–16. századra már be is olvadt az egyre jobban fejlődő Gyula területébe. A települések Gyula környéki sűrűsége eszerint sokkal nagyobb volt, mint a Gyula tágabb térségében fekvőké.⁷⁹⁰ Ennek okát ugyan nem ismerjük – hacsak nem a földrajzi viszonyokkal magyarázzuk –, de az itteni nagy népsűrűség magyarázatot adhatna arra, hogy miért volt már az első gyulai plébániatemplomnak átlagon felüli mérete. Nincs adatunk ugyanis a felsorolt, közeli települések egyikének templomáról sem, így nem lehetetlen, hogy ezek lakossága együttes használatára emelték a törökzugi templomot. Helyét nyilvánvalóan az határozta meg, hogy az említett településekhez lehetőleg egyforma távolságra essen. Ha egy pillantást vetünk a térképre, láthatjuk, hogy a törökzugi templomtól számított 1–1,5 kilométeren belül fekkent a felsorolt települések mindegyike, Ajtóssal együtt. Ide vehetjük Szélhalom falut is, amelynek ugyan csak kései említését ismerjük, de a régészeti megfigyelések szerint ez is Árpád-kori

785 JANKOVICH 1982, 417. – A régészeti feltárás és az 1332. évi első írásos említés alapján Dusnoki-Draskovich József – mértéktartó és óvatos becsléssel – azt feltételezte, hogy a templom első formájában valamikor 1300 táján épült (DUSNOKI-DRASKOVICH 2000, 44–45).

786 JANKOVICH 1982, 424; DUSNOKI-DRASKOVICH 2000, 44, 71.

787 DUSNOKI-DRASKOVICH 2000, 41, 44.

788 SZATMÁRI 2005, 54–56.

789 BÁLINT 1938, 29, 19. kép, 32; SZATMÁRI 2005, 30–33, 54–56; SZATMÁRI 2013b, 582.

790 A környező települések elhelyezkedésére: SZATMÁRI 2015, 133, 6. kép.

keletkezésű volt.⁷⁹¹ A sorba talán csak Szentmóric nem illeszkedik úgy, mint a többi, mivel neve és első említése miatt különös, több kérdést is felvető helyzetben van. Neve – amely egyébként *Zenthmoroch* alakban bukkan fel – átlagos esetben a temploma védőszentjének nevével lenne magyarázható, de nem tudjuk értelmezni első, 1403. évi említését, amikor nem is egy, hanem mindjárt három Szentmóric (*Zenthmoroch*, *alia Zenthmoroch* et *tertia Zenthmoroch*) tűnik elénk.⁷⁹² Abban viszont biztosak lehetünk, hogy a többihez hasonlóan szintén Árpád-kori eredetű falu lehetett, és a 16. század elejére már ez is beolvadt Gyula területébe. Neve 1520-ban már Szentmóric utcaként merül fel.⁷⁹³

A törökzugi templomról tehát – figyelembe véve, hogy a sokat emlegetett 1313. évi *Jula monustura* említés nem is Gyula településére vonatkozik – egyre biztosabban állítható, hogy a középkori Gyula plébánia-temploma lehetett, és a legóvatosabb becslések szerint is feltételezhető, hogy a 12. században már létezett. Az építés idejére közvetlen bizonyítékunk továbbra sincs, sőt a 12. századi építés ellen felvethető az említett 1232. oklevél szövege, tudniillik, hogy abban Gyulát miért nem említették, valamint az is, hogy a település keletkezését egyébként lényegében homály fedi. Az előbbi kérdésre a válasz egyelőre nem adható meg – hacsak az nem vethető fel, hogy Szerhet határa bizonyára kikerülhette Gyula területét –, az utóbbival kapcsolatban pedig nyilvánvalóan a további új adatok gyűjtése és a meglévő adatok új szempontú, az eddigiektől eltérő összefüggéseinek feltárása vihet előbbre. Az azonban biztos, hogy a több építési periódusról, egyre növekvő méretekről – és ezzel együtt nyilván egyre nagyobb gazdagságról – árulkodó törökzugi templom alaprajzán a város egyre jelentősebbé válása, gyarapodása és folyamatos fejlődése tükröződik. Ez is amellettszól, hogy a törökzugi templom eredendően plébániatemplomnak épült, és nem

lehetett a 14. század elején monostor. Nem arról van ugyanis szó, hogy előbb felépítettek egy hatalmas monostort, majd e köré szerveződve kapott életre a település. Egy korai, háromhajós monostor alaprajza kizárólag román stílusú lehetett, mint amilyen a nagy valószínűséggel 12. századi építésű gerlai és vésztő-mágori, egyaránt a Csolt nemzetséghez köthető monostor is volt.⁷⁹⁴ A gerlai monostornál a 12–13. század fordulójánál korábbi vagy pontosabb keltezésre ugyan nem volt mód,⁷⁹⁵ de figyelembe véve, hogy a mai Békés megye területén eddig a 12. századnál későbbi építésű templom még nem került elő,⁷⁹⁶ ez esetben is feltételezhető, hogy a gerlai nemzetségi monostor legkésőbb a 12. században már szintén állt. A vésztő-mágori monostor helyén is már a 11. században állt egy falusi templomokhoz hasonló, kisméretű templom, de a monostor itt is a 12. században épült ki teljesen.⁷⁹⁷ A törökzugi templom viszont ezekkel összevetve csak a gótika korában vált háromhajóssá. Ez pedig, és erre már Jankovich B. Dénes is utalt,⁷⁹⁸ egy nemzetségi monostor esetében valóban kevésbé valószínű. Ezek az érvek tehát szintén azokat erősítik, melyek szerint a törökzugi templom nem lehetett azonos az 1313-ban két oklevélben is említett *Jula monustura*-val.

A téglagyári temető viszont kétségkívül Gyula mai határában, a városhoz igen közel került elő, a temetőt használó lakosság pedig huzamos időn keresztül – a 10. századtól a 12. század elejéig – biztosan itt lakott, ezen a vidéken. Azt is nagy biztonsággal feltételezhetjük, hogy a téglagyári temetőt használó lakosság nem fogyott el a temető záródásával együtt, hanem a korábbi temetőt felhagyva tovább élt, és feltehetően valahol a közelben talált vagy jelölt ki magának új temetőt. Kérdés, hogy hol lehet ez a temető. Minden bizonnyal templom körüli temetőre kell gondolnunk, hisz ellenkező esetben egy újabb köznépi temető kijelölését kellene feltételezni. Az utóbbi pedig azért sem hihető, mivel egyrészt

791 SZATMÁRI 2015, 144.

792 VERESS 1938, 6.

793 KARÁCSONYI 1896, II. 239.

794 JANKOVICH 1991, 186, 19. ábra; MRT 10. 411, 84. kép; JUHÁSZ 1980, 440; JUHÁSZ 1992, 95; JUHÁSZ 2000, 287.

795 JANKOVICH 1991, 189; MRT 10. 423.

796 SZATMÁRI 1996b, 41; SZATMÁRI 2005, 54–56.

797 JUHÁSZ 2000, 282–287.

798 JANKOVICH 1982, 416, 2. kép, 419, 425.

tovább is használhatták volna a meglévő temetőjüket, másrészt pedig a 12. században új köznépi temetők nyitása a kereszténység elterjedése miatt teljesen elképzelhetetlen. Jelenlegi ismereteink szerint a régi, felhagyott 10–11. századi temetőhöz legközelebbi templom körüli temető légvonalban kevesebb, mint 2 kilométerre található, mely történetesen azonos a törökzugi templom körüli temetővel [14. kép]. Ennek közelében, a Gyula 629. számú topográfiai lelőhelyen, a belső törökzugi területen az utóbbi időben szintén előkerült egy – valószínűleg 14–15. századi – sír, amelynek környezetében Liska András egy másik középkori temető létét feltételezi, de ezzel kapcsolatban alig rendelkezünk információkkal.

Nem tudjuk tehát, hogy a téglagyár területén feltárt temetőt használó lakosság a temető felhagyása után hol temetkezett a 12. század további évtizedeiben, vagy még később a 13. század folyamán. Nincs adat arra sem, hogy elköltöztek-e egyáltalán addigi lakóhelyükről (településükről), és ha esetleg igen, akkor vajon merre, mekkora távolságra. Egyelőre semmilyen régészeti adat, jel vagy egyetlen írott forrás, okleveles említés nincs segítségünkre abban, hogy nyomukra rá lehessen találni. Csupán azt tudjuk, hogy a temetőváltást követő időszak, a teljes 12. század és a 13. század első fele a magyar királyság és a kereszténység megszilárdulásának a kora, melyben Gyula vidékén is egy békés, belső fejlődésre alkalmas időszak volt jellemző. A téglagyári temetőt használó népesség további sorsában pedig a temető felhagyását követően éppen a 12. század elejének, első felének viszonyai játszottak szerepet, amikor Kálmán királytól (1095–1116) kezdve uralkodóinknak sikerült az egész országban, így vidékünkön is nyugodt körülményeket teremteni a belső társadalmi és egyházi állapotok terén. Nem valószínű tehát, hogy a téglagyári temetőt használó népesség elköltözött erről a tájról, az sem, hogy teljesen kihalt, így csak arra gondolhatunk, hogy a 12. század elejétől halottaikat már templom körüli temetőbe kezdték temetni. A téglagyári temetőhöz ma ismert legközelebbi templom körüli temető pedig a Törökzugban található, és a kutatás mai állása szerint ez a törökzugi templom lehetett a mai település

középkori előzményének első plébániatemploma. Helyét és méreteit tekintve vonzáskörzetét úgy állapíthatták meg, hogy a környező közeli, kb. 1-2 km-en belül fekvő települések lakossága egyaránt könnyen elérhesse. Talán a gyula-téglagyári temetőt használó népesség is közéjük tartozott a 12. század folyamán.

A településnek az Árpád-korra csak közvetetten, és nem minden ellentmondás nélkül visszavezethető történetével kapcsolatban Gyula város nevére is érdemes kitérni. Ennek eredetét nem ismerjük ugyan, de igencsak különös, mégis igaz, hogy a középkorban a Körösök vidékének legjelentősebbé fejlődő településének a neve a honfoglalás korának egyik méltóságnévével azonos. Ráadásul úgy, hogy a település Árpád-kori kialakulását lényegében teljes homály fedi, és az eddigi névmagyarozatok – a *Jula monustura* legújabb, azt Gyulától elválasztó azonosítása után – szinte kivétel nélkül felülvizsgálatra szorulnak.

Haan Lajos ugyanis előbb a vár ismeretlen, Gyula nevű építőjéhez kötötte a település nevének eredetét, majd úgy vélte, hogy a név a helyi földesúrtól származhat, aki itt monostort alapított.⁷⁹⁹ Rácz Károly szerint Gyula vagy a fejedelem melletti *Gylas* nevű főbíróról vagy az erdélyi Gyula vezerről kapta a nevét.⁸⁰⁰ Karácsonyi János állásfoglalása Haan Lajos kéziratban maradt felvetéséhez tért vissza, és a széles körben elterjedt megyetörténeti művének köszönhetően ez a vélekedés aztán több mint egy évszázadig meghatározó maradt történetíróink körében. Szerinte az első említés is bizonyítja, hogy eredetileg egy, még az Árpád-korban élő Gyula nevű főúr által épített monostorról nevezték el a helyet Gyulamonostorának, és később a név Gyulára rövidült.⁸⁰¹ Ettől kissé eltérő véleményen volt az 1897-ben kiadott, *Gyula város rövid leírása* című kiadvány szerzője. Szerinte Gyula a mai település helyén a honfoglalás idején keletkezhetett, hiszen erre utal a neve, ami a fejedelem utáni második méltóságnév volt. A vezérek korában már létező Gyula település azonban a kereszténység előretörésével járó harcok közben elpusztult, mivel a település Vata birtoka volt. Vata egyik keresztény utóda viszont Gyula korábbi helyén monostort építtetett.

799 HAAN 1870, 193; HAAN é. n. 435, 437.

800 RÁ CZ 1880, 189.

801 KARÁ CSONYI 1896, II. 138.

14. kép. A gyulai téglagyár és a törökzugi templom egymáshoz viszonyított földrajzi elhelyezkedése
(Google maps – a letöltés időpontja: 2020. 06. 28.)

Innen kezdve a város története Domonkos János szerint is megegyezett a Karácsonyi János által felvázolt elképzeléssel.⁸⁰² Kivételt képezett a sorban Harsányi Margit véleménye, aki a település nevét a Gyulák törzsével hozta összefüggésbe.⁸⁰³ Váczy Péter a Gyulák törzsének szállásterületének igazolására szintén felvetette, hogy a mai Gyula város neve a Gyulákhoz kapcsolható törzs itteni birtoklásának emléke lehet.⁸⁰⁴ Scherer Ferenc viszont újra egy máig ismeretlen nemzetséghez tartozó személyről, birtokosról írt, aki a falu közvetlen közelében monostort alapított.⁸⁰⁵ Maday Pál a név eredetével kapcsolatban lényegében Karácsonyi János megállapítását idézte, hozzátéve, hogy „a gyulai monostor talán

I. István királyunk alatt keletkezett, esetleg később, de bizonyos, hogy Gyula és környéke már sokkal korábban is település volt”.⁸⁰⁶ Implom József a név eredetét tekintve ugyanezen az állásponton volt: a monostort valamelyik Gyula nevű (keresztény) főúr építhette. Hozzátette még azt is: tévhit, hogy Gyula vezér alapította, mivel ezt a keresztény Gyulamonostora név cáfolja. Gyulát tehát nem a pogány Gyula vezér, hanem egy keresztény Gyula nevű főúr – a Gyula-nemzetség egy tagja – alapította.⁸⁰⁷ Szegfű László Konsztantinosz bizánci császár művének adatai alapján egyrészt arra következtetett, hogy e vidéken a honfoglalást követően a Gyulák törzse telepedett le, másrészt pedig úgy vélte,

802 Gyula város 1897, 9–11. – A könyvtári példányok egy részében utólagos bejegyzés szerint a szerző Domonkos János, más részében – szintén utólagos bejegyzés szerint – viszont a szerző Székely Lajos. A szöveg stílusa alapján a szerző valószínűleg Székely Lajos lehet. Békés megye benépesítését egy másik – névvel ellátott – művében is a honfoglalással egyidejűnek veszi, és a vezérek korához köti (SZÉKELY 1895, 3). Székely Lajos névéhez kapcsolja a művet két reprint kiadvány is. Az egyik címlapján utólagos bejegyzés jelöli meg szerzőként Székely Lajost. A kiadványt gondozta Barabás Ferenc és Daridáné Vozár Magdolna (Békéscsaba–Gyula 2000). A másik kiadvány eredeti példánya nem tünteti fel a szerzőt, de a kiadó a könyvecske végén Székely Lajosról a kötet szerzőjeként külön is megemlékezik. A reprint kiadást itt gondozta: Polyák Edit, szerkesztette: Durkó Károly (Gyula 2016).

803 HARSÁNYI 1936, 54.

804 VÁCZY 1938, 498.

805 SCHERER 1938, 38, 41.

806 MADAY 1960, 190–191.

807 IMPLOM 1961, 15, 22, 1. jegyzet; IMPLOM 1968a, 6; IMPLOM 1968b, 51; IMPLOM 1978, 14.

hogy később, a 10. század vége felé vagy a 11. század elején a Maros-vidék ura, Ajtony egészen a Körösökgig terjesztette ki fennhatóságát.⁸⁰⁸ Kristó Gyula előbb elfogadta Váczy Péter véleményét a Gyulák törzsének itteni szállásterületére, illetve a Gyula helységnévre vonatkozóan, később viszont Implom József következtetése mellett érvelt.⁸⁰⁹ Kiss Anikó úgy fogalmazott, hogy a település a nevét a Gyula méltóságnévből, vagy egy Gyula nevű keresztény főúrról kapta.⁸¹⁰ Kiss Lajos etimológiai szótárában azt találjuk, hogy egy Gyula nevű keresztény főúr által építtetett monostorról a helységet Gyulamónostorának nevezték el, majd ezt Gyulára rövidítették. Hozzáteszi azt is, hogy a magyar Gyula személynév olyan török méltóságnévre megy vissza, amely az ótörök *jula* ('fáklya') főnévvel függ össze.⁸¹¹ Hévvízi Sándor ugyanezt veszi át, mondván, hogy eredetileg egy, az Árpád-korban élt Gyula nevű főúr építtetett itt monostort, ezért írják a legelső oklevelek Gyulamónostorának. Később a név utótagja lekopott, s így maradt a ma is ismert Gyula helynév. A magyar Gyula személynév szerinte is török méltóságnevet rejt magában, amely az ótörök *jula* 'fáklya' főnévvel tartozik össze.⁸¹² Ráczy György – Dusnoki-Draskovich József nyomán – elvetve az addig Gyulához kötött 1313. évi említést, illetve Gyulamónostorának Gyulával való azonosítását – visszatért ahhoz, hogy a település archaikus névadása az egyik bizonyíték Gyula korai létrejöttére. A település neve véleménye szerint pusztaszemélynévi eredetű, mi több, a név megegyezik az egyik legkorábbi magyar tisztségnévvvel, és felveti: „*Ha csak a helynév nyelvészeti tipológiájára hagyatkozunk, akkor a Gyula nevű helységek legkésőbb 11. századi eredetűek.*”⁸¹³

A névadás eredetének kérdése tehát bonyolult és bizonytalan. Úgy tűnik viszont, hogy ebben a kérdésben – a Gyulamónostorára vonatkozó okleveles adatok

kiiktatása után – vissza kell térni az elsőként Ráczy Károly által fölvetett, és utoljára Ráczy György által is felemlített nézethez, mely szerint az elnevezésben a nyelvészeti tipológia érvényesülhet, vagyis újratérbe kerülhet a település korai, 10. századi (legfeljebb 11. századi) névadása, és ezzel együtt a honfoglalás korában közkedvelt méltóságnév, illetve a Gyula-törzs szállásterületének mérlegelése.

Annál is inkább, mivel a téglagyári temető kétségkívül azt bizonyítja, hogy a város közvetlen közelében 10. századi lakossággal feltétlenül számolnunk kell. Ez alapján – ahogyan fentebb utaltunk már rá – Implom József is abból indult ki 1978-ban, hogy a Körösök vidékét a Gyula-nemzetség vette birtokába, Gyula nemzetségfő pedig Bizánccal keresett kapcsolatot, onnan hozott térítőket, és maga is a keleti kereszténységet vette fel. Ebből pedig arra jutott, hogy az államalapítás idején itt élt és ezt a temetőt használó lakosság „*görög szertartású, keleti keresztény vallású volt*”, mely állítást a temető leletei között előforduló „*több tömör és csuklósan nyíló bronz ereklyetartó kereszt*” és a 950 körül uralkodó görög császár által veretett aranypénz is bizonyítja.⁸¹⁴

Ha az egyébként elveszett leletek alapján ezt az állítást nem is tartjuk egyértelműen bizonyítottnak, a felvetés mégis érdekes. Különösen annak fényében, hogy Konsztantínosz Porphyrogennétosz, azaz Bíborbanszületett Konstantín, a 10. század közepén uralkodó bizánci császár szerint a magyarok a Körös-vidéket is megszállták. Még akkor is, ha azt viszont nem lehet tudni, hogy a magyaroknak pontosan melyik törzse telepedett itt le. Mint láttuk, az egyik elképzelés szerint Gyula város neve éppen a Gyula-törzs itteni birtoklásának emléke lehet.⁸¹⁵ Egy másik vélemény szerint viszont Gyula településének 10. századi alapítását az Árpád-kori keresztény jellegű Gyulamónostora név megcáfolja.⁸¹⁶

808 SZEGFÜ 1973, 72–74.

809 KRISTÓ 1967, 15; KRISTÓ 1981, 11–12.

810 KISS 1977, 7.

811 KISS 1988, I. 551.

812 BLAZOVICH–HÉVVÍZI–SZATMÁRI 1996, 123–125; HÉVVÍZI 1999, 291.

813 RÁCZY 2015, 72.

814 Lásd a 44. jegyzetet!

815 VÁCZY 1938, 498.

816 IMPLOM 1961, 15, 22, 1. jegyzet; KRISTÓ 1981, 11–12.

A harmadik vélemény ugyanakkor amellet érvel, hogy Gyulamónostora téves olvasat eredménye, és az oklevélben szereplő – fentebb említett – *Julamonastra* / *Jula monustura* név a szomszédos gerlai nemzetségi monostorral azonos.⁸¹⁷ Végső soron tehát a névadás kérdésében marad a nyelvészeti megközelítés: a név pusztá személynévi eredetű, és valószínűleg a török méltóságnévre visszavezethető magyar Gyula személynévből ered. Ennek a honfoglalást követően jelentős birtokokkal rendelkező Gyula-törzzsel vagy -nemzetséggel való azonosítása azonban bizonytalan.

Ezek a válaszra váró kérdések messze vezetnek, és megválaszolásuk még sok-sok kutatást igényelnek. A gyula-téglagyári temető anyagának közreadásával célunk itt nem lehetett a fenti fő és mély, alapvető kérdések megfejtése, eldöntése. Célunk csupán a téglagyári temető eddig feldolgozatlan, de sokat hivatkozott leleteinek teljes anyagközlése volt, mely módot adott további, a megye területének korai történetét érintő kitekintésekre is. Lehetőséget kívántunk ezzel adni a jövő kutatóinak ahhoz, hogy a folyamatosan alakuló elképzelésekhez, a korszak fő kérdéseinek rekonstrukciójához e temetővel kapcsolatban a lehető legteljesebb és a rendelkezésünkre álló legbiztosabb adatokat használhassák fel. Honfoglalás kori (10. századi) és az államalapítás korai időszakához köthető (11. századi) temetőink száma a megyében ugyanis még mindig nagyon kevés, a belőlük előkerült és megmentett leletek pedig jórészt igen régi – általában ellenőrizhetetlen és részben megbízhatatlan – adatokkal, megállapításokkal szolgálnak, illetve nagyrészt még mindig közlésre várnak. A gyula-téglagyári temető emlékanyagának közreadása enyhít e hiányosságon, és csökkenti ezáltal az elmaradásokat. A sokat emlegetett, de teljes egészében még soha nem közölt temető anyaga így remélhetőleg a kutatás további szakaszában az eddiginél jelentősebb súllyal járul majd hozzá a térség 10–11. századi képének megrajzolásához.

A gyula-téglagyári temető ugyanakkor nemcsak a 10. század történetének fontos eleme, hanem annak a vizsgálatnak is, hogy hogyan alakultak át a térségben a temetkezési szokások a 11. század folyamán, hogyan történhetett és milyen folyamatok érvényesülésével

a lakosság kereszténységre való áttérése, illetve, hogy ezzel együtt hogyan szűntek meg a köznépi és terjedtek el a templom körüli temetők.

A rendelkezésre álló leletek, ásatási megfigyelések jelenleg arra utalnak, hogy a mai Békés megye területén a 10. századi temetők egy része a 11. századra megszűnt, más részüket viszont tovább használták, és az ezekben a temetőkben előkerülő leletanyag összetétele is jelentős változáson ment át. Az egyértelműen 10. századra keltezhető tárgyak ugyanis fokozatosan eltűntek, és legnagyobb részt csak az egyszerűbb viseleti darabok maradtak meg. Még az sem zárható ki, hogy ekkor a lakosság – vagy annak egy része – már a keresztény vallást követte, de nem temetkezett templom körüli temetőbe, mert az ősi hagyományok még mindig e temetőhöz húzták, vagy mert nem volt a környékben elérhető távolságban templom. A sírokban található leletek erről nem szólnak, de egy-egy mellkereszt vagy ereklyetartó kereszt előfordul helyenként a 10–11. századi temetőkben. A gyula-téglagyári temetővel kapcsolatban is találkozunk e tárgy típusokra vonatkozó megjegyzésekkel, még ha azok nem is bizonyíthatók. Ezeknek a temetőknek a felső időhatára ráadásul átnyúlhat a 12. századra is.

A kereszténység felől ugyanakkor azt kell látnunk, hogy a 11. században az ún. köznépi temetőkkel párhuzamosan már Szent István király korától megjelentek a falusi templomok, hiszen jól ismert a király azon rendelkezése, miszerint minden tíz falu építsen egy templomot. Nem tudjuk azonban biztosan, hogy a mai Békés megye területén már az ő idejében megkezdődhetett-e a templomok építése, tekintettel Vata és Ajtony itteni uralmára, jól ismert köztörténeti, a királyi hatalom ellenében kifejtett szerepére. Ha a 11. század első felében esetleg még nem is, de a 11. század második felében már bizonyosan nagyobb lendületet vehetett a templomépítés, mely aztán a keresztény állam megszilárdulása után és főként a 12. század nyugodtabb belső fejlődése során korlátlanul kiteljesedhetett. Ugyanakkor nem jellemző erre a tájra, hogy a középkor folyamán a 11–12. századnál későbbi századokban alakuljanak ki települések, így kései építésű templomokról sincsenek adataink. A jelek szerint a térség egyházszervezete tehát a 12. században

817 DUSNOKI-DRASKOVICH 2000, 15–69.

véglegesen megszilárdulhatott, és a falusi plébániatemplom-hálózat is kellő mértékben kiépülhetett. (Más tanulmány részét képezhetné, hogy ezzel párhuzamosan hogyan alakult át, változott meg esetleg a településszerkezet. A nagy területeken elvégzett, szisztematikus régészeti terepbejárások során ugyanis rendkívül nagy számban lehetett kisebb, nagyobb Árpád-kori lelőhelyeket dokumentálni. Ezekről azonban nehéz egyelőre megmondani – különösen a középkori oklevelekből kiolvasható településképet tekintve –, hogy az Árpád-kor egyes századaiban ezek pontosan milyen településszerkezetet, milyen faluhálózatot képeztek.⁸¹⁸)

Az előkerült köznépi temetők, templomok, templom körüli temetők és az írott források alapján a 11. század a mai Békés megye területén egyértelműen az átmenet százada volt, amikor a lakosság kereszténységre való áttérése csak fokozatosan, valószínűleg hosszú évtizedek alatt ment végbe. Az említett bercsényegyházi, illetve örménykúti példa sem mond ennek ellent, még ha helyileg ez a váltás minden bizonnyal ott gyorsabban zajlott is le. Ugyanannak az általános folyamatnak a részét képezte az ilyen, rövid idő alatt végbement változás is, amelynek eredményeként – az általános, hosszú távú tendenciáknak megfelelően – a keresztény vallásnak győznie kellett

az országnak ezen a vidékén is. (Bercsényegyháza esetében – helyileg – ez a váltás éppen a 10–11. század fordulója táján következhetett be.⁸¹⁹) A 11. században tehát az ún. köznépi temetők és templom körüli temetők párhuzamos használatával kell számolnunk, mivel erre mutató egyértelmű adatokkal rendelkezünk. Az évtizedeken keresztül egymás mellett létező nem templom körüli és templom körüli temetők között ugyanakkor bizonyosan érvényesült egy olyan tendencia is, hogy a köznépi temetők használata fokozatosan beszűkült, a temetések száma e temetőkben egyre csökkent, a templom körüli temetők használata pedig fokozatosan szélesedett, egyre inkább általánossá vált. A 11. század végére a legtöbb köznépi temető meg is szűnhetett. A 12. században ez a folyamat aztán úgy ért véget, hogy a század elejére átnyúló, számukban azonban biztosan egyre fogyatkozó köznépi temetők használata a későbbiekben végleg befejeződött, átadva helyüket az előbb egyre szélesebb körben, majd pedig teljes mértékben elterjedő és véglegessé váló templom körüli temetőknek. Ezzel együtt pedig a már több emberöltő távolságba, évszázados homályba kerülő ősi törzsi, nemzetségi hitvilág is átadta helyét az Európa-szerte egységesülő, így Magyarországon is egyedülivé váló keresztény vallás térhódításának.

818 MRT 8. 30–32; JANKOVICH 1991, 159; MRT 10. 24–26; SZATMÁRI 1994–1995, 49–55.

819 LISKÁ 1996, 192; SZATMÁRI 2013a, 463–465.

VI. KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A kéziratot 2020. január 30-án zártuk le. A leletanyagot – néhány tárgy és az edények kivételével – 2013-ban Gábor Gabriella restaurálta. Az itt közölt rajzokat Tóth Pál [1–30. tábla], Árpás Károly [31–32. tábla], valamint Boldog Zoltán [33. tábla, illetve profilrajzok: 34., 45–46. tábla] és Liska András [5. kép], a fotókat pedig Jaksity Iván [34–47. tábla] és Sugár Lajos [11. kép] készítette.

Ezúton is köszönjük Benkő Elek, Darázszy Beatrix, Füredi Magdolna és Szinyei Viktor (ELKH BTK Régészeti Intézete), Liska András (Erkel Ferenc Múzeum), Németh Csaba (Békés Megyei Levéltár), Juhász Irén, Kovács László, Kvassay Judit, Lőrinczy

Gábor és Szabó Ferenc adatgyűjtésünkhöz nyújtott segítségét, Soós Rita (Magyar Nemzeti Múzeum) és Göbölös Mihály közreműködését az illusztrációk elkészítésben, valamint Torbágyi Melinda (Magyar Nemzeti Múzeum) éremmeghatározását.

Az ereklyetartó mellkeresztről készült teljes rajzot [32. tábla 1–2] Bakay Kornél bocsátotta rendelkezésünkre 2019-ben. Segítségét ezúton is köszönjük. A rajz szkennelését és a szkennelt másolat továbbítását a Marcali Múzeum munkatársainak, Vidák Tündének és Huszár Mihálynak köszönjük.

VII. IRODALOMJEGYZÉK

- ADAM 2002 *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. Hrsg.: Szentpéteri, J. [VAH 13/1–2.] Budapest 2002.
- AO *Anjoukori okmánytár I.* Szerk.: Nagy I. Budapest 1878.
- BAKAY 1978a Bakay K.: Honfoglalás- és államalapítás kori temetők az Ipoly mentén. – Gräberfelder an der Eipel aus der Zeit der ungarischen Landnahme und Staatsgründung. *StudCom* 6 (1978).
- BAKAY 1978b Bakay K.: *A magyar államalapítás*. [Magyar História] Budapest 1978.
- BAKAY 1989 Bakay K.: *Feltárul a múlt?* Budapest 1989.
- BAKAY 2002 Bakay K.: *Az Árpádok országa. Őstörténetünk titkai*. Budapest 2002.
- BÁLINT 1932 Bálint A.: Honfoglaláskori sírok Ószentivánon és Bánkúton. – Gräber aus der Landnahme-Zeit zu Ószentiván und Bánkút. *DolgSzeged* 8 (1932), 256–265.
- BÁLINT 1938 Bálint A.: *A kaszaperi középkori templom és temető*. – *Das Gräberfeld und die Kirche von Kaszaper aus dem Mittelalter*. [Csanád vármegyei Könyvtár 34. A Csanád vármegyei Történelmi és Régészeti Társulat Kiadványa 4.]. Makó 1938.
- BÁLINT 1939 Bálint A.: A mezőkovácsházi középkori település emlékei. – Ausgrabungen in Mezőkovácsháza. *DolgSzeged* 15 (1939), 146–164.
- BÁLINT 1971a Bálint Cs.: X. századi temető a szabadkígyósi-pálligeti táblában. *BMMK* 1 (1971), 49–88.
- BÁLINT 1971b Bálint Cs.: Függelék. *BMMK* 1 (1971), 40–46.
- BÁLINT 1991 Bálint, Cs.: *Südungarn im 10. Jahrhundert*. [Studia Archaeologica 11.] Budapest 1991.
- BANNER 1943 Banner B.: Honfoglaláskori sír Mezőmegyerén. – Ein Grab aus der Landnahmezeit in Mezőmegyer. *DolgSzeged* 19 (1943), 172–175.
- BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953 Bárány-Oberschall, M.: Byzantinische Pectoralkreuze aus ungarischen Funden. In: *Wandlungen christlicher Kunst im Mittelalter. Forschungen zur Kunstgeschichte und christlichen Archäologie* 2. Hrsg. Hempel, J. Baden-Baden 1953, 207–251.
- BARTUCZ 1926 Bartucz L.: *Honfoglalás kori magyar koponyák*. Budapest 1926.
- BARTUCZ 1931 Bartucz L.: Adatok a honfoglaló magyarok anthropológiájához. *ArchÉrt* 45 (1931), 113–119.
- BARTUCZ é. n. Bartucz L.: *A magyar ember. A magyarság antropológiája*. [Magyar föld – magyar faj 4.] Budapest é. n. [1938].
- BENDE 2017 Bende L.: *Temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében*. [Studia ad Archaeologiam Pasmaniensia 8.] Budapest 2017.
- BENDE-LÖRINCZY 1997 Bende L. – Lőrinczy G.: A szegvár-oromdűlői 10–11. századi temető. – Das Gräberfeld von Szegvár-Oromdűlő aus dem 10. bis 11. Jahrhundert. *MFME StudArch* 3 (1997), 201–285.
- BERECZ 2008 Berez K.: *Aucissa és emailos fibulák Pannoniában és a szomszédos Barbaricumban*. [Doktori disszertáció, ELTE – kézirat.] Budapest 2008.
- BLAZOVICH-HÉVVÍZI-SZATMÁRI 1996 Blazovich L. – Hévvízi S. – Szatmári I.: Gyula. In: *A Körös–Tisza–Maros-köz települései a középkorban*. [Dél-Alföldi Évszázadok 9.] Szerk.: Blazovich L. Szeged 1996.
- BOLLÓK 2013 Bollók Á.: Magángondolatok temető, település és településtörténet viszonyáról a 10–11. századi Kárpát-medencében. – Private Thoughts on the Relation between Cemetery, Settlement and Settlement History of the Carpathian Basin in 10–11th centuries. In: *Archivarium historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára*. Szerk.: Kádár Zs. – Lakatos B. – Zarnóczki Á. [Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai 13.] Budapest 2013, 25–70.
- BÓNA 1995 Bóna I.: *Az Árpádok korai várairól. 11–12. századi ispáni várak és határvárak*. Debrecen 1995.
- BMC Mattingly, H.: *Coins of the Roman Empire in the British Museum*. London 1940. [Reprinted 1976.]

- B. TÓTH 1994 B. Tóth Á.: Kora népvándorlás kori sírok Tápe-Szénteglaégetőn. – Gräber aus der frühen Völkerwanderungszeit in Tápe-Szénteglaégető. In: *A kőkortól a középkorig*. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged 1994, 285–309.
- CNH I. Réthy L.: *Corpus Nummorum Hungariae. Magyar egyetemes éremtár I. kötet. Árpád-házi királyok kora*. Budapest 1899.
- CZEGLÉDI 2018 Czeglédi I.: A középkori Gyulától a fűrdővárosig. In: *Gyula és környéke útikalauz*. Szerk.: Göndöcs P. Gyula 2018, 25–39.
- CSALLÁNY 1959 Csallány, D.: Ungarische Zierscheiben aus dem X. Jahrhundert. *ActaArchHung* 110 (1959), 281–325.
- CSALLÁNY 1970 Csallány, D.: Weiblicher Haarflechtschmuck und Stiefelbeschläge aus der ungarischen Landnahmezeit im Karpatenbecken. *ActaArchHung* 22 (1970), 261–299.
- DANKÓ 1962 Dankó I.: *Jelentés a gyulai Erkel Ferenc Múzeum 1961. évi munkájáról*. Gyula 1962.
- DIENES 1962 Dienes I.: Nemzetségi jegy (tamga) a békési honfoglaláskori íjcsonton. – Sippenzeichen (Tamga) auf dem Bogenknochen von Békés aus der Zeit der Landnahme. *FolArch* 14 (1962), 95–109.
- DIENES 1965 Dienes I.: A honfoglaló magyarok. In: *Orosháza története és néprajza I*. Szerk.: Nagy Gy. Orosháza 1965, 136–174.
- DIENES 1978 Dienes I.: *A honfoglaló magyarok*. Budapest 1978.
- DINNYÉS 2011 Dinnyés I.: A jászkarajenői késő szarmata csontfaragványok. *StudCom* 31 (2011), 285–409.
- DINNYÉS 2016 Dinnyés I.: Szarmata sírleletek Abonyból. – Sarmatische Grabfunde aus Abony (Kom. Pest). In: *Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére*. Főszerk.: Kovács L. – Révész L. H. n. 2016, 113–136.
- DOMONKOS 1908 Domonkos J.: A Lopós-halom. (Arad m.) *ArchÉrt* 28 (1908), 55–78.
- DOMONKOS 1912 Domonkos J.: A gyulavarsándi Lapos-halom tárgyairól. *Muzeumi és Könyvtári Értesítő* 6 (1912), 19–25.
- DRAGOTĂ-NIȚOI 2012 Dragotă, A. – Nițoi, A.: Braid ornaments from early medieval cemeteries – 10th century. A typology I. *Brukenthal Acta Musei* 7/1 (2012), 115–124.
- DRAGOTĂ-BLĂJAN 2019 Dragotă, A. – Blăjan, M.: Bird Offerings in the 10th–11th Centuries Necropolises From Alba Iulia. *Ziridava* 33 (2019), 155–171.
- DUSNOKI-DRASKOVICH 2000 Dusnoki-Draskovich J.: *Nyitott múlt. Tanulmányok, történetek Gyuláról, Békés vármegyéről és a fordított világról*. Gyula 2000.
- FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962 Fehér G. – Éry K. – Kralovánszky A.: *A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. – Grabfunde des Mitteldonaubeckens aus dem ungarischen Landnahme- und Früharpadenzeit. Fundkataster*. [RégTan 2.] Budapest 1962.
- FETTICH 1931 Fettich N.: Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához. – Zur Archäologie der ungarischen Landnahmezeit. *ArchÉrt* 45 (1931), 48–112, 315–329.
- FETTICH 1937 Fettich N.: *A honfoglaló magyarság fém-művészete I–II. – Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn I–II*. [ArchHung 21.] Budapest 1937.
- FODOR 1985 Fodor I.: Honfoglaláskori temető Sándorfalván (Előzetes közlemény). – Landnahmezeitliches Gräberfeld zu Sándorfalva (Vorbericht). *Acta Ant et Arch Suppl* 5 (1985), 17–33.
- FODOR 1997 Fodor L.: Szihalom-Budasözög. Késő szarmata – kora népvándorlás kori temető a IV–V. századból. In: *Utak a múltba. Az M 3-as autópálya régészeti leletmentései*. Szerk.: Raczkó P. – Kovács T. – Anders A. Budapest 1997, 120–122.
- FODOR 2014 Fodor I.: Honfoglalás kori korongjaink és párhuzamaik. – Die altungarischen Zierscheiben (10. Jh.) und ihre Analogien. *FolArch* 56 (2014), 133–185.
- GÁBOR 2006 Gábor G.: Középkori pártáövek Békés megyében. – „Pártá”-belts (ornamented belts) in Békés county from the Middle Ages. *BMMK* 28 (2006), 111–142.

- GÁLL 2013 Gáll E.: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői, szórvány- és kincsleletei. – 10th and 11th century burial sites, stray finds and treasures in the Transylvanian basin, the Partium and the Banat.* [MHKÁS 6.] Szeged 2013.
- GÁLL–MĂRGINEAN 2015 Gáll, E. – Mărginean, F.: Șiclău (hung.: Sikló) “Gropoai” (Arad County). A Burial Ground Section from the Mid–10th Century in the Basin of Lower Crișul Alb (hung.: Fehér Körös). *Ziridava* 29 (2015), 265–304.
- GALLINA 2001 Gallina Zs.: 10–11. századi temető- és szarmata településrészlet Homokmégy-Székesen. – Cemetery fragment from the 10–11th centuries and sarmatian settlement at Homokmégy-Székes. *RKM* 1998 (2001), 87–105.
- GALLINA–VARGA 2016 Gallina Zs. – Varga S.: *A Duna-Tisza közének honfoglalás és kora Árpád-kori temetői, sír- és kincsleletei I. A Kalocsai Sárköz a 10–11. században. Hungarian conquest period and early Árpadian age cemeteries, burials and hoards from the Danube-Tisza interfluvium I. The Kalocsa Sárköz in the 10th and 11th centuries.* [MHKÁS 10.] Szeged–Budapest 2016.
- GENTHON 1944 Genthon I.: Gyula műemlékei. *Szépművészet* 5/8 (1944), 247–252.
- GULYÁS 2011 Gulyás Gy.: Szarmata temetkezések Abony és Cegléd környékén. *StudCom* 31 (2011), 125–253.
- GULYÁS 2014 Gulyás Gy.: Késő szarmata temetőrészletek Óföldreák – Ürmös II. lelőhelyen (M43 autópálya 10. lelőhely). – Late sarmatian cemetery parts at Óföldreák – Ürmös II (Motorway M34, Site 10.). *JAMÉ* 56 (2014), 15–107.
- GULYÁS–SÓSKUTI 2017 Gulyás Gy. – Sóskuti K.: „s okát sem kereshetjük másban, mint a visszajáró halottól való félelemben” – Megjegyzések a késő szarmata gyöngyös viselet kérdéséhez (Óföldreák–Ürmös). – Remarks about the issue of beaded costumes in the late Sarmatian period (Óföldreák–Ürmös). In: *Út(on) a kultúrák földjén. Az M43-as autópálya Szeged – országhatár közötti szakasz régészeti feltárásai és a hozzá kapcsolódó vizsgálatok.* Szerk.: T. Gábor Sz. – Czukor P. Szeged 2017, 217–256.
- GYÖRFFY 1983 Györffy Gy.: *István király és műve.* Budapest 1983.
- GYÖRFFY 1984 Györffy Gy.: Államszervezés. In: *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig I.* Főszerk.: Székely Gy. Szerk.: Bartha A. Budapest 1984, 717–834.
- GYULA VÁROS 1897 *Gyula város rövid leírása.* Gyula 1897.
- HAAN 1870 Haan L.: *Békés vármegye hajdانا. I. kötet. Történelmi rész.* Pest 1870.
- HAAN é. n. Haan L.: *Békés vármegye története.* [Kézirat, év és jelzet nélkül a BÉML-ban.]
- HALMOS 1960 Halmos B.: Településrégészeti feladatok Gyula városban és környékén. In: *A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Jubileumi Évkönyve.* Szerk.: Dankó I. Gyula 1960, 51–58.
- HARSÁNYI 1936 Harsányi M.: Békés vármegye története. In: *Békés vármegye.* Szerk.: Márkus Gy. Budapest 1936, 51–102.
- HÉVVÍZI 1999 Hévvízi S.: Békés megye településneveinek rendszere. – Analysis of the names of Settlements in Békés county. *BMMK* 20 (1999), 271–301.
- HO I. *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius I.* Kiadja: Nagy I. – Páur I. – Ráth K. – Véghely D. Győr 1865.
- HORVÁTH 2004 Horváth C.: Lánccszerek a honfoglalás kori leletanyagban. – Kettenschmucksachen in dem landnahmezeitlichen Fundmaterial. *MFME StudArch* 10 (2004), 459–482.
- IMPLÓM 1961 Implom J.: *Gyula város története személyekben I. 1313–1695.* [Gyulai Füzetek 5.] Gyula 1961.
- IMPLÓM 1968a Implom J.: *Gyula város története (1214–1964). Vázlat.* Gyula 1968.
- IMPLÓM 1968b Implom J.: *Gyulai városismertető (Öt városnéző séta).* Gyula 1968.
- IMPLÓM 1973 Implom J.: *Gyula város története (1214–1972).* Gyula 1973.
- IMPLÓM 1978 Implom J.: Gyula város története. Az őskortól Gyulamonostoráig (1214-ig). In: *Gyula – 1978. Gyula város tanácsának tájékoztatója.* Szerk.: Béla O. Gyula 1978, 13–14.

- IMPLÓM 1991 Implom J.: Gyula város története. Az őskortól Gyulamonostoráig (1214-ig). In: *Implom József összegyűjtött kisebb írásai és életművének bibliográfiája*. Összeállította és a kísérő tanulmányt írta: Draskovich J. [Gyulai Füzetek 2.] Gyula 1991, 31–34.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1997 Istvánovits E. – Kulcsár V.: Adatok az alföldi szarmaták vallásához és törzsi hovatartozásához. – Some data on the religion and tribal attribution of the Sarmatians of the Great Hungarian Plain. *JAMÉ* 37–38 (1995–1996): 1997, 153–188.
- JANKOVICH 1982 Jankovich B. D.: A gyula-törökzugi templom feltárása. *BÉ* 17/4 (1982), 415–426.
- JANKOVICH 1991 Jankovich B. D.: A magyar honfoglalástól a török kiűzéséig. In: *Békéscsaba története. Első kötet. A kezdetektől 1848-ig*. Szerk.: Jankovich B. D. – Erdmann Gy. Békéscsaba 1991, 147–206.
- JUHÁSZ 1980 Juhász I.: A Csolt-nemzetség monostorának története. *BÉ* 15/4 (1980), 440–448.
- JUHÁSZ 1992 Juhász I.: A Csolt nemzetség monostora. *Műemlékvédelem* 36/2 (1992), 95–105.
- JUHÁSZ 1996 Juhász I.: X–XI. századi temetkezések Békés megye északi területén. – Bestattungen des X–XI. Jh. im nördlichen Teil des Komitates Békés. *BMMK* 16 (1996), 157–173.
- JUHÁSZ 2000 Juhász I.: A Csolt nemzetség monostora. In: *A középkori Dél-Alföld és Szer*. Szerk.: Kollár T. Szeged 2000, 281–303.
- KARÁCSONYI 1882 Karácsonyi J.: Gyulának, a gyulai uradalomnak és a gyulai várnak keletkezése. *BRMTÉ* 8 (1882), 104–136.
- KARÁCSONYI 1884 Karácsonyi J.: Két feledésbe ment Békés megyei helység. *BRMTÉ* 10 (1884), 5–24.
- KARÁCSONYI 1896 Karácsonyi J.: *Békésvármegye története I–III*. Gyula 1896.
- KISS 1977 Kiss A.: *A gyulai vár*. [A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 71.] Gyula 1977.
- KISS 1983 Kiss A.: *Baranya megye X–XI. századi sírleletei*. – *Grabfunde aus dem 10. und 11. Jahrhundert im Komitat Baranya (Ungarn)*. [Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga 1.] Budapest 1983.
- KISS 1988 Kiss L.: *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Budapest 1988.
- KISS 2000 Kiss G.: *Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei*. – *Angaben der Geschichte des Komitats Vas im 10.-12. Jahrhundert (Auszug)*. [MHKÁS 2.] Szombathely 2000.
- KNOTIK 1971 T. Knotik M.: A szabadkígyósi 10. századi sírok textilmaradványainak vizsgálata. – Examination of the textile remains of the 10th century cemeteries at Szabadkígyós. *BMMK* 1 (1971), 105–113.
- KOVÁCS 2019 Kovács L.: *Magyarhomorog-Kónya-domb 10. századi szállási és 11–12. századi falusi temetője*. – *A 10th century cemetery belonging to a short-lived settlement and an 11th-12th century village cemetery, both located on Magyarhomorog-Kónya-domb*. [MHKÁS 12.] Szeged – Budapest 2019.
- KOVALOVSZKI 1958 Kovalovszki J.: Vésztő-Kótpusztá, Állami Gazdaság. *RégFüz* 10 (1958), 43–44.
- KOVALOVSZKI 1960 Kovalovszki J.: A szarvasi honfoglalaskori ezüst karperec. – Das Silberarmband von Szarvas aus der Zeit der Landnahme. *FolArch* 12 (1960), 173–182.
- KOVALOVSZKI 1989 Kovalovszki J.: Doboz történetének vázlatja a legrégibb időktől a középkor végéig. In: *Dobozi tanulmányok*. Szerk.: Réthy Zs. Békéscsaba 1989, 115–147.
- KÖHEGYI–VÖRÖS 2011 Köhegyi M. – Vörös G.: *Madaras-Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető*. [Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1.] Szeged 2011.
- KRECSMÁRIK 1910 Krecsmárik E.: Régibb középkori temetőkről Szarvas határában. *ArchÉrt* 30 (1910), 172–178.
- KRISTÓ 1967 Kristó Gy.: *Olvasókönyv Békés megye történetéhez I. A honfoglalástól 1715-ig*. [Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 1.] Békéscsaba 1967.
- KRISTÓ 1981 Kristó Gy.: *Békés megye a honfoglalástól a török világ végéig*. [Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 9.] Békéscsaba 1981.
- KRISTÓ 1985 Kristó Gy.: *Magyarország története 895–1301*. Budapest 1985.

- KULCSÁR 1998 Kulcsár V.: *A Kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai. – The burial rite of the Sarmatians of the Carpathian Basin.* [Múzeumi Füzetek 49.] Aszód 1998.
- KÜRTI 1980 Kürti B.: Honfoglalás kori magyar temető Szeged-Algyőn. Előzetes beszámoló. – Ein ungarisches Gräberfeld aus der Landnahmezeit in Szeged-Algyő. *MFME* 1978–1979/1: 1980, 323–347.
- KVASSAY 1982 Kvassay J.: *Kerámia 10–11. századi sírokban.* [Bölcsészdoktori disszertáció, ELTE – kézirat.] Budapest 1982.
- KVASSAY 2013 Kvassay J.: Kerámia 10–11. századi sírokban. Régi leletek, új lehetőségek. – Keramik in den Gräbern des 10.-11. Jahrhunderts. (Alte Funde, neue Möglichkeiten.) In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára.* Szerk.: Révész L. – Wolf M. [Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3.] Szeged 2013, 499–510.
- LANGÓ 2000 Langó P.: Honfoglalás kori temetők Szarvas területén. – Landnahmezeitliche Gräberfelder in Szarvas. *MFME StudArch* 6 (2000), 287–347.
- LANGÓ 2010 Langó P.: A kora Árpád-kori temetők kutatása – Research into Cemeteries from the Early Árpadian Age. In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon 1–2.* Szerk.: Benkő E. – Kovács Gy. Budapest 2010, 445–472.
- LANGÓ–TÜRK 2004 Langó P. – Türk A.: Honfoglalás kori sírok Mindszent-Koszorús-dűlőn (Adatok a szíjbefűzős bizánci csatok és a délkelet-európai kapcsolatú egyszerű mellkeresztek tipológiájához). – Landnahmezeitliche Gräber in Mindszent-Koszorús-dűlő (Angaben zur Typologie der trapezförmigen byzantinischen Schnallen und einfachen Brustkreuze mit südosteuropäischen Beziehungen). *MFME StudArch* 10 (2004), 365–457.
- LISKA 1996 Liska A.: X–XI. századi temető Örménykúton. – Ein Friedhof aus dem X.–XI. Jahrhundert in Örménykút. *BMMK* 16 (1996), 175–208.
- LISKA 2005 Liska A.: Békéscsaba, Mokri-, vagy Gorka-tanya. *RKM* 2004: 2005, 177, No. 42.
- LISKA 2006 Liska A.: Békéscsaba, Mokri (Gorka-tanya). *RKM* 2005: 2006, 185–186, No. 39.
- LISKA 2008 Liska A.: A dobozi Sámson vár. – Die Sámson vár (Samsonburg) von Doboz. *ArchÉrt* 133 (2008), 237–250.
- LISKA 2019 Liska A.: Ezüstkincs és hadikórház. Epi-zódok a gyulai múzeum történetéből Implom József igazgatóságának idején (1928–1950). *Gyulai Hírlap* 2019. dec. 29. (<https://www.gyulaihirlap.hu/128692-ezustkincs-es-hadikorhaz> – utolsó megtekintés: 2021. 10. 28.)
- LISKA–MEDGYESI 2001 Liska A. – Medgyesi P.: A honfoglalás kora. In: *Békés megye képes krónikája.* Szerk.: Erdmann Gy. – Havassy P. Békéscsaba 2001, 51–62.
- LISKA–MEDGYESI 2002 Liska A. – Medgyesi P.: Honfoglalás kori temető részlete Medgyesegyháza-Kétegyházi út, homokgödör lelőhelyen. – Ein Gräberfeldteil aus der Landnahmezeit auf dem Fundort Medgyesegyháza-Kétegyházi út, homokgödör. *MFME StudArch* 8 (2002), 409–447.
- LŐRINCZY–TÜRK 2011 Lőrinczy G. – Türk A.: 10. századi temető Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhátról. Újabb adatok a Maros-torkolat Duna–Tisza közí oldalának 10. századi településtörténetéhez. – Gräberfeld des 10. Jh. in Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát. Neue Ergebnisse zur Siedlungsgeschichte des 10. Jh. der Region zwischen Donau und Theiß gegenüber der Maros-Mündung. *MFME StudArch* 12 (2011), 419–479.
- LÜKŐ é. n. [1955] Lükő G.: A gyulai Erkel Ferenc Múzeum. In: *Magyar Múzeumok 1945–1955.* Budapest é. n. [1955], 100–101.
- LÜKŐ é. n. [1957] Lükő G.: *Gyula és a Körösköz története a honfoglalás korától napjainkig. A gyulai Erkel Ferenc Múzeum 1955–56-ban készült állandó kiállítása.* Budapest é. n. [1957].
- MADAY 1960 Maday P.: *Békés megye városainak és községeinek története.* Békéscsaba 1960.
- MASEK 2014 Masek Zs.: Cikáda fibulás szarmata sír Rákóczipalváról. – Sarmatisches Grab mit Zikadenfibel in Rákóczipalva. *ComArchHung* 2010–2013: 2014, 101–122.

- MEDGYESI 1993 Medgyesi P.: 10–11. századi temető Sarkadkeresztúr határában. Előzetes jelentés. – Ein Gräberfeld aus dem 10.–11. Jahrhundert in der Gemarkung Sarkadkeresztúr. Vorläufiger Bericht. *HOMÉ* 30–31/2 (1993), 487–511.
- MEDGYESI 1995 Medgyesi P.: Avar kori sírlelet és 10–11. századi magyar temető részletei Gyulavarsánd-Laposhalomról. – Avarzeitlicher Grabfund und Teile eines ungarischen Gräberfeldes aus dem 10–11. Jh. von Gyulavarsánd-Laposhalom. *Altum Castrum* 4 (1995), 98–118.
- MEDGYESI 1996a Medgyesi P.: Néhány Békés megyei avar kori és X–XI. századi lelet. – Funde aus der Avarzeit und aus dem X–XI. Jahrhundert im Komitat Békés. *BMMK* 16 (1996), 129–156.
- MEDGYESI 1996b Medgyesi P.: Az Elek-téglagyári 10–11. századi temetőrészlet. – Der Gräberfeldteil Elek-Téglagyár aus dem 10–11. Jahrhundert. *Savaria* 22/3 (1992–1995): 1996, 197–206.
- MEDGYESI 2000 Medgyesi P.: 10–11. századi temetőrészlet az eleki téglagyár területén. In: *Tanulmányok Elek történetéhez I.* Szerk.: Havassy P. Elek 2000, 41–56.
- MEDGYESI 2002 Medgyesi P.: Az Újkígyós, Skoperda-tanyánál feltárt 10–11. századi temetőrészlet. – Friedhofsteil aus dem 10–11. Jahrhundert, der bei dem Skoperda-Bauernhof in Újkígyós freigelegt wurde [sic!]. *BMMK* 23 (2002), 145–217.
- MEDGYESI 2013 Medgyesi P.: Régészeti adatok Békés megye 10–11. századi történetéhez. – Archäologische Angabe zur Geschichte des Komitates Békés im 10–11. Jh. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára.* Szerk.: Révész L. – Wolf M. [Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3.] Szeged 2013, 667–680.
- MEDGYESI 2015 Medgyesi P.: *Honfoglalók a békési tájakon. Békés megye jelentősebb 10–11. századi sírleletei.* [A Munkácsy Mihály Múzeum Évkönyve 3. (40.)] Békéscsaba 2015.
- MERCZI 2012 Merczi M.: A Budaörs–kamaraerdei-dűlőben feltárt római vicus fibulái. – Die Fibeln des römischen Vicus in Budaörs–Kamaraerdei-dűlő. In: *Római vicus Budaörsön. – Der römische Vicus in Budaörs. Régészeti Tanulmányok Budaörsön.* Szerk.: Ottományi K. Budaörs 2012, 473–528.
- MERCZI 2017 Merczi M.: Római kori fibulák Perbálról és Zsámbékról. *StudCom* 35 (2017), 71–116.
- MESTERHÁZY 1990 Mesterházy K.: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben I. – Gegenstände byzantinischen und balkanischen Ursprunges in den ungarischen Gräberfeldern des 10.–11. Jh. I. *FolArch* 41 (1990), 87–115.
- MESTERHÁZY 1991 Mesterházy K.: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben II. – Gegenstände byzantinischen und balkanischen Ursprunges in den ungarischen Gräberfeldern des 10.–11. Jh. I. *FolArch* 42 (1991), 145–177.
- MESTERHÁZY 1996a Mesterházy Károly: „Tokaji” lelet. In: *„Őseinket felhozád...” A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus.* Szerk.: Révész L., Wolf M. és M. Nepper I. közreműködésével: Fodor I. Budapest 1996, 202–204.
- MESTERHÁZY 1996b Mesterházy Károly: Nyíracád-Szentirmay föld. In: *„Őseinket felhozád...” A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus.* Szerk.: Révész L., Wolf M. és M. Nepper I. közreműködésével: Fodor I. Budapest 1996, 244–245.
- MESTERHÁZY 1996c Mesterházy Károly: Sarkad-Pecskvár. In: *„Őseinket felhozád...” A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus.* Szerk.: Révész L., Wolf M. és M. Nepper I. közreműködésével: Fodor I. Budapest 1996, 347–348.
- M. NEPPER 1996. Sárrétudvari – Hízóföld. In: *„Őseinket felhozád...” A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus.* Szerk.: Révész L., Wolf M. és M. Nepper I. közreműködésével: Fodor I. Budapest 1996, 257–277.
- M. NEPPER 2002 M. Nepper I.: *Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei I–II. – Die Grabfunden aus dem 10.–11. Jh. in Komitat Hajdú-Bihar I–II.* [MHKÁS 3.] Budapest – Debrecen 2002.

- MON. VAT. I/1. *Rationes Collectorum Pontificiorum in Hungaria*. – Pápai tized-szedők számadásai 1281–1375. [Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia. Series Prima. Tomus Primus. – Vatikáni magyar okirattár. Első sorozat. Első kötet.] Budapestini 1887.
- MÓRA 1926 Móra F.: Lovassírok Kunágótán. – Reitergräber aus der Landnahmezeit in Kunágota. *DolgSzegeged* 2 (1926), 123–135.
- MRT 6 Ecsedy I. – Kovács L. – Maráz B. – Torma I.: *Békés megye régészeti topográfiája IV/1. A szeghalmi járás*. Szerk.: Torma I. [MRT 6.] Budapest 1982.
- MRT 8 Jankovich B. D. – Makkay J. – Szőke B.: *Békés megye régészeti topográfiája IV/2. A szarvasi járás*. Szerk.: Makkay J. [MRT 8.] Budapest 1989.
- MRT 10 Jankovich B. D. – Medgyesi P. – Nikolin E. – Szatmári I. – Torma I.: *Békés megye régészeti topográfiája IV/3. Békés és Békéscsaba környéke*. Szerk.: Jankovich B. D. [MRT 10.] Budapest 1998.
- MRT IV/4. *Magyarország régészeti topográfiája. Békés megye régészeti topográfiája IV/4. A régi gyulai és sarkadi járás*. Szerk.: Szatmári I. [Előkészületben.]
- NAGY 1969 Nagy Á.: Az Eger–Szépasszony-völgyi 10. századi temető. – Das Gräberfeld von Eger–Szépasszony-völgy aus dem X. Jh. *EMÉ* 6 (1969), 69–100.
- NAGY 2007 Nagy M.: *Állatábrázolások és az I. germán állatstílus a Közép-Duna-vidéken (Kr. u. 3–6. század)*. – *Tierdarstellungen und der germanische Tierstil I im Gebiet der Mittleren Donau, 3.–6. Jahrhundert n. Chr.* [Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 5.] Budapest 2007.
- NAGY 2018 Nagy M.: *A Budapest, XVII. Rákoscaba, Péceli úti császárkori barbár temető. Kr. u. 2 – 4. század*. – *Das barbarische Gräberfeld Budapest, XVII. Bezirk, Rákoscaba, Péceli Straße aus der jüngeren Kaiserzeit (2. – 4. Jahrhundert n. Chr.)*. Budapest 2018.
- NEMESKÉRI 1943 Nemeskéri J.: Az embertan és a magyar őstörténet. In: *A magyarság őstörténete*. Szerk.: Ligeti L. Budapest 1943, 223–239.
- NEMESKÉRI 1947 Nemeskéri J.: Honfoglaláskori magyarság – Árpád-kori magyarság. *Antiquitas Hungarica* 1/1 (1947), 64–80.
- NÉMETH 1993 Németh Cs.: *A gyulai múzeum százhuszonöt esztendeje*. Gyula 1993.
- NÉMETH 2014 Németh A.: *Római hangszerek Pannoniában*. [Szakdolgozat, PTE – kézirat.] Pécs 2014.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1971 Pálóczi Horváth A.: X. századi temető a szabadkígyósi tangazdaság homokbányájában. – Tenth century cemetery in the sand-pit of the model-farm of Szabadkígyós. *BMMK* 1 (1971), 7–46.
- PÁRDUCZ 1943 Párducz M.: Árpád-kori temető Hódmezővásárhely-Kopáncson. – Gräberfeld der Árpádenzeit in Hódmezővásárhely-Kopáncs. *DolgSzegeged* 19 (1943), 183–194.
- PÁRDUCZ 1945 Párducz M.: Deszk-újmajori szarmata-kori temető. – Gräberfeld aus der Sarmatenzeit in Deszk-Újmajor. *FolArch* 5 (1945), 74–94.
- PÁRDUCZ 1950 Párducz M.: *A szarmatakor emlékei Magyarországon III. – Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns III.* [ArchHung 30.] Budapest 1950.
- POLÓNYI-TÜRK 2019 Polónyi E. – Türk A.: A Kárpát-medence 10. századi lemezes hajfonatkorongjainak klasszifikációja és a hajfonat díszítésének kora középkori kelet-európai kapcsolatrendszere. In: *Hadak útján. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája. Budapest, 2019. november 15–16. – 29th Conference of young scholars on the Migration Period. November 15–16, 2019. Budapest. Absztraktkötet*. Szerk.: Sudár B. – Türk A. [Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 15. – Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 7.] Budapest 2019, 20–29.
- POPESCU 1956 Popescu, D.: Cercetări arheologice în Transilvania (I–IV). II. Săpăturile de la Vârșand, 1949. *MCA* 2 (1956), 89–152.
- RÁCZ 1880 Rác K.: *A zarándi egyházmegye története*. Arad 1880.
- RÁCZ 2000 Rác Gy.: Adatok Elek középkori történetéhez az írásbeli források tükrében. In: *Tanulmányok Elek történetéhez I.* Szerk.: Havassy P. Elek 2000, 57–85.
- RÁCZ 2015 Rác Gy.: Gyula az Árpád-korban. In: *Gyula város történetének kezdetei*. Szerk.: Erdész Á. Gyula 2015, 71–97.

- RÉVÉSZ 1988 Révész L.: Gömbsorcsüngős fülbevalók a Kárpát-medencében. – Ohrgehänge mit Kugelreihenanhänger im Karpatenbecken. *HOMÉ* 25–26 (1988), 141–159.
- RÉVÉSZ 1989 Révész L.: Lira alakú csatok a Kárpát-medencében. – Lyraförmige Schnallen im Karpaten-Becken. *HOMÉ* 27 (1989), 513–541.
- RÉVÉSZ 1993 Révész L.: Veretekkel díszített lószerszámok a honfoglalás kori női és férfi sírokból. – Beschlägene Pferdegeschirre aus den landnahmenzeitlichen Frauen- und Männergräber. *HOMÉ* 30–31/2 (1993), 351–416.
- RÉVÉSZ 1996a Révész L.: Hencida-Szerdekhalom. In: „Őseinket felhozád...” *A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus*. Szerk.: Révész L., Wolf M. és M. Nepper I. közreműködésével: Fodor I. Budapest 1996, 233–235.
- RÉVÉSZ 1996b Révész L.: Honfoglalás kori temető Szentes-Borbásföldön. Szabó János Győző ásatása nyomán. – Ein landnahmezeitliches Gräberfeld in Szentes-Borbásföld. Nach der Ausgrabung von János Győző Szabó. *MFME StudArch* 2 (1996), 299–336.
- RÉVÉSZ 1997. Révész L.: Honfoglalás kori női sír Békéscsaba-Erzsébethelyen. – Ein landnahmezeitliches Frauengrab in Békéscsaba-Erzsébethely. *MFME StudArch* 3 (1997), 169–195.
- RÉVÉSZ 2010 Révész É.: Zarándokkeresztek a 10–11. századi sírokból. In: *Középkortörténeti tanulmányok* 6. Szerk.: G. Tóth P. – Szabó P. Szeged 2010, 189–201.
- RÉVÉSZ 2017 Révész, L.: Die methodischen Probleme der ungarischen landnahmezeitlichen Forschung. Die Gräberfelder. *ActaArchHung* 68 (2017), 171–187.
- RÉVÉSZ 2020 Révész L.: *A 10–11. századi temetők regionális jellemzői a Keleti-Kárpátoktól a Dunáig. – Regional features of the 10–11th century cemeteries from the eastern Carpathians to the Danube*. [MHKS 13.] Szeged – Budapest 2020.
- RIC Mattingly, H. – Sydenham E.: *The Roman Imperial Coinage Vol. III. Antoninus Pius to Commodus*. London 1930.
- ROSKA 1941 Roska M.: A gyulavarsándi (Arad m.) Laposhalom rétegtani viszonyai. – La stratigraphie de la colline «Laposhalom» de Gyulavarsánd (dép. Arad). *FolArch* 3–4 (1941), 45–61.
- RUSU–DÖRNER 1962 Rusu, M. – Dörner, E.: Săpătura de salvare de la Șiclău. – Les fouilles de sauvegarde de Șiclău. *MCA* 8 (1962), 705–712.
- SCHERER 1938 Scherer F.: *Gyula város története. I. kötet. A földesúri város*. Gyula 1938.
- SÓSKUTI 2009 Sóskuti K.: Késő szarmata temetők és korai népvándorlás kori sírok Óföldségek–Ürmös I. lelőhelyen. In: *Nyomvonalba zárva. Régészeti feltárások az M43-as autópályán és a makói elkerülő út nyomvonalán*. Szerk.: Balogh Cs. Szeged 2014, 22–23.
- SZABÓ 1980 Szabó J. Gy.: Árpád-kori falu és temetője Sarud határában IV. A sírok relatív és abszolút kronológiája, a temető jellege. – Árpádenzeitliche Siedlung und ihr Friedhof in der Gemarkung von Sarud, IV. Absolute und relative Chronologie des Friedhofes. *EMÉ* 16–17 (1978–1979): 1980, 45–136.
- SZABÓ 1990 Szabó K.: Bronzipar. In: *Pannonia régészeti kézikönyve*. Szerk.: Mócsy A. – Fitz J. Budapest 1990, 130–151, 338–343.
- SZATMÁRI 1994–1995 Szatmári I.: Árpád-kori templomok Kamuton. – Árpádenzeitliche Kirchen in Kamut. *ArchÉrt* 121–122 (1994–1995), 37–56.
- SZATMÁRI 1995 Szatmári I.: Bizánci típusú ereklyetartó mellkeresztek Békés és Csongrád megyében. – Die Pektoralen byzantinischen Typs als Reliquienschreine im Komitat Békés und Csongrád. *MFME StudArch* 1 (1995), 219–264.
- SZATMÁRI 1996a Szatmári I.: Középkori falusi templomok régészeti kutatása Gyula határában (Implom József ásatásainak hitelesítése). In: Szatmári I. – Gerelyes I.: *Tanulmányok a gyulai vár és uradalma történetéhez*. Szerk.: Jankovich B. D. Gyula 1996, 9–87.
- SZATMÁRI 1996b Szatmári I.: A középkori Szénásegység nyomában. In: *Nagyszénás. Fejezetek a község történetéből* 4. Szerk.: Czeglédi M. Nagyszénás 1996, 7–97.

- SZATMÁRI 1996c Szatmári I.: Honfoglalás kori lovas sírok Décsén. In: *A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei*. Szerk.: Wolf M. – Révész L. Miskolc 1996, 162–186.
- SZATMÁRI 1999 Szatmári I.: A középkori Csorvás és temploma. – *Medieval Csorvás and its church*. *BMMK* 20 (1999), 83–145.
- SZATMÁRI 2000 Szatmári, I.: Die topographische Erforschung von verwüsteten mittelalterlichen Siedlungen auf dem Grenzland im Komitat Békés (Die neuesten Ergebnisse). *Archeologia Medievals* 3 (2000), 37–58.
- SZATMÁRI 2001 Szatmári I.: Árpád-házi királyaink kora (1000–1301). In: *Békés megye képes krónikája*. Szerk.: Erdmann Gy. – Havassy P. Békéscsaba 2001, 63–73.
- SZATMÁRI 2005 Szatmári I.: *Békés megye középkori templomai*. – *Mediaeval Churches in Békés County*. Békéscsaba 2005.
- SZATMÁRI 2006 Szatmári I.: Az Árpád-kori Peterd temploma és temetője. – Die Kirche und der Friedhof vom arpadenzeitlichen Peterd. In: *A fénylő középkor. Tanulmányok Kovalovszki Júlia tiszteletére*. Szerk.: Fodor I. – Szatmári I. Budapest – Békéscsaba 2006, 55–86.
- SZATMÁRI 2013a Szatmári I.: Az Árpád-kori Bercsényegyháza. In: Jankovich B. D. – Szatmári I.: *Régészeti kutatások az alföldi mikrorégió területén*. [VAH 28.] Budapest 2013, 431–472.
- SZATMÁRI 2013b Szatmári I.: A középkori Dégse temploma és temetője. In: Jankovich B. D. – Szatmári I.: *Régészeti kutatások az alföldi mikrorégió területén*. [VAH 28.] (2013), 473–615.
- SZATMÁRI 2015 Szatmári I.: Középkori települések régészeti azonosítása Gyula környékén. In: *Gyula város történetének kezdetei*. Szerk.: Erdész Á. Gyula 2015, 123–168.
- SZATMÁRI-VÁGÓ 1993 Szatmári I. – Vágó Cs.: Medgyesegyháza területének településtörténete az őskortól a törökvilág végéig. In: *Medgyesegyháza 1893–1993. Tanulmányok a nagyközsége alapítás centenáriuma tiszteletére*. Szerk.: Szabó F. Medgyesegyháza 1993, 8–66.
- SZEGFÜ 1973 Szegfű L.: Mezőberény középkori története. In: *Mezőberény története*. Szerk.: Szabó F. Mezőberény 1973, 71–91.
- SZEMÁN 1989 Szemán A.: 10–11. századi filigrános mellkeresztek. – *Brustkreuze von Filigranarbeit aus dem 10.–11. Jahrhundert*. *MFME* 1988: 1989, 75–94.
- SZÉKELY 1895 Székely Lajos: A nagyiskola épület multjáról. In: *A gyulai róm. kath. népiskolák tizennyolczadik értesítője az 1894–95. tanév végén*. Gyula 1895, 3–10.
- SZÉLL 1941 Széll M.: Elpusztult falvak, XI–XVI. századbeli régészeti leletek Csongrád vármegye területén. – *Vernichtete Dörfer, und Funde aus den X.–XVI. Jahrhunderten im Kom. Csongrád*. *DolgSzeged* 16 (1941), 169–173.
- SZÉLL 1942 Széll M.: Elpusztult falvak, XI–XII. századbeli régészeti leletek Szentes határában. *DolgSzeged* 18 (1942), 128–134.
- SZÉLL 1943 Széll M.: Elpusztult falvak, X–XVII. századbeli régészeti leletek Csongrád vármegye területén. – *Vernichtete Dörfer, und Funde aus den X.–XVII. Jahrhunderten im Kom. Csongrád*. *DolgSzeged* 19 (1943), 176–182.
- SZÖKE 1962 Szöke B.: *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*. [RégTan 1.] Budapest 1962.
- TORBÁGYI 2013 Torbágyi M.: Az Iseum kutatása során előkerült pénzek. In: *A savariai Isis szentély*. Szerk.: Sostarits O. – Balázs P. – Csapláros A. Szombathely 2013, 189–194.
- TÓTH 2014 Tóth A.: *A Nyíri Mezőség a 10–11. században*. – *The 'Mezőség' of the 'Nyírség region' in the 10th–11th century*. [MHKÁS 7.] Szeged 2014.
- TROGMAYER 1962 Trogmayer O.: X–XII. századi magyar temető Békésen. – *Ein ungarischer Friedhof in Békés*. *MFME* 1960–1962: 1962, 9–38.
- TÜRK-LÖRINCZY-MARCSIK 2015 Türk A. – Lőrinczy G. – Marcsik A.: *Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez*. – *Archäologische daten und naturwissenschaftliche Ergebnisse zur Geschichte des 10. Jahrhunderts des westlichen Ufers der Muresch-Mündung*. [Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 4.] Budapest 2015.

- VADAY 1989 H. Vaday, A.: Die Sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. *Antaeus* 17–18 (1988–1989), Budapest 1989.
- VADAY 1994 Vaday, A.: Late Sarmatian graves and their connections within the Great Hungarian Plain. *SlovArch* 42/1 (1994), 105–124.
- VADAY 1996 Vaday A.: Szarmata temetőrészlet Kompolton. – Ein sarmatisches Gräberfeldsdetail in Kompolt. *Agria* 31–32 (1995–1996): 1996, 5–62.
- VADAY 2002 Vaday A.: Adatok az állatalakos emailos fibulák kérdéséhez a Kárpát-medencei szarmata Barbaricumban. – Data to the question of the enamelled brooches with animal presenting in the Carpathian-Basin (Sarmatian Barbaricum). *BMMK* 23 (2002), 99–114.
- VADAY 2005 Vaday, A.: *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Ungarn. Band 1. Komitat Szolnok*. Budapest 2005.
- VADAY 2018 Vaday A.: Késő szarmata periódus sírja Jánoshalmán. – Ein Grab aus der spätsarmatischen Periode in Jánoshalma (Kom. Bács-Kiskun, Ungarn). In: *Relationes Rerum. Régészeti Tanulmányok Nagy Margit tiszteletére*. Főszerk.: Korom A. Szerk.: Balogh Cs. – Major B. – Türk A. Budapest 2018, 269–290.
- VADAY-SZŐKE 1983 H. Vaday A. – Szőke B. M.: Szarmata temető és gepida sír Endrőd-Szujókereszten. – Sarmatisches Gräberfeld und gepidisches Grab in Endrőd-Szujókereszt. *ComArchHung* 1983, 79–132.
- VÁCZY 1938 Váczy P.: Gyula és Ajtony. In: *Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére*. Budapest 1938, 475–506.
- VERESS 1938 Veress E.: *Gyula város oklevéltára (1313–1800)*. Budapest 1938.
- VÖRÖS-SZABÓ 2019 Vörös G. – Szabó J. J.: *Jazig nő és férfi temetkezése Szentesről. Friss régészeti adatok a Tiszántúl római kori benépesítéséhez. – Two Iazyg Graves, that of a Woman and a Man, near the Town of Szentes. Recent archaeological discoveries from the early Roman Era of the Trans-Tisza Region of Hungary. – Bestattungen von einer Frau und von einem Mann des Jazig Volkes in Szentes. Neue Archäologische Angaben zur römerzeitlichen Besiedlung des Theiß – Gebietes*. [A Koszta József Múzeum Füzetek 1.] Szentes 2019.
- WILHELM 2005 Wilhelm G.: Szarmata sír Felgyőről. (Adatok a lemezrátétes pelta alakú korongfibulák Barbaricum elterjedéséhez.) *SZKMÉ* 7 (2005), 111–125.
- ZALOTAY 1957 Zalotay E.: *Gellértegyházai Árpád-kori temető*. Budapest 1957.

VIII. RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

AAH = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest	MFM = Móra Ferenc Múzeum, Szeged
Acta Ant et Arch = Acta Antiqua et Archaeologica, Szeged	MFME = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
Agria = Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve, Eger	MFME StudArch = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica, Szeged
ArchÉrt = Archaeologiai Értesítő, Budapest	MMM = Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
ArchHung = Archaeologia Hungarica, Budapest	MMM RégAd = Munkácsy Mihály Múzeum, Régészeti Adattár, Békéscsaba
BÉ = Békési Élet, Békéscsaba	MRT = Magyarország Régészeti Topográfiája
BéML = Békés Megyei Levéltár, Gyula	MTA RI = Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete, Budapest
BMMK = A Békés Megyei Múzeumok Közleményei, Békéscsaba	RégFüz = Régészeti Füzetek, Budapest
BRMTÉ = A Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat Évkönyve, Gyula	RKM = Régészeti Kutatások Magyarországon, Budapest
ComArchHung = Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest	StudCom = Studia Comitatus, Szentendre
DolgSzeged = Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai/Régiségtudományi Intézetéből, Szeged – Dolgozatok a Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből, Szeged	SlovArch = Slovenská Archeológia, Bratislava
EFM = Erkel Ferenc Múzeum, Gyula	SZKMÉ = A Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve, Orosháza
EFM Ad = Erkel Ferenc Múzeum, Adattár, Gyula	VAH = Varia Archaeologica Hungarica, Budapest
ELKH BTK = Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest	Ziridava = Ziridava Studia Archaeologica, Arad
ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest	á. = átmérő
EMÉ = Az Egri Múzeum Évkönyve, Eger	fá. = fenékatmérő
FolArch = Folia Archaeologica, Budapest	h. = hossz
HOMÉ = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc	h. n. = hely nélkül
JAMÉ = A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza	itsz. = iktatószám
MCA = Materiale și Cercetări Arheologice, București	ltsz. = leltári szám
MHKÁS = Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei, Budapest – Szeged	m. = magasság
	nya. = nyakátmérő
	neg. = negatív
	ö. = öblösödése
	sz. = szélesség
	szá. = szájátmérő
	uo. = ugyanott
	v. = vastagság

IX. SZÖVEGKÖZI KÉPEK JEGYZÉKE

1. kép. Implom József 1930-ban (LISKA 2019, 2. oldal nyomán)
2. kép. Gyűrű a temető leletanyagából (LÜKŐ é. n. [1957], 4. oldal 1. kép nyomán)
3. kép. Gyűrű a temető leletanyagából (LÜKŐ é. n. [1957], 4. oldal 1. kép nyomán)
4. kép. Hajfonatkorong a temető leletanyagából (LÜKŐ é. n. [1957], 4. oldal 2. kép nyomán)
5. kép. A lelőhely és környezete; helyszínrajz (rajz: Liska András)
6. kép. Lükő Gábor cédulája a téglagyári temető 2. és 13. sírjának leleteihez (EFM Ad 1215/1992.)
7. kép. Lükő Gábor cédulája a temető 33., 45., 73. és 90. sírjának leleteihez (EFM Ad 1215/1992.)
8. kép. Lükő Gábor cédulája a temető 45. sírjának leleteihez (EFM Ad 1215/1992.)
9. kép. Lükő Gábor cédulája a temető 45. sírjának leleteihez (EFM Ad 1215/1992.)
10. kép. Lükő Gábor cédulája a temető 73. sírjának leleteihez (EFM Ad 1215/1992.)
11. kép. Bizánci típusú ezüst fülbevaló a temető sírokhoz nem köthető leletanyagából (ELKH BTK Régészeti Intézete, fotótár, dia ltsz. 10245)
12. kép. Gyula, Téglagyár. Edény rajza a múzeum háború előtti leltárkönyvében (EFM régi ltsz. 1483)
13. kép. A gyulai téglagyárban és a gyulavarsándi Laposhalomban előkerült temetők egymáshoz viszonyított földrajzi elhelyezkedése (Google maps – a letöltés időpontja: 2020. 06. 28.)
14. kép. A gyulai téglagyár és a törökzugi templom egymáshoz viszonyított földrajzi elhelyezkedése (Google maps – a letöltés időpontja: 2020. 06. 28.)

X. EXCAVATION IN TIME OF WAR – ARCHAEOLOGICAL OBJECTS FROM THE SARMATIAN PERIOD AND FROM THE PERIOD OF THE HUNGARIAN CONQUEST AND THE FOUNDING OF THE HUNGARIAN STATE FROM THE CEMETERY EXCAVATED IN 1941 ON THE TERRITORY OF THE BRICK FACTORY OF GYULA

(István Fodor – Imre Szatmári – Gabriella Vörös)

In 1941, a cemetery was excavated with about 100 graves during the exploitation of the clay-pits of the brick factory in Gyula, by the leads of Jozsef Implom, the museum director of the time. It is possible that at least this many graves had been destroyed due to the field work of the exploitations. Not much later, at the end of the Second World War, all the documentation of the excavation along with most of the artefacts got ruined when a military hospital was established in the museum building.

In 1961, 1966 and 1978 the remaining artefacts from the brick factory were inventoried inconsequentially and immethodically into the museum's collection. Later some of these objects got sorted and their pictures published. The cemetery became known as a 10th century one (from the period of the Hungarian conquest) in the history of archaeological exploration.

During the preliminary works on the edition of the Gyula and Sarkad section of the Hungarian Archaeological Topography Volumes, the archaeological site and related finds came to the forefront again. Based on the preserved data, it was possible to identify the archaeological site and upon detailed examination of the material, it became obvious that in 1941 a cemetery and graves were found from the Sarmatian era, the Hungarian conquest and foundation of the Hungarian state. It also became clear that the amount of material would not fit into the volumes of the Topography, thereby requiring separate processing.

The mission became even more important since in the last few decades there was a lot of reference to the findings from the period of the Hungarian conquest but there were very few references to the objects of the 11th century and almost no one mentioned the findings from the Sarmatian era. Therefore, the complete processing and disclosure of the findings became justifiable.

The publication not only clarifies previous inaccuracies but also details the data related to the exploration along with the complete findings of the remainder of the cemetery.

Based on the inventoried objects, in the 1941 excavations, graves of a Sarmatian cemetery from the Roman era were also discovered. The findings from the cemetery can be dated to the turning of the 2nd–3rd centuries all the way to the end of the 3rd century. Among the objects were fibulas characteristic of the era along with a bell and a denarius of Marcus Aurelius. The glass beads were typical accessories of female attire. These patterned glass beads were sewn at the bottom of the garments. The sporadic ceramic finds found at the brick factory could be from the graves but could have belonged to a settlement as well.

Most of the remaining artefacts belong to the 10–11th centuries. These could be connected to actual numbered graves but there are significant numbers of objects that cannot be linked to any. There are also artefacts which originate from this cemetery but their inventory number is either missing or they are still waiting to be

inventoried. In the last decades it even befell that other findings were mistakenly attached to the objects found in the cemetery due to mix-ups.

Based on the above knowledge, it can be determined that a lot of graves got destroyed in 1941 during the opening of the clay-pit, when the cemetery was discovered. A total of 94 graves were excavated but it is possible that the actual number was double that. It is also possible that the graves at the edge of the cemetery are still untouched. There is no data if equestrian graves had been found, however, among the artefacts there are a few objects (stirrup, snaffle bit, belt buckle etc..) which might have formed an integral part of trappings. Aside from these, a significant number of potteries were discovered. Jozsef Implom himself mentioned that the graves which were not far from each other had significant objects enclosed. Apart from the aforementioned objects, armory and tools were uncovered from the period of the Hungarian conquest and the early Arpad dynasty. These include axes, arrowheads, knives, jewellery and accessories as well as eggs and a rattle. Based on the findings, the cemetery could have been used from the 10th to the end of the 11th centuries or even more likely

to the beginning of the 12th century. Among the artefacts of the site, there are a few objects that date to the late middle ages which probably signify the proximity of the medieval settlement “Szélhalom”.

The 10–11/12th century cemetery findings are appropriate for a two-way outlook. Firstly, the cemetery fits exactly the image which is representative of the area from prior to the foundation of the Hungarian state. There appear to be significant differences in the cemeteries discovered in the valleys of the Körös rivers, the more south-western Mezőség and in the silts of the Maros river. The differences raise interesting questions (geographic, economic, hierarchical, political, religious, ethnographic etc...) regarding the state of the region in the 10th century. The second outlook takes one toward the 11th/12th centuries and simultaneously touches on the exciting process of the population switching to Christianity along with the complete obscurity surrounding the origins of the name and the formation of the township of Gyula.

Translated by Lőrincz Mirtil

XI. TÁBLÁK

1. tábla. 1–2, 5–11, 13, 16–17, 19–20, 22: sírokhoz nem köthető leletek (II/2. fejezet);
 3, 12, 21: azonosíthatatlan leletek (II/3. fejezet); 4: 28. sír; 14: 37. sír; 15: 26. sír;
 18: valószínűleg a temetőhöz köthető lelet (II/4. fejezet); 23: 47. sír

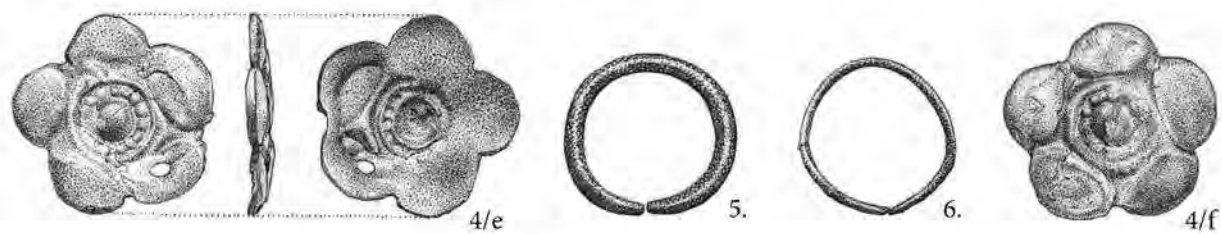
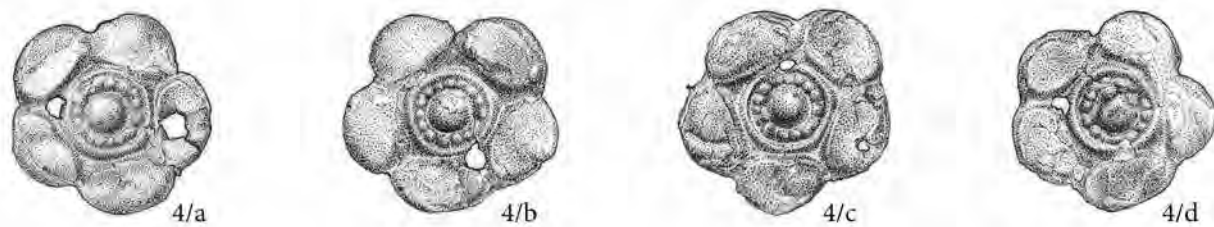
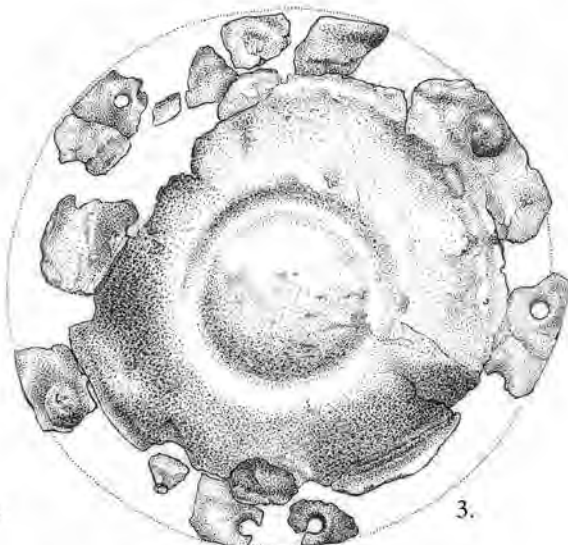
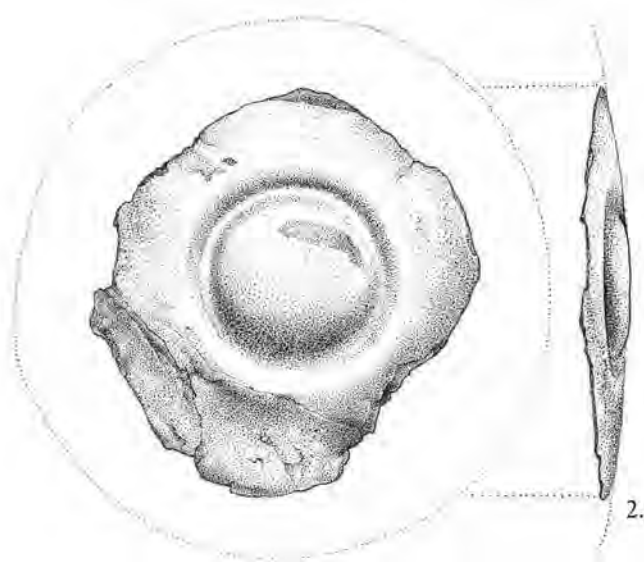
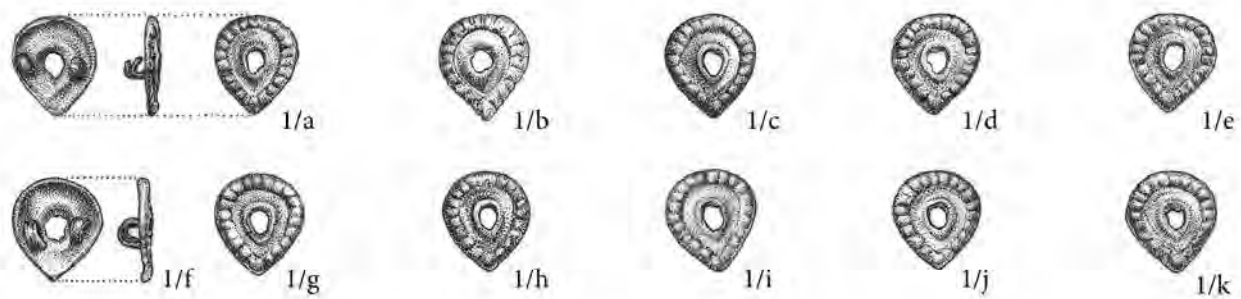
2. tábla. 1–4: 76. sír; 5: 90. sír; 6, 13: 91. sír; 7–8, 10–12, 14–15: sírokhoz nem köthető leletek (II/2. fejezet); 9: 94. sír

3. tábla. 1: 31. sír; 2: 58. sír

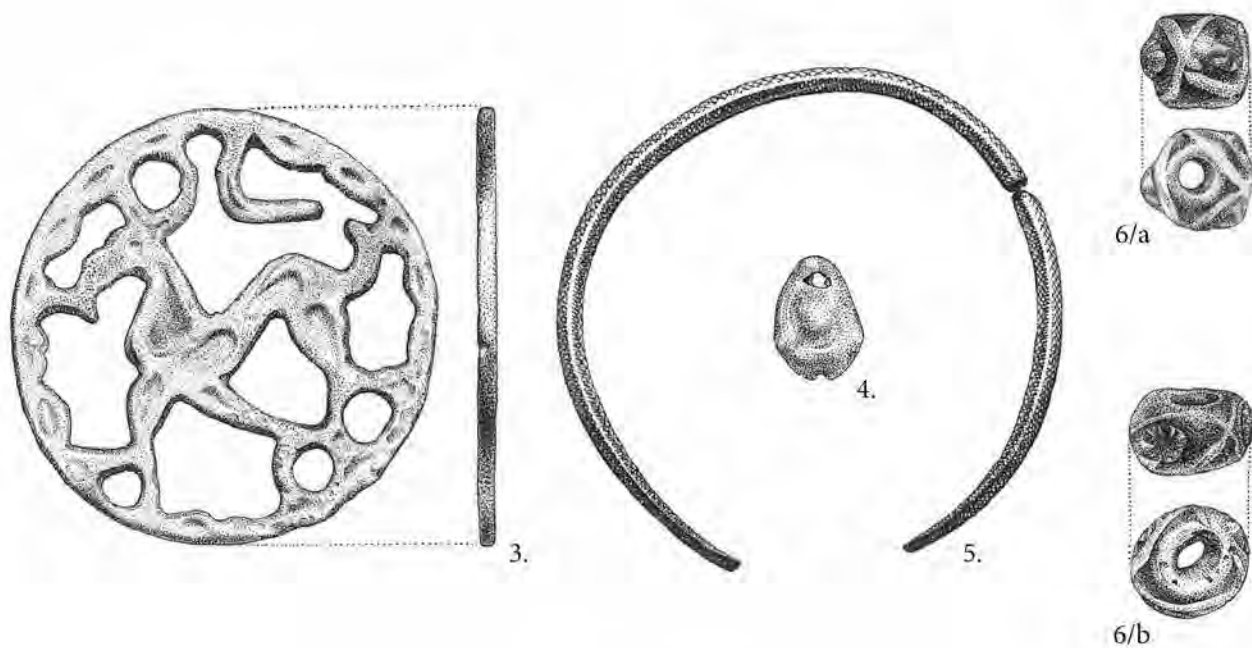
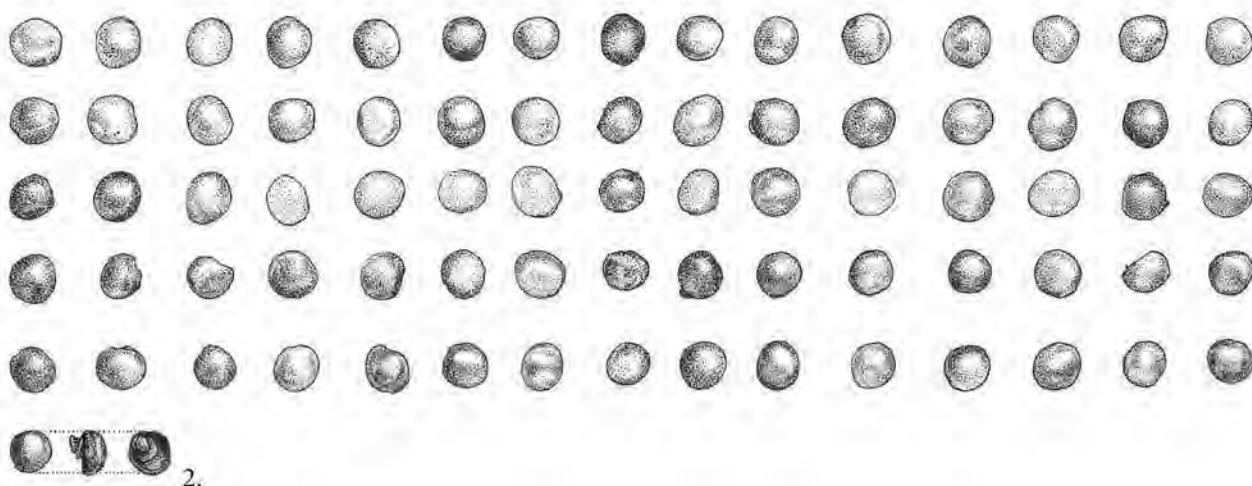
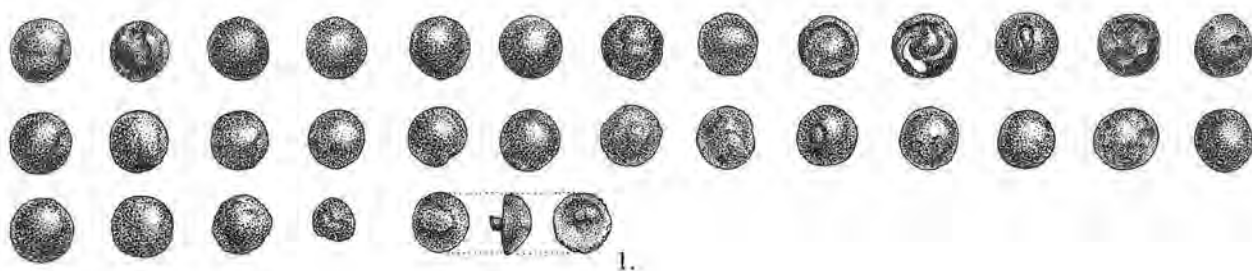
4. tábla. 1: 2. sár

5. tábla. 1a–k: 25/a sír; 2–3, 4a–f, 5–6: 13. sír

6. tábla. 1–4: 2. sír

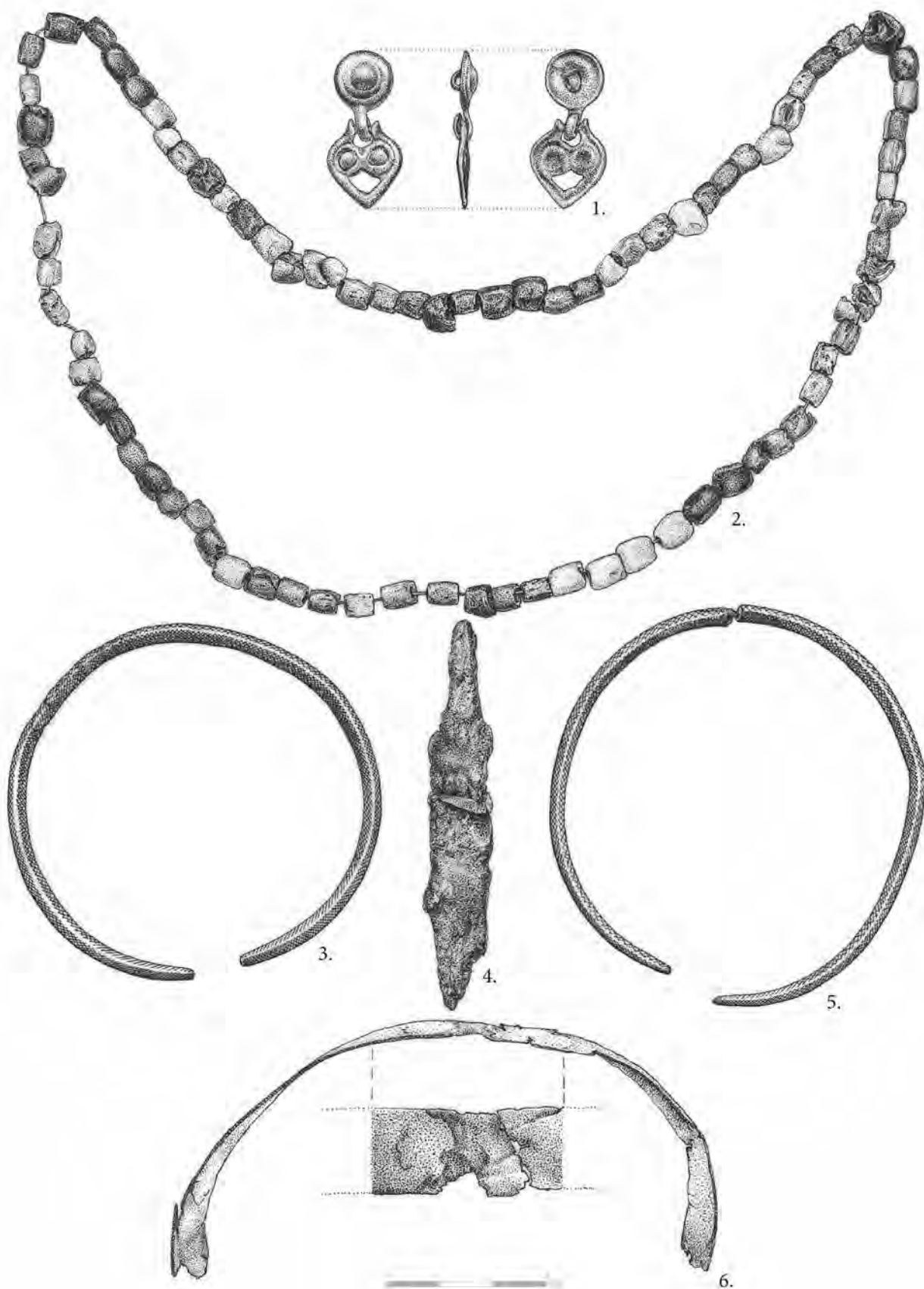
7. tábla. 1, 3: 18. sír; 2: 9. sír; 4: 45. sír; 5: sírokhoz nem köthető lelet (II/2. fejezet); 6a–b: 18. sír

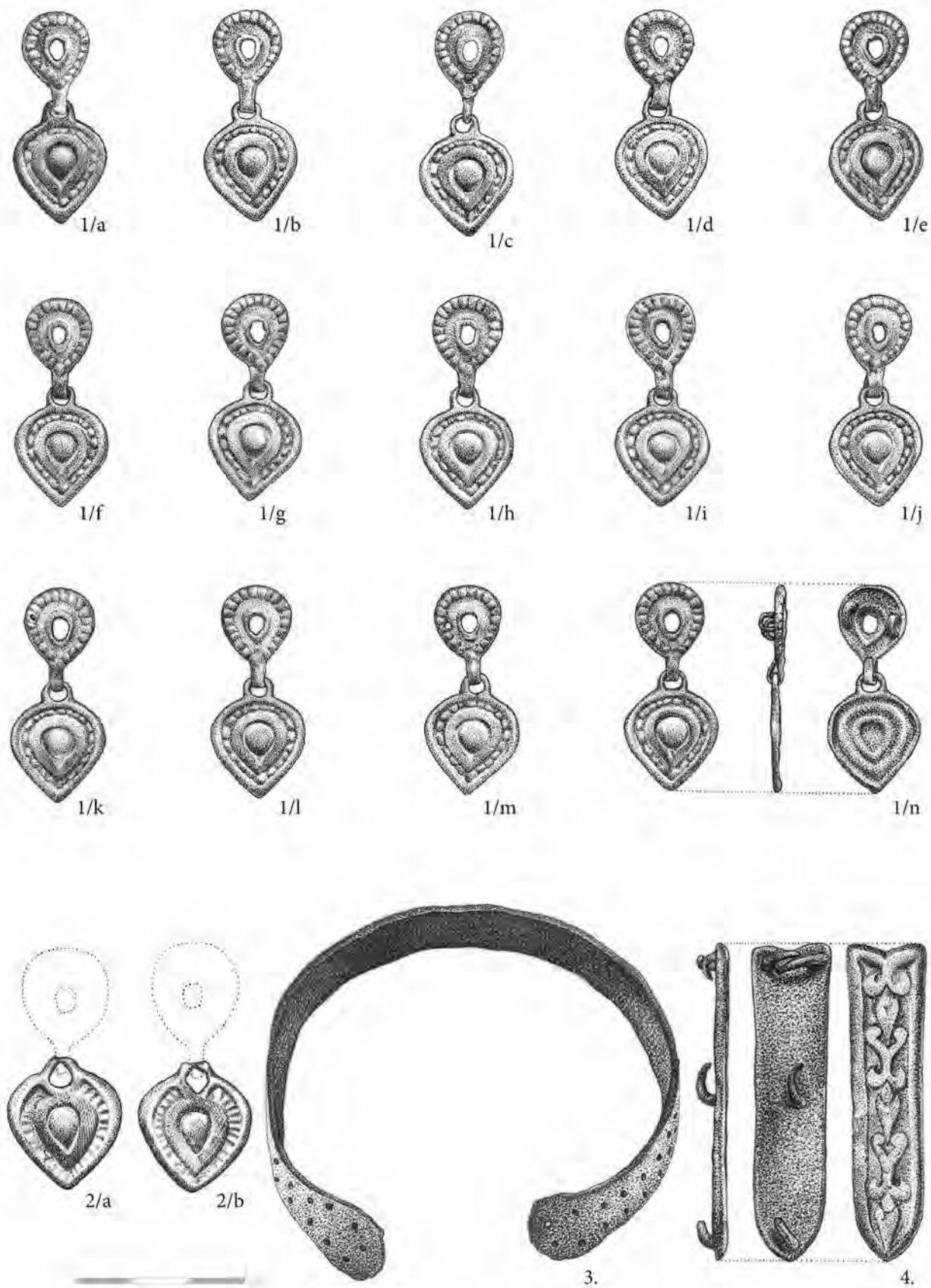
8. tábla. 1: 67. sír; 2, 3a–b: 77. sír; 4: azonosíthatatlan lelet (II/3. fejezet);
5, 10a–b: sírokhoz nem köthető leletek (II/2. fejezet); 6–7: 75. sír; 8, 11a–f, 12a–b: 83. sír; 9: 89. sír

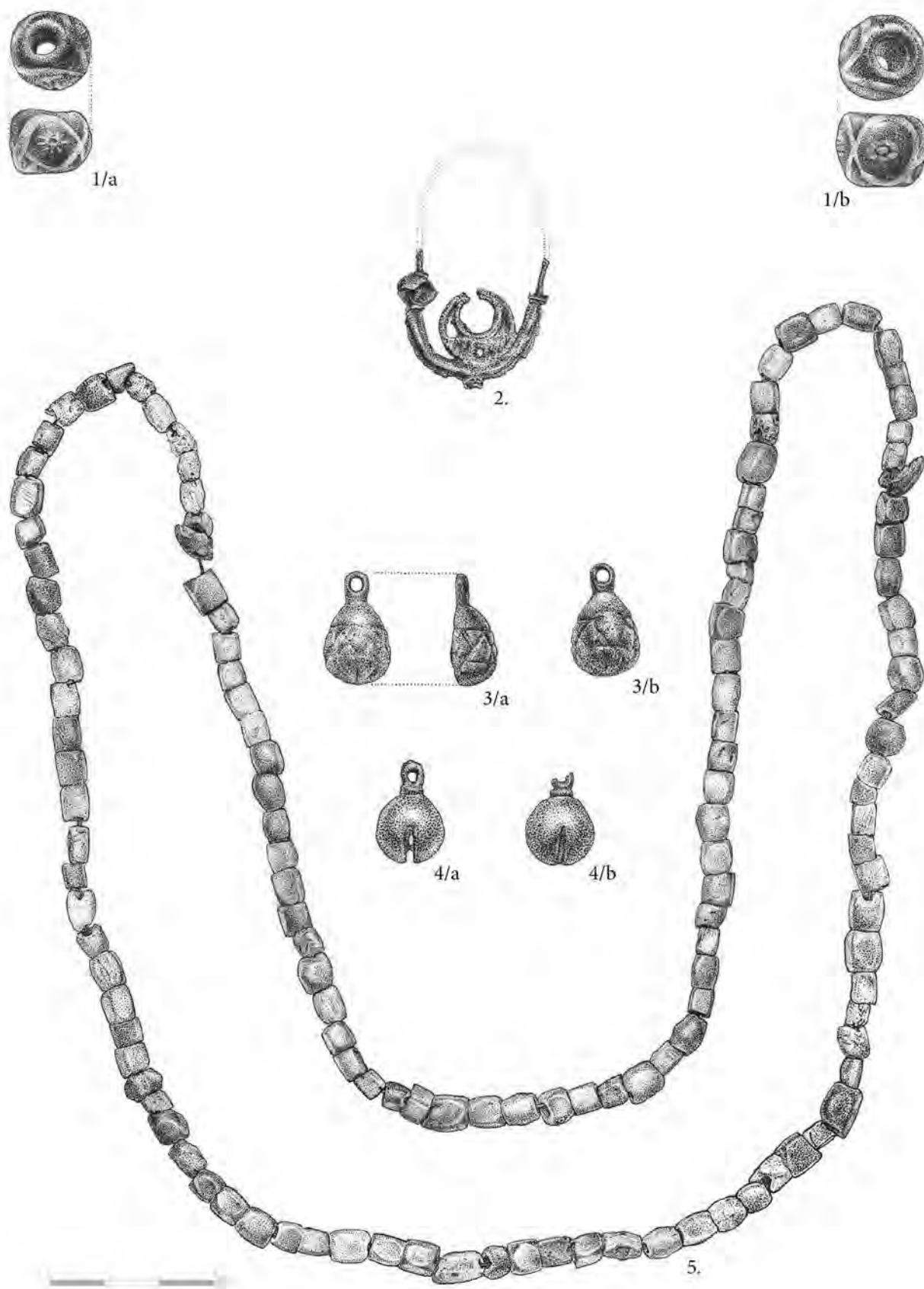
9. tábla. 1a–h, 2–3: 73. sír; 4: 59. sír; 5: 51. sír; 6: 54. sír

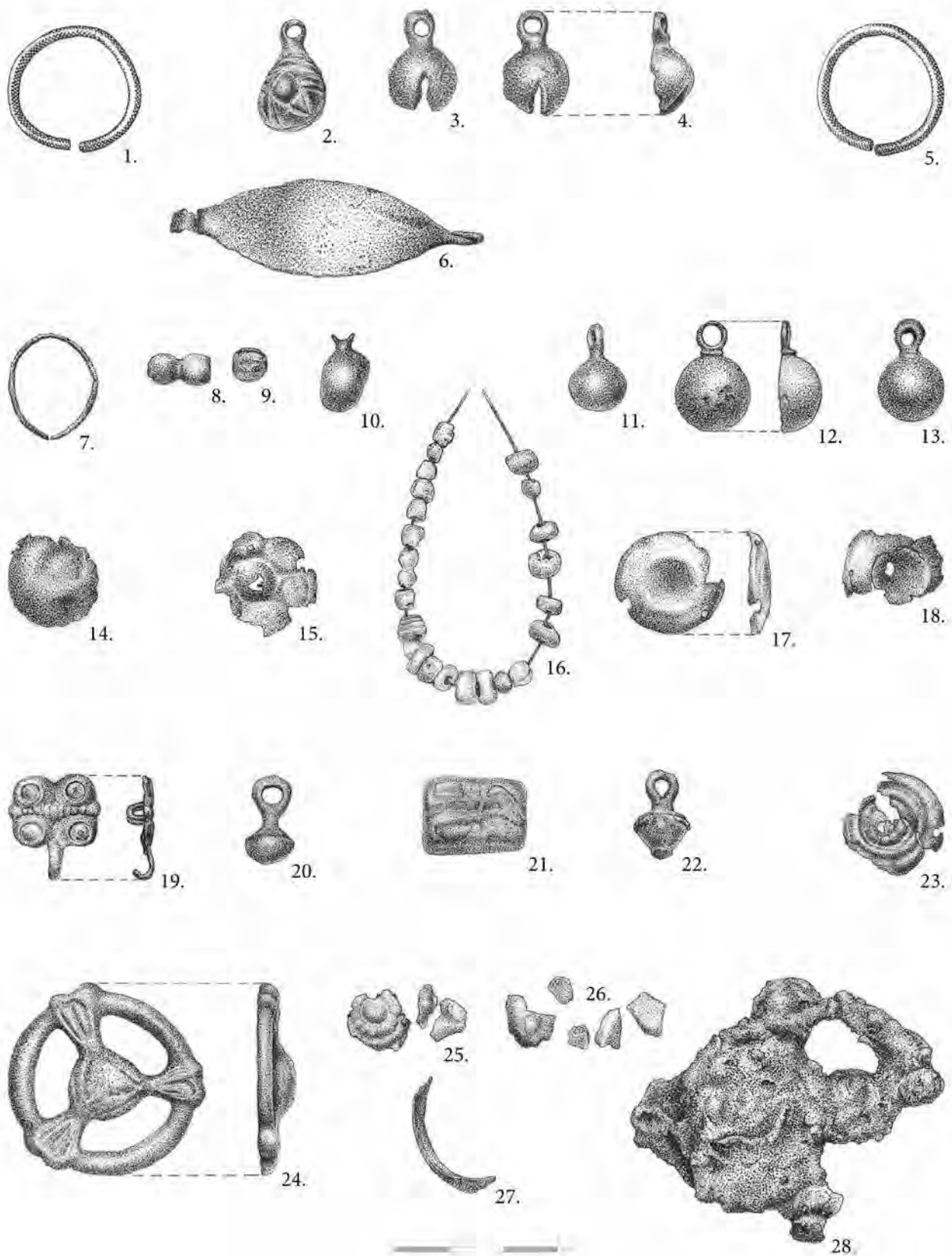
10. tábla. 1: 30. sír; 2–4: 29. sír; 5: 23. sír; 6: 34. sír

11. tábla. 1a–n, 3: sírokhoz nem köthető leletek (II/2. fejezet); 2a–b: azonosíthatatlan leletek (II/3. fejezet); 4: 1. sír

12. tábla. 1a–b, 2: 68. sír; 3a–b, 4a–b: sírokhoz nem köthető leletek (II/2. fejezet); 5: 66. sír

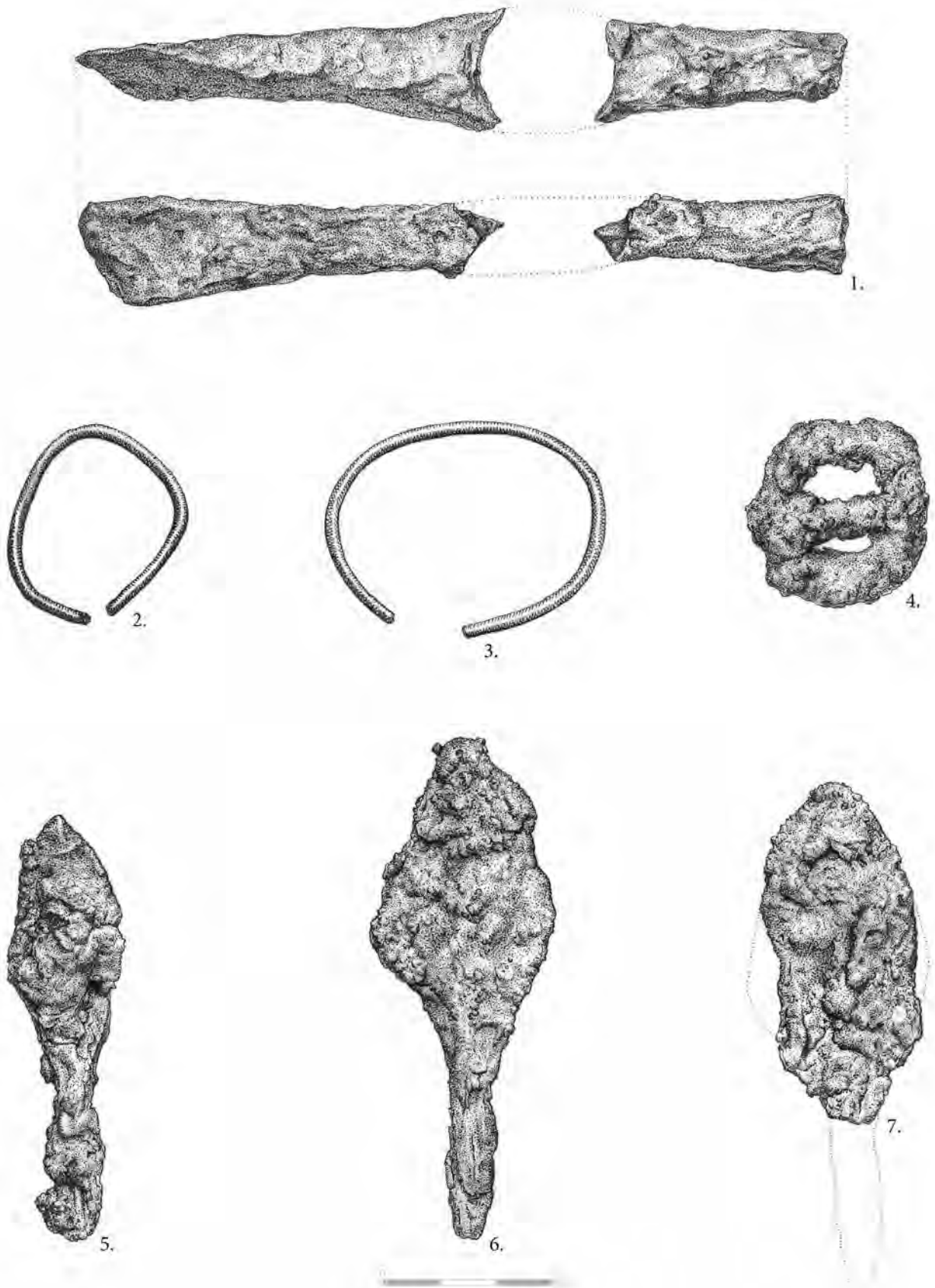
13. tábla. 1–6, 8–22, 24, 27–28: sírokhoz nem köthető leletek (II/2. fejezet);
7: 42. sír; 23, 25a: 29. sír; 25b–c, 26: 13. sír

14. tábla. 1a–b, 6–8: 68. sír; 2–5, 9–12, 16: 15. sír; 13–14: 12. sír; 15: 55. sír

15. tábla. 1–4, 8, 10: 2. sír; 5–7, 9: 1. sír

16. tábla. 1: 39. sír; 2–6: 44. sír; 7: 47. sír

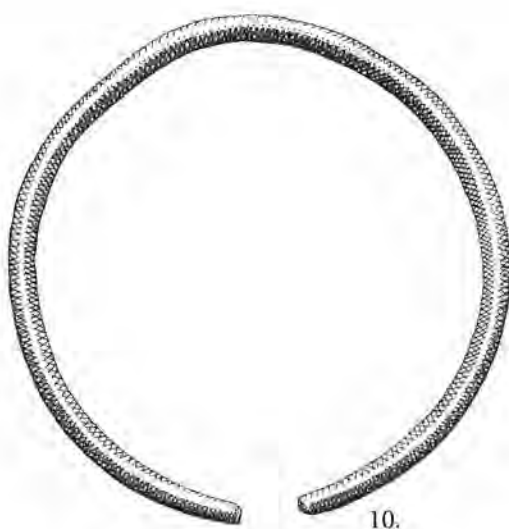
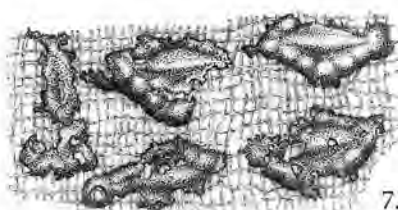
17. tábla. 1–6: 3. sír; 7: 5. sír; 8: 6. sír

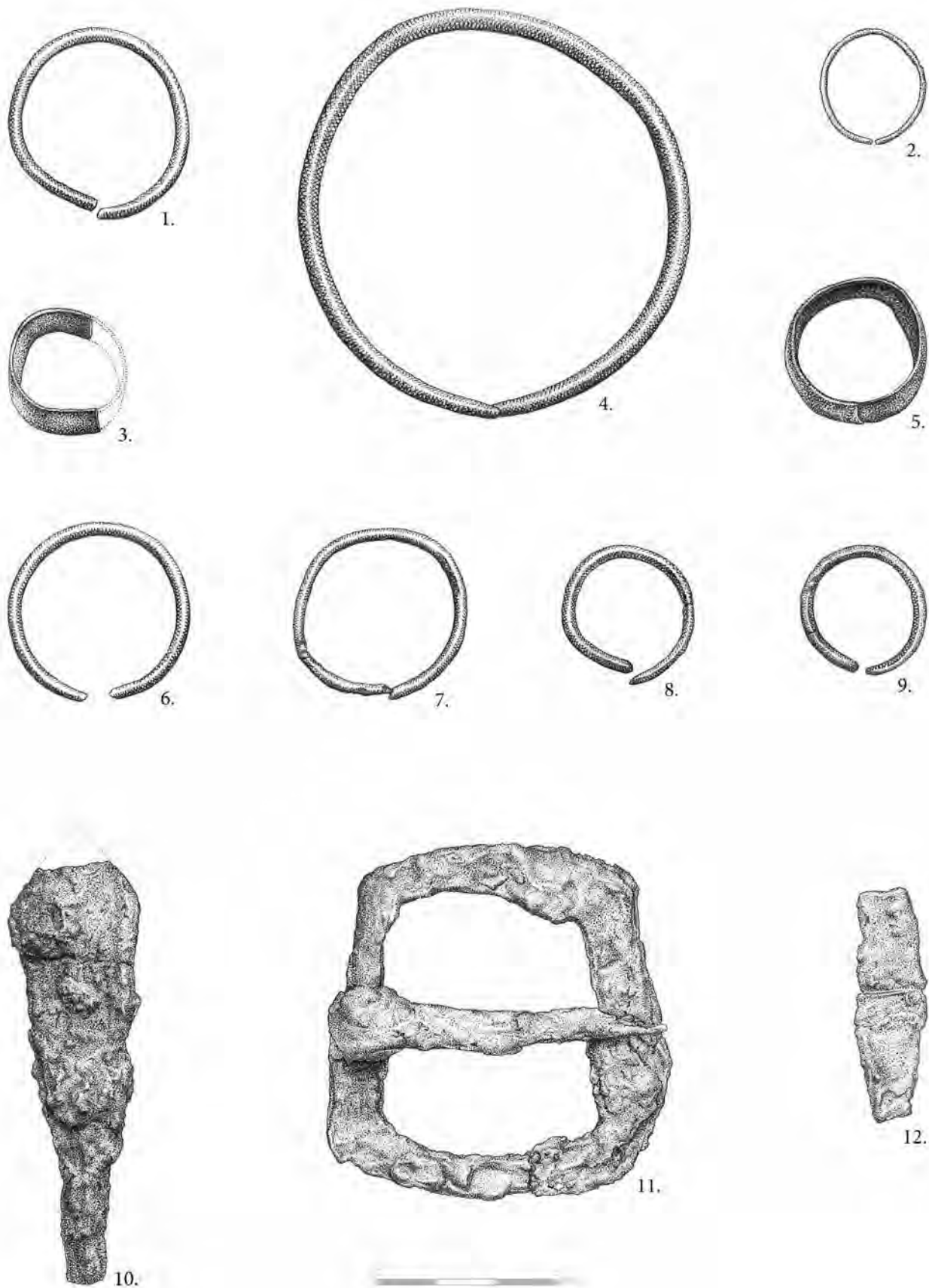
18. tábla. 1–5: 63. sír; 6, 8–10: 62. sír; 7, 11: 61. sír

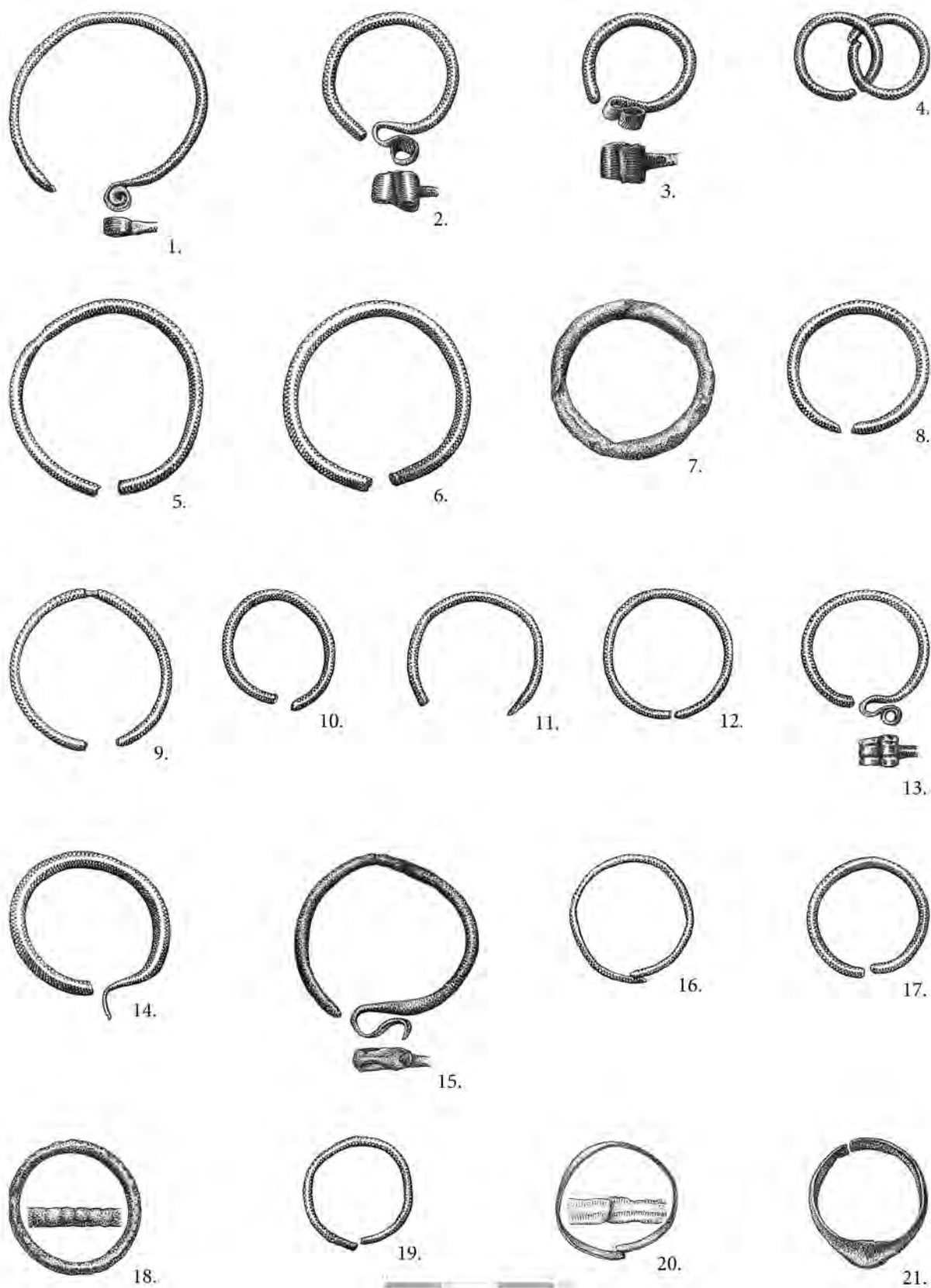
19. tábla. 1–5: 8. sír; 6: 4. sír; 7–8: 7. sír; 9, 12–13: 9. sír; 10: azonosíthatatlan lelet (II/3. fejezet); 11: 45. sír

20. tábla. 1–8: 16. sír; 9, 11: 19. sír; 10: 22. sír

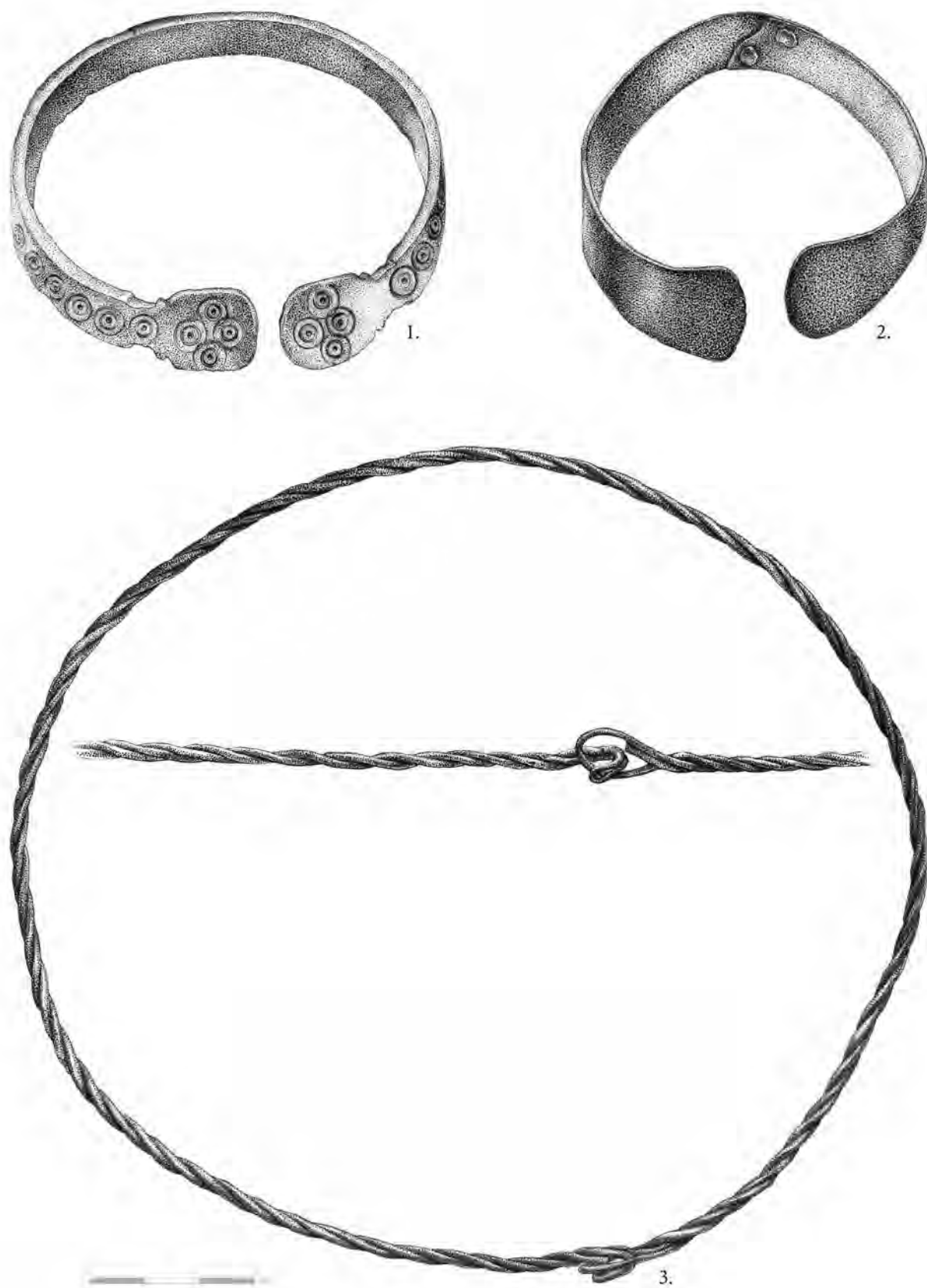
21. tábla. 1, 4: 40. sír; 2, 5: 48. sír; 3, 6–7: 41. sír; 8–9, 12: 56. sír; 10: 52. sír; 11: 36. sír

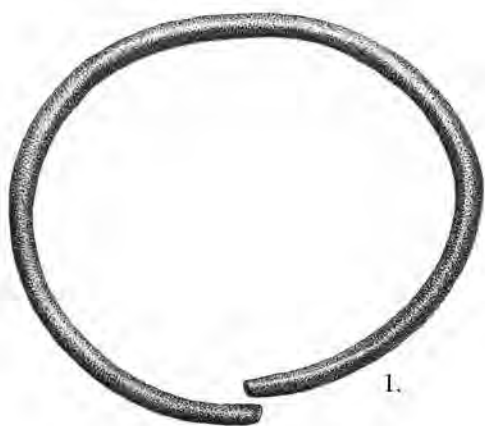
22. tábla. 1–3, 5–6, 8–16, 19–21: sírokhoz nem köthető leletek (II/2. fejezet);
4: 31. sír; 7: 45. sír; 17: valószínűleg a temetőhöz köthető lelet (II/4. fejezet); 18: 4. sír

23. tábla. 1–4: valószínűleg a temetőhöz köthető leletek (II/4. fejezet); 5–6: 69. sír

24. tábla. 1–3: sírokhoz nem köthető leletek (II/2. fejezet)

1.

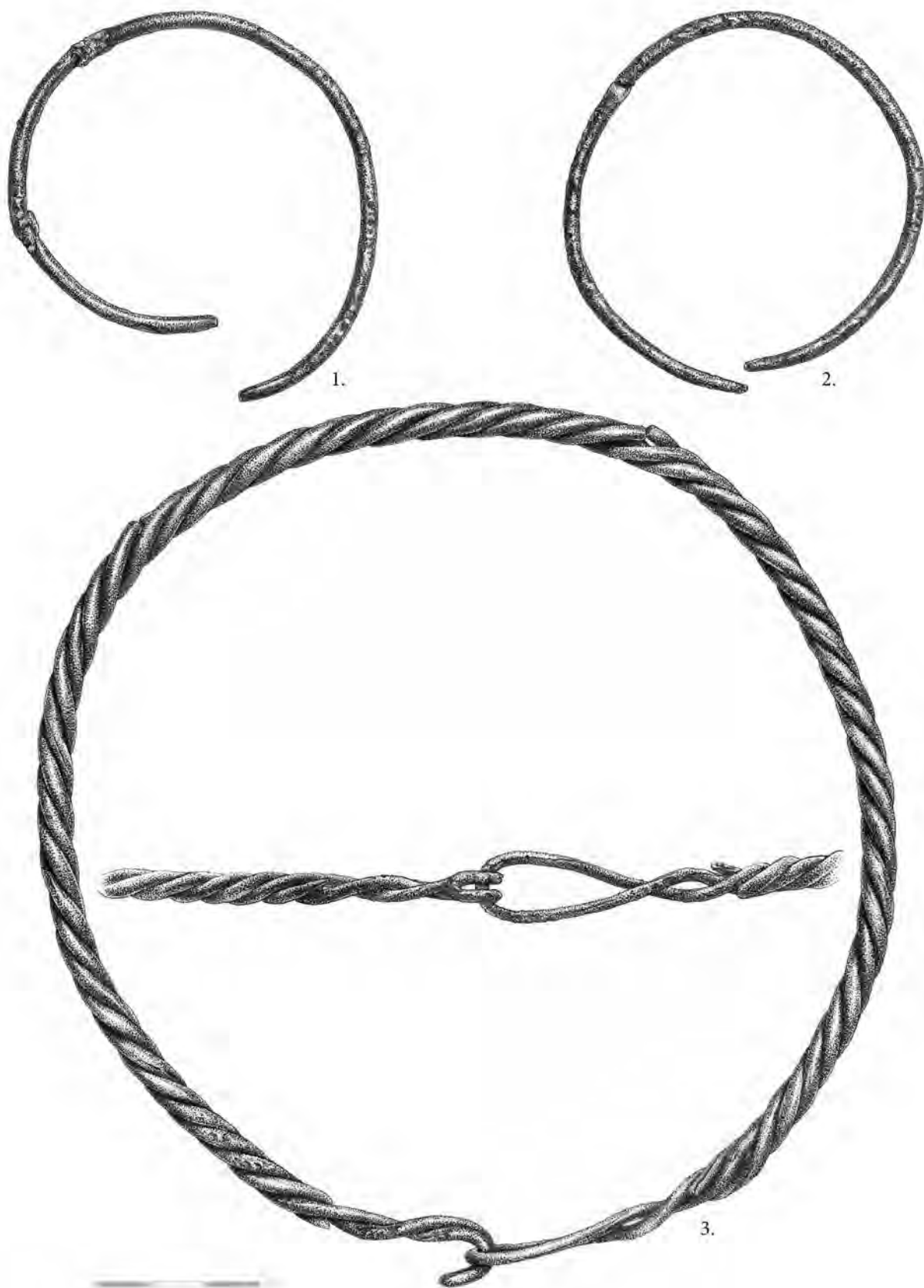

2.

3.

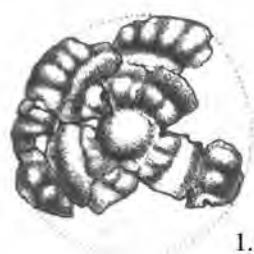
25. tábla. 1–2: 45. sír; 3: valószínűleg a temetőhöz köthető lelet (II/4. fejezet)

26. tábla. 1–2: sírokhoz nem köthető leletek (II/2. fejezet); 3: valószínűleg a temetőhöz köthető lelet (II/4. fejezet)

27. tábla. 1–3, 5, 7, 13, 16: 10. sír; 4, 10–12: 11. sír; 6, 8–9, 15: 17. sír; 14: azonosíthatatlan lelet (II/3. fejezet)

1.

2.

3.

4/a

4/b

4/c

4/d

4/e

4/f

4/g

4/h

4/i

4/j

4/k

4/l

4/m

4/n

4/o

4/p

5/a

5/b

5/c

5/d

5/e

5/f

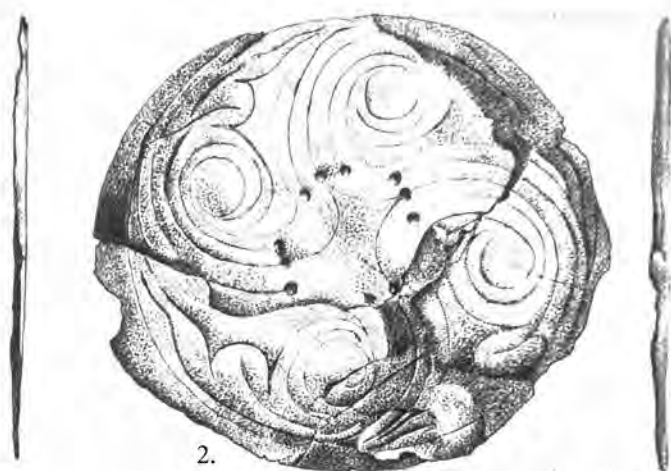
5/g

28. tábla. 1–3: 33. sír; 4a–p, 5a–g: 47. sír

1.

2.

3/a

3/b

3/c

3/d

3/e

3/f

3/g

3/h

3/i

3/j

3/k

3/l

3/m

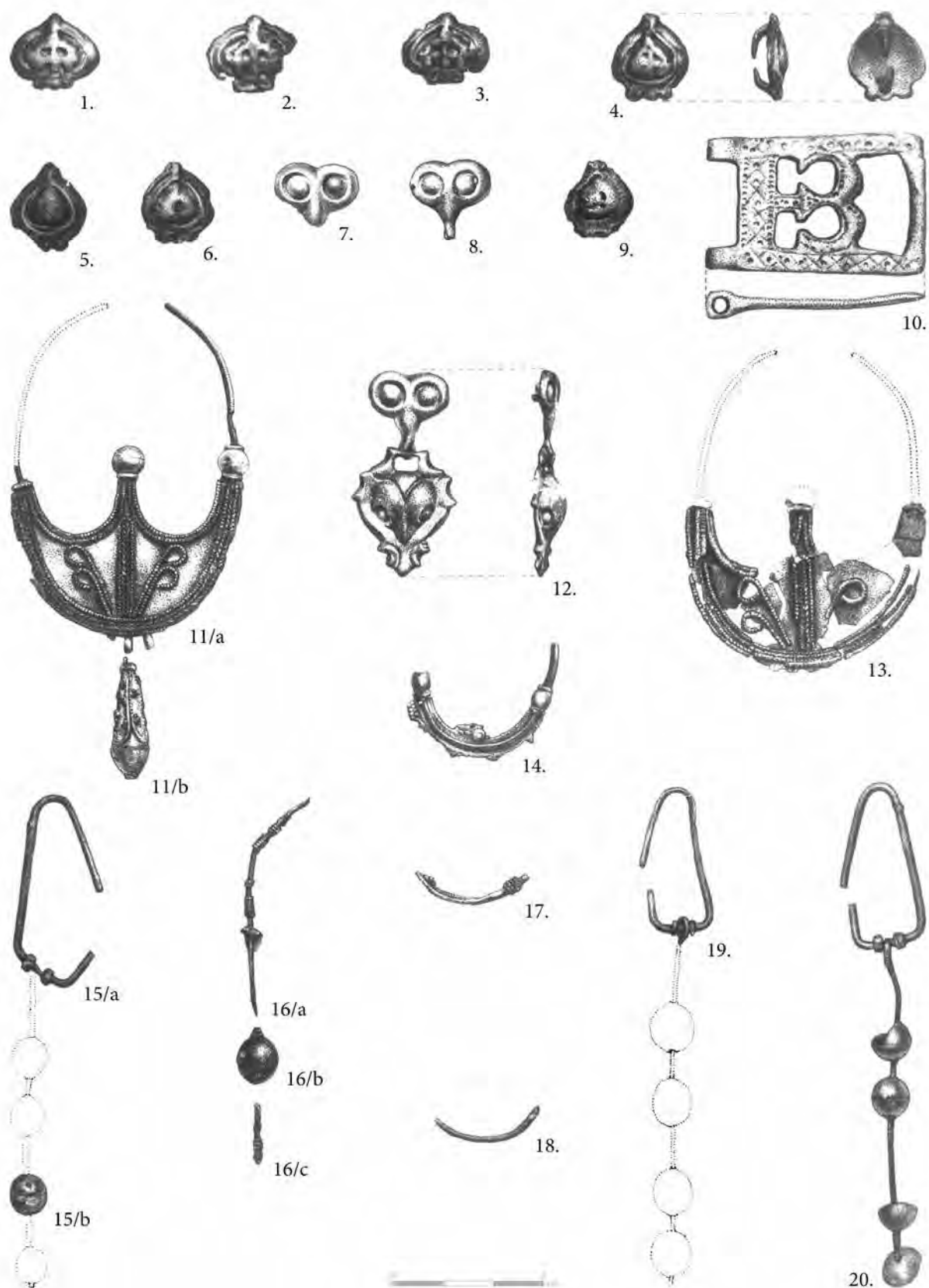

4.

5.

29. tábla. 1–2, 3a–m, 4–5: 34. sír

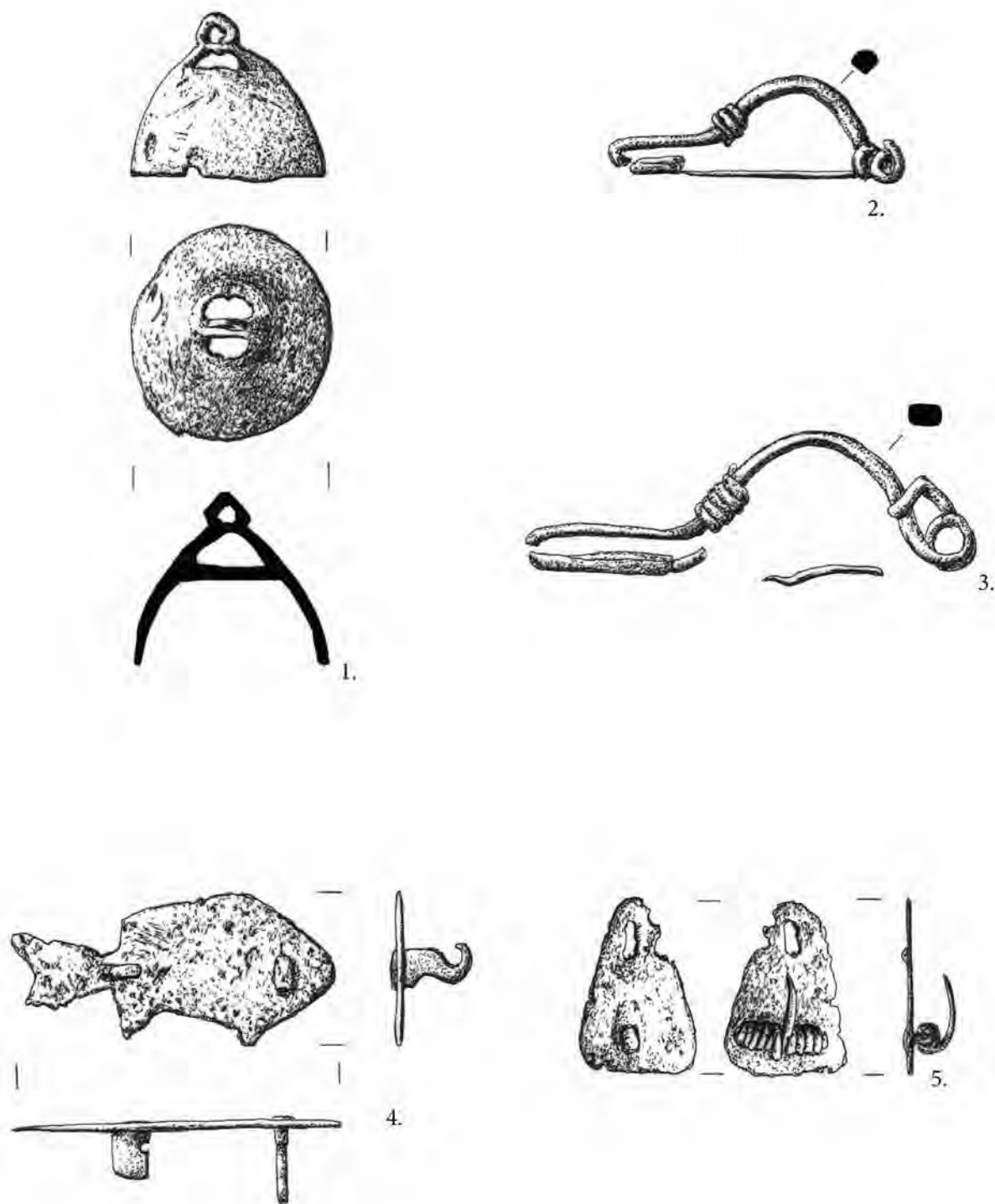
30. tábla. 1–10, 12, 19: 45. sír; 11a–b, 13–14, 15a–b, 16a–c, 20: sírokhoz nem köthető leletek (II/2. fejezet);
17: 68. sír; 18: 13. sír

31. tábla. 1: 2. sír; 2: 83. és 94. sír

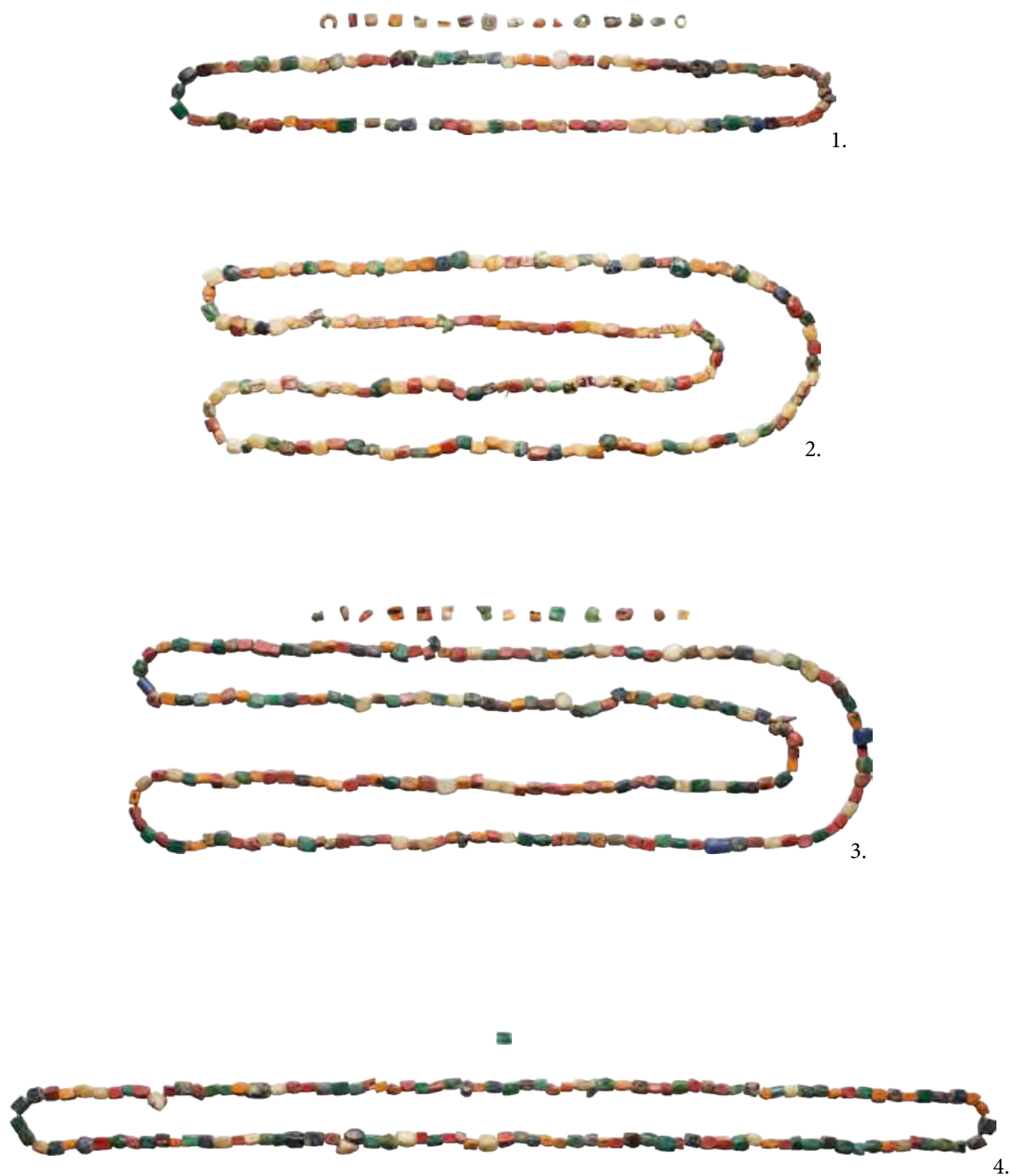
32. tábla 1–2: bizonyítékok nélkül téglagyári leletként kezelt tárgy (II/5. fejezet)

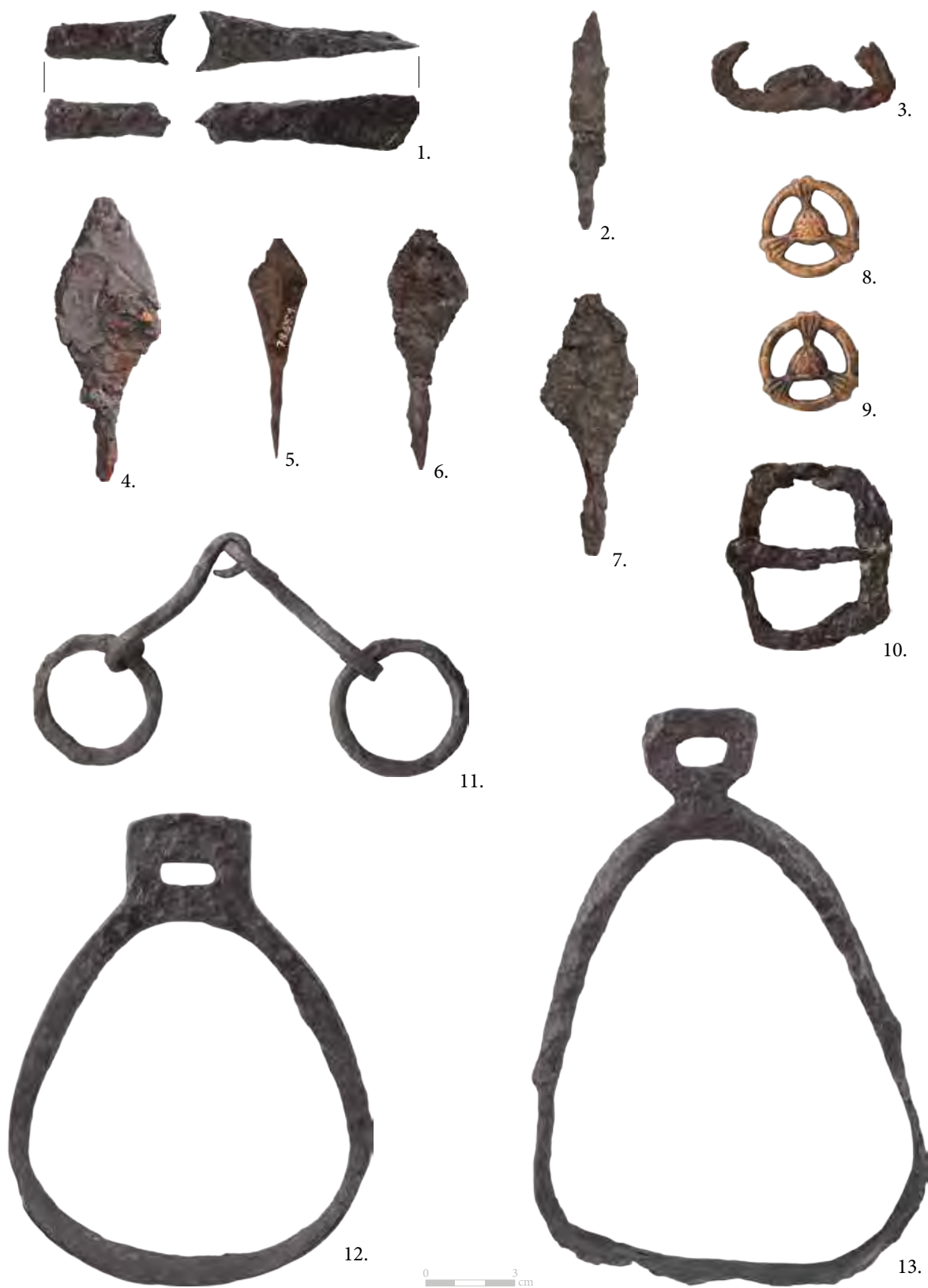
33. tábla. 1: 62. sír; 2: 50. sír; 3: 67. sír; 4: 2. sír; 5: 55. sír

34. tábla. 1: 62. sír; 2: 50. sír; 3: 67. sír; 4: 55. sír; 5: 3. sír; 6: 2. sír; 7–8: sírokhoz nem köthető leletek (II/2. fejezet)

35. tábla. 1: 29. sır; 2: 54. sır; 3: 58. sır; 4: 66. sır

36. tábla. 1: 39. sír; 2: 29. sír; 3: 89. sír; 4: 12. sír; 5: 37. sír; 6: 19. sír; 7: 44. sír;
 8, 11–12: sírokhoz nem köthető leletek (II/2. fejezet); 9: 77. sír; 10: 36. sír;
 13: valószínűleg a temetőhöz köthető lelet (II/4. fejezet)

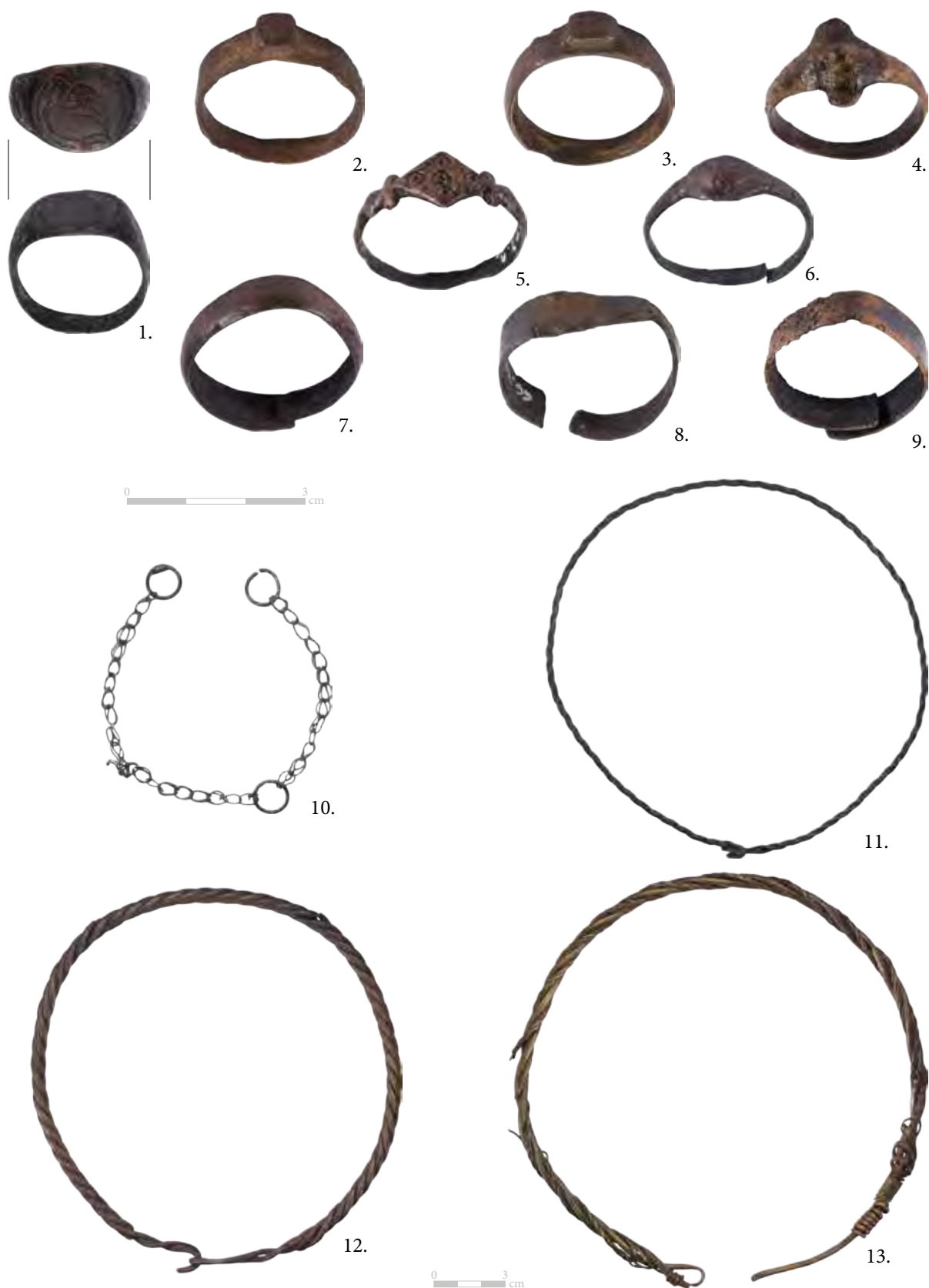
37. tábla. 1: 18. sír; 2–3: 13. sír; 4–5: 34. sír; 6–7: 2. sír

38. tábla. 1, 6–10, 17–19, 21: sírokhoz nem köthető leletek (II/2. fejezet); 2: 56. sír; 3: 63. sír;
4: 41. sír; 5: 40. sír; 11: 10. sír; 12–13: 8. sír; 14–15: 15. sír; 16: 68. sír; 20: 1. sír

39. tábla. 1, 4–6: sírokhoz nem köthető leletek (II/2. fejezet); 2: 10. sír; 3: 94. sír; 7–8: 18. sír; 9: 1. sír; 10–11: 68. sír

40. tábla. 1: 45. sír; 2, 12–13: valószínűleg a temetőhöz köthető leletek (II/4. fejezet);
3, 6, 11: sírokhoz nem köthető leletek (II/2. fejezet); 4, 9: 3. sír; 5: 11. sír; 7: 48. sír; 8: 61. sír; 10: 31. sír

41. tábla. 1: 6. sír; 2–3, 5: valószínűleg a temetőhöz köthető leletek (II/4. fejezet); 4: 17. sír;
6, 8: sírokhoz nem köthető leletek (II/2. fejezet); 7: 2. sír

42. tábla. 1: 44. sír; 2–3: 45. sír; 4, 11: sírokhoz nem köthető leletek (II/2. fejezet); 5: 3. sír; 6: 61. sír; 7–8: 69. sír; 9: 7. sír; 10: 9. sír; 12: valószínűleg a temetőhöz köthető lelet (II/4. fejezet)

43. tábla. 1–2, 8–11, 14, 17: sírokhoz nem köthető leletek (II/2. fejezet); 3, 6: 15. sír; 4, 7: 10. sír; 5: 17. sír; 12: 16. sír; 13, 20: 8. sír; 15: 47. sír; 16: azonosíthatatlan lelet (II/3. fejezet); 18: 30. sír; 19: 45. sír; 21: 13. sír

44. tábla. 1, 9: 34. sír; 2–3, 7, 15a–b: 45. sír; 4: 73. sír; 5: 62. sír; 6: 47. sír; 8: 1. sír; 10: 67. sír;
 11, 17: 10. sír; 12–14, 22: sírokhoz nem köthető leletek (II/2. fejezet);
 16: azonosíthatatlan lelet (II/3. fejezet); 18: 17. sír; 19–20: 15. sír; 21: 8. sír

45. tábla. 1–6: sírokhoz nem köthető leletek (II/2. fejezet)

46. tábla. 1–7: sírokhoz nem köthető leletek (II/2. fejezet)

47. tábla. 1–2: bizonyítékok nélkül téglagyári leletként kezelt tárgy (II/5. fejezet)

